ORTAÖĞRETİM

COĞRAFYA

12

Ders Kitabı

Yazarlar

Kenan TÜRKEZ

Mutlu KARAKOÇ

Nurullah BALŞEN

Soner CIRIK

DEVLET KİTAPLARI

.....,2022

MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI YAYINLARI .....: 8879
DERS KİTAPLARI DİZİSİ .....: 1894

Her hakkı saklıdır ve Millî Eğitim Bakanlığına aittir. Kitabın metin, soru ve şekilleri kısmen de olsa hiçbir surette alınıp yayımlanamaz.

HAZIRLAYANLAR

Editör
Prof. Dr. Serhat ZAMAN

Dil Uzmanı
Kadir YILDIZ

Görsel Tasarımcı
Aydoğan SADULLAHLAR
Hakan AVLUKYARI

Program Geliştirme Uzmanı
Talip AYDEMİR

Rehberlik Uzmanı
Kenan PINARBAŞI

Ölçme ve Değerlendirme Uzmanı
Sami KAYA

Baskı

ISBN 978-975-11-6756-9

Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulunun 28.11.2022 gün ve 95 sayılı kararı ile ders kitabı olarak kabul edilmiştir.

İSTİKLÂL MARŞI

Korkma, sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak;
Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak.
O benim milletimin yıldızıdır, parlayacak;
O benimdir, o benim milletimindir ancak.

Çatma, kurban olayım, çehreni ey nazlı hilâl!
Kahraman ırkıma bir gül! Ne bu şiddet, bu celâl?
Sana olmaz dökülen kanlarımız sonra helâl.
Hakkıdır Hakk'a tapan milletimin istiklâl.

Ben ezelden beridir hür yaşadım, hür yaşarım.
Hangi çılgın bana zincir vuracakmış? Şaşarım!
Kükremiş sel gibiyim, bendimi çiğner, aşarım.
Yırtarım dağları, enginlere sığmam, taşarım.

Garbın âfâkını sarmışsa çelik zırhlı duvar,
Benim iman dolu göğsüm gibi serhaddim var.
Ulusun, korkma! Nasıl böyle bir imanı boğar,
Medeniyyet dediğin tek dişi kalmış canavar?

Arkadaş, yurduma alçakları uğratma sakın;
Siper et gövdeni, dursun bu hayâsızca akın.
Doğacaktır sana va'dettiği günler Hakk'ın;
Kim bilir, belki yarın, belki yarından da yakın.

Bastığın yerleri toprak diyerek geçme, tanı:
Düşün altındaki binlerce kefensiz yatanı.
Sen şehit oğlusun, incitme, yazıktır, atanı:
Verme, dünyaları alsan da bu cennet vatanı.

Kim bu cennet vatanın uğruna olmaz ki feda?
Şüheda fışkıracak toprağı sıksan, şüheda!
Cânı, cânânı, bütün varımı alsın da Huda,
Etmesin tek vatanımdan beni dünyada cüda.

Ruhumun senden İlâhî, şudur ancak emeli:
Değmesin mabedimin göğsüne nâmahrem eli.
Bu ezanlar -ki şehadetleri dinin temeli-
Ebedî yurdumun üstünde benim inlemeli.

O zaman vecd ile bin secde eder -varsa- taşım,
Her cerîhamdan İlâhî, boşanıp kanlı yaşım,
Fışkırır ruh-ı mücerret gibi yerden na'şım;
O zaman yükselerek arşa değer belki başım.

Dalgalan sen de şafaklar gibi ey şanlı hilâl!
Olsun artık dökülen kanlarımın hepsi helâl.
Ebediyyen sana yok, ırkıma yok izmihlâl;
Hakkıdır hür yaşamış bayrağımın hürriyyet;
Hakkıdır Hakk'a tapan milletimin istiklâl!

Mehmet Âkif Ersoy

GENÇLİĞE HİTABE

Ey Türk gençliği! Birinci vazifen, Türk istiklâlini, Türk Cumhuriyetini, ilelebet muhafaza ve müdafaa etmektir.

Mevcudiyetinin ve istikbalinin yegâne temeli budur. Bu temel, senin en kıymetli hazinendir. İstikbalde dahi, seni bu hazineden mahrum etmek isteyecek dâhilî ve hâricî bedhahların olacaktır. Bir gün, istiklâl ve cumhuriyeti müdafaa mecburiyetine düşersen, vazifeye atılmak için, içinde bulunacağın vaziyetin imkân ve şeraitini düşünmeyeceksin! Bu imkân ve şerait, çok namüsait bir mahiyette tezahür edebilir. İstiklâl ve cumhuriyetine kastedecek düşmanlar, bütün dünyada emsali görülmemiş bir galibiyetin mümessili olabilirler. Cebren ve hile ile aziz vatanın bütün kaleleri zapt edilmiş, bütün tersanelerine girilmiş, bütün orduları dağıtılmış ve memleketin her köşesi bilfiil işgal edilmiş olabilir. Bütün bu şeraitten daha elîm ve daha vahim olmak üzere, memleketin dâhilinde iktidara sahip olanlar gaflet ve dalâlet ve hattâ hıyanet içinde bulunabilirler. Hattâ bu iktidar sahipleri şahsî menfaatlerini, müstevlîlerin siyasî emelleriyle tevhit edebilirler. Millet, fakr u zaruret içinde harap ve bîtap düşmüş olabilir.

Ey Türk istikbalinin evlâdı! İşte, bu ahval ve şerait içinde dahi vazifen, Türk istiklâl ve cumhuriyetini kurtarmaktır. Muhtaç olduğun kudret, damarlarındaki asil kanda mevcuttur.

Mustafa Kemal Atatürk

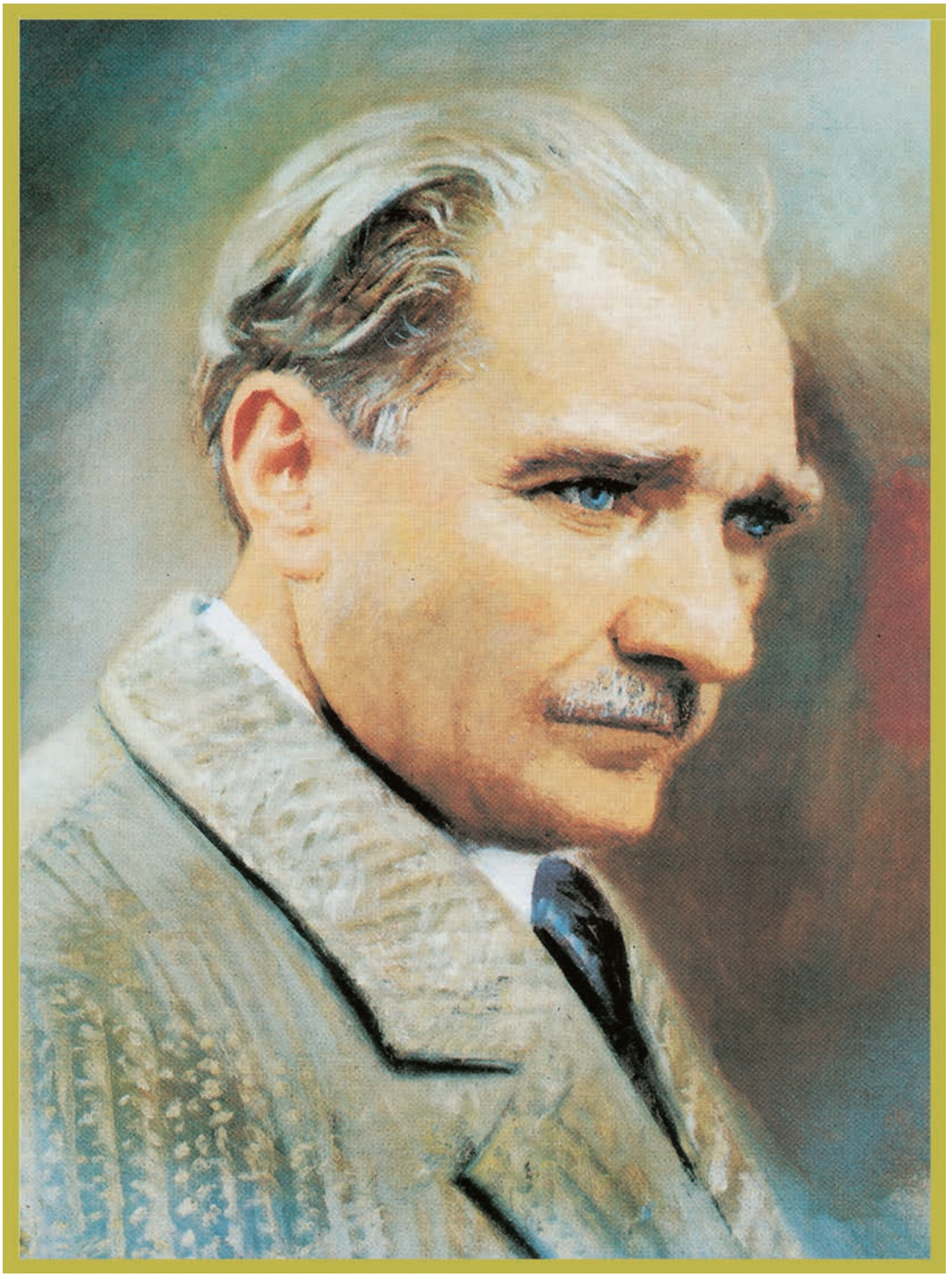

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

İÇİNDEKİLER

KİTABIN TANITIMI 10

1. ÜNİTE

DOĞAL SİSTEMLER 12

BÖLÜM: EKSTREM DOĞA OLAYLARI VE DOĞA OLAYLARININ GELECEĞİ 12

A) EKSTREM DOĞA OLAYLARI VE ETKİLERİ 13

B) DOĞA OLAYLARININ GELECEĞİ 26

ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME 36

2. ÜNİTE

BEŞERÎ SİSTEMLER 40

1. BÖLÜM: EKONOMİ, ŞEHİRLEŞME VE GÖÇ 40

A) EKONOMİK FAALİYETLERİN SOSYAL VE KÜLTÜREL ETKİLERİ 41

B) ŞEHİRLEŞME, SANAYİ VE GÖÇ İLİŞKİSİNİN TOPLUMSAL ETKİLERİ 45

C) GELECEKTE ŞEHİR VE EKONOMİ 49

2. BÖLÜM: TÜRKİYE'NİN İŞLEVSEL BÖLGELERİ VE KALKINMA PROJELERİ 56

A) TÜRKİYE'NİN İŞLEVSEL BÖLGELERİ 57

B) TÜRKİYE'NİN BÖLGESEL KALKINMA PROJELERİ 62

3. BÖLÜM: HİZMET SEKTÖRÜNÜN EKONOMİDEKİ YERİ 72

A) TÜRKİYE EKONOMİSİNDE HİZMET SEKTÖRÜ 73

B) ULAŞIMI ETKİLEYEN FAKTÖRLER 77

C) ULAŞIM SİSTEMLERİNİN YERLEŞMELERE VE EKONOMİK FAALİYETLERE ETKİLERİ 81

Ç) TÜRKİYE'DE ULAŞIM SİSTEMLERİNİN GELİŞİMİ 84

2. ÜNİTE

BEŞERÎ SİSTEMLER 96

4. BÖLÜM: KÜRESEL TİCARET 96

A) DÜNYADA TİCARET 97

B) TÜRKİYE'DE TİCARET 102

C) TARİHÎ TİCARET YOLLARI VE TÜRKİYE 107

Ç) TÜRKİYE'DE DIŞ TİCARET 111

5. BÖLÜM: TÜRKİYE'DE TURİZM 116

A) TÜRKİYE'DEKİ DOĞAL VE KÜLTÜREL SEMBOLLER 117

B) TÜRKİYE'NİN TURİZM POTANSİYELİ VE VARLIKLARI 125

C) TÜRKİYE'DE TURİZM POLİTİKALARI 132

Ç) TURİZMİN TÜRKİYE EKONOMİSİNDEKİ YERİ 136

ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME 140

3. ÜNİTE

KÜRESEL ORTAM: BÖLGELER VE ÜLKELER 148

1. BÖLÜM: JEOPOLİTİK KONUM 148

A) KITA VE OKYANUSLARIN KONUMSAL ÖNEMİ 149

B) ÜLKELERİN KONUMUNUN KÜRESEL VE BÖLGESEL ETKİLERİ 155

C) TÜRKİYE'NİN JEOPOLİTİK KONUMU 157

Ç) TÜRKİYE'NİN JEOPOLİTİK KONUMUNUN BÖLGESEL ETKİLERİ 162

D) TÜRK KÜLTÜR HAVZASI 168

2. BÖLÜM: ÜLKELER ARASI ETKİLEŞİM 172

A) TEKNOLOJİK GELİŞMELERİN KÜLTÜREL VE EKONOMİK ETKİLERİ 173

B) GELİŞMİŞLİK SEVİYESİNİN BELİRLENMESİNDE ETKİLİ OLAN FAKTÖRLER 177

C) GELİŞMİŞ VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERİN EKONOMİK ÖZELLİKLERİ 181

Ç) ÜLKELERİN BÖLGESEL VE KÜRESEL ÖLÇEKTE DOĞAL KAYNAK POTANSİYELİ 185

D) ENERJİ GÜZERGÂHLARI VE ETKİLERİ 188

E) ÇATIŞMA BÖLGELERİ 193

ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME 198

4. ÜNİTE

ÇEVRE VE TOPLUM 204

BÖLÜM: ÇEVRE SORUNLARININ ÇÖZÜMÜNE YÖNELİK YAKLAŞIMLAR 204

A) DOĞAL ÇEVRENİN SINIRLILIĞI 205

B) ÇEVRE SORUNLARININ ÖNLENMESİNE YÖNELİK POLİTİKA VE UYGULAMALAR 209

C) DOĞAL ÇEVRENİN YÖNETİLMESİNDE VE KORUNMASINDA ÖRGÜTLENME VE ANLAŞMALARIN ETKİLERİ 215

Ç) ORTAK DOĞAL VE KÜLTÜREL MİRASA YÖNELİK TEHDİTLER 218

ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME 222

EKLER

CEVAP ANAHTARI 225

COĞRAFİ TERİMLER SÖZLÜĞÜ 230

KAYNAKÇA 232

TÜRKİYE HARİTASI 236

KISALTMALAR VE SİMGELER

AFAD: Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı

AGİT: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı

EAA: Avrupa Çevre Ajansı

GATS: General Agreement on Trade in Services (Hizmet Ticareti Genel Anlaşması)

GSMH: Gayrisafi millî hasıla

GSYH: Gayrisafi yurt içi hasıla

IPCC: Intergovernmental Panel on Climate Change (Hükûmetlerarası İklim Değişikliği Paneli)

NASA: National Aeronautics and Space Administration (ABD Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi)

NOAA: National Oceanic and Atmospheric Administration (ABD Ulusal Okyanus ve Atmosfer Dairesi)

OECD: The Organisation for Economic Co-operation and Development (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü)

OPEC: Organization of Petroleum Exporting Countries (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü)

STK: Sivil Toplum Kuruluşu

TPAO: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı

TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu

UNDP: United Nations Development Program (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı)

UNEP: United Nations Environment Programme (BM Çevre Programı)

UNESCO: United Nations Education, Scientific and Cultural Organization (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü)

UNWTO: World Tourism Organization (Dünya Turizm Örgütü)

USGS: United States Geological Survey (Amerika Birleşik Devletleri Jeoloji Araştırmaları Kurumu)

WTO: World Trade Organization (Dünya Ticaret Örgütü)

TÜRSAB: Türkiye Seyahat Acentaları Birliği

DTÖ: Dünya Ticaret Örgütü

K: Kuzey

₺: Türk lirası

$: Dolar

TEP: Ton Eş değer Petrol

v/g: Varil/gün

vpe: Varil petrol eş değeri

M: Magnitüd

°C: Derece santigrat

CH_4: Metan

CO_2: Karbondioksit

SF_6: Kükürt hekzaflorür

N_2O: Azot protoksit

km: Kilometre

m^3: Metreküp

İng.: İngilizce

ark.: Arkadaşları

KİTABIN TANITIMI

Ünitenin Numarası

Ünitenin Adı

Ünitenin Bölümleri

Bölümde Öğrenilecekler

Bölümde kazanımlara uygun olarak öğreneceğiniz temel bilgiler

Karekod

Etkileşimli kitap, video, ses, animasyon, uygulama, oyun, soru vb. kaynaklara ulaşabileceğiniz karekod alanını gösterir.

Anahtar Kavramlar

Bölümde öğreneceğiniz temel kavramların listesi

Ayırt Edici Şerit

Coğrafya Öğretim Programı 2 saat olarak uygulandığı derslerde ayırt edici şeritle belirtilen bölümler işlenmeyecek, 4 saat olarak uygulandığı derslerde ise kitabın tamamı işlenecektir.

Coğrafi Bakış

Öğrencilerin dikkatini konuya daha fazla çekmek amacıyla yer verilen kazanımlarla uyumlu bilgiler

Konuya Giriş

Öğrencilerin dikkatini konuya çekmeye yönelik sorular

Cevabı Sende

İçeriğe uygun ve becerilerle uyumlu sorular

Uygulama

Öğrencilerin coğrafi becerilerini geliştirmeye ve öğrendiklerini pekiştirmeye yönelik kazanımlarla uyumlu sınıf içi çalışmalar

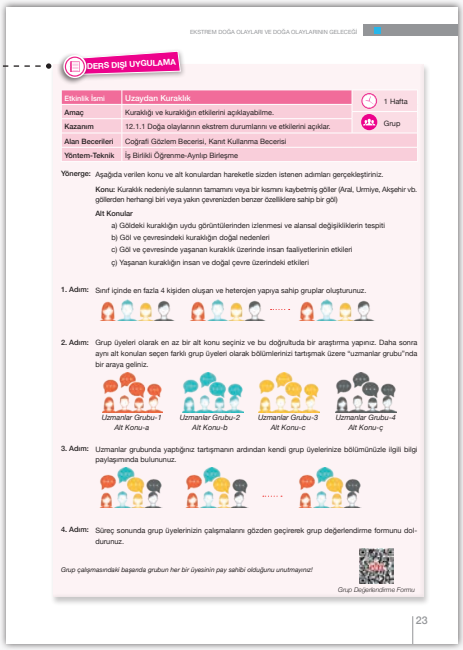

EKSTREM DOĞA OLAYLARI VE DOĞA OLAYLARININ GELECEĞİ

DERS DIŞI UYGULAMA

Etkinlik İsmi	Uzaydan Kuraklık	1 Hafta
Amaç	Kuraklığı ve kuraklığın etkilerini açıklayabilme.	Grup
Kazanım	12.1.1 Doğa olaylarının ekstrem durumlarını ve etkilerini açıklar.	
Alan Becerileri	Coğrafi Gözlem Becerisi, Kant Kullanma Becerisi	
Yöntem-Teknik	İş Birlikli Öğrenme-Ayrılıp Birleşme	

Yönerge: Aşağıda verilen konu ve alt konulardan hareketle sizden istenen adımları gerçekleştiriniz.

Konu: Kuraklık nedeniyle sulanın tamamını veya bir kısmını kaybetmiş göller (Aral, Urmiye, Akşehir vb. göllerden herhangi biri veya yakın çevrenizden benzer özelliklere sahip bir göl)

Alt Konular

a) Göldeki kuraklığın uydu görüntülerinden izlenmesi ve alansal değişikliklerin tespiti
b) Göl ve çevresindeki kuraklığın doğal nedenleri
c) Göl ve çevresinde yaşanan kuraklık üzerinde insan faaliyetlerinin etkileri
ç) Yaşanan kuraklığın insan ve doğal çevre üzerindeki etkileri

1. Adım: Sınıf içinde en fazla 4 kişiden oluşan ve heterojen yapıya sahip gruplar oluşturunuz.

2. Adım: Grup üyeleri olarak en az bir alt konu seçiniz ve bu doğrultuda bir araştırma yapınız. Daha sonra aynı alt konuları seçen farklı grup üyeleri olarak bölümlerinizi tartışmak üzere "uzmanlar grubu"nda bir araya geliniz.

Uzmanlar Grubu-1 Alt Konu-a | *Uzmanlar Grubu-2 Alt Konu-b* | *Uzmanlar Grubu-3 Alt Konu-c* | *Uzmanlar Grubu-4 Alt Konu-ç*

3. Adım: Uzmanlar grubunda yaptığınız tartışmanın ardından kendi grup üyelerinize bölümünüzle ilgili bilgi paylaşımında bulununuz.

4. Adım: Süreç sonunda grup üyelerinizin çalışmalarını gözden geçirerek grup değerlendirme formunu doldurunuz.

Grup çalışmasındaki başarıda grubun her bir üyesinin pay sahibi olduğunu unutmayınız!

Grup Değerlendirme Formu

23

Ders Dışı Uygulama

Öğrencilerin ders dışında yapacakları araştırma, inceleme, proje hazırlama gibi uzun süreli çalışmalar

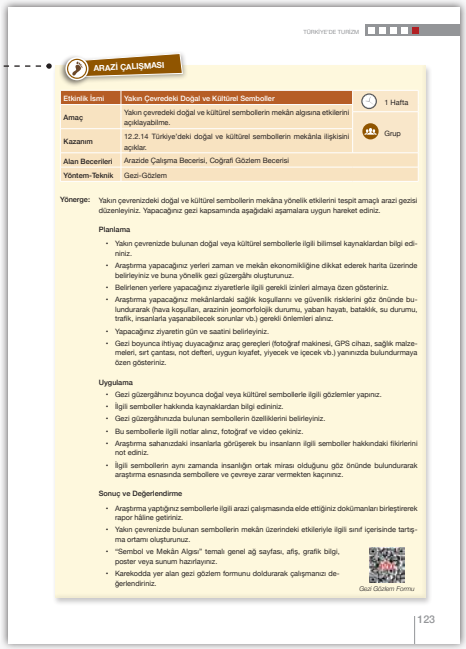

TÜRKİYE'DE TURİZM

ARAZİ ÇALIŞMASI

Etkinlik İsmi	Yakın Çevredeki Doğal ve Kültürel Semboller	1 Hafta
Amaç	Yakın çevredeki doğal ve kültürel sembollerin mekân algısına etkilerini açıklayabilme.	Grup
Kazanım	12.2.14 Türkiye'deki doğal ve kültürel sembollerin mekânla ilişkisini açıklar.	
Alan Becerileri	Arazide Çalışma Becerisi, Coğrafi Gözlem Becerisi	
Yöntem-Teknik	Gezi-Gözlem	

Yönerge: Yakın çevrenizdeki doğal ve kültürel sembollerin mekâna yönelik etkilerini tespit amaçlı arazi gezisi düzenleyiniz. Yapacağınız gezi kapsamında aşağıdaki aşamalara uygun hareket ediniz.

Planlama

- Yakın çevrenizde bulunan doğal veya kültürel sembollerle ilgili bilimsel kaynaklardan bilgi ediniz.
- Araştırma yapacağınız yerleri zaman ve mekân ekonomikliğine dikkat ederek harita üzerinde belirleyiniz ve buna yönelik gezi güzergâhı oluşturunuz.
- Belirlenen yerlere yapacağınız ziyaretlerle ilgili gerekli izinleri almaya özen gösteriniz.
- Araştırma yapacağınız mekânlardaki sağlık koşullarını ve güvenlik risklerini göz önünde bulundurarak (hava koşulları, arazinin jeomorfolojik durumu, yaban hayatı, bataklık, su durumu, trafik, insanlarla yaşanabilecek sorunlar vb.) gerekli önlemleri alınız.
- Yapacağınız ziyaretin gün ve saatini belirleyiniz.
- Gezi boyunca ihtiyaç duyacağınız araç gereçleri (fotoğraf makinesi, GPS cihazı, sağlık malzemeleri, sırt çantası, not defteri, uygun kıyafet, yiyecek ve içecek vb.) yanınızda bulundurmaya özen gösteriniz.

Uygulama

- Gezi güzergâhınız boyunca doğal veya kültürel sembollerle ilgili gözlemler yapınız.
- İlgili semboller hakkında kaynaklardan bilgi ediniz.
- Gezi güzergâhınızda bulunan sembollerin özelliklerini belirleyiniz.
- Bu sembollerle ilgili notlar alınız, fotoğraf ve video çekiniz.
- Araştırma sahanızdaki insanlarla görüşerek bu insanların ilgili semboller hakkındaki fikirlerini not ediniz.
- İlgili sembollerin aynı zamanda insanlığın ortak mirası olduğunu göz önünde bulundurarak araştırma esnasında sembollere ve çevreye zarar vermekten kaçınınız.

Sonuç ve Değerlendirme

- Araştırma yaptığınız sembollerle ilgili arazi çalışmasında elde ettiğiniz dokümanları birleştirerek rapor hâline getiriniz.
- Yakın çevrenizde bulunan sembollerin mekân üzerindeki etkileriyle ilgili sınıf içerisinde tartışma ortamı oluşturunuz.
- "Sembol ve Mekân Algısı" temalı genel ağ sayfası, afiş, grafik bilgi, poster veya sunum hazırlayınız.
- Karekodda yer alan gezi gözlem formunu doldurarak çalışmanızı değerlendiriniz.

Gezi Gözlem Formu

123

Arazi Çalışması

Öğrencilerin derste öğrendiklerini sınıf dışında bir ürün veya uygulamaya dönüştürerek coğrafi becerilerini geliştirmeyi amaçlayan çalışmalar

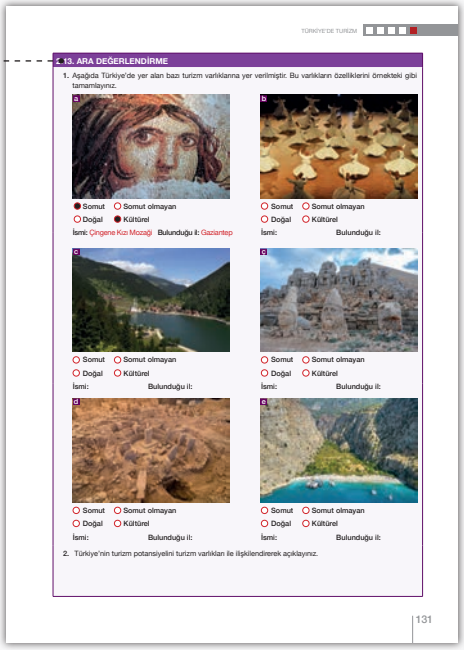

TÜRKİYE'DE TURİZM

13. ARA DEĞERLENDİRME

1. Aşağıda Türkiye'de yer alan bazı turizm varlıklarına yer verilmiştir. Bu varlıkların özelliklerini örnekteki gibi tamamlayınız.

a
○ Somut ○ Somut olmayan
○ Doğal ● Kültürel
İsmi: Çingene Kızı Mozaiği Bulunduğu il: Gaziantep

b
○ Somut ○ Somut olmayan
○ Doğal ○ Kültürel
İsmi: Bulunduğu il:

c
○ Somut ○ Somut olmayan
○ Doğal ○ Kültürel
İsmi: Bulunduğu il:

ç
○ Somut ○ Somut olmayan
○ Doğal ○ Kültürel
İsmi: Bulunduğu il:

d
○ Somut ○ Somut olmayan
○ Doğal ○ Kültürel
İsmi: Bulunduğu il:

e
○ Somut ○ Somut olmayan
○ Doğal ○ Kültürel
İsmi: Bulunduğu il:

2. Türkiye'nin turizm potansiyelini turizm varlıkları ile ilişkilendirerek açıklayınız.

131

Ara Değerlendirme

Kazanımı pekiştirmeye yönelik sorular

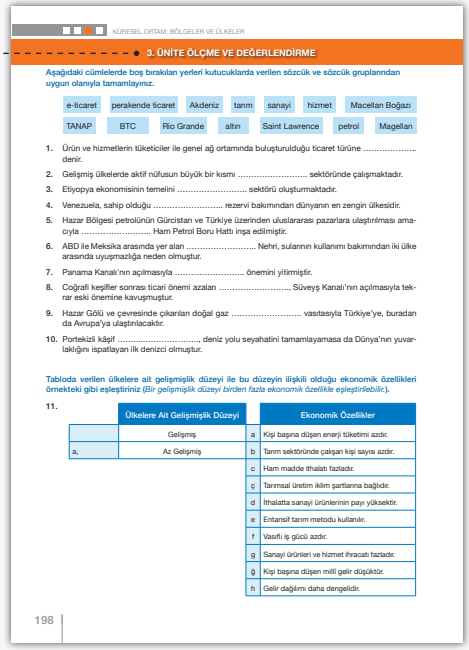

KÜRESEL ORTAM: BÖLGELER VE ÜLKELER

3. ÜNİTE ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME

Aşağıdaki cümlelerde boş bırakılan yerleri kutucuklarda verilen sözcük ve sözcük gruplarından uygun olanıyla tamamlayınız.

e-ticaret	perakende ticaret	Akdeniz	tarım	sanayi	hizmet	Macellan Boğazı
TANAP	BTC	Rio Grande	altın	Saint Lawrence	petrol	Magellan

1. Ürün ve hizmetlerin tüketiciler ile genel ağ ortamında buluşturulduğu ticaret türüne ..... denir.
2. Gelişmiş ülkelerde aktif nüfusun büyük bir kısmı ..... sektöründe çalışmaktadır.
3. Etiyopya ekonomisinin temelini ..... sektörü oluşturmaktadır.
4. Venezuela, sahip olduğu ..... rezervi bakımından dünyanın en zengin ülkesidir.
5. Hazar Bölgesi petrolünün Gürcistan ve Türkiye üzerinden uluslararası pazarlara ulaştırılması amacıyla ..... Ham Petrol Boru Hattı inşa edilmiştir.
6. ABD ile Meksika arasında yer alan ..... Nehri, sulanının kullanımı bakımından iki ülke arasında uyuşmazlığa neden olmuştur.
7. Panama Kanalı'nın açılmasıyla ..... önemini yitirmiştir.
8. Coğrafi keşifler sonrası ticari önemi azalan ....., Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla tekrar eski önemine kavuşmuştur.
9. Hazar Gölü ve çevresinde çıkarılan doğal gaz ..... vasıtasıyla Türkiye'ye, buradan da Avrupa'ya ulaştırılacaktır.
10. Portekizli kâşif ....., deniz yolu seyahatini tamamlayamasa da Dünya'nın yuvarlaklığını ispatlayan ilk denizci olmuştur.

Tabloda verilen ülkelere ait gelişmişlik düzeyi ile bu düzeyin ilişkili olduğu ekonomik özellikleri örnekteki gibi eşleştiriniz (*Bir gelişmişlik düzeyi birden fazla ekonomik özellikle eşleştirilebilir.*).

11.

	Ülkelere Ait Gelişmişlik Düzeyi		Ekonomik Özellikler
	Gelişmiş	a	Kişi başına düşen enerji tüketimi azdır.
a,	Az Gelişmiş	b	Tarım sektöründe çalışan kişi sayısı azdır.
		c	Ham madde ithalatı fazladır.
		ç	Tarımsal üretim iklim şartlarına bağlıdır.
		d	İthalatta sanayi ürünlerinin payı yüksektir.
		e	Entansif tarım metodu kullanılır.
		f	Vasıflı iş gücü azdır.
		g	Sanayi ürünleri ve hizmet ihracatı fazladır.
		ğ	Kişi başına düşen millî gelir düşüktür.
		h	Gelir dağılımı daha dengelidir.

198

Ünite Sonu Ölçme ve Değerlendirme

Ünitede yer alan kazanımları pekiştirmeye yönelik sorular

1. ÜNİTE

DOĞAL SİSTEMLER

BÖLÜM — EKSTREM DOĞA OLAYLARI VE DOĞA OLAYLARININ GELECEĞİ

Bu bölümde

- Ekstrem doğa olaylarını ve bu olayların etkilerini,
- Gelecekte doğal sistemlerde yaşanabilecek değişimleri ve bu değişimlerin canlı yaşamına etkilerini

öğreneceksiniz.

Ünite Kare Kodu

Ünite Sunusu

Anahtar Kavramlar

Ekstrem doğa olayı	Kuraklık
Küresel iklim değişikliği	Tsunami
Çölleşme	Kasırga

A EKSTREM DOĞA OLAYLARI VE ETKİLERİ

KONUYA GİRİŞ

1. Görsellerdeki doğa olaylarının gerçekleşmesinde etkili olan doğal süreçler sizce neler olabilir?
2. Görsellerdeki doğa olaylarının yeryüzünde etkili olduğu alanlar ve görülme sıklığı ile ilgili neler söyleyebilirsiniz?
3. Doğa olaylarında görülen sıra dışı durumlar neler olabilir?

Yerkürenin oluşumundan bugüne kadar deprem, heyelan, taşkın, yüksek sıcaklık değişimleri gibi çeşitli doğa olayları meydana gelmiştir. Doğanın mevcut akışı içinde gerçekleşen bu olaylar, jeolojik zamanlar boyunca kendi içinde sıra dışı değişimlere uğramıştır. Doğa olaylarının "ekstrem durumları" olarak adlandırılan bu değişimler, doğal ve beşerî unsurları zaman ve mekâna bağlı olarak farklı şekillerde etkilemektedir. Ekstrem doğa olaylarının beşerî unsurlar üzerindeki etkileri, meydana geldiği bölge veya ülkenin gelişmişlik seviyesine ve nüfus yoğunluğuna göre farklılık gösterir. Doğada meydana gelen bir olay, mekânın coğrafi özelliklerine göre sıradan veya ekstrem doğa olayı olarak adlandırılabilir. Ekstrem doğa olayları, oluşumlarına göre jeoloji-jeomorfoloji ve meteoroloji-hidrometoroloji kökenli doğa olayları şeklinde sınıflandırılmaktadır (Görsel 1.1).

▲ **Görsel 1.1:** Ekstrem doğa olayları

UYGULAMA

Aşağıdaki şekilde ekstrem durumları ortaya çıkaran bazı doğal süreçlerin birbiriyle olan ilişkisi gösterilmiştir. Şekildeki okların kalınlığı ve yönü bir doğal sürecin diğer süreç üzerindeki etkisini ifade etmektedir.

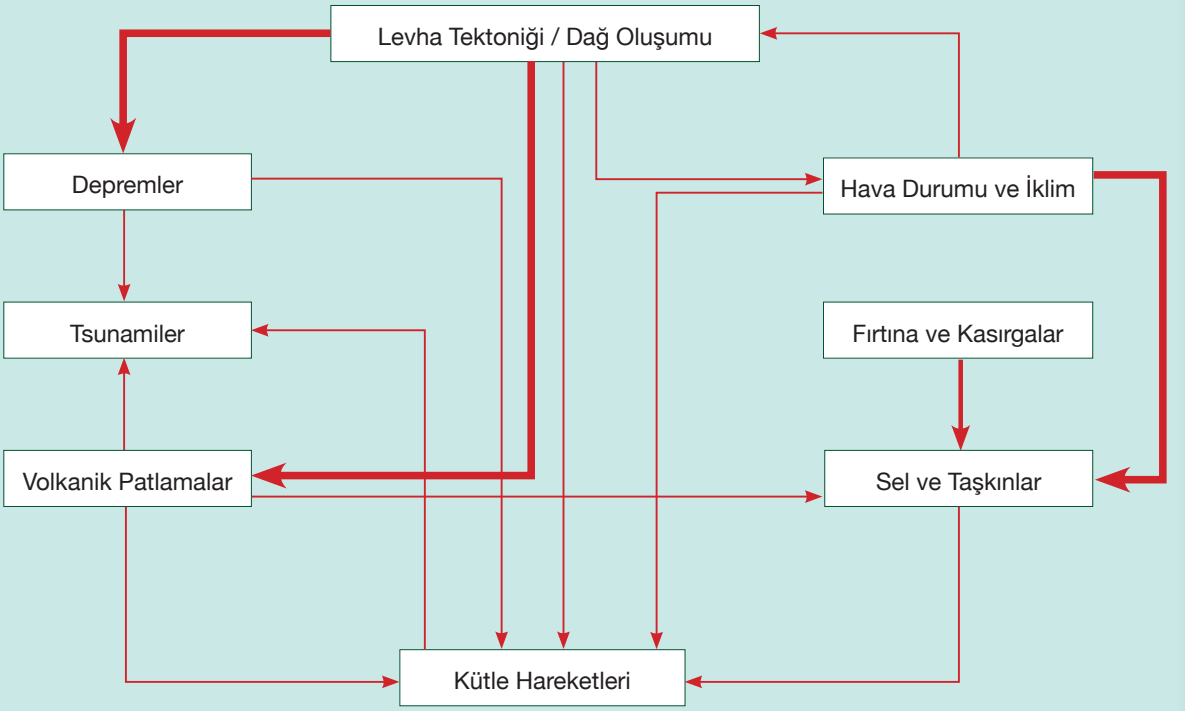

Verilen bilgilere göre aşağıdaki soruları cevaplayınız.

1. Doğal süreçlerin birbiriyle olan ilişkisinde eksik bırakıldığını düşündüğünüz okları, kalınlık ve yönlerine dikkat ederek şekil üzerine çiziniz.

2. Aşağıda verilen boşluğa doğal süreçlerin birbirini etkilemesini açıklayan kısa bir metin yazınız.

3. Metninizi destekleyen görseller bularak aşağıdaki boşluğa yapıştırınız.

Jeolojik-Jeomorfolojik Kökenli Ekstrem Doğa Olayları

Depremler

COĞRAFİ BAKIŞ

Şili Depremi, 1960

Dünyada bugüne kadar gerçekleşen yer sarsıntılarının en büyüğü, 1960 yılında Şili'de meydana gelen 9,5 büyüklüğündeki deprem olarak kayıtlara geçmiştir. Yaşanan afette 1.600 kişi yaşamını yitirmiş, 3 bin kişi yaralanmış, 2 milyona yakın insan evsiz kalmış ve 550 milyon dolar civarında maddi hasar meydana gelmiştir. Bu depremde yaşanan can ve mal kaybının ağırlıklı olarak sarsıntının tetiklediği tsunamiden kaynaklandığı belirtilmiştir.

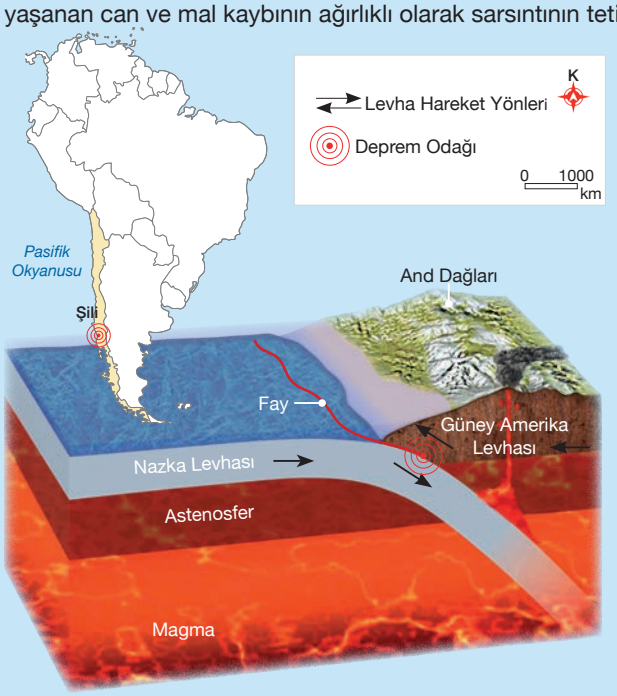

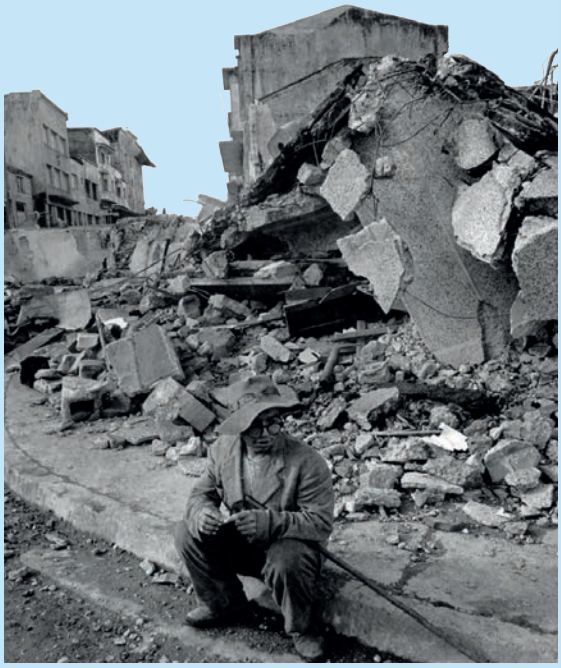

1960 Şili depremi (Keller ve DeVecchio, 2019)

Deprem, yer kabuğunu oluşturan levhalarda meydana gelen kırılmalar veya mevcut kırıkların hareketi neticesinde aniden ortaya çıkan titreşimlerin dalgalar hâlinde yayılarak geçtikleri ortamları ve yer yüzeyini sarsması olayıdır. Dünyada meydana gelen depremlerin büyük kısmı, levha hareketlerinin bir sonucu olan tektonik depremler şeklinde gerçekleşir. Meydana gelen bir depremin büyüklüğü ve şiddeti hakkında bilgi sahibi olmak oldukça önemlidir. Deprem sırasında açığa çıkan enerjiye göre depremin büyüklüğü; yapılar, doğa ve insan üzerindeki etkilerine göre de depremin şiddeti belirlenir. Depremlerin oluşturduğu tehlikeler ve etkiler yandaki tabloda verilmiştir (Tablo 1.1).

Tablo 1.1: Depremlerin Oluşturduğu Tehlikeler ve Etkiler

Tehlikeler	Etkiler
Birincil Tehlike • Yer sarsıntısı	• Can ve mal kayıpları • Altyapı hizmetlerinin (su, kanalizasyon, elektrik, ulaşım vb.) aksaması • Baraj çökmesi nedeniyle sel meydana gelmesi • Tehlikeli maddelerin doğaya karışması • Yangın • Salgın hastalık
İkincil Tehlike • Zeminin sıvılaşması • Çökme • Tsunami • Kütle hareketleri • Enkaz hâli ve çamur akıntısı	

CEVABI SENDE

1. Depremin büyüklüğü ve şiddeti arasındaki ilişkiyi belirleyen kriterler nelerdir?
2. Depremlerin neden olduğu etkilerin zamana ve mekâna göre değişebilirliğine örnekler veriniz.
3. Depremler ve sonrasında yaşanabilecek salgın hastalıklar arasında nasıl bir ilişki olabilir?

Dünyada her yıl yaklaşık bir milyon deprem meydana gelmekte ancak bunların çok az bir kısmı hissedilmektedir (Grafik 1.1). Etkileri hissedilen ve büyüklüğü 7'nin üzerinde olan yıllık ortalama 20 büyük depremin bir kısmı ise önemli can ve mal kayıplarına neden olabilmektedir. Depremler, ani ve kısa sürede gerçekleştikleri için insanlar üzerinde büyük bir şok etkisi uyandırmakta ve bu yönüyle diğer ekstrem doğa olaylarından ayrılmaktadır.

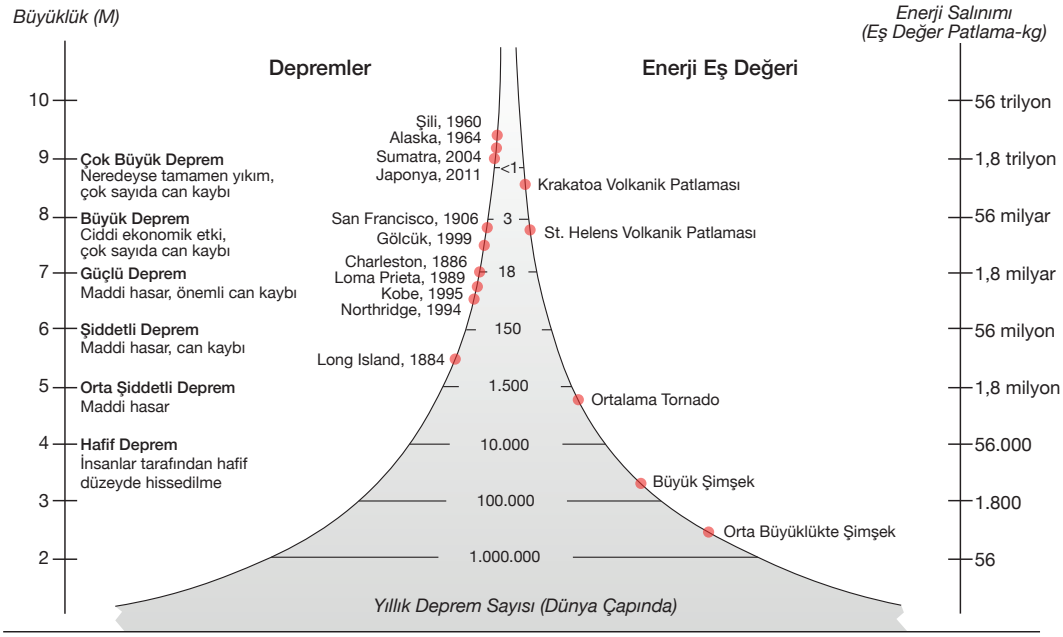

▲ **Grafik 1.1:** Depremlerin büyüklük ve şiddetleri ile enerji eş değerleri (USGS, 2022)

Yeryüzünde depremlerin yoğun olarak görüldüğü alanlar üç ana kuşak oluşturur. Bunlar; **Pasifik Deprem Kuşağı**, **Atlantik Deprem Kuşağı** ve **Akdeniz-Himalaya Deprem Kuşağı**'dır. Bu kuşaklarda farklı zamanlarda büyük depremler meydana gelmiştir (Harita 1.1).

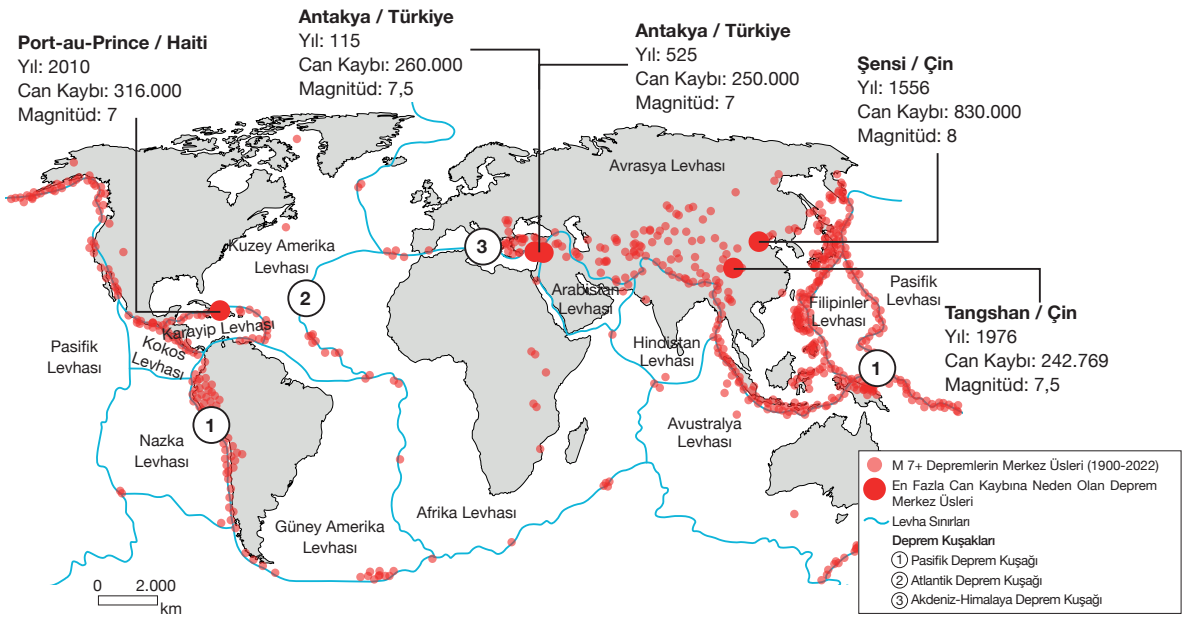

▲ **Harita 1.1:** Büyük deprem kuşakları, yeryüzünde meydana gelen büyük depremler (M=7+) ve en fazla can kaybına neden olan beş deprem (USGS, 2022)

Volkanik Faaliyetler

COĞRAFİ BAKIŞ

Tambora Volkanı'nın Patlaması, 1815

Tambora Volkanı'nın (Endonezya) 1815 yılındaki faaliyeti, yakın tarihin en büyük volkanik patlaması olarak kabul edilmektedir. Yaşanan bu olay, çok sayıda can kaybının yanı sıra küresel ölçekte sıcaklık değişimlerine de neden olmuştur. Ayrıca patlama sonrası "volkanik kış" olarak adlandırılan bir dönem yaşanmıştır. Bu dönemde Kuzey Amerika'nın çoğu bölgesi ile Batı Avrupa ve Asya'nın bazı alanlarında tarımsal üretim düşmüş, kıtlık ve seller meydana gelmiştir. Volkanizma kaynaklı lav akıntıları ve piroklastik akıntılarla ilerleyen süreçte yaşanan volkanik kış, kıtlığa neden olarak yaklaşık 100 bin insanı yaşamdan koparmıştır.

Tambora Volkanı'nın patlaması (1815, temsilî)

1. Tambora Volkanı'nın patlamasından sonra volkanik kış yaşanmasının nedeni nedir?

2. Patlama sonrası yaşanan volkanik kış neden küresel bir soruna dönüşmüştür? Açıklayınız.

Magmanın yeryüzüne doğru yükselme sürecine genel olarak **volkanizma** adı verilir. Bu süreçte meydana gelen volkanik faaliyetler, doğrudan veya dolaylı olarak çevreyi ve insanı etkileyen doğa olaylarına dönüşür (Görsel 1.2). Yapılan araştırmalara göre dünyada her yıl 50-60 civarında volkan patlaması gerçekleşmektedir. Bu patlamalar, seyrek nüfuslu bölgelerde sınırlı etkilere sahipken nüfusun yoğun olduğu bölgelerde ise önemli can ve mal kayıplarına neden olmaktadır.

CEVABI SENDE

Görsel 1.2'yi de dikkate aldığınızda volkanların neden olduğu tehlikelerle ilgili neler söyleyebilirsiniz? Bu tehlikelerin kısa ve uzun dönemli etkileri neler olabilir?

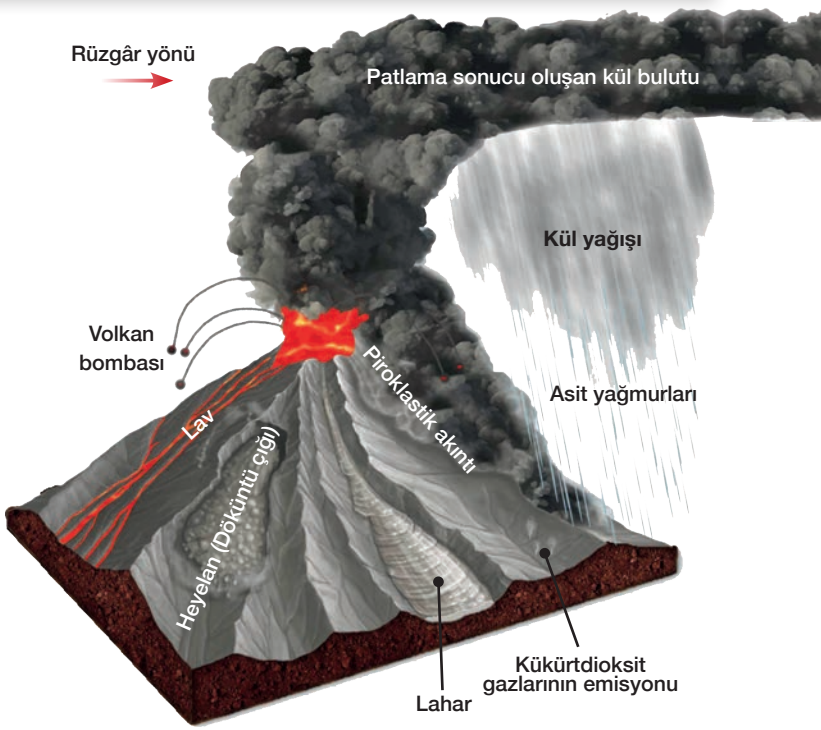

Görsel 1.2: Volkanik tehlikeler (Keller ve DeVecchio, 2019)

Tsunami

COĞRAFİ BAKIŞ

Hint Okyanusu Tsunamisi, 2004

Endonezya'nın Hint Okyanusu'na bakan kıyılarında gerçekleşen 9,1 büyüklüğündeki deprem (2004), akabinde büyük bir tsunamiye neden olmuştur. Çok hızlı ilerleyen ve Endonezya başta olmak üzere Malezya, Tayland, Myanmar, Bangladeş, Hindistan, Yemen, Somali, Kenya ve Tanzanya'da etkili olan tsunami bölgede erken uyarı sisteminin bulunmaması nedeniyle kayıpları daha da artırmıştır. Bu felaket sonucu yüz binlerce kişi hayatını kaybetmiş, 5 milyona yakın insan evsiz kalmış, bitki örtüsü ve ekosistem ciddi anlamda zarar görmüştür. Turistlerin uğrak noktaları olan bu ülkelerde, yaşanan olay sonrası turizm gelirleri yaklaşık %60 azalmıştır. Söz konusu durum, ekstrem doğa olaylarının neden olduğu uzun dönemli ekonomik kayıplara örnek verilebilir.

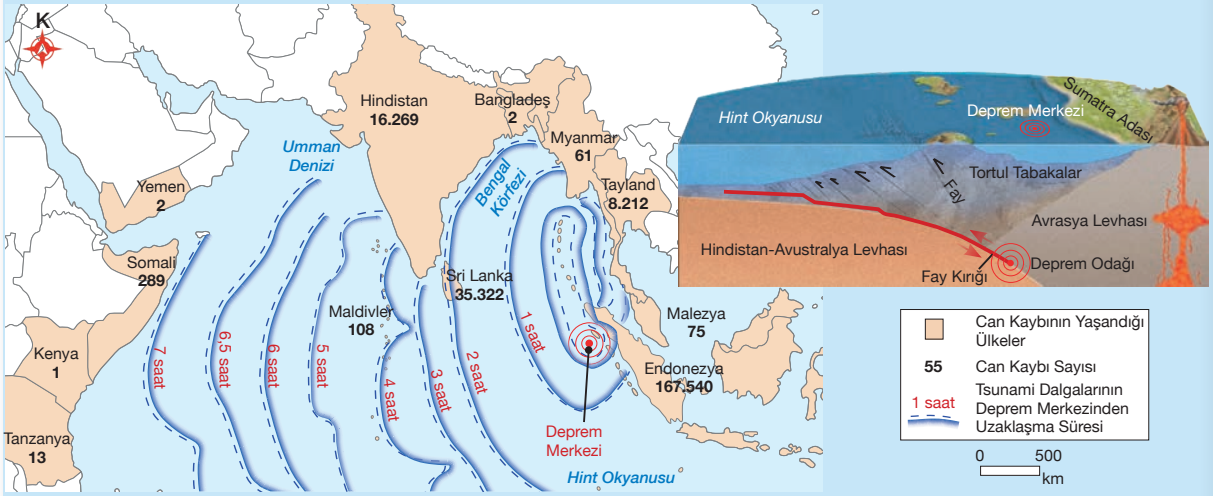

Hint Okyanusu'nda meydana gelen tsunami ve depremden bir kesit (Keller ve DeVecchio, 2019)

Banda Aceh'nin (Bande Açe, Endonezya) tsunami öncesi ve sonrası görüntüsü (Digital Globe, 2022)

Banda Aceh'nin tsunami öncesi ve sonrasına ait uydu görüntülerini karşılaştırarak doğal ve beşerî çevrede meydana gelen değişiklikleri açıklayınız.

Tsunami, "liman dalgası" anlamına gelen Japonca bir kelimedir. Çoğunlukla açık denizde veya kıyıya yakın alanlarda gerçekleşen depremler, volkanik faaliyetler, heyelanlar veya meteor çarpmaları nedeniyle oluşur. Tsunamilerin en yaygın görülen türü deprem kaynaklı olanıdır. Hareket hızı su kütlesinin derinliğine göre değişen tsunamiler kıyıya yaklaştığında dev dalgalar oluşturur. Tsunami dalgaları genellikle birkaç saat devam eder ve dalgaların görülme periyotları 10-35 dakika arasında değişir. 1946 yılında Hawaii'de meydana gelen tsunamide insanlar, ilk dalgadan sonra tehlikenin geçtiğini düşünerek sahile doğru hareket etmiş ancak ikinci dalgaya yakalanmaktan kurtulamamışlardır.

Kütle Hareketleri

COĞRAFİ BAKIŞ

Oso Heyelanı, 2014

ABD'nin en ölümcül heyelanlarından biri 2014 yılında Oso'da meydana gelmiştir. Bir mahallenin neredeyse tamamının enkaz hâline geldiği bu olayda 43 kişi yaşamını yitirmiştir.

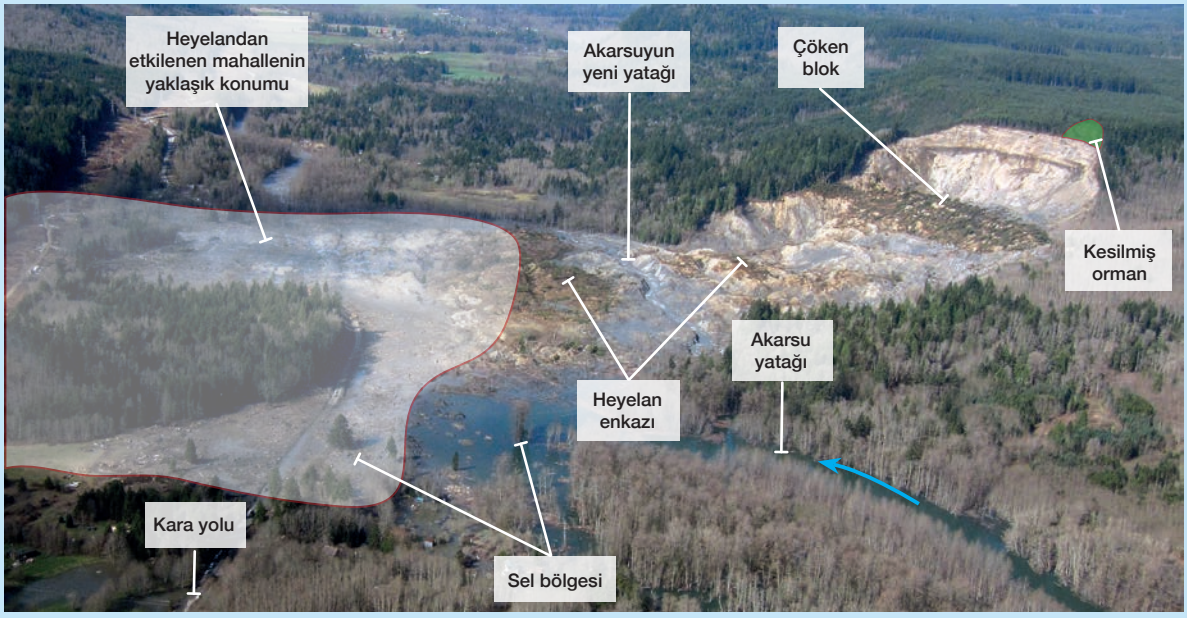

2014 Oso heyelanı sonrası (USGS, Keller ve DeVeccio, 2019)

Yukarıda verilen bilgilere ve görsele göre Oso heyelanı, doğal ve beşerî çevreyi nasıl etkilemiştir?

Kütle hareketleri; genel olarak kaya, toprak zemin, moloz gibi malzemelerin yamaç boyunca hareket etmesi veya bulunduğu yerde çökmesi şeklinde oluşur. Bu hareketler; aşırı yağış, volkanik veya beşerî faaliyetler, deprem vb. faktörlerin etkisi ile meydana gelir. Başlıca kütle hareketleri; heyelan, toprak kayması, kaya düşmesi ve çamur akıntıları şeklinde sıralanabilir. Kütle hareketleri; can ve mal kaybının yanı sıra tsunami, set gölü oluşumu, akarsu yatağının değişmesi, toprak kaybı, bitki örtüsü tahribatı ve doğal hayatın ortadan kalkmasına neden olabilir.

Kütle hareketlerinden olan heyelanlar, doğal faktörlerin yanı sıra beşerî faaliyetlere bağlı olarak da meydana gelebilir. Panama Kanalı'nın yapımı esnasında (1900'lü yılların başı) gerçekleşen heyelanlar beşerî faaliyetlerin neden olduğu kütle hareketlerine örnek verilebilir.

Çin'in Wenchuan (Vençuhan) Bölgesi'nde 2008 yılında meydana gelen depremde 89 bin, bu olayın tetiklediği heyelanlarda ise 32 bin kişi hayatını kaybetmiştir. Wenchuan depremi, meydana gelen bu olayların birbirini tetiklemesi bakımından Çin'de ve dünyada önemli bir farkındalığın oluşmasını sağlamıştır. Bunun sonucunda heyelan kaynaklı zararların azaltılması ve önlenmesine yönelik birçok proje ve çalışma hayata geçirilmiştir.

CEVABI SENDE

Heyelan kaynaklı zararları azaltmak için alınması gereken önlemler nelerdir?

Meteorolojik-Hidrometorolojik Kökenli Ekstrem Doğa Olayları

Aşırı Yağışlar, Sel ve Taşkın

COĞRAFİ BAKIŞ

İndus Nehri Taşkını, 2010

Pakistan, 2010 yılının Temmuz ve Ağustos aylarında muson yağmurlarındaki aşırı artış (%772) nedeniyle son 80 yılın en büyük sel felaketini yaşamıştır. İndus Nehri'nin taşması sonucu 1.781 can kaybına yol açan bu felaket, 20 milyondan fazla insanı etkilemiştir. 1,6 milyon evin kullanılamaz hâle geldiği bölgede altyapının önemli bir bölümü yok olmuş, yaklaşık 5,1 milyar dolarlık tarım ürünü sular altında kalmıştır. Sindh eyaletindeki sel suları Aralık 2010'a kadar tam olarak çekilmemiş, bölgede yaşayan bazı mülteciler sular altında kalan tarlalarının yakınlarında kamp kurmak zorunda kalmıştır.

2010 İndus Nehri taşkını (Hyndman ve Hyndman, 2015)

Swat Vadisi

Pakistan'daki taşkının etkilerini azaltmak için neler yapılabilirdi?

Yeryüzündeki sular; su döngüsüne bağlı olarak litosfer, hidrosfer, atmosfer ve biyosfer arasında sürekli yer değiştirir. Bu döngü içinde zaman zaman aşırı yağışlar görülmekte, sel ve taşkınlar meydana gelmektedir. Sel ve taşkın, genel olarak ani ve şiddetli yağmurlar ile ani kar erimeleri sonucu gerçekleşir. Bunların yanı sıra tropikal fırtınalar da özellikle okyanus kıyılarında kıyı sellerine neden olur. Selin oluşumu, büyüklüğü ve etkisi; insan faktörü, o yerin iklimi, yüzey şekilleri, toprak yapısı ve bitki örtüsü ile yakından ilişkilidir. Son yıllarda meydana gelen sel ve taşkınların artmasında küresel iklim değişikliği etkin rol oynamaktadır. Sel ve taşkınlar, can kaybına ve yaralanmalara; binaların, altyapının, tarım ürünlerinin zarar görmesine ve sel sularının içme suyuna karışmasıyla salgın hastalıklara yol açar. Tüm bu olumsuzlukların yanında verimli alüvyonları sürükleyen taşkınların tarımsal verimi artıran olumlu bir yönünden de söz edilebilir.

Kuraklık

COĞRAFİ BAKIŞ

Tuz Gölü'ndeki Kuraklık, 2021

Türkiye'nin 2. büyük gölü olan Tuz Gölü (1.665 km²); Ankara, Aksaray ve Konya il sınırları içerisinde yer alır. Başta flamingolar olmak üzere birçok kuş türünün göç yolları üzerinde bulunan göl; bu canlı türüne dinlenme, üreme ve beslenme imkânı sunmaktadır. Tuz Gölü 1. derece doğal sit alanı olmasının yanı sıra son derece önem arz eden bitki, doğa ve kuş alanı statülerine sahiptir. Tuz oranının yüksek olması da gölden elde edilen tuz miktarını artırmaktadır.

Göl alanında 1988-2020 yılları arası dönemde meydana gelen değişimler, göl sularında hızlı bir çekilmenin gerçekleştiğini göstermektedir. Göl ve çevresinde görülen yağışların son 40 yılda önemli oranda azalması ve yaşanan sıcaklık artışı, gölde kuraklığa neden olan doğal faktörler arasında yer almaktadır. Tuz Gölü'ndeki kuraklığın hızını ve şiddetini artıran beşerî faktör ise özellikle tarımsal üretimde suyun aşırı ve bilinçsiz şekilde kullanımıdır. Yaşanan kuraklık neticesinde biyoçeşitlilik azalmış, göçmen kuşlar yuvasız ve besinsiz kalmış; havzada kuruyan toprak, sera gazı salınım kaynağına dönüşmüştür. Gölde yaşanan bu olumsuzluklar NASA'nın da gündeminde yer almış, ilgili kuruluş yayımladığı görüntüler üzerinden "Kocaman bir yaşam döngüsünün yok oluşunun resmidir." yorumunu yapmıştır.

Tuz Gölü, flamingoların kuluçkaya yattığı önemli sulak alanlardan biridir.

Göl sularından tuz üretimi

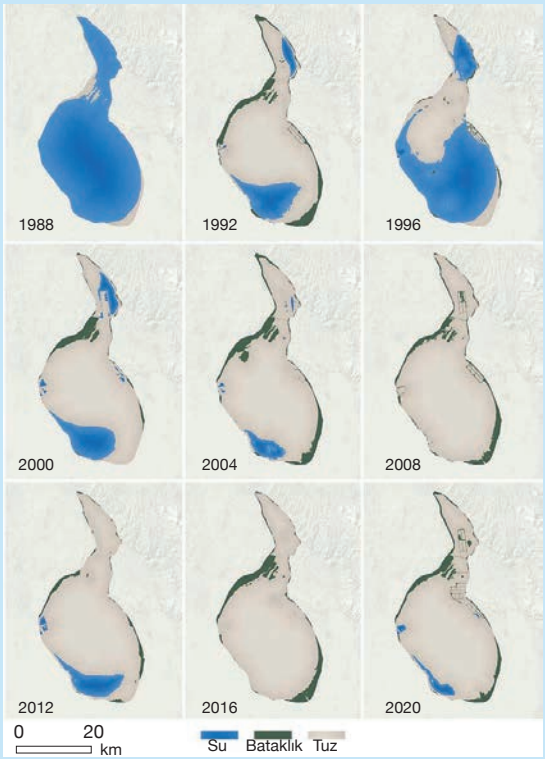

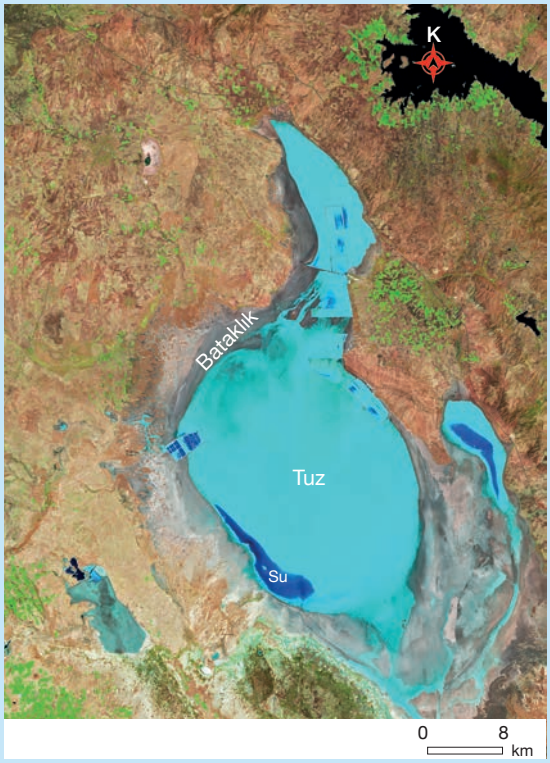

Tuz Gölü'nde yaşanan su değişimi ve göle ait Ağustos 2021 tarihli uydu görüntüsü (NASA, 2022)

Tuz Gölü ekosisteminin sürdürülebilir bir yapıya kavuşabilmesi için alınması gereken önlemler nelerdir? Gerekçeleriyle açıklayınız.

Kuraklığın İnsana ve Çevreye Yönelik Etkileri

Canlı yaşamı için temel öge olan su, dünyadaki miktarı yönünden farklılık gösterir. Ekosistemler de bu farklılığa uygun olarak devamlılığını sürdürür. Dünyanın bazı bölgelerine düşen yağış miktarı yeterli düzeydedir. Bazı bölgelerde ise aylar hatta yıllar süren yağış azlığı görülebilir. Yağışın yetersiz olduğu dönemler genellikle yüksek sıcaklıklarla birleşir ve bu tür bölgelerde su açığı oluşur. Yaşanan durum, kuraklığı beraberinde getirir. İklimsel değişmelere bağlı geçici bir özellik gösteren kuraklık, kurak ve yarı kurak bölgelerin yanı sıra nemli-denizel iklim bölgelerinde de görülebilir. Kuraklık, uzun süre devam etmesi ve geniş bir alanı etkileyebilmesi bakımından diğer ekstrem doğa olaylarından ayrılır. Aniden gelişen bir durum olmamasına rağmen kuraklığın insana ve çevreye yönelik ciddi etkileri bulunmaktadır (Görsel 1.3).

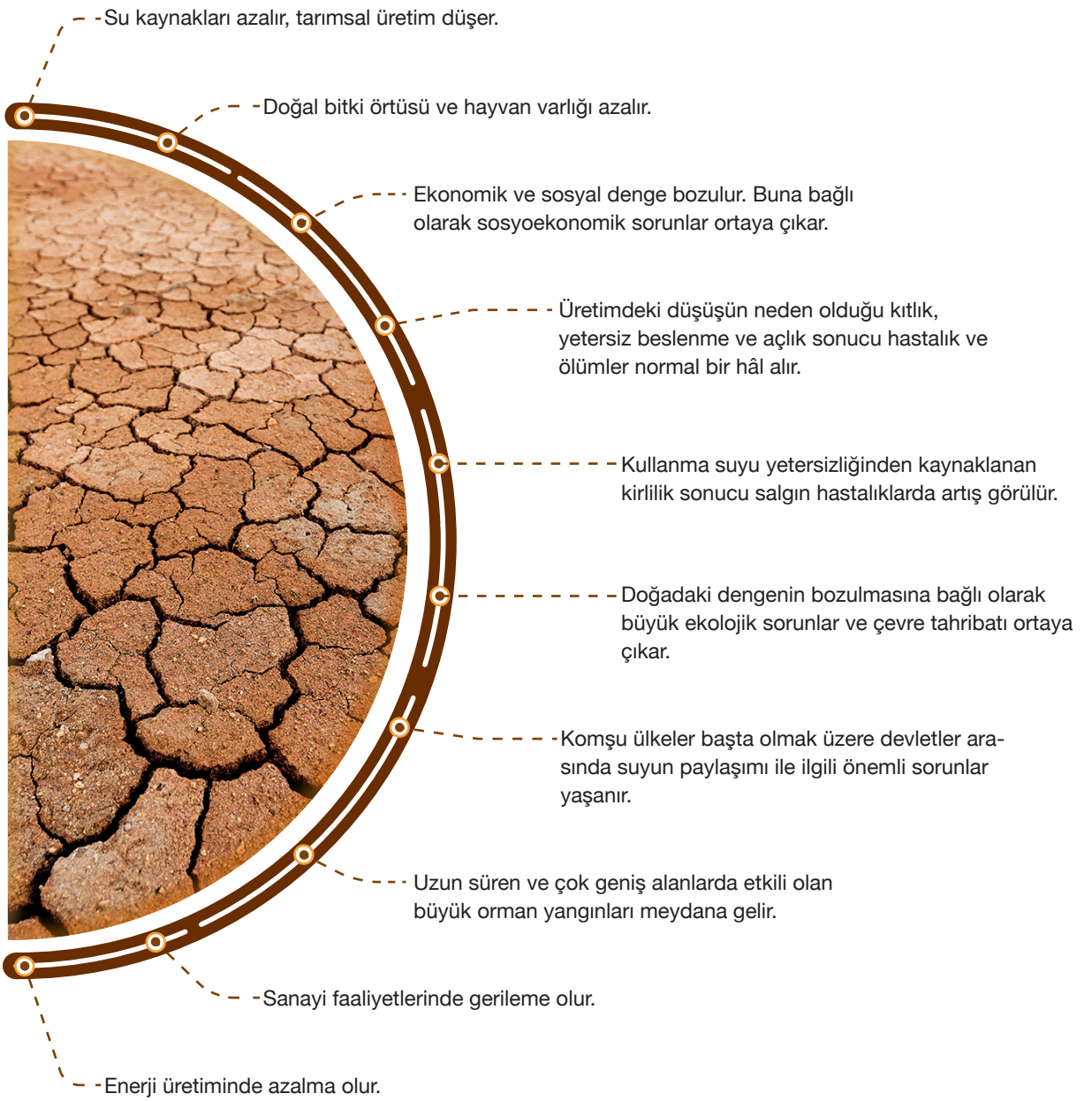

▲ **Görsel 1.3 :** Kuraklığın etkileri

DERS DIŞI UYGULAMA

Etkinlik İsmi	Uzaydan Kuraklık	1 Hafta
Amaç	Kuraklığı ve kuraklığın etkilerini açıklayabilme.	
Kazanım	12.1.1 Doğa olaylarının ekstrem durumlarını ve etkilerini açıklar.	Grup
Alan Becerileri	Coğrafi Gözlem Becerisi, Kanıt Kullanma Becerisi	
Yöntem-Teknik	İş Birlikli Öğrenme-Ayrılıp Birleşme	

Yönerge: Aşağıda verilen konu ve alt konulardan hareketle sizden istenen adımları gerçekleştiriniz.

Konu: Kuraklık nedeniyle sularının tamamını veya bir kısmını kaybetmiş göller (Aral, Urmiye, Akşehir vb. göllerden herhangi biri veya yakın çevrenizden benzer özelliklere sahip bir göl)

Alt Konular

a) Göldeki kuraklığın uydu görüntülerinden izlenmesi ve alansal değişikliklerin tespiti

b) Göl ve çevresindeki kuraklığın doğal nedenleri

c) Göl ve çevresinde yaşanan kuraklık üzerinde insan faaliyetlerinin etkileri

ç) Yaşanan kuraklığın insan ve doğal çevre üzerindeki etkileri

1. Adım: Sınıf içinde en fazla 4 kişiden oluşan ve heterojen yapıya sahip gruplar oluşturunuz.

2. Adım: Grup üyeleri olarak en az bir alt konu seçiniz ve bu doğrultuda bir araştırma yapınız. Daha sonra aynı alt konuları seçen farklı grup üyeleri olarak bölümlerinizi tartışmak üzere "uzmanlar grubu"nda bir araya geliniz.

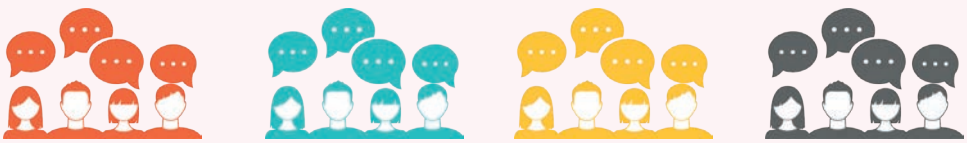

Uzmanlar Grubu-1 Alt Konu-a | *Uzmanlar Grubu-2 Alt Konu-b* | *Uzmanlar Grubu-3 Alt Konu-c* | *Uzmanlar Grubu-4 Alt Konu-ç*

3. Adım: Uzmanlar grubunda yaptığınız tartışmanın ardından kendi grup üyelerinize bölümünüzle ilgili bilgi paylaşımında bulununuz.

4. Adım: Süreç sonunda grup üyelerinizin çalışmalarını gözden geçirerek grup değerlendirme formunu doldurunuz.

Grup çalışmasındaki başarıda grubun her bir üyesinin pay sahibi olduğunu unutmayınız!

Grup Değerlendirme Formu

Şiddetli Rüzgârlar

COĞRAFİ BAKIŞ

Haiyan Kasırgası, 2013

Büyük Okyanus'un doğu kıyılarında 2013 yılı Kasım ayında başlayan ve "süper tayfun" olarak adlandırılan Haiyan kasırgası, başta Filipinler olmak üzere Güneydoğu Asya'daki birçok ülkeye zarar vermiştir. Hızı saatte 315 km'yi bulan kasırgada 6.340 kişi yaşamını yitirmiş, Filipinler'in Doğu Visayas Bölgesi'nde bulunan Tacloban şehrinin %75'i haritadan silinmiştir. Aynı zamanda bu afet, 2,8 milyar dolarlık maddi kaybın yanı sıra binlerce ağacı yerinden sökerek karbon salınımında artışa ve doğal yaşamın ciddi anlamda zarar görmesine neden olmuştur.

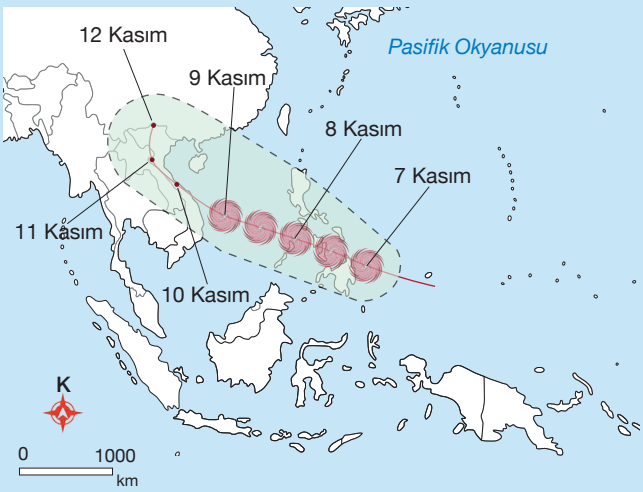

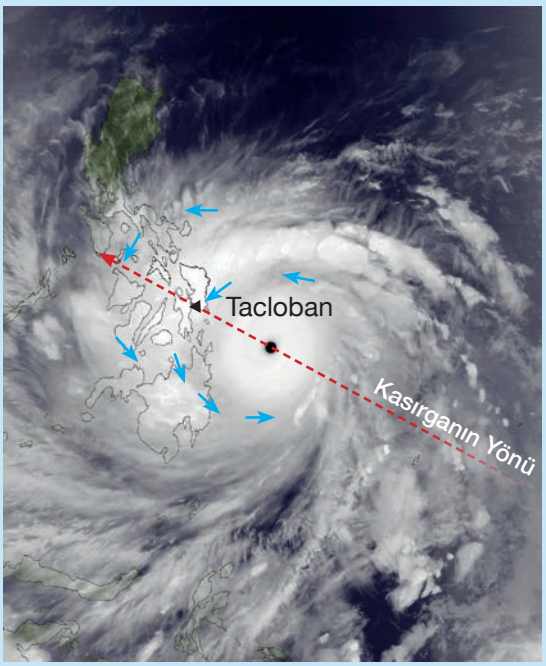

Haiyan kasırgasının etkili olduğu bölgeyi gösteren harita ve söz konusu afetin uydu görüntüsü (Hyndman ve Hyndman, 2015)

1. Haiyan kasırgası, bölgede sosyal ve kültürel anlamda ne tür sorunlara yol açmış olabilir?

2. Filipinli yetkililer, yaşanan afetin etkilerini azaltmak için kasırga öncesinde hangi önlemleri alabilirdi?

Basınç farklılığından kaynaklanan rüzgârların şiddetli olanlarına **fırtına** denir. Fırtınalar, bazen meteorolojik kökenli afetlere bazen de diğer afetlerin oluşumuna ve yayılmasına neden olabilir. Bu atmosfer olayı; şiddetli yağışlar sonucu deniz kabarması, sel ve taşkın, yıldırım düşmesi, orman yangınları, deniz kazaları gibi birçok olumsuz olayı da beraberinde getirir. Fırtınaların en hızlı gelişen ve en yıkıcı etkiye sahip olan türüne ise **kasırga** adı verilir. Çoğunlukla tropikal bölgelerde oluşan kasırgalar, coriolis kuvveti nedeniyle kendi etrafında hareket ederek ilerleyen siklonlardır. Saatteki hızları 119 km ile 249 km arasında değişen kasırgalar, etkilerine göre 1-5 arasında sınıflandırılır. Bu sınıflandırmada amaç, kasırganın neden olabileceği maddi hasarı ve sel riskini tahmin edebilmektir.

Sıcak ve Soğuk Hava Dalgası

COĞRAFİ BAKIŞ

Avrupa Sıcak Hava Dalgası, 2019

Avrupa'da 2019 yılının Haziran ve Temmuz aylarında etkili olan aşırı sıcaklar, Fransa'da 45,9 °C ile rekor kırmıştır. Yaşanan sıcak hava dalgası Avrupa genelinde binlerce kişinin hayatını kaybetmesine, okulların tatil edilmesine ve orman yangınlarına neden olmuştur. Sıcaklardan bunalan insanlar serinlemek için plaj ve havuzlara akın etmiştir.

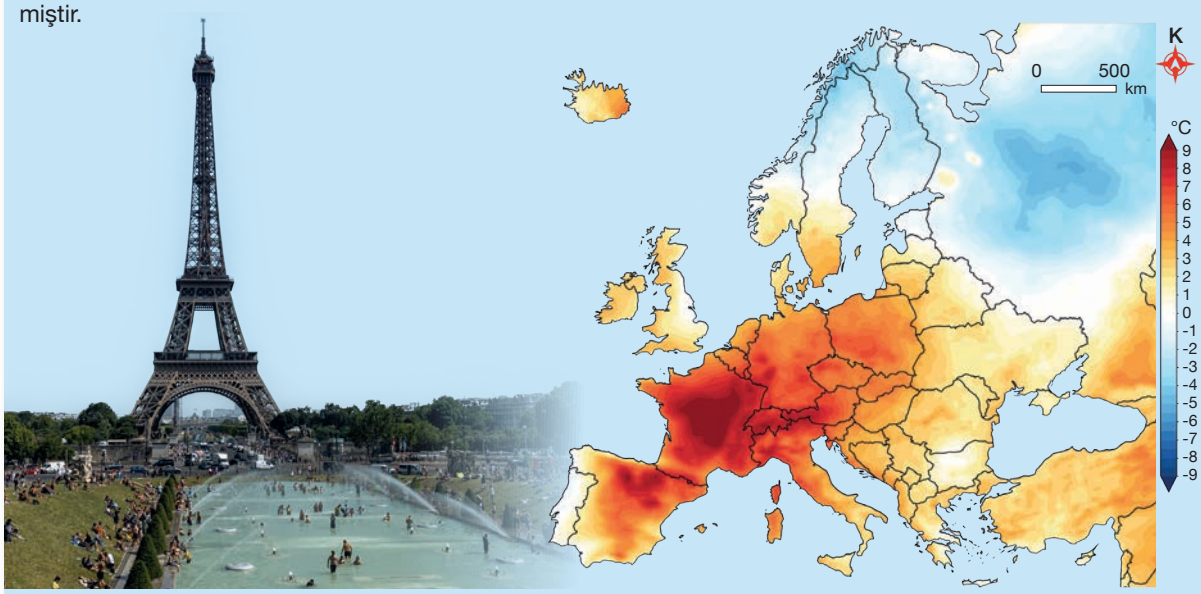

Aşırı sıcaklardan bunalan insanlar ve Avrupa Sıcaklık Anomalisi (30 yıllık anomali), 25-29 Haziran 2019 (ECMWF ve Copernicus İklim Değişikliği Servisi, 2019)

Sıcak ve **soğuk hava dalgası**; anormal derecede yüksek ve düşük sıcaklıklarla karakterize edilen aşırı hava olayıdır. Bu hava olayı; hava kalitesi, insan sağlığı, ekonomi, hizmetler ve ekosistem üzerinde ciddi etkilere sahiptir. Rüzgârın kuru veya nemli havaya eşlik etmesi, sıcak ve soğuk hava dalgasının etkilerini artırabilir. Son yıllarda bu hava olayının daha sık yaşanmasında küresel iklim değişikliğinin etkili olduğunu söylemek mümkündür.

1.1. ARA DEĞERLENDİRME

1. Tabloda verilen doğa olaylarının ekstrem bir özelliğe sahip olup olmadığını nedenleriyle birlikte ilgili kutucuklara yazınız.

Doğa Olayı	Ekstrem Olay	Ekstrem Olay Değil	Ekstrem Olay Olup Olmama Nedeni
Nil Nehri'nin yıllık taşkınları			
7,6 büyüklüğündeki Gölcük depremi			
5. kategorideki Katrina kasırgası			
İsveç'te hava sıcaklığının -20 °C'ye düşmesi			
Vezüv Volkanı'nın patlaması sonucu Pompei şehrinin yok olması			

2. Aynı ekstrem doğa olayının dünyanın farklı yerlerinde farklı etkilerde bulunması nasıl açıklanabilir?

B DOĞA OLAYLARININ GELECEĞİ

4 saat

KONUYA GİRİŞ

Bilim insanları, levha tektoniğine bağlı olarak kıtaların 400-600 milyon yıllık süreçte tek bir kara parçası hâline geldiğini düşünmektedir. Pangea, jeolojik kayıtlara göre "süper kıta" olarak tabir edilen bu kara parçalarının en son oluşanıdır (300 milyon yıl önce). Önümüzdeki 200-250 milyon yıllık süreçte bu döngünün tekrarıyla yeni bir süper kıta oluşacağı ve bahsedilen sürecin yarılandığı varsayılmaktadır. Bir sonraki süper kıtanın oluşumuyla ilgili ise dört temel senaryodan bahsedilmektedir. Bu senaryolara göre oluşabilecek kıtalar "Pangea Ultima, Novopangea, Aurica ve Amasia" şeklinde isimlendirilmiştir.

Bilim insanlarına göre Pangea Ultima, Atlas ve Hint okyanuslarının kapanıp Pasifik Okyanusu'nun genişlemesiyle ortaya çıkacaktır. İlerleyen süreçte kuzeye doğru ilerleyen Afrika'nın Avrasya ile çarpışması sonucu mega kıta Euroafrica oluşacak, sonrasında diğer kıtalar da birleşime dâhil olacaktır. Atlas ve Hint okyanusları ise bu kıtalar arasında bir iç deniz olarak kalacaktır.

(TÜBİTAK Bilim Genç'ten düzenlenmiştir.)

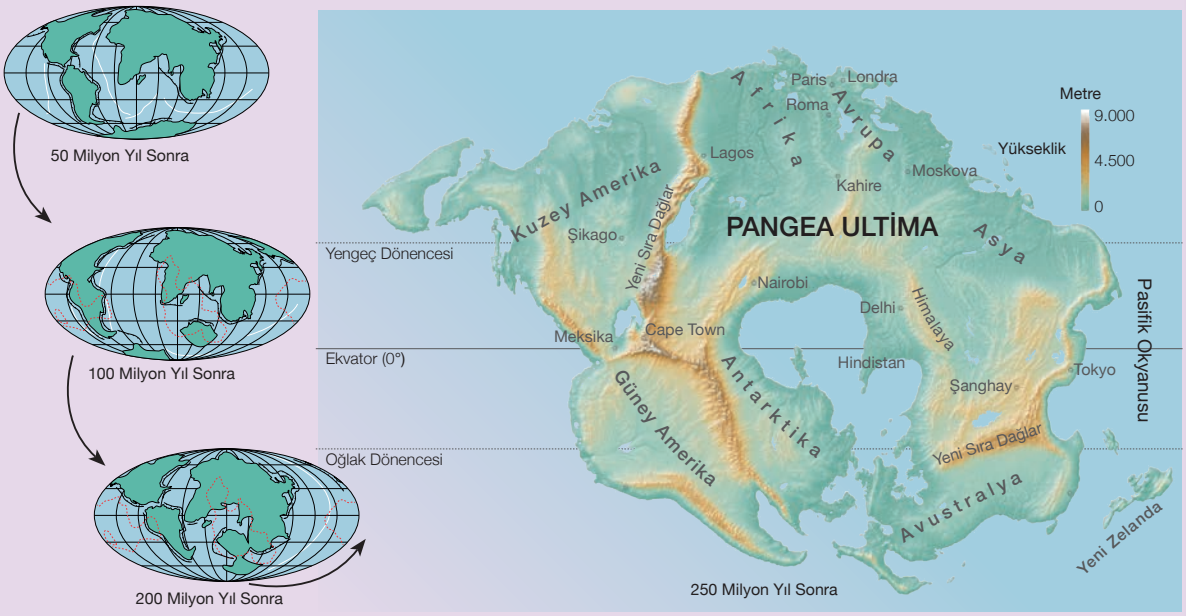

Pangea Ultima'nın oluşum evreleri (TÜBİTAK Bilim Genç, 2021 ve National Geographic, 2018)

Verilen bilgilere göre aşağıdaki soruları cevaplayınız.

1. Pangea Ultima'nın oluşum sürecinde kıta, dağlık alan ve okyanuslarda nasıl bir değişiklik beklenmektedir?

2. Pangea Ultima'nın oluşum sürecinde iklimsel değişiklikler yaşanabilir mi? Nedenleriyle açıklayınız.

3. Süper kıta kuramını ortaya atan bilim insanlarının gerekçeleri neler olabilir?

Doğal süreçlerde değişim ve süreklilik bulunmaktadır. Bu süreçlerde meydana gelen değişiklikler, aynı zamanda doğal yaşamı ve beşerî sistemleri de etkilemektedir. Süper kıtanın oluşumuna yönelik senaryolardan herhangi birinin gerçekleşmesi; iklimler, yeryüzü şekilleri, su alanları, canlı yaşamı gibi birçok unsurun değişimini beraberinde getirecektir. Jeolojik devirlere ait kayıtlar da bu değişimleri kanıtlar niteliktedir. Himalayaların oluşumu, Buzul çağları, endemik ve relikt bitkilerin varlığı, Tethys (Tetis) Denizi'nin yok olması vb. süreçler bu duruma örnek verilebilir. Süper kıta oluşumu ile ilgili öngörülen değişimler, insan ömrüne göre oldukça uzun bir zaman diliminde ve çok yavaş gerçekleşecektir. Bununla birlikte canlılar, değişen şartlara daha uzun sürede uyum sağlayabilecektir.

Doğal ve beşerî çevreyi etkileyen süreçlerden bir diğeri küresel ısınma ve iklim değişikliğidir. Süreç, insan kaynaklı nedenlerle hızlandığı için etkileri bakımından çok daha güçlü hissedilmekte; doğal ve beşerî çevrenin yeni duruma uyumu zorlaşmaktadır. Bu bağlamda küresel iklim değişikliğinin doğal çevre ve canlı yaşamı üzerindeki güncel etkileri gözlemlenebilir niteliktedir. Küresel iklim değişikliği ile ilgili öngörülen senaryolarda da bu değişikliklerin artarak devam edeceği düşünülmektedir.

Küresel Isınma ve İklim Değişikliği

İklim değişikliği, iklimin ortalama durumunda veya değişkenliğinde uzun yıllar boyunca süren istatistiksel değişmeler olarak tanımlanabilir. Bu değişiklikler, doğal süreçler (Güneş'ten gelen enerjinin değişmesi, volkanik faaliyetler vb.) veya beşerî faaliyetlere bağlı olarak gerçekleşir. Beşerî kaynaklı iklim değişikliğinin temelinde 1800'lü yıllardan bu yana kullanımı sürekli artan fosil yakıtlar, aerosol emisyonlarının artması ve arazi kullanımındaki plansızlıklar vardır. Özellikle fosil kaynakların yoğun kullanımı, sera gazı emisyonlarında artışa neden olmaktadır.

Dünya'nın enerji bütçesi, Güneş'ten gelen enerji ile uzaya yansıyan enerji arasındaki farka göre belirlenir. Atmosferin bileşimindeki gazlar söz konusu enerji bütçesinin kontrolünde önemli rol oynamakta ve buna bağlı olarak sıcaklıklar, dolayısıyla iklimler değişmektedir. İnsan faaliyetleri nedeniyle artan sera gazları, uzaya yansıması gereken güneş enerjisini soğurarak sıcaklık artışına neden olmaktadır (Görsel 1.4).

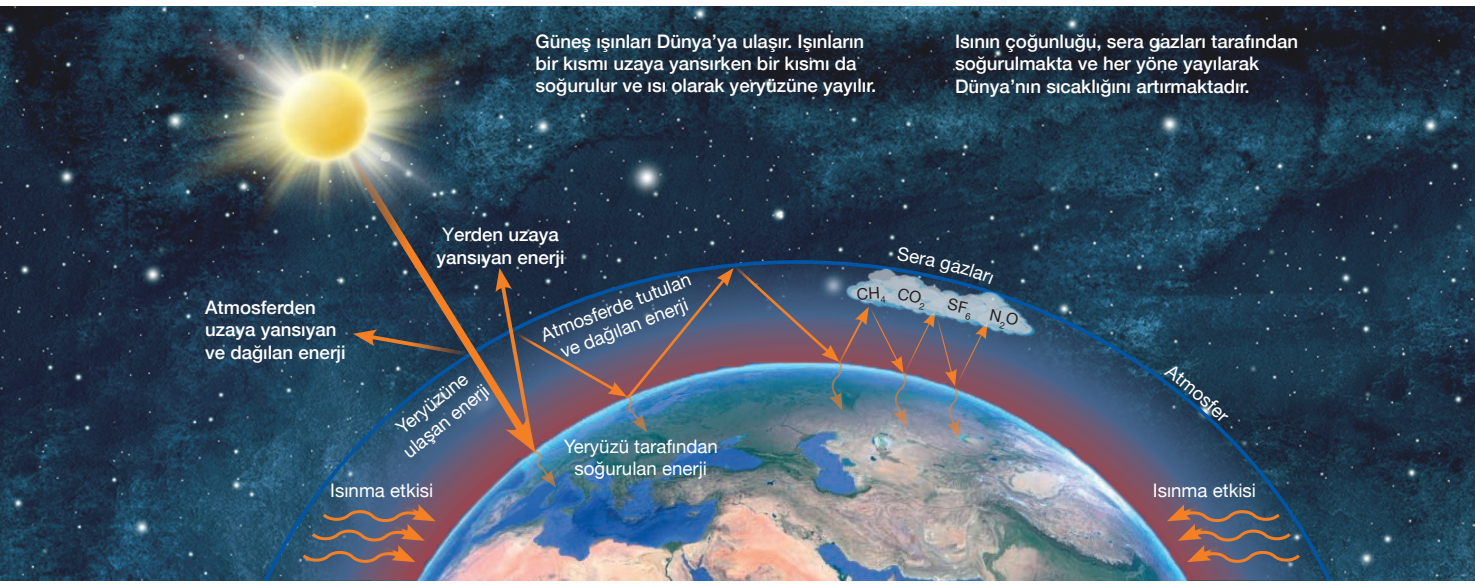

▲ **Görsel 1.4:** Sera etkisi

Günümüzde yıllık ortalama yüzey sıcaklıkları yükselme eğilimindedir (Grafik1.2).

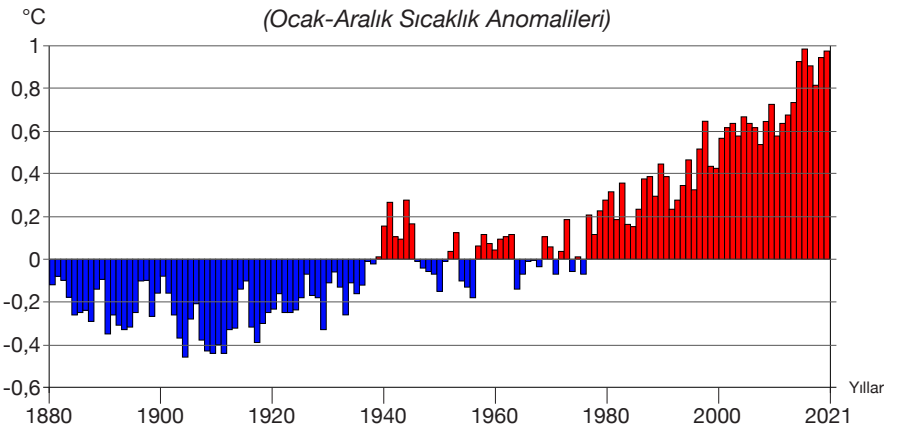

▲ **Grafik 1.2:** Dünya yüzeyine ait sıcaklık değişimi (NOAA, 2022)

CEVABI SENDE

Sıcaklık, yağış ve toprak nemi senaryolarını kendi içerisinde ayrı ayrı karşılaştırınız. Daha sonra senaryolar arası (a, b ve c) etkileşim ve bu etkileşimlerin olası sonuçlarına yönelik çıkarımlarda bulununuz.

Hükûmetlerarası İklim Değişikliği Paneli (IPCC), yayımladığı raporlarda sıcaklık artışı ile ilgili bazı senaryolara (1,5-2 °C'lik senaryolar) yer vermiştir. Bu senaryolardan hareketle emisyonlarda azalma olmadığı takdirde sıcaklık artışının 4 °C'yi bulacağı tahmin edilmektedir. Ayrıca küresel ısınmadaki yukarı yönlü seyir; bölgesel sıcaklık, yağış ve toprak neminde de büyük değişikliklere neden olmaktadır (Harita 1.2).

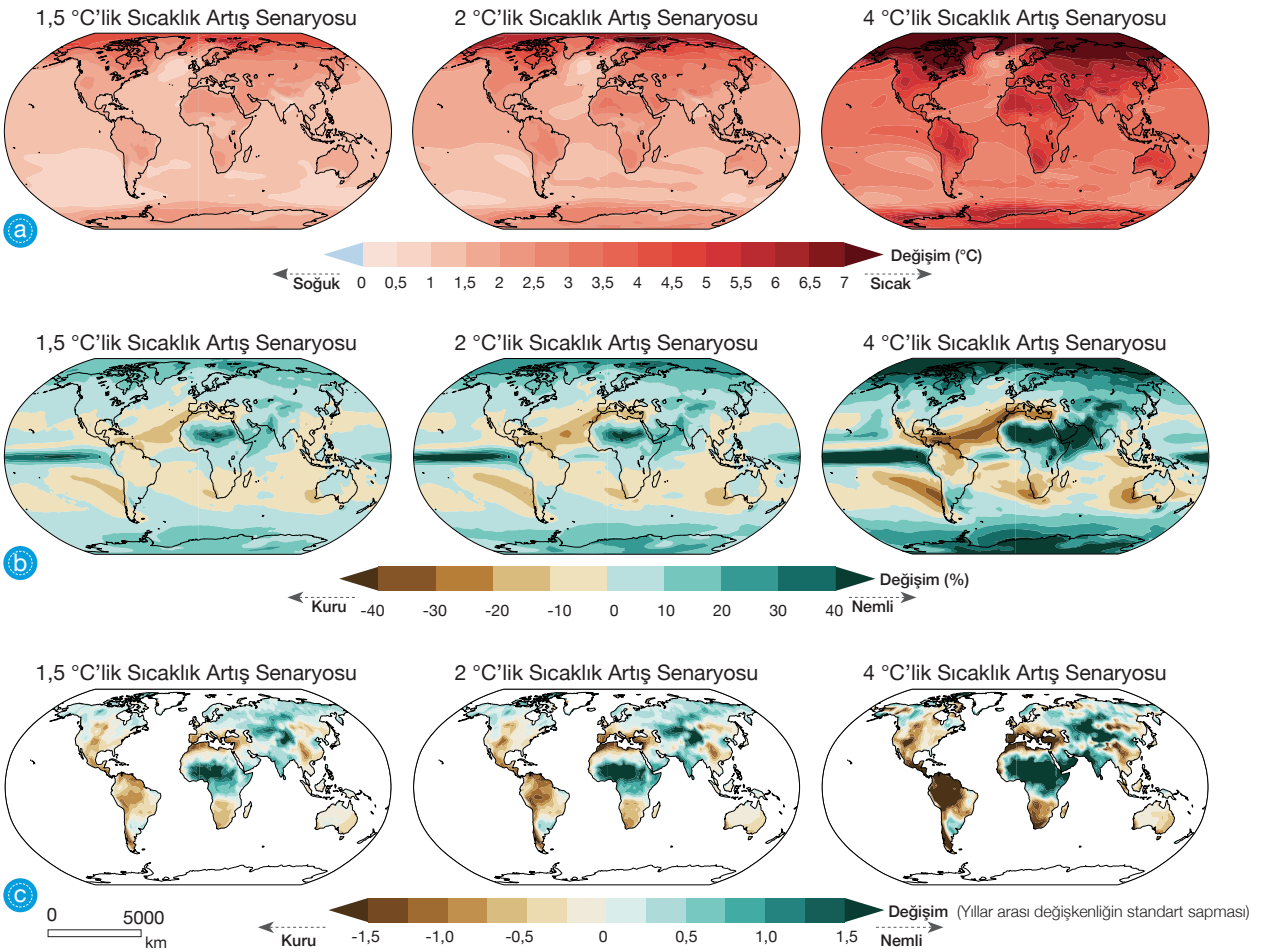

▲ **Harita 1.2:** Sıcaklık artışının gelecekteki durumu ve buna bağlı değişkenler ile ilgili senaryolar (IPCC, 2022), a) Yıllık ortalama yüzey sıcaklığındaki değişiklikler b) Yıllık ortalama yağıştaki değişiklikler c) Yıllık ortalama toprak nemindeki değişiklikler

Küresel Isınma ve İklim Değişikliğinin Etkileri

Sıcaklık artışının tetiklediği iklim değişikliği birçok sorunu beraberinde getirmektedir. Dünya'daki sistemlerin birbirleri ile etkileşimi düşünüldüğünde bu sorunların daha da karmaşık bir hâl alacağı söylenebilir.

Atmosferdeki sera gazları ile aerosol emisyonlarının artması ve arazi kullanımındaki değişiklikler küresel ısınmaya, küresel ısınma da iklim sisteminde değişime neden olmaktadır. İklim sistemindeki değişiklikler ise doğal ve beşerî çevreyi olumsuz etkilemektedir. Artan sıcaklıklar, su döngüsündeki bozulmalar, deniz seviyesinin yükselmesi, ekstrem doğa olaylarının artması, su rezervlerinin azalması ve biyoçeşitlilik kaybı çevre üzerindeki bu olumsuzluklara örnek verilebilir (Görsel 1.5).

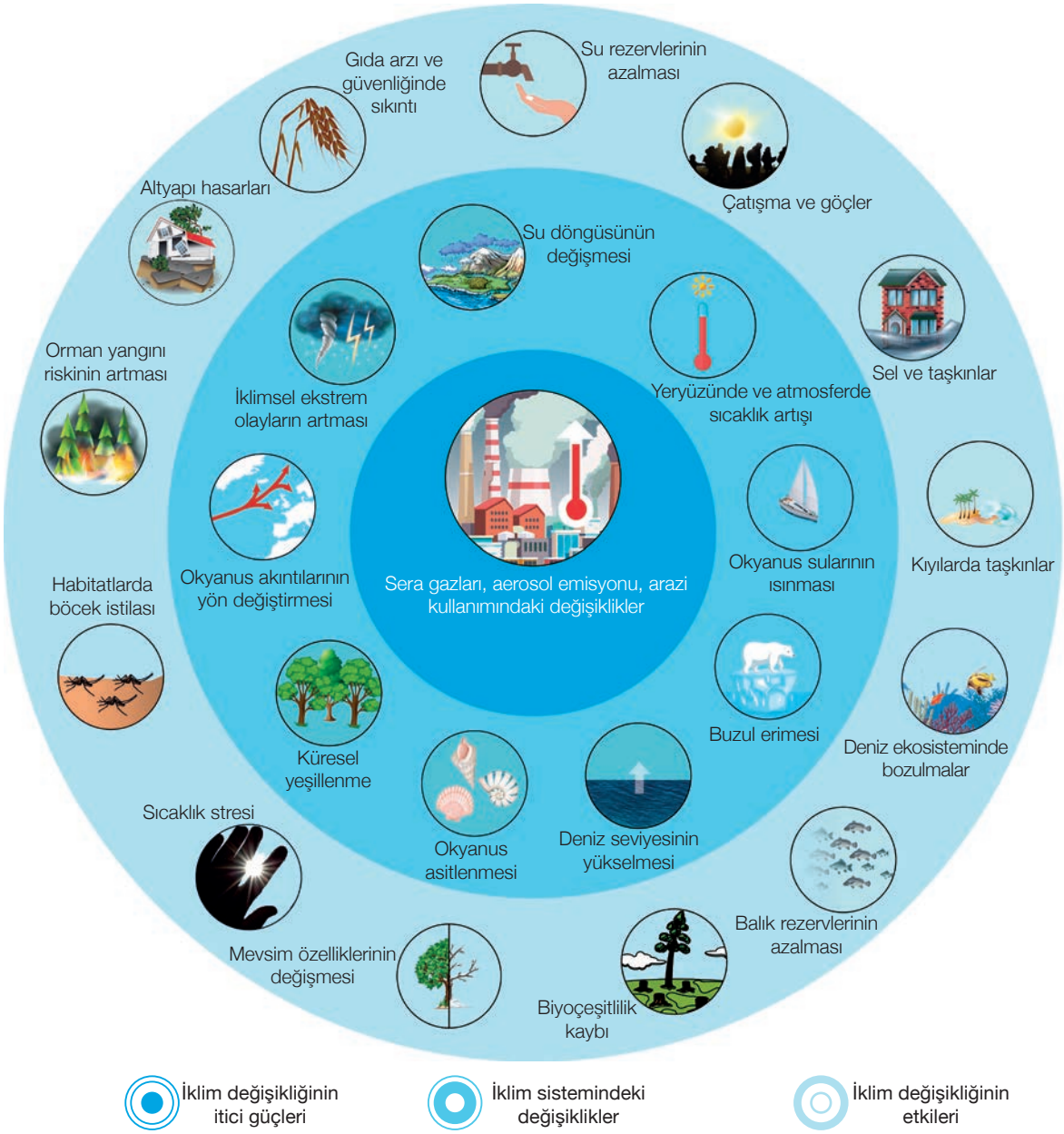

▲ **Görsel 1.5:** İklim değişikliği ve etkileri (Met Office, 2022)

Buzullar, artan sıcaklıklar nedeniyle her geçen gün daha fazla erimektedir (Görsel 1.6). Meydana gelen erime yeryüzünde birtakım olumsuzluklara neden olmaktadır. Buzullardan yansıyan Güneş ışınlarının (albedo) azalması, kutuplardaki canlıların yaşam alanlarının daralması ve deniz seviyesinin yükselmesi bu olumsuzluklara örnek verilebilir. Deniz seviyesi, 1900 yılından bu yana yaklaşık 20 cm yükselmiş ve yılda ortalama 0,37 cm yükselmeye devam etmektedir. Kıyı bölgelerinde nüfusun yer değiştirmesi, tarım arazilerindeki kayıplar, kıyılardaki klimatik-hidrolojik afet riskinin artması ve kıyı akiferlerinin bozulması deniz seviyelerindeki yükselmenin olumsuz etkilerinden bazılarıdır.

▲ **Görsel 1.6:** Küresel ısınma buzulların erimesine neden olmaktadır (Antarktika).

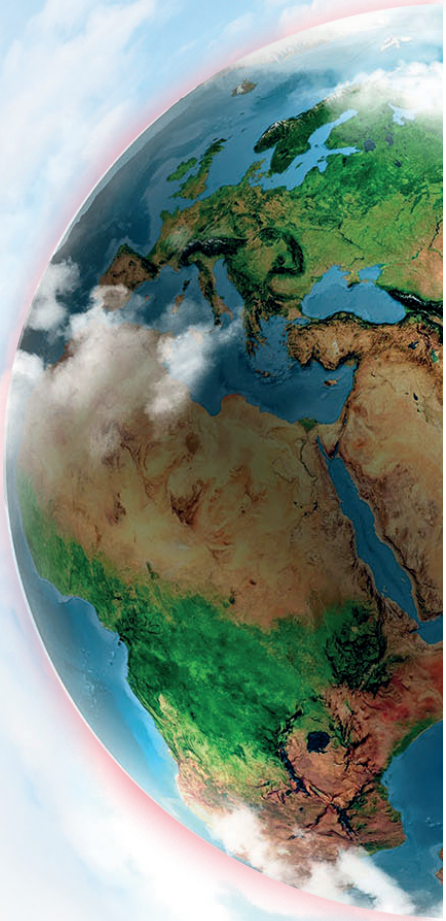

Aşırı yağışlar, son 110 yılda %8,5 oranında artmış durumdadır. Yağış miktarında kaydedilen artışın tropikal siklonların etkisiyle gelecekte daha da fazlalaşacağı öngörülmektedir. Yağışlarda meydana gelen bu artışa rağmen kuraklığın da etki alanını genişleteceği düşünülmektedir. Birbirine zıt gibi görünen bu iki durumun nedeni ise küresel sıcaklık artışının buharlaşma ve terlemeyi artırmasıdır. Son yıllarda sıcak hava dalgalarının sıklığı ve süresinde artış gözlenmektedir. Bu açıdan bakıldığında sıcaklık artışı ve kuraklık, orman yangınlarının daha geniş alanlarda görüleceği anlamına gelmektedir.

Sıcaklık artışına bağlı olarak bazı bitki ve hayvan türlerinde kutuplara doğru alansal değişiklik yaşanacaktır. Tundra biyomunun kutuplara doğru hareket etmesiyle bu biyomdaki biyoçeşitlilik değişecek, ilgili biyomda yılın belirli zamanlarında donan toprağın yıl boyunca çözünmüş hâlde bulunması sera gazı salınımını artıracaktır. Küresel ısınmaya bağlı sıcaklık artışından kıyılarda ve açık denizlerdeki canlı çeşitliliğinin de etkileneceği öngörülmektedir. Süreç içinde deniz seviyesinde gerçekleşecek yükselme, su sıcaklığı ve sulardaki tuz oranının değişmesi, okyanus sularının asitlenmesi ve okyanus akıntılarındaki değişimin kıyılarda ve açık denizlerde görülen canlı çeşitliliğini daha fazla etkileyeceği düşünülmektedir. Bu durum; mercan resiflerinde beyazlaşma, mangrov ormanlarının kıyıya doğru çekilmesi, bazı istilacı balık türlerinin artması, besin zincirinin bozulması nedeniyle balık rezervlerinin azalması vb. sorunlara yol açacaktır (Görsel 1.7).

▲ **Görsel 1.7:** Küresel ısınma tropikal deniz yaşamına zarar vermektedir (beyazlamış ölü mercan resifi, Kızıldeniz).

Küresel ısınma ve iklim değişikliği akarsu, göl ve yer altı sularına ait rezervlerin azalmasına neden olur. Azalan kaynakların ihtiyaçlar doğrultusunda daha fazla tüketilmesi ise çevre sorunlarını beraberinde getirir (Görsel 1.8). İklim değişikliğine bağlı olarak birçok bölgede yağışların kar yerine yağmur şeklinde düşeceği öngörülmektedir. Yağmur sularının yer altına sızma oranı ise kar sularına göre daha düşüktür. Dolayısıyla bu durum yer altında ve barajlardaki su seviyesinin azalması anlamına gelir. Ayrıca buzulların erimesi ve artan buharlaşma tatlı su rezervlerini azaltan diğer nedenler arasında yer almaktadır.

Görsel 1.8: Aral Gölü'nde yaşanan çekilme sonrası karaya oturan balıkçı tekneleri

Yükselen deniz seviyeleri, aşırı yağışların neden olduğu seller, fırtına ve kasırgalardaki artış yerleşim alanlarını tehdit eden unsurlardan bazılarıdır. Kentsel alanlardaki betonlaşma, sel riskini artırarak ciddi can ve mal kayıplarına yol açabilmektedir. Ayrıca bu durum, kentlerde yüksek sıcaklıklara ve kentsel ısı adalarının görülmesine neden olur. İklim değişikliğinin insan sağlığı üzerinde de etkileri vardır. Kalp, solunum ve karaciğere bağlı rahatsızlıklar, enfeksiyon hastalıkları bu etkilere örnek verilebilir. Bunların yanı sıra iklimsel değişimlerin gıda üretimine doğrudan, ekonomik büyüme ve gelir dağılımına ise dolaylı etkileri söz konusudur. Yapılan araştırmalar, ilgili sorun bağlamında gıda üretiminin önemli miktarda düşeceğine işaret etmektedir. Dolayısıyla bu durum, gıdaya erişimin daha da azalacağı anlamına gelir. Öte yandan tüketim eğilimleri göz önüne alındığında -gıda atıklarında önemli miktarda azalma olmadığı sürece- 2050 yılına kadar gıda ihtiyacının küresel ölçekte %60 oranında artacağı öngörülmektedir.

İklim değişikliğine bağlı harcamalar sadece iklim bazlı risklerden kaynaklanmamaktadır. Son yıllarda "sıfır karbon" veya "düşük karbon" olarak nitelendirilen politikalara geçişin ülke ekonomilerine ciddi etkileri söz konusudur. Örneğin birçok ülkenin 2030'dan sonra benzinli ve dizel araçların trafiğe çıkmasına izin vermeyeceğini taahhüt etmesi, elektrikli otomobil teknolojilerine yatırım yapma zorunluluğunu doğurmuştur. İklim değişikliği, kitlesel göçü tetikleyerek sosyal yapı üzerinde de önemli bir sorun teşkil etmektedir. Bu durum ilerleyen yıllarda ülkeler açısından çevresel, sosyal ve ekonomik sorunların yanı sıra güvenlikle ilgili sıkıntılara da neden olabilir (Görsel 1.9).

Görsel 1.9: Bilim insanları, deniz seviyesinin yükselmesi nedeniyle oluşan sel ve taşkınlardan 30 yıllık süreçte 23 milyon kişinin etkilenebileceği uyarısında bulunmaktadır (Korat / Tayland).

Kurak, yarı kurak ve yarı nemli iklim bölgelerinde iklim değişikliği, insan faaliyetleri vb. nedenlerle gerçekleşen arazi tahribatına **çölleşme** denir. Çölleşme; biyoçeşitlilik, yoksullukla mücadele, gıda temini, sosyoekonomik istikrar, sürdürülebilir kalkınma gibi konuları etkileyen küresel bir sorundur. Afrika, Orta Doğu, Avustralya, Güneybatı Çin ve Güney Amerika'nın batısında çölleşmenin etki alanı genişlemektedir. Bu bölgelerin yanı sıra Türkiye'nin de dâhil olduğu Akdeniz Havzası ile tropikal ve subtropikal bozkır ekosistemleri çölleşme tehdidiyle karşı karşıyadır. Bu tehdit Türkiye'nin iç kesimlerinde oldukça yüksek seviyededir (Harita 1.3).

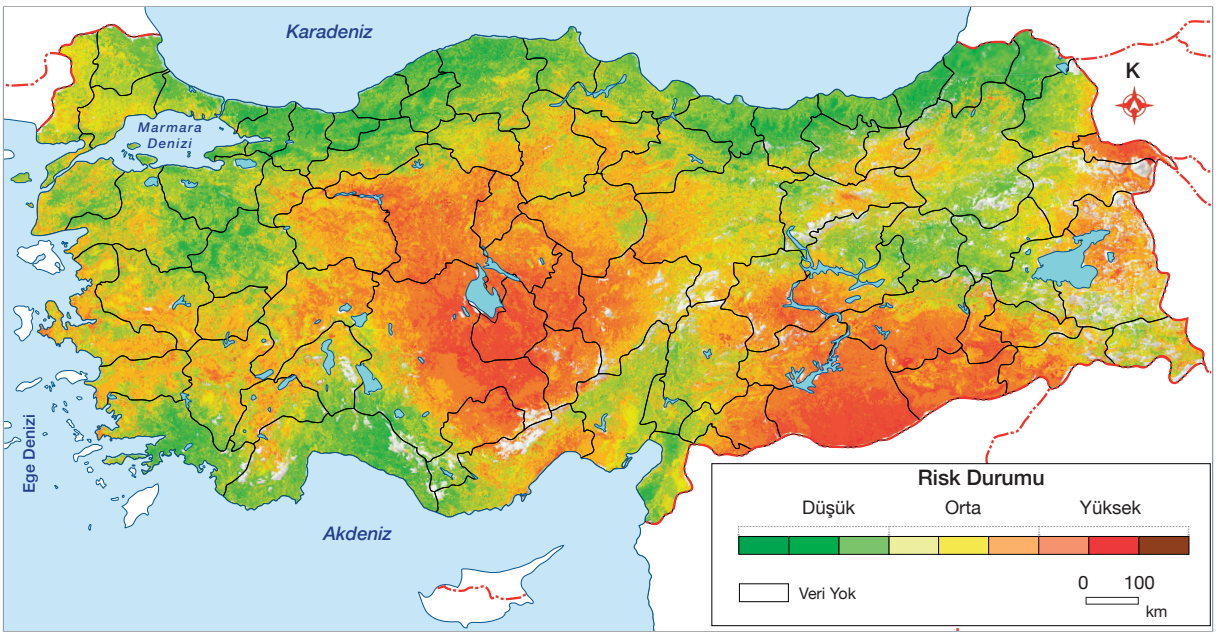

▲ **Harita 1.3:** Türkiye'de çölleşme risk durumu (Çölleşme ve Erozyonla Mücadele Genel Müdürlüğü ve TÜBİTAK-BİLGEM)

Dünya devletleri, küresel bir sorun hâline gelen çölleşmeye karşı BM öncülüğünde çeşitli çözüm arayışlarına girmiştir. Bu bağlamda 197 ülkenin taraf olduğu BM Çölleşme ile Mücadele Sözleşmesi (1994) imzalanmış ve mevcut sorunun çözümüne yönelik eylem planları hazırlanmasına karar verilmiştir. Tüm bu anlatılanlar ışığında çölleşmeyle mücadelede ön plana çıkan hususlar;

- Küresel ısınmaya neden olan faktörlerin sınırlandırılmasına öncelik verilmesi,
- Çok disiplinli ve çok sektörlü "ulusal eylem programları" yoluyla ulusal koşullara uygun stratejilerin geliştirilmesi,
- Doğal çevrenin, arazi ve su kaynaklarının korunmasına yönelik ulusal politika, yasal düzenleme ve önlemlerin hayata geçirilmesi,
- Halkın desteğini almayı amaçlayan eylem ve etkinliklerin yaygın biçimde gerçekleştirilmesi,
- Toprak ve su koruma uygulamaları ile orman koruma ve ağaçlandırma faaliyetlerinin desteklenmesi,
- Doğal ekosistemlerin korunması ile kuraklık ve su kaynakları yönetim planlarının oluşturulması,
- Kuraklık ve çölleşme süreçlerinin izlenmesi, belirlenmesi ve nedenlerinin anlaşılması yoluyla kuraklığın etkilerinin azaltılmasının sağlanması

şeklinde özetlenebilir.

CEVABI SENDE

1. Harita 1.3'ten yararlanarak Türkiye'de çölleşme riskinin yüksek ve düşük olduğu bölgeleri belirleyiniz.
2. Bu bölgelerin çölleşme riski ile iklim özellikleri arasındaki ilişkiyi açıklayınız.
3. Çölleşmeyle mücadelede üzerinize düşen sorumluluklara örnekler veriniz.

UYGULAMA

Küresel iklim değişikliği nedeniyle Sahra Çölü'ne komşu birçok Orta ve Batı Afrika ülkesine düşen yağış miktarı hayli azaldı. Buna bağlı olarak bitki örtüsü yok olmanın eşiğine geldi ve akabinde yaşanan erozyon sonucu ciddi toprak kayıpları yaşandı. Bu durumun devam etmesi hâlinde önümüzdeki 10 yıl içinde Afrika'daki tarım alanlarının önemli bir kısmının çöl kumları ile kaplanacağı öngörülmektedir. Bu soruna karşı geliştirilen "Büyük Yeşil Duvar Projesi" ile Afrika'nın bir ucundan diğerine uzanarak çölün güneye doğru ilerleyişini durduracak geniş bir ağaç hattı oluşturulması hedeflenmektedir. Bölge ülkelerinin yanı sıra BM Çölleşme ile Mücadele Sözleşmesi'ni imzalayan devletler de projeye destek vermektedir. Tamamlanması yıllar sürecek bu projenin öncelikli amacı Sahra Çölü'nün yayılmasını engellemektir. Ayrıca ilgili proje, sunmuş olduğu sosyoekonomik katkılar sayesinde Afrika'da büyük bir değişimin başkahramanı olduğunu göstermektedir.

(TÜBİTAK Bilim Genç dergisinden düzenlenmiştir.)

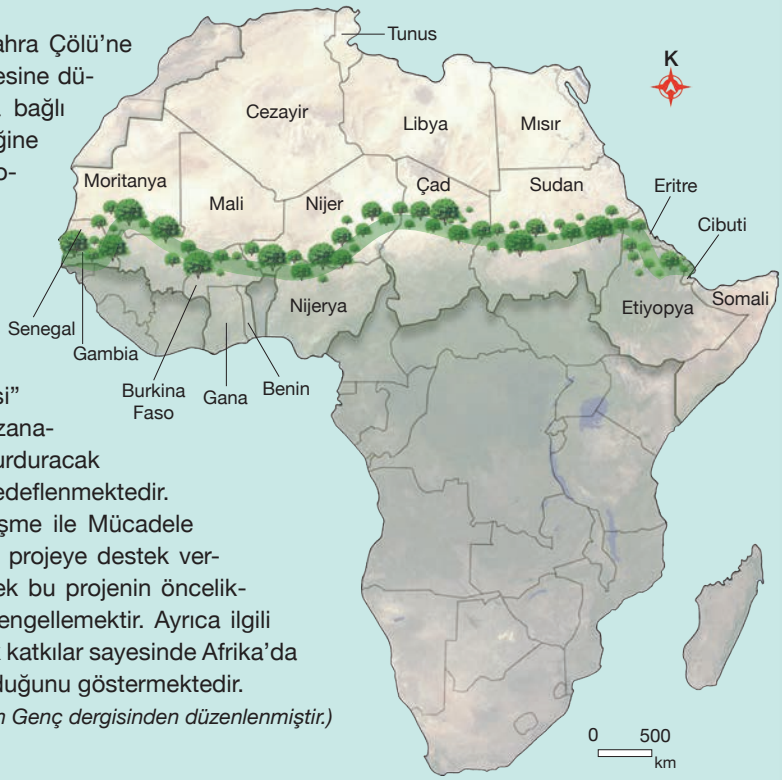

Verilen bilgilere göre aşağıdaki soruları cevaplayınız.

1. Bölgede yapılacak ağaçlandırma çalışması çölleşmeyi nasıl önleyecektir?

2. Proje, iklim değişikliği ile mücadeleye ne gibi katkılar sunabilir?

3. Projenin ilgili kıtada sağlamış olduğu sosyoekonomik faydalar nelerdir?

Viyana'dan Paris'e: Küresel İklim Değişikliği ile Uluslararası Mücadele

Viyana Sözleşmesi ve Montreal Protokolü

Ozon tabakasını seyrelten maddelerin azaltılması ve ozon tabakasının korunmasına dair 1985 yılında "Viyana Sözleşmesi" imzalanmıştır. Bu sözleşmeyi takiben ozon tabakasını seyrelten maddelerin üretimi ve kullanımını kontrol altına almak üzere 1987 yılında "Montreal Protokolü" kabul edilmiştir. Ozon tabakasının korunması amacıyla uygulanan bu model, iklim değişikliğine karşı yürütülen küresel mücadelenin ilk örneği olmuştur. Bu kapsamda Montreal Protokolü, BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin (BMİDÇS) hazırlanmasında bir dönüm noktası olmuştur.

BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi

21 Mart 1994'te yürürlüğe giren Sözleşme'ye, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 196 ülke ve Avrupa Birliği (AB) taraftır. Sözleşme; taraf ülkeleri sera gazı emisyonlarını azaltma, sera gazı yutaklarını (ormanlar, okyanuslar, göller vb.) koruma, araştırma ve teknoloji üzerinde iş birliği yapma konularında teşvik etmektedir.

1985 — Ozon tabakasının korunması amacıyla Viyana Sözleşmesi kabul edildi.

1987 — Ozon tabakasını seyrelten maddelerin azaltılmasına dair Montreal Protokolü kabul edildi.

1988 — IPCC kuruldu.

1992 — BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi metni, New York'taki "BM Genel Merkezi"nde kabul edildi.

Hükûmetlerarası İklim Değişikliği Paneli

Hükûmetlerarası İklim Değişikliği Paneli, BM'ye bağlı iki uzman kuruluş olan Dünya Meteoroloji Örgütü (WMO) ve Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) tarafından düzenlenmiştir. Panelin amacı; iklim değişikliği konusunda mevcut bilimsel, teknik ve sosyoekonomik bilgi ve çalışmaları değerlendirmek, iklim değişikliğiyle mücadele ve iklim değişikliğine uyum konularında karar vericilere yol göstermektir. Panel, yapılan araştırmalar doğrultusunda belirli aralıklarla iklim değişikliğine yönelik raporlar sunmaktadır.

IPCC'nin ilk oturumu

Kyoto Protokolü

BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, iklim değişikliğiyle mücadelede esas rolü üstlenmesine rağmen sera gazı salınımları ve iklimsel değişimler artarak devam etmiştir. Bahsedilen sorunların çözümüne yönelik taraf ülkeler arasında 1997'de Kyoto Protokolü imzalanmıştır. 2005 yılında yürürlüğe giren protokole Türkiye'nin taraf olması ise 2009 yılında gerçekleşmiştir. Protokolün I. Taahhüt Dönemi'nde (2008-2012 yılları arası) sera gazı emisyonlarının 1990 yılına göre %5'in altına çekilmesi gerekmektedir. II. Taahhüt Dönemi'nde ise sera gazı salınımının 2020 yılına kadar %18'in altına çekilmesi kararlaştırılmış ve bu karar, 2020 yılında imza altına alınmıştır. Ancak 2020 yılından sonra iklim rejimini düzenlenmeyi amaçlayan Paris Anlaşması devreye girdiği için Kyoto Protokolü, işlevini yitirmiştir.

Paris Anlaşması

2020 sonrası iklim değişikliği rejiminin çerçevesini oluşturan Paris Anlaşması, 2015 yılında Paris'te düzenlenen BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi 21. Taraflar Konferansı'nda kabul edilmiş ve 2016 yılında yürürlüğe girmiştir. Türkiye, 2016 yılında imzaladığı bu anlaşmayı 2021 yılında onaylamış; Çevre ve Şehircilik Bakanlığının ismini de Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı olarak değiştirmiştir. Paris Anlaşması'nda hedef, 2020 sonrası süreçte iklim değişikliği tehlikesine karşı küresel sosyoekonomik dayanıklılığın güçlendirilmesi ve sıcaklık artışının Sanayi Devrimi öncesinde olduğu gibi 2 °C'nin altında tutulmasıdır.

1997

BMİDÇS, Kyoto'da (Japonya) düzenlenen 3. Taraflar Konferansı'nda kabul edildi.

2015

195 ülke; 12 Aralık 2015'te iklim değişikliğiyle mücadele ve düşük karbonlu, esnek ve sürdürülebilir bir geleceğe yönelik eylemleri ve yatırımları serbest bırakmayı kabul etti.

CEVABI SENDE

İklim değişikliğiyle mücadele amaçlı hazırlanacak bir sözleşmeye doğal çevre, ekonomi, göç, turizm vb. alanlardaki sorunlar konusunda hangi çözüm önerilerini sunardınız?

1.2. ARA DEĞERLENDİRME

1. Birçok bilim insanı, küresel sıcaklık artışının Sanayi Devrimi öncesinde olduğu gibi 2 °C ile sınırlandırılması çağrısında bulunmaktadır. Bu durumu nedenleriyle birlikte açıklayınız.

2. Küresel sıcaklık artışının günlük hayatta sizi yakından ilgilendiren sonuçları neler olabilir?

3. Küresel iklim değişikliği ile mücadelede bireylere düşen görevler nelerdir?

1. ÜNİTE ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME

Aşağıdaki cümlelerde boş bırakılan yerleri kutucuklarda verilen sözcük ve sözcük gruplarından uygun olanıyla tamamlayınız.

buzul erimesi	çölleşme	iklim	sel	sera etkisi
soğurma	sosyoekonomik	su genleşmesi	taşkın	tsunami

1. Volkanik patlamalar ..... değişikliğine neden olabilir.
2. Kuraklık sonucunda meydana gelen göç, kuraklığın ..... etkisine örnektir.
3. Kurak, yarı kurak ve yarı nemli iklim bölgelerinde iklim değişikliği, insan faaliyetleri ve çeşitli faktörlerin etkisiyle gerçekleşen arazi tahribatına ..... denir.
4. Sıcaklık artışı nedeniyle meydana gelen ..... ve ..... deniz seviyelerinde yükselmeye neden olmaktadır.
5. Güney ve Güneydoğu Asya'da yaz mevsimindeki aşırı yağışlar nedeniyle ..... ve ..... görülmektedir.

Aşağıda verilen doğa olaylarını oluşum bakımından ilişkili olduğu ekstrem doğa olayı türleriyle örnekteki gibi eşleştiriniz *(Bir ekstrem doğa olayı türü, birden fazla doğa olayı ile eşleştirilebilir.)*.

6.

	Ekstrem Doğa Olayı Türü		Doğa Olayı
	Jeolojik	a	Şiddetli rüzgârlar
a	Klimatolojik	b	Sel ve taşkınlar
	Jeomorfolojik	c	Depremler
	Hidrolojik	ç	Sıcak ve soğuk hava dalgası
		d	Kütle hareketleri
		e	Göl sularının çekilmesi
		f	Tsunami
		g	Aşırı yağışlar
		ğ	Volkanik faaliyetler
		h	Kuraklık

Aşağıda verilen soruyu cevaplayınız.

7. Oklarla belirtilen kutularda ekstrem doğa olayları ile ilgili doğru ve yanlış bilgilere yer verilmiştir. İlk kutudan (a) başlayarak ifadelerin doğru (D) veya yanlışlığına (Y) göre ilgili oklar yönünde ilerleyiniz ve ulaştığınız çıkışı işaretleyiniz.

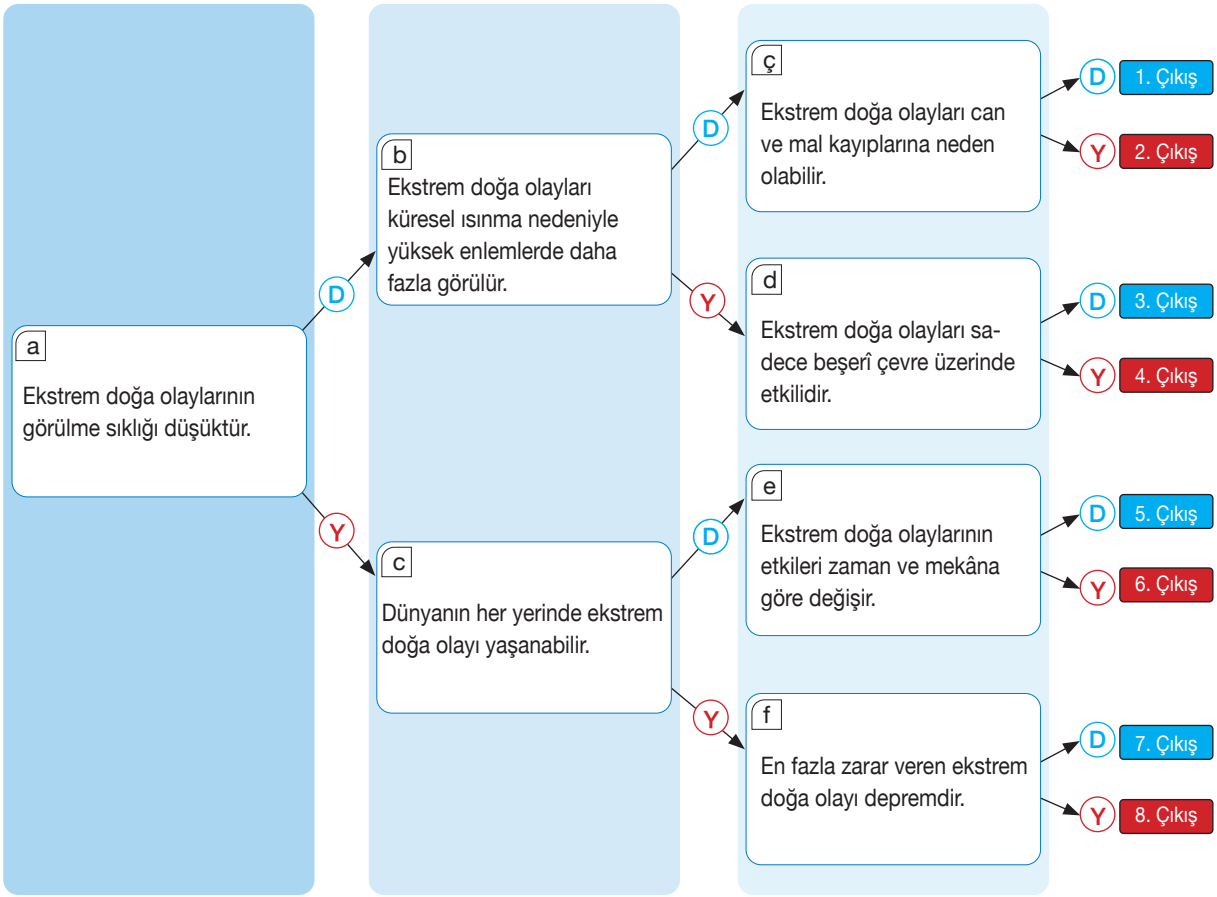

Aşağıda verilen çoktan seçmeli soruların doğru cevabını işaretleyiniz.

8. Bir bölgede kış mevsiminde ölçülen mevsim normallerinin altındaki sıcaklık değerleri, başta beşerî çevre olmak üzere tüm canlıları olumsuz etkilemektedir.

Aşağıdakilerden hangisi bu duruma örnek gösterilebilir?

A) Yer altı su seviyesinin artması
B) Kara yolu ulaşımının aksaması
C) Tarım alanlarının çoraklaşması
D) Orman yangınlarının artması
E) Volkanik faaliyetlerin azalması

9. Aşağıda verilen doğa olayı ile bu doğa olayının neden olabileceği sorunlardan hangisi <u>yanlış</u> eşleştirilmiştir?

A) Deprem-binaların hasar görmesi
B) Aşırı yağışlar-sel ve taşkın olması
C) Heyelan-altyapının zarar görmesi
D) Aşırı sıcaklar-jeotermal suların ısınması
E) Volkanik faaliyetler-iklimin etkilenmesi

10. İnsanın doğaya hâkim olma çabası, özellikle XX. yüzyılın ikinci yarısından sonra doğada büyük tahribata neden olmuştur. Doğal sistemlerde meydana gelen bu tahribatın artarak devam etmesi hâlinde gelecekte büyük sorunların yaşanacağı öngörülmektedir.

Aşağıdakilerden hangisi, ilerleyen süreçte bu sorunların daha fazla yaşanmasına neden olacaktır?

A) Geri dönüşüm sistemlerinin çoğaltılması

B) Sürdürülebilir çevre uygulamalarının yaygınlaştırılması

C) Gıda ihtiyacının karşılanması için organik tarımın tercih edilmesi

D) Enerji ihtiyacının karşılanması için fosil yakıt kullanımının artması

E) Doğa turizminin yaygınlaştırılması için orman tahribatının engellenmesi

11. Aynı doğa olayının sıradan veya sıra dışı olarak değerlendirilmesi dünyanın farklı bölgelerinde farklı şekilde olabilmektedir. Örneğin bazı bölgelerde aylar süren yağışsız dönem sıradan doğa olayı olarak kabul edilirken bazı bölgelerde birkaç ay yağışın olmaması sıra dışı veya ekstrem doğa olayı olarak değerlendirilmektedir.

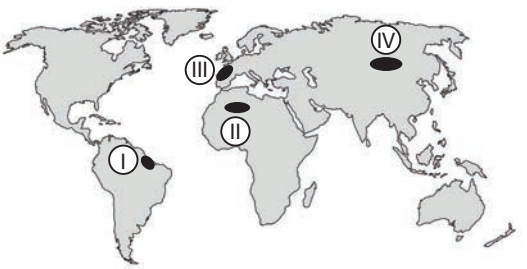

Bahsedilen örnek durum, haritadaki işaretli alanların hangilerinde ekstrem bir doğa olayı olarak değerlendirilebilir?

A) I ve II B) I ve III C) II ve III D) II ve IV E) III ve IV

12. Sıcak ve soğuk hava dalgası, anormal derecede yüksek ve düşük sıcaklıklarla karakterize edilen aşırı hava olayıdır. Bu hava olayı; havanın kalitesi, insan sağlığı, ölümler, ekonomi, hizmetler ve ekosistem üzerinde ciddi etkilere sahiptir. Rüzgârın kuru veya nemli havaya eşlik etmesi, sıcak ve soğuk hava dalgasının etkilerini artırabilir.

Buna göre bahsedilen hava olayının artış göstermesinin temel nedeni aşağıdakilerden hangisidir?

A) Orman tahribatı

B) Küresel ısınma

C) Doğal kaynak tüketimi

D) Deniz seviyesinin değişmesi

E) Kuraklığın artması

13. Kuraklık, uzun bir süreçte ortaya çıkan ancak diğer ekstrem doğa olaylarına göre etkileri daha fazla olan bir sorundur. Bu soruna bağlı olarak meydana gelen erozyon; toprağın verimsizleşmesi, tarımsal üretimde düşüş, kıtlık ve kitlesel göçü de beraberinde getirebilir.

Bu parçada kuraklığın

I. Çevresel

II. Ekonomik

III. Sosyal

etki alanlarından hangilerine değinilmiştir?

A) Yalnız I B) Yalnız II C) Yalnız III D) I ve II E) I, II ve III

Aşağıdaki soruların cevaplarını altlarında verilen boşluklara yazınız.

14. Grafikte 1980-2019 yılları arasında dünya genelinde gerçekleşen ekstrem doğa olaylarının istatistiksel verileri gösterilmiştir (Met Office).

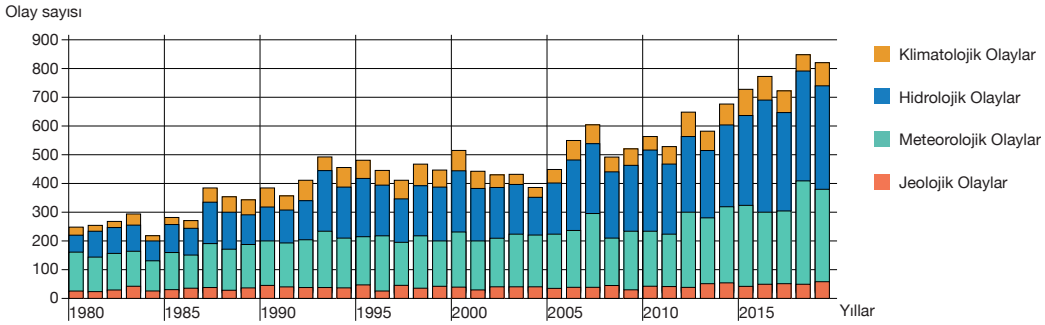

Grafikteki bilgiler göz önüne alındığında

a) Ekstrem doğa olaylarındaki artışın nedenleri neler olabilir?

b) İnsanlar gelecekte ne gibi risklerle karşı karşıya kalabilir?

15. Aşağıdaki harita üzerinde işaretlenmiş bazı bölgelerde iklim değişikliğine bağlı güvenlik riskleri gösterilmiştir (WBGU).

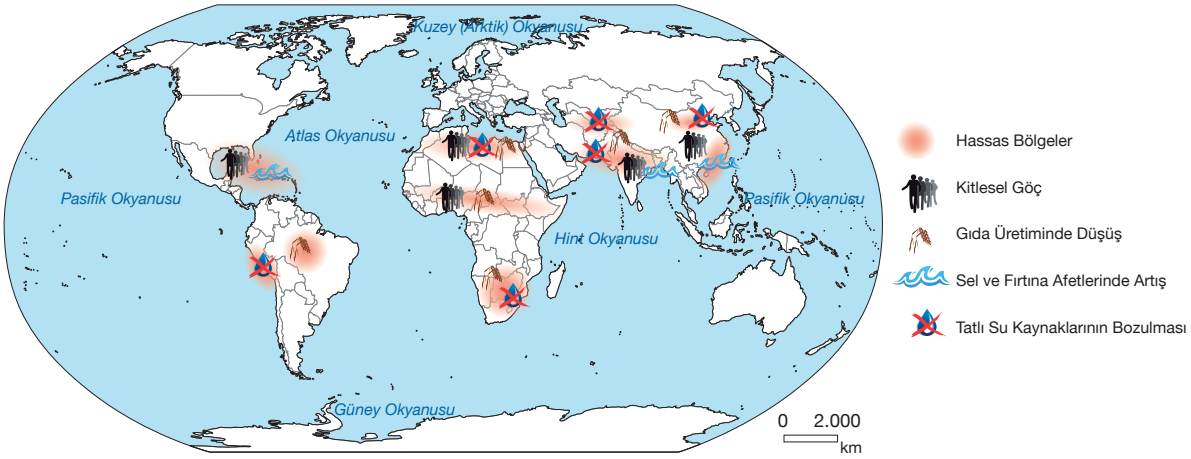

Buna göre

a) Güvenlik risklerinin gelişmekte olan bölgelerde daha sık görülmesinin nedenleri nelerdir?

b) İşaretli bölgelerin ve bu bölgelere yakın yerlerin gelecekte karşılaşabileceği bölgesel ve küresel politik sorunlar nelerdir?

Değerlendirme
Sorulara verdiğiniz cevapları cevap anahtarından kontrol ediniz. Yanlış cevapladığınız ya da doğru cevaplamanıza rağmen tam olarak anlaşılmadığını düşündüğünüz sorularla ilgili konuları tekrar ediniz. Öz değerlendirme formunu doldurduktan sonra diğer öğrenme faaliyetine geçiniz.

Öz Değerlendirme Formu

Üniteyle ilgili daha fazla soru içeriğine bu karekoddan ulaşabilirsiniz.

2. ÜNİTE

BEŞERÎ SİSTEMLER

1. BÖLÜM EKONOMİ, ŞEHİRLEŞME VE GÖÇ

Bu bölümde

- Bir bölgede baskın olan ekonomik faaliyet türünün sosyal ve kültürel yaşama etkisini,
- Şehirleşme, sanayileşme ve göçün toplumsal etkilerini ve aralarındaki ilişkiyi,
- Ekonomiye yönelik faaliyetler ile nüfus ve yerleşmede zaman içinde meydana gelebilecek değişimleri

öğreneceksiniz.

Ünite Kare Kodu

Ünite Sunusu-1

Anahtar Kavramlar

Ekonomi	Şehirleşme
Sanayi	Göç
Teknoloji	Yerleşme

A EKONOMİK FAALİYETLERİN SOSYAL VE KÜLTÜREL ETKİLERİ

4 saat

KONUYA GİRİŞ

Yaşadığınız bölgede görsellerde verilen ekonomik faaliyetlerden hangileri yapılmaktadır?

İnsan, var olduğu günden itibaren hayatta kalabilmek için çeşitli ekonomik faaliyetlerde bulunmuştur. Yaşanılan bölgenin coğrafi özellikleri, artan ihtiyaçlar vb. nedenlere göre değişen bu faaliyetler, insanların yaşam tarzı ve kültürlerinin temelini oluşturur. Göçebeliğin hâkim olduğu dönemde ekonomik faaliyet olarak avcılık ve toplayıcılık yapılmış, doğadaki şartlara uygun bir hayat tarzı benimsenmiştir (Görsel 2.1). İlerleyen süreçte nehir kenarlarına yerleşilmesi balıkçılık, yerleşik hayata geçilmesi de tarım ve hayvancılık faaliyetlerini ortaya çıkarmıştır. Yürütülen ekonomik faaliyetler bunlarla sınırlı kalmamış, her yeni ihtiyaç farklı bir ekonomik faaliyete kapı aralamıştır.

Ekonomik faaliyet türlerini doğal ortam başta olmak üzere iklim şartları, ulaşım imkânları, yer altı ve yer üstü zenginlikleri ile zaman içinde değişen ihtiyaçlar ve teknolojik gelişmeler belirler. Verimli arazilerde tarım, dağlık ve engebeli alanlarda hayvancılık, deniz ve göl kıyılarında balıkçılık, yer altı kaynaklarının zengin olduğu bölgelerde ise madencilik ve sanayinin ön planda olması bu duruma örnek verilebilir.

CEVABI SENDE

Karadeniz'in doğusunda balıkçılık, Erzurum-Kars Platosu'nda ise hayvancılık yaygın faaliyet türüdür. Bu durum, söz konusu bölgelerin sosyal ve kültürel yapılarında hangi farklılıklara neden olmuştur?

Görsel 2.1: Çatalhöyük yerleşmesinde (Neolitik Dönem) duvara resmedilmiş av sahnesi (Çatalhöyük model odaları, Çumra / Konya)

Görsel 2.2: Kırsal kesimde nüfusun büyük bölümü tarımla uğraşır.

Görsel 2.3: Etiyopya'da doğal ortama uygun bir köy evi

Doğal ortam, ekonomik faaliyetlerin oluşmasında temel belirleyicilerden biridir. Dünya ülkeleri, her ne kadar bu açıdan benzer özelliklere sahip olsa da ekonomik faaliyetler bakımından birbirinden ayrılır. Toplumlara ait demografik, kültürel ve siyasi yapıların aynı olmaması ekonomik faaliyetlerin farklılaşmasına neden olmuştur. Dönemin şartları ve ülkelerin ihtiyaçlarına göre değişen ekonomik faaliyetler, sosyal ve kültürel yapının oluşmasında önemli bir etkiye sahiptir.

Tarım ve hayvancılığın temel geçim kaynağı olduğu yerlerde insanların büyük bir kısmı kırsal kesimde yaşar. Bu alanlarda yürütülen en önemli faaliyetler toprağın işlenmesi, fidan dikimi, ürün hasadı ve hayvanların otlatılmasıdır (Görsel 2.2). Eğitim imkânları ile sosyal olanakların yetersiz olduğu kırsal kesimde günlük hayat, tarım ve hayvancılıktan elde edilen tecrübelere göre şekillenir. Yeme içme, mesken yapımı ve kıyafet seçimi başta olmak üzere birçok alışkanlıkta bu etkiyi görmek mümkündür (Görsel 2.3). Bu tür toplumlarda insanlar temel ihtiyaçlarının büyük bir bölümünü kendileri karşılar. Kuzey Anadolu'nun kırsal kesimlerinde yaşayan insanların ekmek, peynir, yağ, yoğurt gibi temel gıda ürünlerini kendi imkânlarıyla üretmesi bu duruma örnek verilebilir. Ayrıca tarım ve hayvancılığın ön planda olduğu bazı toplumlarda teknolojinin yeterince gelişmemiş olması, insan gücüne duyulan ihtiyacı artırarak geniş ailelerin ortaya çıkmasını sağlamaktadır.

Kırsal kesimde yaşayan insanların toplumsal, ekolojik ve kültürel meselelerin çözümü için yürüttüğü yardımlaşma sistemine **imece** denir. Sosyal hayatın önemli bir parçası olan imece kültürü, son yıllarda önemi artan kırsal turizm faaliyetleri kapsamında değerlendirilebilir (Görsel 2.4). Bu doğrultuda kırsal kesimde sosyal ve kültürel hayatı etkileyen festivaller düzenlenmekte ve yöresel ürünlerin tanıtımı yapılarak bölge ekonomisine katkıda bulunulmaktadır.

Görsel 2.4: Djenne (Cenne) Ulu Camii (Mali), dünyanın kerpiçten inşa edilen en büyük mabedi olmasının yanı sıra yaklaşık bin yıllık tarihiyle UNESCO Dünya Kültür Mirası Listesi'nde yer almaktadır. Bu tarihî mabet, bakımında aktif rol alan cami cemaatinin çabaları ve yılda bir defa düzenlenen festival sayesinde bunca yıl ayakta kalmayı başarmıştır. Festivalde asıl amaç camide bir önceki yıl meydana gelen hasarın onarılmasıdır. Yürütülen bakım ve onarım çalışmaları kapsamında caminin duvarları her yıl çamurla sıvanmaktadır.

Sanayi Devrimi'yle birlikte ekonomik faaliyetlerde büyük değişimler yaşanmıştır. Bu durum, bir taraftan ekonomik faaliyet alanlarını çeşitlendirirken diğer taraftan kırsal kesimden gelen göçlerle kalabalık şehirlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Farklı bölgelere ait kültürel yapıların ekonomik çeşitliliğe sahip şehirlerde bir araya gelmesi, insanların sosyoekonomik olaylara bakış açılarını da farklılaştırmıştır (Görsel 2.5). Ortak bir kültürün olmadığı, yardımlaşma ve dayanışma duygularının zayıfladığı şehirlerde insanlar, kurdukları hemşehri dernekleri gibi oluşumlar sayesinde az da olsa ortak değerlerini devam ettirebilme imkânına kavuşmuştur.

Görsel 2.5: Bandra banliyösü (Mumbai / Hindistan)

Ekonomik faaliyetlerin çeşitlenmesinde etkili olan bir diğer unsur teknolojik gelişmelerdir. Özellikle ulaşım, iletişim, ticaret, turizm, sağlık vb. faaliyetler teknoloji sayesinde önemli aşamalar kaydetmiştir. Sanayileşme ve teknolojinin yanı sıra önemli gelişmelerin yaşandığı bir diğer faaliyet alanı da hizmet sektörüdür. Bu sektörün öne çıktığı şehirlerde genel olarak insanların yaşam kalitesi, gelir ve eğitim durumunun üst seviyede olduğu görülmektedir.

Görsel 2.6: Şehirlerde her yıl farklı alanlarda fuarlar düzenlenmektedir.

Kalabalığın ve yoğun iş temposunun olduğu şehirlerde insanların genel olarak hafta sonlarını sinema, tiyatro, sosyal ve sportif aktiviteler gibi imkânlardan yararlanarak geçirdiğini söylemek mümkündür (Görsel 2.6). Sanayi ve hizmet sektörünün geliştiği şehirlerde toplumun farklı kesimlerine hitap eden sosyal ve kültürel imkânlar da gelişmiştir. Bilim, sanat ve spor merkezleri, meslek eğitim kursları, anaokulları, engelli bireylerin günlük hayatlarını kolaylaştırmaya yönelik sosyal ve sportif mekânlar bu tür faaliyet alanlarına örnek verilebilir.

Şehirlerdeki yoğun ve yorucu çalışma hayatı, insanların izin günlerini hafta sonu etkinliklerinin dışında farklı şekilde değerlendirmesine de imkân sağlamıştır. Bu sayede kendine has sosyal ve kültürel özellikleriyle ön planda yer alan turizm şehirleri ortaya çıkmıştır (Görsel 2.7).

Sonuç olarak insanların ihtiyaçlarına göre çeşitlenen ekonomik faaliyetler, sosyal ve kültürel hayatın şekillenmesinde belirleyici rol oynamaktadır.

Görsel 2.7: Kapadokya, insanlara dinlenme ve eğlenme imkânı sunan önemli turizm merkezlerinden biridir.

UYGULAMA

Karabük'ten 1940'lı yıllara ait bir görüntü

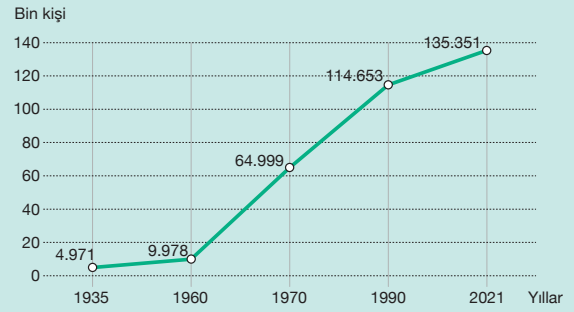

Karabük'e bağlı merkez ilçenin nüfus grafiği (TÜİK, 2022)

Karabük şehrinden bir görünüm

Karabük'ün Tarihsel Gelişimi

XX. yüzyılın başlarına kadar tarımın temel geçim kaynağı olduğu Karabük, Safranbolu'ya bağlı Öğlebeli köyünün 13 hanelik bir mahallesi konumundaydı. 1935 yılında hizmete açılan Ankara-Zonguldak arasındaki demir yolunun yakınında bulunan yerleşmeye, demir yolu ile taşımacılığa imkân sağlaması ve kömür yataklarına yakınlığı sebebiyle demir çelik fabrikası kurulması kararlaştırılmıştır. Atatürk'ün talimatıyla 3 Nisan 1937 tarihinde Karabük'te demir çelik fabrikasının temelleri atılmış, bu sayede nüfusu hızla artan yerleşme 6 Haziran 1995'te Türkiye'nin 78. ili olmuştur.

Küçük bir yerleşim yeri iken hızlı bir sanayileşme ve şehirleşme evresi geçiren Karabük, sosyal yönden de bu çizgiye uygun olarak şekillenmiştir. 1944 yılında Türkiye'nin farklı bölgelerinden gelerek demir çelik sektöründe istihdam edilen 3.812 kişi, sosyal hayatın şekillenmesinde etkin rol oynamıştır. Bu süreçte köylü işçi aileler ile şehirli işçi aileler arasında birtakım farklılıklar ortaya çıkmıştır. Şehirli işçi ailelerin %70'i, köylü işçi ailelerin de %50'sinin çekirdek aileden oluşması bu duruma örnek verilebilir. Hızlı nüfus artışıyla birlikte şehirde yoğun bir konut talebi ortaya çıkmış, 1969 yılında yaptırılan toplu konutlar ile düzenli bir yapılaşma örneği sergilenmiştir. Ancak şehrin gelişmeye başladığı ilk dönemlerde ortaya çıkan gecekondular, bugün Karabük'ün merkezî alanlarında kısmen de olsa düzensiz yapılar hâlinde varlığını sürdürmektedir.

Karabük'ün şehirleşmesinde rol oynayan bir diğer etken de ilçeleridir. Köklü bir geçmişe sahip olan ve turizm alanında ön plana çıkan Safranbolu, Karabük'ün önemli bir ilçesidir. İlin sosyal ihtiyaçlarını karşılayan ilçede hizmet sektörü önemli gelişme göstermiş; mevcut eğlence merkezleri, lokantalar ve sosyal tesisler bölge geneline yayılmıştır. Sosyal hareketliliğin zayıf olduğu Eflani, Eskipazar ve Ovacık ilçeleri ise dışarıya verdiği yoğun göçlerle dikkat çekmektedir.

Verilen bilgilere göre aşağıdaki soruları cevaplayınız.

1. Karabük'te demir çelik fabrikasının kurulmasıyla meydana gelen değişim, sosyal ve kültürel hayatı nasıl etkilemiştir?

2. Karabük'te yaşanan hızlı nüfus artışının sosyokültürel etkileri hakkında neler söyleyebilirsiniz?

3. Şehirleşmenin Karabük'te ekonomik hayatı nasıl şekillendirdiğini örneklerle açıklayınız.

B ŞEHİRLEŞME, SANAYİ VE GÖÇ İLİŞKİSİNİN TOPLUMSAL ETKİLERİ

KONUYA GİRİŞ

Tokyo şehrinin farklı yıllara ait görsellerinden ve ön bilgilerinizden yararlanarak aşağıdaki soruları cevaplayınız.

1. Belirtilen süre zarfında Tokyo'da hangi değişiklikler ön plana çıkmıştır?

2. Bu değişikliklerin ortaya çıkmasında hangi faktörler etkili olmuştur?

İnsanların yaklaşık 10.000 yıl önce tarımla uğraşmaya başlaması, yerleşik hayata geçişin ilk adımı olmuştur. Yerleşik hayatın başlamasıyla insanların bir arada yaşaması, şehirlerin temelini oluşturan köylerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu yerleşmelerin dünyada ilk görüldüğü alanlar; Mezopotamya (MÖ 3500), Mısır (MÖ 3200), Hindistan (MÖ 2200), Çin (MÖ 1500) ve Orta Amerika'dır (MÖ 200). Şehirlerin öncelikli olarak bu alanlarda görülmesi; ılıman iklim koşulları, verimli tarım alanları, su kaynaklarının bolluğu ve toprak yapısının elverişli olmasından kaynaklanmaktadır. Ekonomik faaliyetlerin çeşitlenmesi ve nüfus artışıyla birlikte yerleşmelerin büyümesi; sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel etkileşimlerin artması ve farklı özelliklerde toplumsal yapıların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Zaman içerisinde kalabalıklaşan şehirler, ticari faaliyetlerin de etkisiyle daha fazla büyümeye başlamıştır (Grafik 2.1). Tarihsel süreçte önemli aşamalar kaydeden bu yerleşmelerin modern yapılarına kavuşması ise Sanayi Devrimi sonrasına denk gelmektedir.

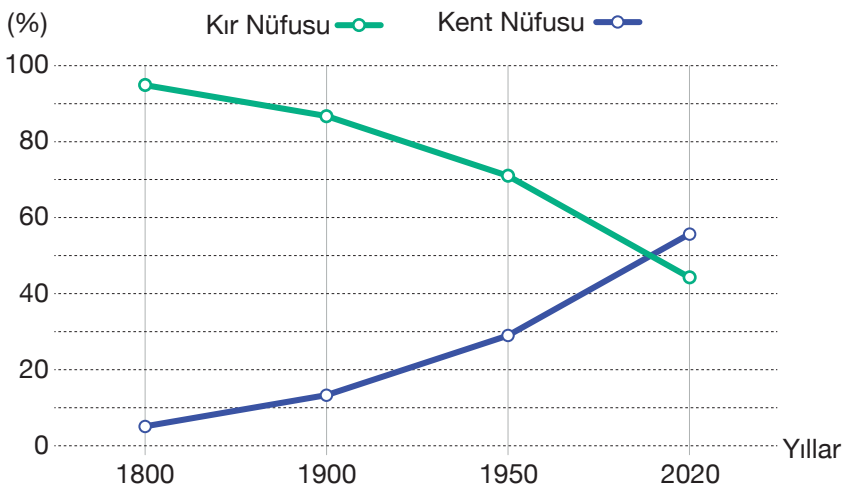

▲ **Grafik 2.1:** 1800-2020 yılları arasında dünyadaki kır ve kent nüfusuna ait oranlar (BM)

Şehirler; XVIII. yüzyılın ortalarına kadar yönetici, din adamı, tüccar, zanaatkâr, asker gibi belli sınıfların çoğunlukta olduğu mekânlar iken Sanayi Devrimi ile birlikte yapısal ve işlevsel anlamda hızlı bir değişim geçirmiştir. **Sanayi Devrimi**, küçük tezgâh ve atölyelerdeki imalatın yerini buhar gücüne dayalı makinelerde yapılan üretimin alması olarak ifade edilebilir (Görsel 2.8, 2.9). Yaşanan bu teknik ve toplumsal değişimler, üretimde artış sağlamış ve iş gücüne duyulan ihtiyacı artırmıştır.

Görsel 2.8: Dünyanın ilk sanayi şehri olan Manchester'da (Mençestır) buharlı motorlarla seri üretim yapılan bir fabrika (İngiltere, 1850)

Görsel 2.9: Eski bir demir çelik fabrikası (Pittsburgh / ABD, 1900)

Sanayileşme ve teknolojinin etkisiyle entegre tesislerin kurulması, ortaya çıkan farklı iş kolları ve buna bağlı olarak artan iş gücü ihtiyacı, kırsalda yaşayanlar için cazip hâle gelmiş ve şehirlere doğru hızlı bir göç hareketi başlamıştır (Görsel 2.10). Yaşanan bu göç dalgasıyla birlikte nüfusu artan şehirlerde gerek fabrika yakınlarına gerekse yerleşim alanı dışına işçilere hitap eden yapılar inşa edilmiştir.

Sanayi şehirleri ile sanayi öncesi şehirler bazı noktalarda birbirinden ayrılmaktadır. Sosyal hareketliliğin zayıf ve erkek hâkimiyetinin güçlü olduğu sanayi öncesi şehirlerde eğitim genellikle elit bir zümreye özgü bir ayrıcalık olmuş ve çoğu birey istediği gibi eğitim alma hakkından mahrum kalmıştır. Sanayi şehirlerinde ise resmî eğitim herkese hitap edecek şekilde düzenlenmiş ve bireyler, doğal olarak çalışmaları ve başarıları ölçüsünde ödüllendirilmiştir. Görüldüğü üzere sanayileşme faaliyetleri ve şehir hayatında yaşanan gelişmeler; ekonomik hayatın yanı sıra sosyal, siyasi ve kültürel değişimleri de içerisinde barındırmaktadır (Görsel 2.11).

Görsel 2.10: Entegre petrokimya tesisi (Moskova / Rusya)

Görsel 2.11: Fabrikada çalışan kadın ve erkek işçiler

Sanayileşmiş bölgeler; eğitim, sağlık, ulaşım gibi imkânlar yönünden kırsal bölgelere oranla oldukça gelişmiş düzeydedir. Bu durum, şehirlere doğru gerçekleşen göçü artırmaktadır. Bununla birlikte köylerde iş imkânlarının sınırlı olması, miras yoluyla arazilerin bölünmesi ve buna bağlı oluşan gelir kaybı göçü tetikleyen diğer unsurlardır.

▲ **Görsel 2.12:** Cakarta'da (Endonezya) hızlı nüfus artışından kaynaklanan plansız yerleşme ve hava kirliliği önemli bir sorundur.

Yaşanan göç dalgası; şehirlerde işsizlik, plansız yerleşme, altyapı hizmetlerinin aksaması, tarım ve orman arazilerinin yerleşime açılması, çevre kirliliği, kültürel çatışma, asayiş gibi sorunlara neden olmaktadır (Görsel 2.12). Ortaya çıkan bu sorunların çözülebilmesi, şehirlerde yaşayan insanların sorumluluk bilinci içinde hareket etmesiyle mümkündür. Bu bilincin toplumsal bir bakış açısıyla kazanılması ise çok yönlü bir süreci gerektirir.

UYGULAMA

Kırsal kesimlerden şehirlere doğru gerçekleşen yoğun göç, mekânsal ve kültürel anlamda şehirden farklı yerleşim bölgelerini (getto, banliyö, favela vb.) ortaya çıkarmıştır. Ayrıca yaşanan bu hareketlilik işsizlik başta olmak üzere şehirlerde sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan birçok soruna neden olmaktadır.

Verilen bilgilerin yanı sıra ön bilgilerinizden de yararlanarak aşağıdaki soruları cevaplayınız.

1. Yoğun göç alan şehirlerde ortaya çıkabilecek olumlu ve olumsuz sonuçlar nelerdir?

2. Şehir hayatında toplumsal huzurun sağlanabilmesi için yerine getirilmesi gereken bireysel davranışlara örnekler veriniz.

ARAZİ ÇALIŞMASI

Etkinlik İsmi	Şehrimiz	1 Hafta
Amaç	Yakın çevrede yaşanan şehirleşme, göç ve sanayileşme ilişkisini toplumsal etkileri açısından yorumlayabilme.	Grup veya Bireysel
Kazanım	12.2.2 Şehirleşme, göç ve sanayileşme ilişkisini toplumsal etkileri açısından yorumlar.	
Alan Becerileri	Arazide Çalışma Becerisi, Coğrafi Gözlem Becerisi, Değişim ve Sürekliliği Algılama Becerisi	
Yöntem-Teknik	Gezi-Gözlem	

Yönerge: Aşağıda verilen aşamaları göz önünde bulundurarak yakın çevrenizde yaşanan şehirleşme, göç ve sanayileşme arasındaki ilişkinin toplumsal etkilerini tespite yönelik bir arazi gezisi yapınız.

Planlama

- Yaşadığınız şehirde sanayileşmenin etkisiyle kurulmuş bir yerleşme belirleyiniz.
- Araştırma yapacağınız yerleşme ile ilgili zaman ve mekân ekonomikliğine uygun bir gezi güzergâhı oluşturunuz.
- İlgili yerleşmenin geçmişi ve yakın dönemi hakkında yazılı ve görsel kaynaklardan bilgi ediniz.
- Yapacağınız görüşme esnasında soracağınız soruları belirleyiniz (yaşanan sorunlar, göç etme nedenleri vb.).
- Not defteri, kalem ve fotoğraf makinesi temin etmeyi unutmayınız.
- Araştırma yapacağınız mekânlardaki olası sağlık ve güvenlik risklerini (hava koşulları, trafik, insanlar arasında yaşanabilecek sorunlar) belirleyerek gerekli önlemleri alınız.

Uygulama

- Belirlediğiniz gün ve saatte yerleşmenin bulunduğu güzergâha ait mekânsal özellikleri inceleyiniz.
- Araştırma yaptığınız yerleşmedeki insanların sosyal ve kültürel özellikleri ile ilgili (kılık kıyafet, konuşma, iletişim vb.) gözlemler yapınız.
- İlgili yerleşmedeki kamu hizmetlerinin (eğitim, sağlık, altyapı, kültür vb.) yeterli olup olmadığını gözlemleyiniz.
- Araştırma yaptığınız yerleşmedeki insanlarla görüşerek onlara önceden hazırladığınız soruları yöneltiniz.
- Araştırma yaptığınız yerleşme ile ilgili gözlemlerinizi ve sorularınıza verilen cevapları not ediniz. Çalışmanızla ilgili -gerekli izinleri almak kaydıyla- fotoğraflar çekiniz.

Sonuç ve Değerlendirme

- Araştırma konunuzla ilgili elde ettiğiniz dokümanları (notlar, fotoğraflar ve gezi güzergâhı) birleştirerek rapor hâline getiriniz.
- Araştırma yaptığınız yerleşme ile ilgili gözlemlerinizden yola çıkarak insanların göç etme nedenlerini, yeni yaşam koşullarında ne gibi değişiklikler meydana geldiğini; sosyal, kültürel ve ekonomik durumlarını, şehre ne kadar sürede uyum sağladıklarını ve uyum sürecinde hangi sorunlarla karşılaştıklarını sınıfta tartışınız.
- Yaptığınız arazi gezisi ile ilgili afiş, grafik bilgi, poster veya sunum hazırlayınız.
- Karekodda yer alan gezi gözlem formunu doldurarak çalışmanızı değerlendiriniz.

Gezi Gözlem Formu

C GELECEKTE ŞEHİR VE EKONOMİ

4 saat

KONUYA GİRİŞ

Ülke	Nüfus (Milyon)
Çin	1.440
Hindistan	1.380
ABD	331
Endonezya	273
Pakistan	220
Brezilya	212
Nijerya	206
Bangladeş	164
Rusya	145
Japonya	126

2020 yılında dünyada en fazla nüfusa sahip 10 ülke (BM)

Ülke	Nüfus (Milyon)
Hindistan	1.450
Çin	1.060
Nijerya	732
ABD	433
Pakistan	403
Demokratik Kongo Cumhuriyeti	362
Endonezya	320
Etiyopya	294
Brezilya	180
Bangladeş	151

2100 yılında dünyada en fazla nüfusa sahip olması öngörülen 10 ülke (BM)

Tablolarda verilen değerlerden ve ön bilgilerinizden yararlanarak aşağıdaki soruları cevaplayınız.

1. Belirtilen yıllar dikkate alındığında ülkelerin 2020'deki nüfus sıralamalarının 2100 yılında değişeceği öngörülmektedir. Sizce bu durumun nedenleri neler olabilir?
2. Nüfus sıralamaları değişen ülkelerin kalkınma seviyeleri ile ilgili ne tür çıkarımlar yapılabilir?

Tarihî süreçte dünyada nüfus, yerleşme ve ekonomi alanlarında çok önemli değişimler meydana gelmiştir. Genel hatlarıyla bu değişimler, yerleşik hayata geçiş süreci ve insanların üretim-tüketim alışkanlıklarının farklılaşması şeklinde ifade edilebilir. Yaşanan değişimler bunlarla sınırlı kalmamış; eğitim, sağlık, sosyal hayat vb. alanları da içine alacak şekilde doğal çevreyi etkileyen bir hâl almıştır. Bilim ve teknolojideki gelişmeler dikkate alındığında bu değişimin süreç içinde artarak devam edeceği düşünülmektedir.

Gelecekte Nüfus

İnsanlık tarihi boyunca dünya nüfusunun sürekli arttığı kabul edilmektedir. Bu artış, bazı dönemlerde hızlı bazı dönemlerde ise yavaş gerçekleşmiştir. Dünya nüfusunda ani artışların yaşanmasında insanların alet yapımını öğrenmesi, tarımsal üretimin başlaması ve Sanayi Devrimi sonrasında yaşanan gelişmeler etkili olmuştur (Görsel 2.13). Sanayi Devrimi'nden sonra kaydedilen gelişmelere ise tıpta ilerlemeler sağlanması, beslenme ve sağlık koşullarının gelişmesiyle insanların yaşam standartlarının yükselmesi örnek verilebilir.

▲ **Görsel 2.13:** Londra, Sanayi Devrimi sonrası nüfusu hızlı artan şehirlerden biridir.

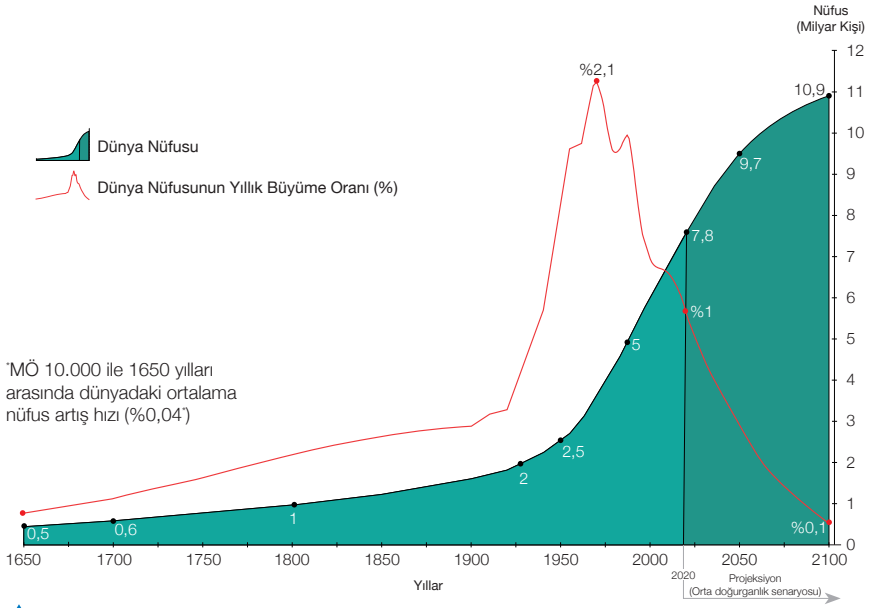

▲ **Grafik 2.2:** Geçmişten bugüne değişen ve 2100 yılına kadar tahmin edilen dünya nüfusu (Our World in Data, 2019)

Dünya nüfusu, 10-12 bin yıl önce yaklaşık 80 milyon iken 1650'lerde 500 milyona; 2020 yılına gelindiğinde ise 7,8 milyara yükselmiştir. Dünya nüfusunun ortalama artış hızı, 1968'de %2,1 iken günümüzde bu oran %1'e gerilemiştir. Artış hızında yaşanan bu düşüşe rağmen dünya nüfusu artmaya devam etmektedir. Elde edilen veriler bağlamında dünyadaki nüfusun 2050 yılında 9,7 milyara, 2100 yılında da 10,9 milyara yükseleceği öngörülmektedir (Grafik 2.2). Nüfus miktarında yaşanan bu artışa bağlı olarak insanların birtakım sorunlarla karşı karşıya kalacağı düşünülmektedir. Tarımda çalışan ve kırsal kesimde yaşayan nüfus miktarının azalması; gıda, tatlı su, enerji vb. kaynaklara daha fazla ihtiyaç duyulması bu sorunlara örnek verilebilir. Bununla birlikte dünya genelinde ortalama doğum oranlarının azalması ve sağlık alanında yaşanan gelişmeler yaşlı nüfusun artacağına, genç nüfusun ise azalacağına işaret etmektedir.

Gelecekte Yerleşme

CEVABI SENDE

Nüfus artışından kaynaklanan sorunlara ne tür çözümler üretilebilir?

Yaklaşık 10.000 yıl önce yerleşik hayata geçen insanlar, gıda ihtiyaçlarını karşılayabilmek için tarımsal faaliyetlerde bulunmuştur. Hayat standartlarını olumlu yönde etkileyen bu gelişme ile dünya nüfusunda önemli bir artış sağlanmıştır. Artan nüfusa bağlı olarak ilk yerleşmeler köylere dönüşmüş, köylerin de zaman içinde gelişmesiyle ilk şehirler ortaya çıkmıştır. Şehirlerin hızlı bir gelişim kaydetmesi ise Sanayi Devrimi sonrası artış gösteren göç sürecine denk gelmektedir.

Nüfusu 1 milyonu aşan ve **metropoliten** olarak da adlandırılan şehirler, kırsaldan ve diğer şehirlerden gelen göç dalgasıyla yoğun nüfusa sahip yerleşmeler hâline gelmiştir. Dünya genelinde yaşanan nüfus artışı ve göç hareketliliği incelendiğinde 1960 yılında %44 olan şehir nüfusu oranı 2020 yılında %66'ya yükselmiştir. Yapılan araştırmalara göre 2050 yılında dünya nüfusunun yaklaşık %70'inin şehirlerde yaşayacağı öngörülmektedir. Bu durum, şehirlere doğru gerçekleşen göçün devam edeceğini ve şehirlerin daha da kalabalıklaşacağını göstermektedir (Görsel 2.14). Bununla birlikte kentsel nüfusun önemli bir kısmının bazı büyük şehirlerde toplanacağı tahmin edilmektedir.

▲ **Görsel 2.14:** Nüfus yoğunluğu fazla olan New York, dikey yerleşmeye örnek bir şehirdir.

Dünya nüfusunun sürekli artması, şehirleşme hızının yükselmesi, kaynakların aşırı ve bilinçsiz şekilde tüketilmesi birçok sorunu beraberinde getirmektedir. Bu sorunların çözülebilmesi ve sürdürülebilir yaşam alanlarının oluşturulabilmesi için teknolojinin de yardımıyla kalıcı çözümler üretilmelidir.

COĞRAFİ BAKIŞ

Treasure (Tirejır) Adası Eko-Şehri

Treasure Adası Yerleşim Planı

Eski bir deniz üssü olan Treasure adasında (Kaliforniya / ABD) sürdürülebilir şehir toplumuna uygun konutlar; su arıtma, rüzgâr enerjisi, rekreasyon ve bahçe alanları, marina ve küçük bir alışveriş bölgesi ile entegre yapay sulak bölümleri olan akıllı bir yerleşim alanı oluşturulması amaçlanmaktadır. Planlanan eko ada, yaya ve bisiklet trafiği odaklıdır. Proje sayesinde çevresel olumsuzluklar minimum seviyeye inecek, ilgili alanda yeni doğal yaşam alanları ve eko koridorlar oluşturulacaktır. Ayrıca adada havası ve suyu temiz bir ortam hazırlanması, bisiklet kullanma ve yürüyüş yapmayı ayrıcalıklı kılan alanlar oluşturulması ve yerel organik tarımın teşvik edilerek karbon ayak izinin uluslararası kabul görmüş seviyelere düşürülmesi hedeflenmektedir.

1. Akıllı şehirler sayesinde hangi sorunlara çözümler üretilebilir? Düşüncelerinizi açıklayınız.
2. Yeni tasarlanan ve gelecekte artması beklenen bu yerleşim modelinin sosyal, kültürel ve ekonomik hayata etkileri neler olabilir? Düşüncelerinizi açıklayınız.
3. Bu tür projelerin geniş ölçekte uygulanması mümkün müdür? Düşüncelerinizi açıklayınız.

Gelecekte Ekonomi

Tarihî süreçte geçimlerini önce avcılık ve toplayıcılık, sonrasında da tarımla sürdüren insanların ekonomik faaliyet alanları zaman içerisinde çeşitlenmiştir. Özellikle Sanayi Devrimi'nden sonra yeni sektörler ve buna bağlı olarak yeni meslekler ortaya çıkmıştır. Günümüzde bu değişim hızlı bir şekilde devam etmektedir.

Geçmiş dönemlerde yürütülen ekonomik faaliyetler, daha çok yerel pazarlarda sınırlı sayıda insana hitap etmekteydi. İletişim ve ulaşım sistemlerinin gelişmesi, reklam ve pazarlama imkânlarının artmasıyla üretilen ürünlerin daha uzak mesafelere taşınması kolaylaşmış ve ekonomi küresel bir boyut kazanmıştır. Yaşanan bu küreselleşme hareketleriyle ekonomik yapının gelecekte büyük oranda değişeceği öngörülmektedir (Tablo 2.1). Kaydedilen tüm bu gelişmeler bağlamında ticari örgütlenmenin artacağı ve dünyanın büyük bir pazar hâline geleceği söylenebilir. En iyi ve en ucuz ürünü en hızlı şekilde tüketicilere ulaştıran firmaların bu ticari sisteme uyum sağlayacağı, çağın gerisinde kalan ülkelerin ise işsizlik, fakirlik gibi ekonomik sorunlarla karşı karşıya kalacağı öngörülmektedir.

Tablo 2.1: Sanayi Toplumundan Bilgi Toplumuna Geçişte Ekonominin Yapısal Dönüşümü

Sanayi Toplumu	Bilgi Toplumu
• Maddi sermaye	• İnsan ve bilgi sermayesi
• Üretimde makineleşmenin etkisi	• Üretimde bilgisayar teknolojisinin etkisi
• Kas gücü	• Beyin gücü
• Sanayi, mal ve hizmet üretimi	• Bilgi ve teknoloji üretimi

Görsel 2.15: Kodlama ve yazılım dersleri alan öğrenciler

Değişen dünyada her alanda olduğu gibi ekonomide de çağın şartlarına uygun hareket etmek önemlidir. Özellikle yeni ekonomi modelinin bilişim teknolojileri aracılığıyla etkinlik kazanmasında büyük bir hızla yaygınlaşan bilişim ağının çok önemli bir rolü vardır. Bu doğrultuda birçok kurum, aracılara ihtiyaç duymadan tüketicileriyle dijital ağlar üzerinden iletişim kurmaktadır. Ayrıca gelişen ekonomide hâkim sektörün bilgisayar, iletişim ve eğlence sektörlerinin birleşmesiyle oluşan **yeni medya sektörü** olacağı öngörülmektedir. Bu sektörün şimdiden insanların çalışma yöntemlerini, alışkanlıklarını, düşüncelerini, yaşam biçimlerini ve arz talep dengesini tamamen değiştirme eğiliminde olduğu görülmektedir.

Yaşanan gelişmeler sonucu ortaya çıkan yeni ekonomi modeli, bilginin ön planda olduğu bir özelliğe sahiptir. Bu modelde bilginin oluşturulması ve yeni fikirlerin üretilerek dijital ortama aktarılması; insanların ekonomik, sosyal ve kültürel hayatında birtakım değişikliklere yol açmaktadır. Bilgiye önem veren toplumlar, çağın gerisinde kalmamak için eğitime gerekli kaynağı ayırmakta ve iş gücü kalitesini artırmaya çalışmaktadır. Bu tür ülkelerde kodlama, yazılım gibi derslerin anaokulundan itibaren eğitim sistemine dâhil edilmesi bahsedilen duruma örnek verilebilir (Görsel 2.15).

Teknolojik Gelişmeler ve Doğa İlişkisi

Doğayla sürekli etkileşim içinde bulunan insan, alet kullanma becerisine sahip olduktan sonra yerleşik hayata geçmiş ve çevresindeki imkânları ihtiyaçları doğrultusunda kullanmayı öğrenmiştir. Teknolojiyi kullanarak bir yandan hayatını kolaylaştırma yoluna gitmiş diğer yandan ise doğayı kontrol etmeye yönelik teşebbüslerde bulunmuştur. İnsan elinde bir güç hâline gelen teknoloji; makinelerin icadı, sanayi ve üretim üssüne yönelik şehirlerin kurulması, dijital teknolojilerin yaygınlaşması gibi çok hızlı bir gelişim süreci geçirmektedir. Gerçekleşmesi geçmişte yıllar alan önemli gelişmeler, artık çok daha kısa sürede gerçekleşebilmektedir. Bu açıdan bakıldığında insan; yaşam standartlarının yükselmesiyle tarım, sağlık, eğitim, sanayi, enerji, ulaşım, güvenlik gibi birçok alanda teknolojinin imkânlarından yoğun şekilde faydalanır hâle gelmiştir (Görsel 2.16).

Görsel 2.16: Dubai (BAE), teknolojik altyapıya sahip bir şehirdir.

Tarım sektöründe teknolojik imkânlardan üretim yöntem ve tekniklerinin geliştirilmesinde yararlanılmaktadır. Topraksız tarım, seracılık ve verimi artırmaya yönelik bilimsel çalışmalar bu kapsamda değerlendirilebilir (Görsel 2.17).

▲ **Görsel 2.17:** Topraksız tarım

Teknolojinin etkin şekilde kullanıldığı bir başka alan sağlık sektörüdür. Teknolojik imkânlar sayesinde hastalıklara doğru teşhis konulmakta, çok hassas ameliyatlar başarılı şekilde gerçekleştirilmekte, tedavi ve rehabilitasyon süreçlerinde önemli aşamalar kaydedilmektedir.

Bilginin djitalleştiği günümüzde okullar ve öğretim programlarının bu değişime uyum sağlaması kaçınılmaz hâle gelmiştir. Teknolojik imkânların eğitim ortamında kullanılması, öğrenmeyi kolaylaştırırken eğitimin kalitesini de artırmaktadır. Diğer alanlarda olduğu gibi eğitim alanında da sağlam bir teknolojik altyapıya ihtiyaç vardır. Nitekim 2019'un sonunda ortaya çıkan ve zamanla tüm dünyaya yayılan COVID-19 pandemisi nedeniyle belli dönemlerde uzaktan eğitime geçilmesi, eğitim alanında teknolojinin ne denli önemli olduğunu bir kez daha göstermiştir.

Sanayi ve teknoloji bütünleşmesi olarak ifade edilen **Endüstri 4.0**; maliyeti, enerji sarfiyatı ve ısı üretimi düşük olan ancak yüksek güvenirlikte çalışan donanımlardır. Teknoloji destekli bu donanımlar sayesinde üretim kapasitesi ve hızında ciddi artışlar sağlanmış, yenilenebilir enerji kaynaklarından enerji üretilmeye başlanmış ve yeni nesil ulaşım araçlarının üretiminde önemli aşamalar kaydedilmiştir. Teknolojideki ilerlemeler söz konusu gelişmelerin yanı sıra uydu teknolojilerini de etkilemiş, bu sayede haberleşme ve iletişim daha hızlı ve kolay bir şekilde gerçekleşir hâle gelmiştir. Ülkelerin sınır güvenliği açısından uydu teknolojileri ile gökyüzünde 24 saat kesintisiz gözlem yapılabilmesi veya uzaktan algılama teknikleri ile bir bölgedeki doğal ve beşerî süreçlerin takip edilebilmesi bu duruma örnek verilebilir (Görsel 2.18). Dünyada teknolojik gelişmeler çok hızlı gerçekleşirken ekonomik açıdan önem arz eden madenler de (platinyum, bakır, nikel, kalay vb.) bu gelişmelere paralel olarak hızlı bir şekilde tükenmektedir. Bazı ülkelerin yakın gelecekte tükenmesi öngörülen bu madenlerin gök taşlarından elde edilmesiyle ilgili araştırmalar yaptığı ancak bu durumun kısa vadede gerçekleşmesinin mümkün olmadığı ifade edilmektedir.

▲ **Görsel 2.18:** Türkiye'nin yüksek çözünürlüklü ilk yer gözlem uydusu GÖKTÜRK-2

Yapılan araştırmalar, teknolojik araç gereçlerin sağladığı yararların yanı sıra birtakım zararlara da neden olduğunu ortaya koymuştur. Sanayide otomasyonun artması ve robot kullanımının yaygınlaşmasıyla yaşanan işsizlik sorunu, enerji tüketiminin artmasına bağlı olarak fosil yakıt kullanımının hızlanması, nükleer kazaların neden olduğu radyoaktif kirlilik, teknolojik cihazların yaydığı radyasyon bu zararlardan bazılarıdır. Dünyada şehir nüfusunun artmasına bağlı olarak sanayi ve hizmet sektöründe daha fazla doğal kaynağa ihtiyaç duyulmaktadır. Bu durum, mevcut kaynakların hızla tükenmesine ve küresel boyuta ulaşan çevre sorunlarının görülmesine neden olur. Yaşanan sorunların ne denli önemli olduğunu anlayan ve teknolojinin çevre üzerindeki yıkıcı etkisinden rahatsız olan bazı insanlar, bu olumsuzlukların önüne geçebilmek adına sorumluluk almaya ve önceliklerini değiştirmeye başlamışlardır.

COĞRAFİ BAKIŞ

Endüstri 4.0 ve Yapay Zekâ

Sanayi Devrimi, insanların üretim için kullandığı aletlerde ve üretim sürecinde köklü değişikliklere neden olmuştur. Bu doğrultuda gelişen üretim teknolojisi; üretimin yanı sıra ticaret, sağlık, eğitim, enerji, iletişim, ulaşım, siyaset, hukuk vb. alanlarda da önemli değişikliklere zemin hazırlamıştır. Buharlı makine (Endüstri 1.0) ile başlayıp elektrik (Endüstri 2.0) ve otomasyon (Endüstri 3.0) ile devam eden Sanayi Devrimi robotik üretim, akıllı fabrikalar gibi dijital üretim düzenlerini kapsayan Endüstri 4.0 ile yolculuğuna devam etmektedir. Endüstri 4.0, üretim faaliyetlerinde makinelerden yararlanılması ve üretim imkânlarının yaygınlaşmasını sağlamıştır. Bu ileri teknoloji, gelişmiş ülkelere farklı ekonomik büyüme modelleri sunarken gelişmekte olan ülkelere de refah düzeylerini artırma yönünde fırsatlar sunmaktadır. Endüstri 4.0'ın temel amacı yeni teknoloji ve kavramların potansiyelinden yararlanmaktır. Bu kapsamda sanayi başta olmak üzere ekonomik sektörlerin tamamında dijital dönüşümün gerçekleşebilmesi için yararlanılacak argüman yapay zekâ teknolojisidir. Endüstri 4.0'ın temel felsefesi olarak da ifade edilen insansız üretim sistemlerinin gerçekleştirilmesi ve toplumsal dönüşümün sağlanması yapay zekâ çalışmalarına bağlıdır. Yapay zekâ teknolojisi; bilgiyi anlayabilen, olaylar arasında ilişkiler kurabilen, kendi başına karar verebilen, olayları öğrenebilen, planlama ve kıyaslama yapabilen, sorunları mevcut bilgiler aracılığıyla çözebilen bilgisayar sistemlerinin geliştirilmesidir. Bu açıdan bakıldığında yapay zekâ teknolojisinin özellikleri ile Sanayi 4.0'ın üretim stratejisinin özellikleri örtüşmektedir. Ayrıca yapay zekâ uygulamalarının ekonomi alanıyla sınırlı kalmayacağı, karmaşık sosyal sorunlara da kalıcı çözümler üretebileceği öngörülmektedir.

Endüstri 4.0'da iş gücünün bir kısmını robotlar almaktadır.

1. Endüstri 4.0'ın getirdiği üretim modelinin ekonomik ve toplumsal sonuçları nelerdir?

2. Mevcut ekonomik ve teknolojik altyapıları düşünüldüğünde hangi ülkelerde Endüstri 4.0'ın daha yaygın olması beklenir?

2.1. ARA DEĞERLENDİRME

1. Aşağıdaki şekil üzerinde verilen noktalı yerleri örnekte olduğu gibi uygun ifadelerle tamamlayınız.

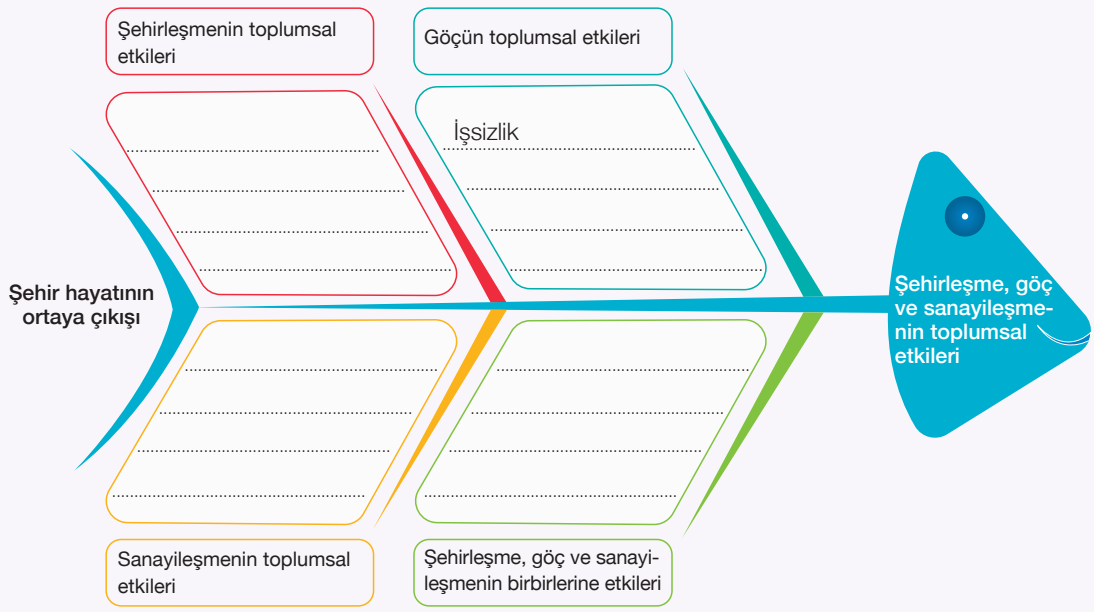

2. Aşağıdaki tabloda şehirlerin ortaya çıkışı ve gelişmesinde baskın olan bazı ekonomik faaliyetlere yer verilmiştir. Dünyadan ve Türkiye'den bu fonksiyonlara sahip şehirlere örnekler vererek ilgili durumun sosyal ve kültürel hayata etkisini tabloda belirtilen boşluklara yazınız.

Baskın Olan Ekonomik Faaliyet Türü	Şehirler	Sosyal ve Kültürel Hayata Etkileri
Tarım		
Madencilik		
Sanayi		
Turizm		

3. Nüfus, yerleşme ve ekonomi alanındaki gelişmeler geleceğin dünyasında ne gibi değişikliklere neden olabilir?

4. Teknoloji kullanımının doğaya ve insan yaşamına yönelik olumlu ve olumsuz etkileri nelerdir?

5. Teknolojik gelişmeler aynı hızla devam ettiği takdirde insan hayatında ne gibi değişiklikler meydana gelebilir?

2. ÜNİTE

BEŞERÎ SİSTEMLER

2. BÖLÜM TÜRKİYE'NİN İŞLEVSEL BÖLGELERİ VE KALKINMA PROJELERİ

Bu bölümde

- Türkiye'de yer alan işlevsel bölgelerin özelliklerini,
- Türkiye'deki bölgesel kalkınma projelerinin ekonomik, sosyal ve kültürel etkilerini

öğreneceksiniz.

Ünite Sunusu-2

Anahtar Kavramlar

Bölge	Şekilsel bölge
Kamu kurumu hizmet bölgesi	İşlevsel bölge
Bölgesel kalkınma projesi	İstatistiki bölge
Planlama bölgesi	Yönetsel bölge

A TÜRKİYE'NİN İŞLEVSEL BÖLGELERİ

KONUYA GİRİŞ

1. Yaşadığınız yerde hangi kurumlardan (valilik, kaymakamlık, belediye, nüfus müdürlüğü, hastane vb.) ne tür hizmetler almaktasınız?

2. Bu tür kurumlar, hizmetlerini tek bir merkezden yürütseydi ülkede ne gibi sorunlar meydana gelirdi?

Coğrafya ve diğer planlama disiplinleri, çeşitli analizler yaparak mekânı ve mekânsal ilişkileri tanımaya çalışır. Bu tür bilimsel süreçlerde, iç içe geçmiş konuların belli bir gruplandırma ve sınırlandırmaya tabi tutulmadan ele alınması çok güçtür. Bu nedenle bilim insanları, dünyayı daha iyi tanımak ve tanıtmak için yeryüzünün benzerlik gösteren alanlarını tespit ederek bölge kavramını oluşturmuştur. Oluşturulan bölgeler de şekilsel ve işlevsel (fonksiyonel) bölgeler şeklinde sınıflandırılmıştır. Şekilsel bölgeler mekândaki tek bir unsurun türdeşliğine göre oluşturulurken işlevsel bölgeler ise mekânsal yapıyı ve mekân üzerinde yürütülen ekonomik ve kültürel faaliyetleri daha iyi organize edebilmek amacıyla oluşturulur. Genellikle tek merkezi olan işlevsel bölgelerde yönetim, planlama, eğitim, sağlık, barınma, ulaşım, ticaret, istatistik vb. faaliyetler bu merkez etrafında organize edilir. Bölge merkezi, hizmet koluna bağlı yürütülen faaliyetlerin kontrol edildiği ve düzenlendiği bir odak konumundadır. İşlevsel bölgelerin fonksiyonel değerleri, merkezler arası etkileşime ve merkezlerin büyümesine bağlı olarak artabilir veya azalabilir. Bu bölgeler, ekonomik ve kültürel açıdan diğer bölgelerle etkileşim gösteren dinamik bir yapıya sahiptir. Bununla birlikte fonksiyonları ve sınırları birbirinden farklı işlevsel bölgeler de oluşturulabilir (Görsel 2.19).

▲ Görsel 2.19: İşlevsel bölgeler

Yönetsel Bölgeler

COĞRAFİ BAKIŞ

İl Yönetsel Bölgeleri

1923'ten Bugüne Türkiye'nin İl Yönetsel Bölgeleri

Türkiye'nin coğrafi özellikleri ve ekonomik şartları dikkate alındığında devletin kamu hizmetlerini her yere götürebilmesi için iller ilçelere, ilçeler ise mahalle ve köylere ayrılmıştır. Türkiye'de yönetim sistemi içerisinde en büyük idari birim olan il, merkezî yönetimin taşra teşkilatıdır. Sınırları ve sayıları değişmekle birlikte 1923 yılında 55, 1950'de 62, 1980'de 67 olan il sayısı şu an 81'dir. İlin genel yönetiminden vali sorumludur. İllerde valiliğin hizmet birimleri arasında il özel idaresi (Büyükşehir belediyesi olmayan illerde), nüfus müdürlüğü, göç idaresi, millî eğitim müdürlüğü, sağlık müdürlüğü, aile, çalışma ve sosyal hizmetler müdürlüğü gibi alt yönetim birimleri bulunmaktadır.

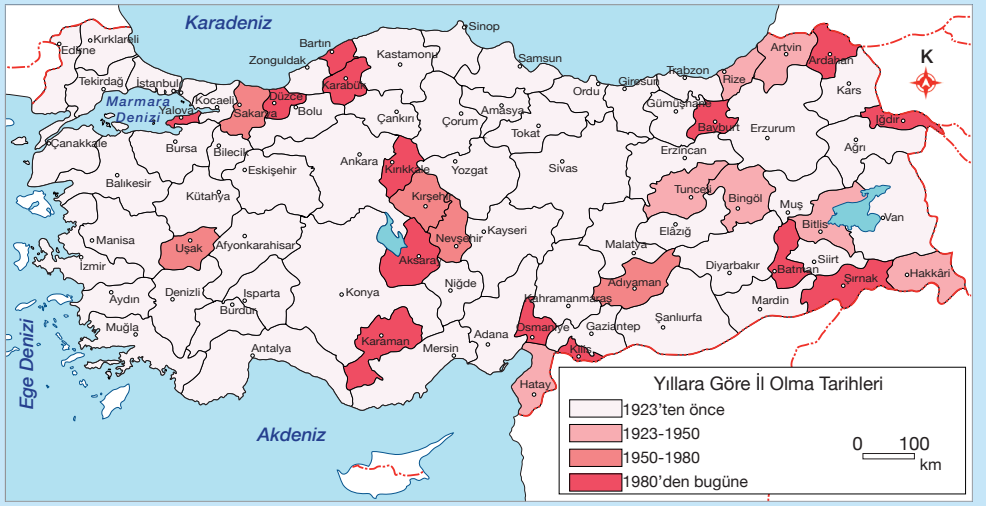

Türkiye'de yer alan il yönetsel bölgeleri

1. İl yönetsel bölgelerinin yıllar içerisindeki değişimini hangi ihtiyaçlar belirlemiştir?

2. Türkiye'de bulunan il yönetsel bölge sayısı yeterli midir? Neden?

Devletler, vatandaşlarına sunduğu hizmetleri yurdun her bir köşesine düzenli şekilde ulaştırmayı amaçlar. Ancak hiçbir bölümleme yapmadan ülke topraklarının tamamına verimli ve kesintisiz şekilde hizmet götürülemez. Bu durumun mümkün hâle gelebilmesi için sınırları yasalar veya kurallarla belirlenen yönetsel bölgeler oluşturulmuştur. Büyükşehir, il ve ilçe belediyeleri bu kapsamda değerlendirilebilir. Vatandaşlar, ihtiyaç duydukları kamu hizmetlerine bu bölgeler aracılığıyla daha kolay ulaşabilmektedir.

Hizmet Bölgeleri (Kamu Kurumlarının Hizmet Özelliklerine Göre Bölgeler)

Türkiye'de bazı kamu kurumlarının ülke genelinde yürüttüğü veya yürütmeyi planladığı hizmetler vardır. Bu hizmetlerin daha sağlıklı ve kontrollü şekilde verilebilmesi amacıyla ilgili kurumlar, kendi kurumsal bakış açılarına göre hizmet bölgeleri oluşturur. Bu tür bölgelere **kamu kurumlarının hizmet özelliklerine göre bölgeler** adı verilir. Karayolları Genel Müdürlüğü, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü, Orman Genel Müdürlüğü ve Türkiye Radyo Televizyon Kurumu Genel Müdürlüğü bu bölgelere örnek verilebilir.

UYGULAMA

Aşağıdaki haritalarda Türkiye'de bazı kamu kurumlarının sundukları hizmetlere göre oluşturulan bölgelere yer verilmiştir.

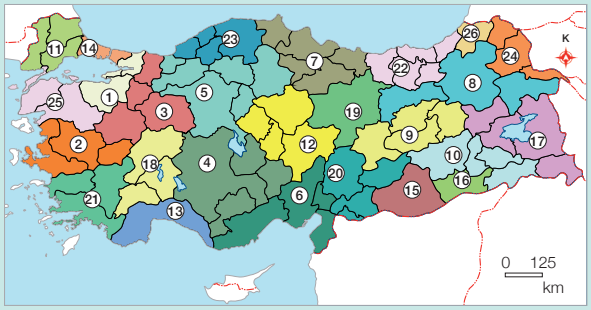

Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü (DSİ), 26 bölge müdürlüğünden oluşmaktadır.

Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü (DMİ), 16 bölge müdürlüğünden oluşmaktadır.

Karayolları Genel Müdürlüğü (KGM), 18 bölge müdürlüğünden oluşmaktadır.

Doğa Koruma ve Millî Parklar Genel Müdürlüğü (DKMP), 15 bölge müdürlüğünden oluşmaktadır.

* Kamu Özel Sektör Ortaklığı Bölge Müdürlüğü (17)

Verilen haritalardan ve ön bilgilerinizden yararlanarak aşağıdaki soruları cevaplayınız.

1. Bahsedilen kamu kurumlarının sunduğu hizmetler nelerdir?

2. Bu kurumların alt işlevsel bölgelere ayrılma gerekçeleri nelerdir?

3. Oluşturulan işlevsel bölgelere ait sınırların birbirleriyle uyuşmama nedenleri nelerdir?

İstatistiki Bölgeler

Ülkeler, ekonomik ve sosyokültürel yönden kalkınmak için planlamalar yapar. Yapılan planlamaların başarıya ulaşabilmesi için istatistiklerin bilimsel yöntem-tekniklere uygun ve düzenli şekilde tutulması gerekir. Türkiye'de istatistiki verileri toplama görevi yasalarla Türkiye İstatistik Kurumuna (TÜİK) verilmiş, TÜİK elde ettiği bu verileri 17 başlıkta toplamıştır (Görsel 2.20).

▲ **Görsel 2.20:** TÜİK veri başlıkları

TÜİK tarafından yapılan bölge sınıflandırması, Türkiye'nin tamamını kapsamakta ve üç aşamadan oluşmaktadır. "Düzey 3" kapsamında yer alan istatistiki bölgeler, il düzeyinde olup 81 adettir. "Düzey 2" grubuna ait istatistiki bölgeler; ekonomik, sosyal, coğrafi yönden benzerlik gösteren iller dikkate alınarak belirlenmiş olup 26 adettir. "Düzey 1" sınıfına dâhil olan istatistiki bölgeler ise "Düzey 2 İstatistiki Bölge Birimleri"nin gruplandırılması sonucu tanımlanmıştır. Bu düzeyde yer alan bölge sayısı 12'dir (Harita 2.1).

▲ **Harita 2.1:** Türkiye'de yer alan istatistik bölgeleri (TÜİK)

Planlama Bölgeleri

COĞRAFİ BAKIŞ

Kamu-STK İş Birliği Projeleri: Kalkınma Ajansları

Kalkınma ajansları; kamu kurumları, STK'ler ve özel sektör arasındaki iş birliğinin geliştirilmesi ve yerel kaynakların etkin kullanımının sağlanması amacıyla kurulmuştur. İlgili ajanslar, bu amaca yönelik olarak bölgedeki kamu ve sivil toplum aktörlerine mali ve teknik destek vermektedir. Sağlanan destek kapsamında eğitim verme, program ve proje hazırlanmasına katkı ve danışmanlık sağlama gibi hizmetler yer alır. Türkiye'de bulunan 26 kalkınma ajansı, sorumluluk sahalarındaki bölgelerin öncelikli ihtiyaçlarına göre kalkınmayı teşvik edici destek programları uygulamaktadır.

1. İstanbul Kalk. A.
2. Trakya Kalk. A.
3. Güney Marmara Kalk. A.
4. İzmir Kalk. A.
5. Güney Ege Kalk. A.
6. Zafer Kalk. A.
7. Bursa, Eskişehir, Bilecik Kalk. A.
8. Doğu Marmara Kalk. A.
9. Ankara Kalk. A.
10. Mevlana Kalk. A.
11. Batı Akdeniz Kalk. A.
12. Çukurova Kalk. A.
13. Doğu Akdeniz Kalk. A.
14. Ahiler Kalk. A.
15. Orta Anadolu Kalk. A.
16. Batı Karadeniz Kalk. A.
17. Kuzey Anadolu Kalk. A.
18. Orta Karadeniz Kalk. A.
19. Doğu Karadeniz Kalk. A.
20. Kuzeydoğu Anadolu Kalk. A.
21. Serhat Kalk. A.
22. Fırat Kalk. A.
23. Doğu Anadolu Kalk. A.
24. İpek Yolu Kalk. A.
25. Karacadağ Kalk. A.
26. Dicle Kalk. A.

Kalkınma ajansları

Mekânsal gelişim farklılıklarının azaltılması ve az gelişmiş bölgelerin sosyoekonomik kalkınmalarının sağlanması amacıyla bölgesel planlama yaklaşımına geçilmiştir. Bölgesel kalkınma politikasının uygulandığı sahalar, **planlama bölgesi** olarak adlandırılır. Kalkınma ajansları, bu bölgelerde Sanayi ve Teknoloji Bakanlığının eş güdümünde çalışmalar yürüten kuruluşlardır. Bu kuruluşlar, bölgeler arası eşitsizliklerin azaltılması ve bölgesel kalkınmanın sağlanması için kamu kurumları ile özel sektör ve STK'ler arasındaki iş birliğini destekleyerek yerel potansiyelin açığa çıkmasını sağlamaktadır.

2.2. ARA DEĞERLENDİRME

1. Tabloda verilen bölgelerin, özellikleri bakımından hangi işlevsel bölgeye ait olduğunu ilgili kutulara yazınız.

Bölgeler	İşlevsel Bölge Adı
Doğu Marmara Düzey 1 Bölgesi	
GAP Bölgesi	
Karayolları 12. Bölge Müdürlüğü (Erzurum)	
Ankara İli	
Bursa Orman Bölge Müdürlüğü	

2. Yaşadığınız yerin işlevsel bölge türlerinden hangilerine ait olduğunu nedenleriyle açıklayınız.

B TÜRKİYE'NİN BÖLGESEL KALKINMA PROJELERİ

KONUYA GİRİŞ

1. Bir ülkede gelişmişlik seviyeleri farklı şehir veya bölgelerin bulunması nasıl açıklanabilir?

2. Türkiye'de mekânsal gelişmişlik farklarını azaltmak için neler yapılabilir? Düşüncelerinizi paylaşınız.

CEVABI SENDE

Bölgeler arasında kalkınma düzeyi yönünden farklılıklar görülmesi ne gibi sonuçlara yol açar?

Ülkelerin -özellikle gelişmekte olan ülkelerin- en önemli sorunlarından biri, bölgeler arasında görülen ekonomik ve sosyal dengesizliktir. Bu durum; bölgeler arası kalkınma seviyelerinde, ekonomik faaliyetlerde, nüfusun dağılışında ve çevrede birtakım bozulmalara yol açar. Ortaya çıkan bu tür sosyoekonomik sorunların çözülebilmesi amacıyla bölgesel kalkınma projeleri hayata geçirilmektedir. Genel olarak az gelişmiş ve gelişmemiş bölgeleri kapsayan bu projeler, bazen farklı özelliklere sahip bölgelerde de uygulanabilmektedir. Türkiye'de bölgesel gelişim farklılıklarının azaltılması ve dengeli bir sosyoekonomik kalkınmanın sağlanması çalışmaları, genel olarak Planlı Bölgesel Politikalar Dönemi'nde (1960 sonrası) başlamıştır. Bu kapsamda uygulanan politikaların ilki, 1963-1967 yıllarını kapsayan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'dır. Bu tarihten günümüze kadar belirlenen zaman dilimlerinde hayata geçirilen kalkınma projelerinin sonuncusu ise 2019-2023 yıllarını kapsayan On Birinci Kalkınma Planı'dır. Bu amaçla hazırlanan GAP, DAP, DOKAP, KOP gibi entegre projeler bölgesel gelişim farklılıklarının giderilmesi için uygulanan politikaların en önemli aşamalarını oluşturmaktadır (Harita 2.2).

▲ Harita 2.2: Türkiye'nin bölgesel kalkınma projeleri (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı)

Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)

GAP; Türkiye'nin güneydoğusundaki su kaynakları ve tarım topraklarını geliştirmek, hidroelektrik enerji üretmek ve sulu tarım yapılan alanları genişletmek maksadıyla 1977'de hayata geçirilmiştir. Sulama ve enerji yatırımlarına yönelik başlayan proje; 45 yıllık süreçte tarım, sanayi, ulaştırma, eğitim, sağlık, kırsal ve kentsel altyapı yatırımlarını da içine alan bölgesel bir kalkınma projesine dönüşmüştür. Bölgeler arasındaki kalkınma seviyelerini dengelemeyi amaçlayan GAP Bölge Kalkınma Programı Stratejik Çerçevesi'nde (2021-2023) 3 temel amaç ve 9 hedef belirlenmiştir (Görsel 2.21).

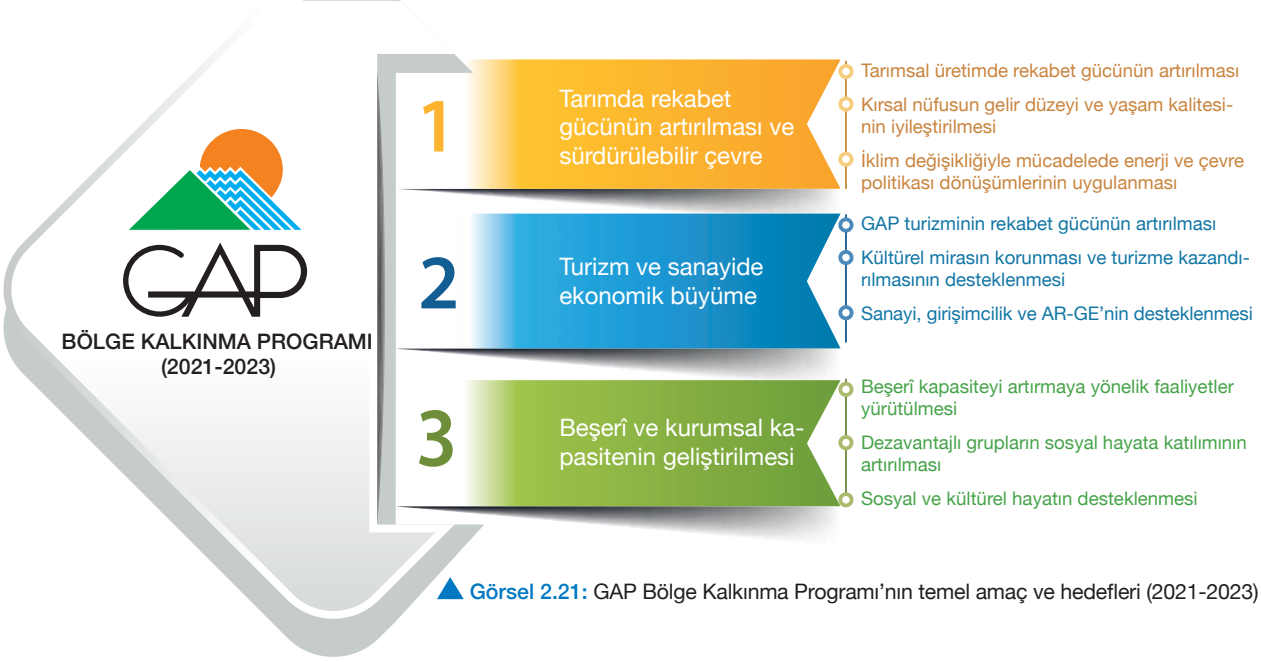

▲ **Görsel 2.21:** GAP Bölge Kalkınma Programı'nın temel amaç ve hedefleri (2021-2023)

GAP; Türkiye'nin güneydoğusunda Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa ve Şırnak illerinin yer aldığı bir sahada uygulanmaktadır (Harita 2.3). Fırat-Dicle Havzası içinde yer alan bu bölge, 76.014 km² alanı ile Türkiye yüz ölçümünün yaklaşık %9,7'sini; 9,2 milyon nüfusuyla da ülke nüfusunun yaklaşık %10,9'luk kısmını kapsamaktadır (Tablo 2.2).

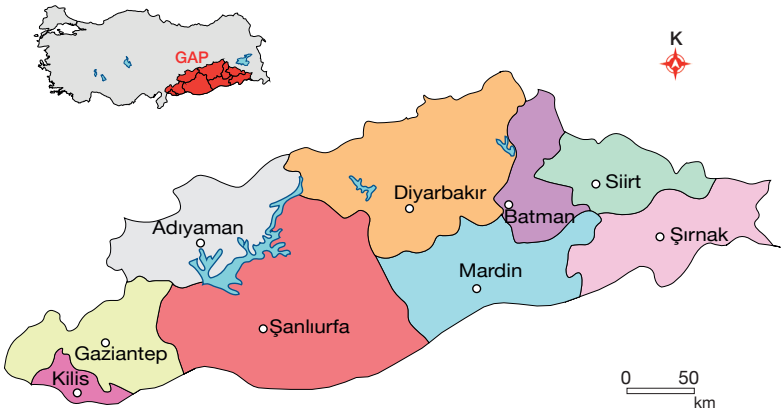

▲ **Harita 2.3:** Güneydoğu Anadolu Projesi'nin kapsadığı iller

▼ **Tablo 2.2:** Güneydoğu Anadolu Projesi'nin Kapsadığı İller (TÜİK, 2021)

İller	Nüfus	Yüz Ölçümü (km²)
Adıyaman	632.148	7.337
Batman	626.319	4.477
Diyarbakır	1.791.373	15.168
Gaziantep	2.130.432	6.803
Kilis	145.826	1.412
Mardin	862.757	8.780
Siirt	331.980	5.717
Şanlıurfa	2.143.020	19.242
Şırnak	546.589	7.078
Toplam	**9.210.444**	**76.014**

COĞRAFİ BAKIŞ

GAP: Mevcut Durum Analizi

GAP'ın lokomotif sektörü tarımdır. Bölge'de yaklaşık 2,1 milyon hektar arazi, brüt sulama potansiyeline sahiptir. Bu alan, Türkiye'nin ekonomik olarak sulanabilir topraklarının %20'sine karşılık gelmektedir. Proje kapsamındaki sulamaların devreye girmesiyle yaş sebze, meyve ve endüstri bitkilerinin üretiminde ve ürün çeşitliliğinde büyük artış sağlanmıştır.

GAP'ta tarımsal üretim

Atatürk Barajı, Fırat Nehri (Adıyaman/Şanlıurfa)

GAP kapsamında 2020 yılı itibarıyla 14 hidroelektrik santrali tamamlanmış, böylece enerji üretimine yönelik yatırım oranı %91,2'ye ulaşmıştır. Bu dönemde ülke genelinde üretilen 78,1 milyar kilovatsaat hidrolik enerjinin yaklaşık %29,2'si (22,8 milyar kilovatsaat) GAP'tan karşılanmıştır.

GAP Eylem Planı çerçevesinde bölgedeki ulaşım ağının geliştirilmesine yönelik çalışmalar yürütülmektedir. Bu kapsamda Gaziantep-Şanlıurfa Otoyolu başta olmak üzere çeşitli kara yolu güzergâhlarının çok şeritli hâle getirilmesi planlanmıştır. Bunun yanı sıra proje bölgesinde yer alan standardı yetersiz kara yolu güzergâhlarında altyapı iyileştirme yatırımlarına hız verilmiştir.

Gaziantep-Şanlıurfa Otoyolu

Nemrut Dağı Millî Parkı (Adıyaman)

GAP Bölgesi, doğal güzelliklerinin yanı sıra çeşitli medeniyetlere ait çok sayıda kültür varlığına sahiptir. Göbeklitepe, Nemrut Dağı Millî Parkı, Halfeti, Harran, Zeugma ve Haleplibahçe bölgede önem arz eden kültürel varlıklara örnek verilebilir. Bölgenin sahip olduğu kültürel zenginlik, turizm sektörünü de harekete geçirmiş; alınan tedbirler, sağlanan teşvikler ve uygulanan politikalar sayesinde bölgeye çok sayıda turistik tesis inşa edilmiştir.

GAP Bölgesi, uygulanan kalkınma hamleleri sayesinde ihracat düzeyinde önemli artışlar kaydetmiştir. Bölge ihracatı, 2000 yılında 503 milyon dolar iken 2020 yılında 10,4 milyar dolara yükselmiştir. Oransal olarak bakıldığında ise bölge ihracatının ülke ihracatındaki payı 20 yılda %1,8'den %6,1'e ulaşmıştır.

GAP Bölgesi'nin İhracat Değerleri (Milyon $, TÜİK)

	2000	2020
GAP	503	10.442
Türkiye	27.774	169.637
GAP, Türkiye (%)	**1,8**	**6,1**

GAP; genel olarak değerlendirildiğinde hitap ettiği bölgenin tarım, sanayi, turizm, sosyal yaşam vb. alanlarda önemli kalkınma hamleleri gerçekleştirmesini sağlamıştır. Özellikle tarımsal alanların sulamaya açılması sonucu üretimde önemli artışlar olmuş ve tarım girdilerinin ham madde olarak kullanıldığı sanayi, tekstil ve gıda sektörlerinin gelişimi hızlanmıştır. Yaşanan bu gelişmeler, ekonomik ve sosyal anlamda hızlı bir değişimi de beraberinde getirmiştir. Bölgede kadınların sosyoekonomik açıdan gelişimini amaçlayan "Çok Amaçlı Toplum Merkezleri"nin (ÇATOM) açılması yaşanan bu değişime örnek verilebilir.

UYGULAMA

Tabloda GAP Bölgesi ve Türkiye'ye ait bazı veriler (2010-2020) ile GAP Bölgesi'nin bu verilerdeki ülke payına (%) yer verilmiştir (TÜİK, 2021).

	Yıllar					
	2010			2020		
Veriler	GAP	Türkiye	GAP / Türkiye (%)	GAP	Türkiye	GAP / Türkiye (%)
Nüfus (Milyon Kişi)	7,9	73,73	10,3	10,9	83,6	9,1
Net Göç Hızı (%)	-3,8	-	-	-1,9	-	-
Okuryazar Oranı (%)	88,44	93,96	-	94,83	97,42	-
Hastane Sayısı	108	1.439	7,5	133	1.534	8,7
Sinema Seyirci Sayısı (Milyon Kişi)	1,1	35,8	3,07	0,7	17,2	4,07
İçme ve Kullanma Suyu Şebekesi ile Hizmet Verilen Belediye Nüfusu (Milyon Kişi)	5,45	60,66	8,98	8,23	77,91	10,56
Kişi Başı GSYH (Bin TL)	7,9	15,9	-	32,7	60,5	-
İstihdam (Milyon Kişi)	1,5	22,6	6,64	1,9	26,8	7,59
Mısır Üretimi (Milyon Ton)	0,9	4,3	21,83	1,9	6,5	29,72
Kırmızı Mercimek Üretimi (Milyon Ton)	0,41	0,42	98,47	0,31	0,33	94,94
Hidrolik Enerji Üretimi (Milyar kWh)	17,9	51,8	34,5	22,8	78,1	29,2
İhracat (Milyon $)	5.179	113.883	4,55	10.422	169.638	6,1
İthalat (Milyon $)	4.018	185.544	2,16	6.176	219.517	2,8

Verilen bilgilere göre aşağıdaki soruları cevaplayınız.

1. GAP'la birlikte bölge ekonomisinde meydana gelen değişimi GAP Bölgesi'nin Türkiye ekonomisindeki payını da dikkate alarak değerlendiriniz.

2. Sulama imkânlarının gelişmesi tarımsal üretimi nasıl etkilemiştir?

3. GAP'ın sosyokültürel yönden bölgeye olan etkilerini değerlendiriniz.

Doğu Anadolu Projesi (DAP)

DAP Türkiye'nin doğusunda tarım ve hayvancılık başta olmak üzere tüm ekonomik ve sosyal sektörleri içine alan, özel sektörün bölgedeki gelişimini destekleyen bir kalkınma projesidir. Merkezi Erzurum'da bulunan DAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2011 yılının Haziran ayında hizmet vermeye başlamıştır. DAP Bölge Kalkınma Programı Stratejik Çerçevesi'nde (2021-2023) 3 temel amaç ve 7 hedef belirlenmiştir (Görsel 2.22).

▲ **Görsel 2.22:** DAP Bölge Kalkınma Programı'nın temel amaç ve hedefleri (2021-2023)

▼ **Tablo 2.3:** Doğu Anadolu Projesi'nin Kapsadığı İller (TÜİK, 2021)

İller	Nüfus	Yüz Ölçümü (km²)
Ağrı	524.644	11.499
Ardahan	94.932	4.968
Bingöl	283.112	8.254
Bitlis	353.277	7.095
Elâzığ	588.088	9.281
Erzincan	237.351	11.728
Erzurum	756.893	25.331
Hakkâri	278.218	7.179
Iğdır	203.159	3.588
Kars	281.077	10.139
Malatya	808.692	12.103
Muş	405.228	8.067
Sivas	636.121	28.567
Tunceli	83.641	7.686
Van	1.141.015	19.414
Toplam	6.674.452	174.897

DAP; Türkiye'nin doğusunda Ağrı, Ardahan, Bingöl, Bitlis, Elâzığ, Erzincan, Erzurum, Hakkâri, Iğdır, Kars, Malatya, Muş, Sivas, Tunceli ve Van illerinin yer aldığı bir sahada uygulanmaktadır (Harita 2.4). DAP Bölgesi, 174.897 km² alanı ile Türkiye yüz ölçümünün yaklaşık %22,4'ünü; 6,6 milyon nüfusuyla da ülke nüfusunun yaklaşık %7,9'luk kısmını kapsamaktadır (Tablo 2.3).

▲ **Harita 2.4:** Doğu Anadolu Projesi'nin kapsadığı iller

COĞRAFİ BAKIŞ

DAP: Mevcut Durum Analizi

DAP Bölgesi, Türkiye'de ekili hâlde bulunan tarım topraklarının %1,4'ünü oluşturmaktadır. Bölgede gelir ve istihdam açısından en büyük pay hayvancılığa aittir. Büyükbaş ve küçükbaş hayvan varlığı açısından Türkiye'de ilk sırada yer alan bölgede, 10,5 milyon olan büyükbaş hayvan sayısı son yedi yılda 13,5 milyona yükselmiştir.

Ahır hayvancılığı (Kars)

Organize Sanayi Bölgesi (Sivas)

Bölge; olumsuz iklim koşulları, engebeli arazi yapısı, sektörel çeşitliliğin olmaması vb. nedenlerden dolayı sanayi faaliyetleri açısından yeterince gelişmemiştir. Buna karşılık bölgede gıda ürünleri imalatı sektörel anlamda ön planda yer almaktadır. DAP Bölgesi'nde 2020 yılı itibarıyla 27 adet organize sanayi bölgesi, 71 adet de küçük sanayi sitesinin yapımı tamamlanmıştır.

Bölge, sahip olduğu engebeli arazi yapısı nedeniyle enerji potansiyeli anlamında önemli bir konumda yer alır. Gerek yüksek ve eğimli arazi özellikleri gerekse akarsu debilerinin yüksek olması, bölgede hidroelektrik enerji potansiyelini artırmaktadır. Bu kapsamda bölge, elde ettiği %64 oranındaki hidroelektrik enerji ile yenilenebilir enerji üretiminde Türkiye'de ilk sırada yer almaktadır.

Keban Barajı (Elâzığ)

Demir cevheri üretim sahası (Divriği / Sivas)

DAP Bölgesi, maden çeşitliliği ve maden miktarı yönünden zengin bir arazi yapısına sahiptir. Bunda bölge arazisinin oluşumu sırasında meydana gelen volkanik ve metamorfik olaylar etkili olmuştur. Demir, krom, bakır, linyit, kurşun, çinko, Oltu taşı, barit, kaya tuzu, perlit, pomza, feldspat, mermer, altın ve profillit bu bölgede yer alan önemli madenlere örnek verilebilir.

DAP Bölgesi, demir yolu ulaşımı açısından oldukça önemli bir konumda yer almaktadır. Bölgede Ağrı, Hakkâri ve Iğdır dışındaki illere demir yolu ile ulaşım imkânı mevcuttur. Ayrıca bölgenin gelişimine katkıda bulunması beklenen Ankara-Sivas Yüksek Hızlı Tren (YHT) hattının yapımı devam etmektedir. Bununla birlikte 2007'de temeli atılan ve 2017 yılında hizmete açılan Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan (Kars-Tiflis-Bakü) Demir Yolu, bölge için önem arz eden bir başka ulaşım projesidir. Bu proje sayesinde Avrupa'dan Çin'e kadar demir yolu ile kesintisiz yük taşınması sağlanacak ve madencilik başta olmak üzere bölge sanayisinin gelişiminde önemli aşamalar kaydedilecektir.

Bölge; kış turizmi, kültür ve inanç turizmi, termal turizm, eko turizm (yayla turizmi, kuş gözlemi vb.), su sporları (kano, rafting vb.), dağ ve doğa turizmi, av turizmi gibi çok çeşitli turizm faaliyetlerinin geliştirilebileceği bir sahada bulunmaktadır. Bu kapsamda hazırlanan 2023 Türkiye Turizm Stratejisi'ne göre Erzincan, Erzurum, Ağrı, Kars ve Ardahan "Kış Turizmi Gelişim Koridoru"; Bitlis ve Van ise "Urartu Kültür Turizmi Gelişim Bölgesi" olarak belirlenmiştir.

Palandöken Kayak Merkezi (Erzurum)

Doğu Karadeniz Kalkınma Projesi (DOKAP)

DOKAP Türkiye'nin kuzeydoğusundaki doğal kaynakları değerlendirerek yöre insanının yaşam kalitesini yükseltmeyi, bölge içi ve bölgeler arası gelişim farklılıklarını gidermeyi amaçlayan bölgesel bir kalkınma projesidir. Merkezi Giresun'da bulunan DOKAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2012 yılının Nisan ayında faaliyetlerine başlamıştır. DOKAP Bölge Kalkınma Programı Stratejik Çerçevesi'nde (2021-2023) 3 temel amaç ve 8 hedef belirlenmiştir (Görsel 2.23).

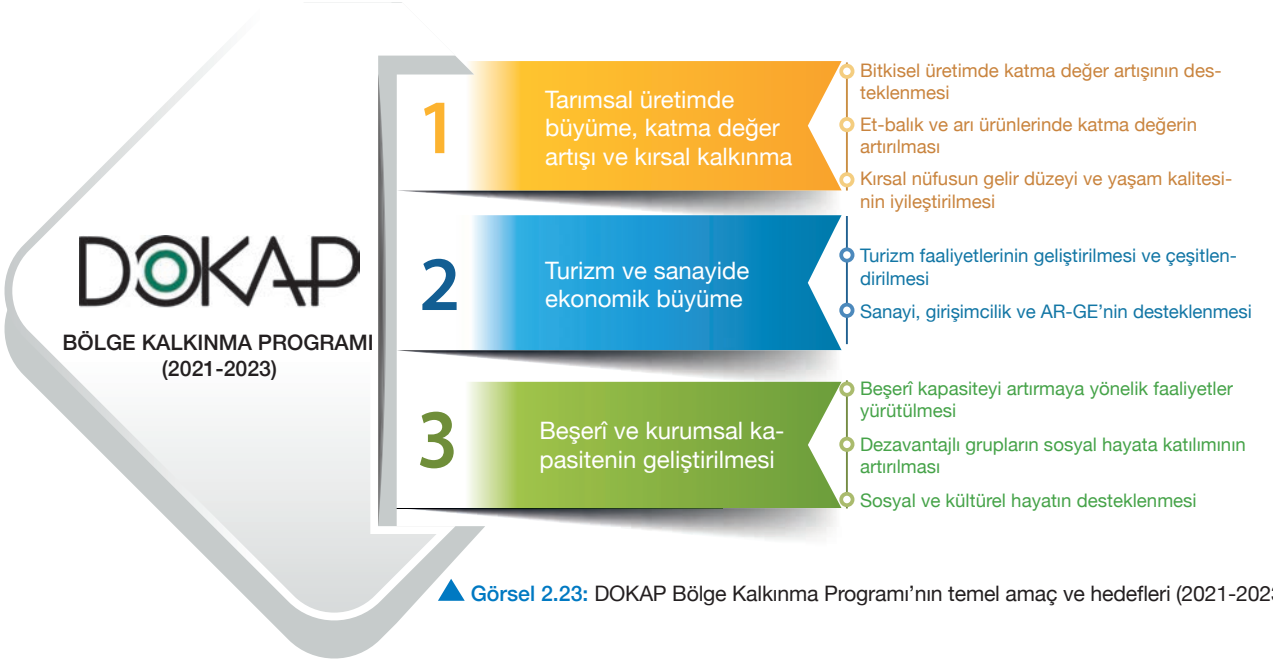

▲ **Görsel 2.23:** DOKAP Bölge Kalkınma Programı'nın temel amaç ve hedefleri (2021-2023)

DOKAP; Türkiye'nin kuzeyinde Amasya, Artvin, Bayburt, Çorum, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize, Samsun, Tokat ve Trabzon illerinin yer aldığı bir sahada uygulanmaktadır (Harita 2.5). Bölge, 76.871 km² alanı ile Türkiye yüz ölçümünün yaklaşık %10'unu; 5,6 milyon nüfusuyla da ülke nüfusunun yaklaşık %6,6'lık kısmını kapsamaktadır (Tablo 2.4).

▼ **Tablo 2.4:** Doğu Karadeniz Kalkınma Projesi'nin Kapsadığı İller (TÜİK, 2021)

İller	Nüfus	Yüz Ölçümü (km²)
Amasya	335.331	5.701
Artvin	169.543	7.367
Bayburt	85.042	3.739
Çorum	526.282	18.820
Giresun	450.154	6.832
Gümüşhane	150.119	6.437
Ordu	760.872	5.952
Rize	345.662	3.922
Samsun	1.371.274	9.364
Tokat	602.567	10.073
Trabzon	816.684	4.664
Toplam	**5.613.530**	**76.871**

▲ **Harita 2.5:** Doğu Karadeniz Kalkınma Projesi'nin kapsadığı iller

COĞRAFİ BAKIŞ

DOKAP: Mevcut Durum Analizi

DOKAP Bölgesi; arazi yapısı, ürün çeşitliliği, tarım topraklarının küçük ve parçalı olması bakımından dezavantajlı konumdadır. Buna rağmen bölge, ana geçim kaynakları açısından tarımsal faaliyetlerle ön plana çıkmakta; özellikle çay ve fındık üretiminde ülkede ilk sırada yer almaktadır. Bununla birlikte Tokat (2016), Amasya ve Çorum (2020) illerinin DOKAP Bölgesi'ne dâhil edilmesi bölgenin tarım potansiyelini daha da artırmıştır.

Çay bahçesi (Rize)

Deniz balıkçılığı (Trabzon)

DOKAP Bölgesi, su ürünleri avcılığı ve yetiştiriciliğinde önemli bir potansiyele sahiptir. Bölgede açık deniz avcılığında hamsi, levrek ve çipura; kültür balıkçılığında ise alabalık ön plana çıkmaktadır. DOKAP Bölge Kalkınma Programı kapsamında gerek iç su gerekse deniz balıkçılığı alanında bölgenin katma değerini artıracak çalışmaların yapılması hedeflenmektedir.

Bölge gıda, ağaç ve mantar ürünleri ile mobilya sanayisinde faaliyet gösteren çok sayıda işletmeye ev sahipliği yapmaktadır. Samsun, Trabzon ve Ordu, bölgede yer alan iş yeri sayısının ve bu sektörde çalışan nüfusun en fazla olduğu illerdir. DOKAP Bölge Kalkınma Programı kapsamında oluşturulacak sanayi ve AR-GE ekosistemi çalışmalarıyla bölgenin sanayi altyapısının güçlendirilmesi hedeflenmektedir.

Organize Sanayi Bölgesi (Samsun)

Deriner Barajı (Artvin)

DOKAP Bölgesi, doğal kaynakları ve yenilenebilir enerji potansiyeli bakımından önemli bir konumdadır. Türkiye genelinde üretilen yenilenebilir enerjinin %16,6'sını karşılayan bölgede en fazla pay sahibi olan ilgili enerji türü ise hidroelektrik enerjisidir (%92,2). DOKAP kapsamında bölgenin enerji üretim altyapısı iyileştirilerek yenilenebilir enerji çalışmaları desteklenmektedir.

Türkiye Turizm Stratejisi 2023 Belgesi'nde DOKAP Bölgesi'nin geliştirilmesine yönelik çalışmalar bulunmaktadır. Söz konusu belgede yer alan "Yeşil Yol Projesi" ile Samsun'dan Hopa'ya kadar uzanan, yayla ve doğa turizmini geliştirmeyi amaçlayan bir yayla koridoru açılması önerilmektedir. Ayrıca bu proje kapsamında yayla yollarının birbirine bağlanması, kaliteli ve kolay bir ulaşımın sağlanması, turizm potansiyelinin ziyaretçilerin hizmetine sunulması, fiziki altyapının iyileştirmesi ve bölge insanına ait gelir düzeyinin artırılması amaçlanmaktadır.

Yeşil Yol Projesi (Bayburt)

Konya Ovası Kalkınma Projesi (KOP)

KOP, Konya Kapalı Havzası'nda su ve tarım altyapısının geliştirilmesi amacıyla 1985 yılında hayata geçirilmiştir. Merkezi Konya'da bulunan KOP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2011 yılının Haziran ayında faaliyetlerine başlamıştır. KOP Bölge Kalkınma Programı Stratejik Çerçevesi'nde (2021-2023) 3 temel amaç ve 8 hedef belirlenmiştir (Görsel 2.24).

▲ **Görsel 2.24:** KOP Bölge Kalkınma Programı'nın temel amaç ve hedefleri (2021-2023)

KOP; Türkiye'nin iç kesimlerinde yer alan ve Aksaray, Karaman, Kırıkkale, Kırşehir, Konya, Nevşehir, Niğde ve Yozgat illerini kapsayan bir sahada uygulanmaktadır (Harita 2.6). KOP Bölgesi, 95.580 km² alanı ile Türkiye yüz ölçümünün yaklaşık %12,2'sine; 4,6 milyon nüfusuyla da ülke nüfusunun yaklaşık %5,4'üne karşılık gelmektedir (Tablo 2.5).

▼ **Tablo 2.5:** Konya Ovası Kalkınma Projesi'nin Kapsadığı İller (TÜİK, 2021)

İller	Nüfus	Yüz Ölçümü (km²)
Aksaray	429.069	7.966
Karaman	258.838	8.869
Kırıkkale	275.968	4.570
Kırşehir	242.944	6.530
Konya	2.277.017	40.814
Nevşehir	308.003	5.392
Niğde	363.725	7.365
Yozgat	418.500	14.074
Toplam	**4.574.064**	**95.580**

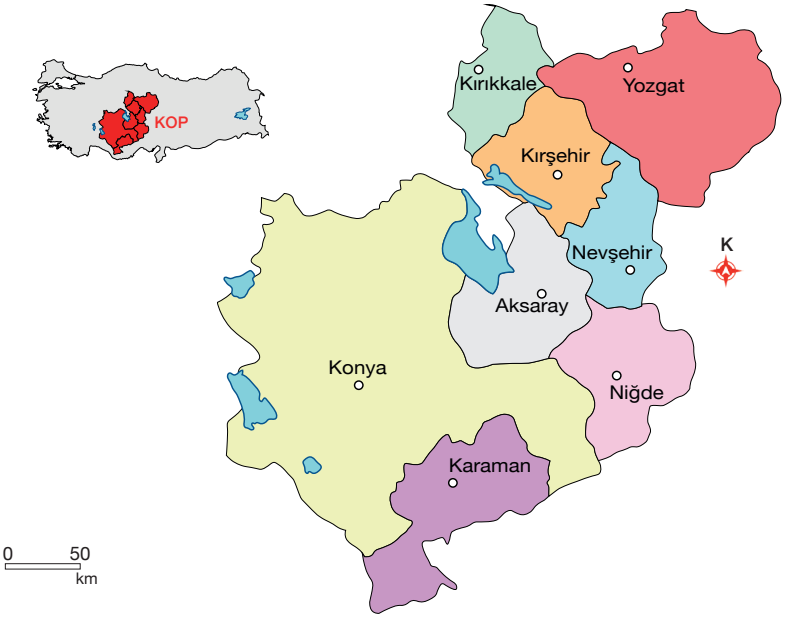

▲ **Harita 2.6:** Konya Ovası Kalkınma Projesi'nin kapsadığı iller

COĞRAFİ BAKIŞ

KOP: Mevcut Durum Analizi

Tarım, KOP Bölgesi'nde geçmişten bugüne nüfusun büyük bir kısmı için temel ekonomik faaliyet olmuştur. Sektörün Türkiye genelinde bölgesel gayrisafi katma değer içindeki payı %6 iken bu oran bölgede %21 olarak gerçekleşmiştir. Bölge; Türkiye'de yetiştirilen lale (%99), yeşil mercimek (%78), kuru fasulye (%55), nohut ve havuç (%47), şeker pancarı (%45), mısır (%21) ve buğday (%20) ürünlerinde önemli bir paya sahiptir. Sulama olanaklarının artmasına paralel olarak bölgede tarımsal ürün çeşitliliğinde ve verimde artış beklenmektedir.

Mavi Tünel Regülatörü (Konya)

Sanayi Bölgesi (Aksaray)

KOP Bölgesi, sanayi faaliyetleri açısından da gelişme eğilimindedir. 25 adet organize sanayi bölgesi ve 57 adet küçük sanayi sitesinin bulunduğu bölgede gıda, metal ürünleri ve mobilya grubu öne çıkan sektörlerdir. "Konya-Karaman-Mersin Sanayi ve Ticaret Koridorunun Oluşturulmasına Yönelik Etüt ve Fizibilite Projesi" ile bölgenin dış ticarette etkin bir hâle getirilmesi hedeflenmektedir.

KOP Bölgesi'nde üretilen enerjinin %55'i yenilenebilir enerji kaynaklarından oluşmaktadır. Ayrıca Karaman'da bölgenin ilk enerji verimliliği merkezinin kurulmasına yönelik çalışmalar mevcuttur. Bölgede enerjinin yanı sıra ulaşım alanında da -özellikle kara ve demir yolu ulaşımı- önemli çalışmalar yürütülmektedir. Konya'dan Karaman, Ankara, Eskişehir ve İstanbul'a YHT ile ulaşım imkânının bulunması bu duruma örnek verilebilir.

Konya-Ankara YHT

Mevlana Türbesi (Konya)

KOP Bölgesi ulusal ve uluslararası turizm anlamında birçok tarihî, kültürel ve doğal mekâna sahiptir. Bu kapsamda bölgede "KOP Bölgesi Turizm Master Planı"na uygun olarak çeşitli çalışmalar yürütülmektedir. Peyzaj düzenleme, yol iyileştirmeleri, karşılama merkezi yapımı, otopark düzenleme, bilgilendirme panosu ve yönlendirici tabela yapımı, hâlihazır harita üretimi, restorasyon, koruma amaçlı imar planı yapımı ve kültürel mekânlar oluşturulması bu çerçevede yürütülen çalışmalar arasında yer almaktadır.

2.3. ARA DEĞERLENDİRME

1. GAP Bölgesi'nde tarımsal verim artışının sağlanması bölgenin sosyoekonomik yapısını nasıl etkilemektedir?
2. DAP Bölgesi'nden dışarıya doğru gerçekleşen göçleri azaltmak için hangi çalışmalar yürütülmektedir?
3. Kaynakların etkin ve verimli değerlendirilebilmesi amacıyla DOKAP kapsamında yapılan çalışmalar nelerdir?
4. KOP Bölgesi, fiziki özelliklerinden hareketle ekonomik yönden hangi avantajlara sahiptir?

2. ÜNİTE

BEŞERÎ SİSTEMLER

3. BÖLÜM HİZMET SEKTÖRÜNÜN EKONOMİDEKİ YERİ

Bu bölümde

- Hizmet sektörü ile Türkiye'nin ekonomik kalkınması arasındaki ilişkiyi,
- Ulaşım sistemlerinin gelişmesinde etkili olan faktörleri,
- Ulaşım ağları, yerleşme ve ekonomik faaliyetler arasındaki ilişkiyi,
- Türkiye'deki ulaşım sistemlerinin gelişim sürecini

öğreneceksiniz.

Ünite Sunusu-3

Anahtar Kavramlar

Hizmet sektörü	Devlet yolu
Otoyol	Ulaşım
İstihdam	Ro-Ro taşımacılık

A TÜRKİYE EKONOMİSİNDE HİZMET SEKTÖRÜ

KONUYA GİRİŞ

1. Verilen görsellerde hizmet sektörüne ait hangi ekonomik faaliyet dalları yer almaktadır?

2. Yaşadığınız bölgenin gelişmesinde hizmet sektörü nasıl bir etkiye sahiptir? Açıklayınız.

Ekonomik faaliyetler tarım, sanayi ve hizmet sektörü olmak üzere üç ana kola ayrılmaktadır. Tarım ve sanayide doğrudan bir üretim söz konusu iken hizmet sektöründe insanlara ve diğer ekonomik faaliyetlere ürün ve hizmet sağlanması esastır. Hizmet sektörü, gelişmiş ülkelerde 1950'lerden itibaren tarım ve sanayi sektörüne göre daha fazla ön planda yer almaya başlamıştır. Geçmişten günümüze gelişme gösteren bu faaliyet türüne eğitim, sağlık, ulaşım, turizm, ticaret, bankacılık, pazarlama, güvenlik, sigortacılık, hukuk, belediye ve büro hizmetleri örnek verilebilir (Tablo 2.6).

Tablo 2.6: Hizmet Sektörünün Sınıflandırılması (Dünya Ticaret Örgütünün Hizmet Ticareti Genel Anlaşması, 1995)

Hizmet Sektörünün Alt Kolları	Açıklamalar
Mesleki Hizmetler	Uzmanlık gerektiren meslekler, bilgisayar ve buna yönelik araştırma-geliştirme, emlak komisyonculuğu, finansal kiralama ve diğer mesleki hizmetler
Haberleşme Hizmetleri	Posta, kurye ve telekomünikasyon hizmetleri ile görsel ve işitsel hizmetler
Müteahhitlik ve İlgili Mühendislik Hizmetleri	Genel müteahhitlik, tesisat, montaj ve bina tamamlamayla ilgili işler
Dağıtım Hizmetleri	Toptan ve perakende ticaret, komisyonculuk, pazarlama ve diğer ticari hizmetler
Eğitim Hizmetleri	İlköğretim, ortaöğretim, yükseköğretim, yetişkin eğitimi ve diğer eğitim hizmetleri
Çevre Hizmetleri	Temizlik işleri (kanalizasyon, çöp vb.)
Mali Hizmetler	Sigortacılık, bankacılık ve diğer mali hizmetler
Sağlık Hizmetleri	İnsan sağlığı hizmetleri
Turizm ve Seyahat ile İlgili Hizmetler	Otel, lokanta, seyahat acenteliği, tur operatörlüğü ve turist rehberliği hizmetleri
Eğlence, Kültür ve Spor Hizmetleri	Eğlence (tiyatro, konser, sirk hizmetleri vb.), haber ajansı, kütüphane, arşiv ve müze hizmetleri ile sportif hizmetler
Ulaştırma Hizmetleri	Deniz, iç su yolları, hava yolu, uzay, demir yolu, kara yolu, boru hattı taşımacılığı, taşımacılığa yönelik yardımcı hizmetler ve diğer taşımacılık hizmetleri
Başka Yere Dâhil Edilmemiş Hizmetler	Kuaförlük ve güzellik salonu

COĞRAFİ BAKIŞ

Almanya'da Hizmet Sektörü

Almanya'da 1990'ların başına kadar etkili olan imalat sektörü, yerini son yıllarda önemli gelişmeler kaydeden hizmet sektörüne bırakmıştır. Almanya, her iki sektörde de dünyanın en önemli ekonomilerinden biri olarak görülmektedir. Sağlık, eğitim, finans, telekomünikasyon, ticaret, ulaştırma, turizm alanlarını içeren ve özellikle ülkenin büyük şehirlerinde gelişme gösteren hizmet sektörü, yerel ve küresel çapta faaliyetler yürüten kurumlar için önemli bir merkez hâline gelmiştir. Ülke GSYH'sinin yaklaşık %70'ini oluşturan bu sektör, çalışan nüfusun ise yaklaşık %72'lik kısmına istihdam imkânı sunmaktadır. Ülkede özellikle bilgi teknolojileri, araştırma-geliştirme, lojistik ve iletişim endüstrisi hizmetleri yüksek potansiyele sahip faaliyet alanlarıdır. Bunların yanı sıra Almanya, seyahat ve turizm hizmeti sağlayıcıları için son derece cazip bir pazar alanı oluşturmaktadır.

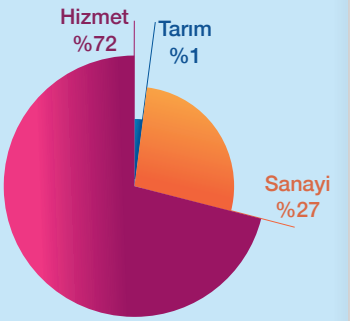

Almanya'da çalışan nüfusun sektörel dağılımı (BM, 2021)

Hizmet sektörü, ülke ekonomilerindeki payını artırmakta ve ülkeler açısından daha fazla önem arz eden bir hâle gelmektedir. Gelişmiş ülkelerde bu sektörün GSMH içindeki payı %65-75, gelişmekte olan ülkelerde ise %50-65 civarındadır. Hizmet sektörünün geliştiği ülkelerde yaşam kalitesinin arttığı ve çalışan nüfusun büyük bölümünün bu alanda istihdam edildiği görülmektedir. İlgili sektörde kaydedilen gelişme, toplumsal sınırları aşarak küresel bir boyut kazanmıştır. Özellikle son 30-40 yılda hizmet sektörünün uluslararası ticaretten elde ettiği pay; küreselleşme, çok uluslu şirketlerin gelişimi ve bilgi iletişim teknolojilerindeki ilerlemelere bağlı olarak hızlı bir artış göstermiştir.

UYGULAMA

Aşağıdaki grafiklerde Türkiye'de faaliyet gösteren ekonomik sektörlerin 2010, 2015 ve 2021 yıllarına ait GSYH ve istihdam oranlarına yer verilmiştir.

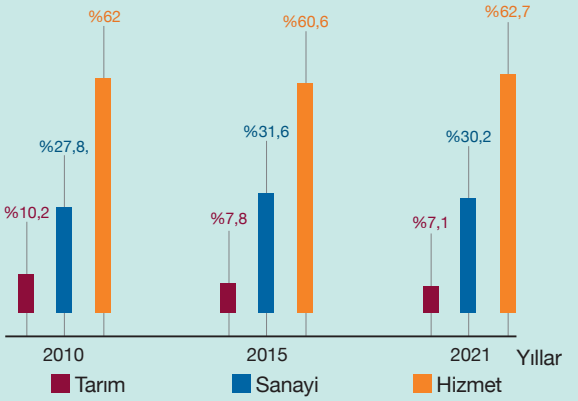

Türkiye'ye ait GSYH'nin sektörel dağılımı (BM, 2022)

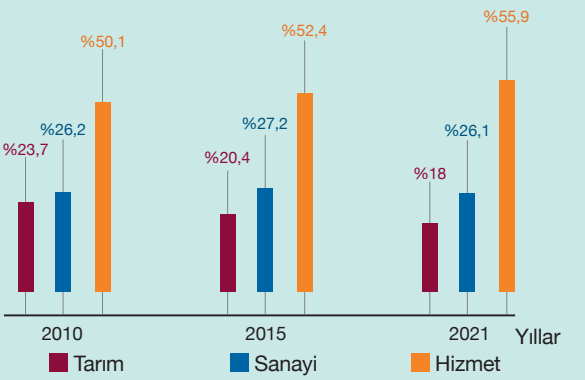

Türkiye'de çalışan nüfusun sektörel dağılımı (BM, 2022)

Verilen bilgilere göre aşağıdaki soruları cevaplayınız.

1. Belirtilen ekonomik sektörler, GSYH ve istihdam bakımından nasıl bir seyir izlemiştir?

2. Hizmet sektöründeki değişim göz önüne alındığında Türkiye, ekonomik kalkınma anlamında gelecekte nasıl bir seyir izleyebilir?

Ekonomik kalkınmada etkin rol oynayan hizmet sektörü çeşitli faaliyet alanlarından oluşmaktadır. Bunlardan biri olan ulaşım sektörü, ülke sınırları içinde ve dışında sağladığı bağlantılarla ekonomik kalkınmaya önemli katkılarda bulunmaktadır. Ulaşım sistemlerinin doğru planlandığı ülkelerde hemen her yere erişim imkânının bulunması, ekonomik kalkınmayı hızlandırmaktadır. Bu bağlamda Türkiye, özellikle son yıllarda hayata geçirilen ulaşım projeleri sayesinde önemli aşamalar kaydetmiştir. Havalimanı sayısının artması, otoyol ağının genişlemesi, kara yollarındaki ulaşım kalitesinin artması ve yüksek hızlı tren hatlarının hizmete girmesi bu durumun başlıca göstergeleridir. Bunların yanı sıra 2011 yılında 108 milyar TL olan ulaşım hacminin 2021 yılında 399 milyar TL'ye yükselmesi, istihdam ve GSYH'de sektör payının artması ulaşım kolunun geliştiğini gösteren diğer verilerdir (Grafik 2.3).

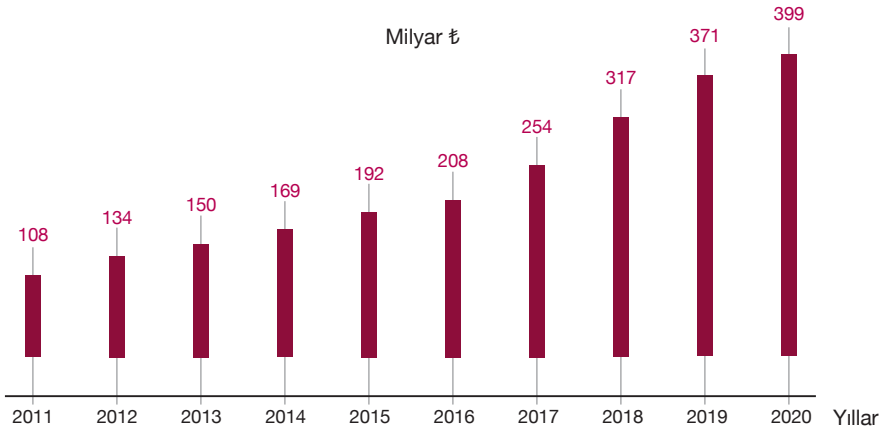

Grafik 2.3: Türkiye'de ulaşım sektörünün GSYH'ye katkısı (TÜİK)

Üretilen mal ve hizmetlerin alınıp satılmasını ifade eden ticaret, iç ve dış ticaret olarak ikiye ayrılır. Dış ticaret, yurt dışına mal ve hizmet satmak (ihracat) ve yurt dışından mal ve hizmet satın almak (ithalat) şeklinde gerçekleşir. Dış ticaretin ana unsurlarından olan ihracat; GSMH'yi artırması, teknolojik gelişmeyi sağlaması ve döviz girdisini yükselterek büyümeye imkân sunması bakımından oldukça önemli bir yere sahiptir. Türkiye'de 2013 yılında 423 milyar dolar olan dış ticaret hacmi, dalgalı bir seyir izleyerek 2021 yılında 496 milyar dolara yükselmiştir (Grafik 2.4). Ülke sınırları içinde mal ve hizmet alım satımı şeklinde gerçekleşen **iç ticaret** yönünden bakıldığında ise Türkiye'de oldukça hareketli bir faaliyet alanı bulunmaktadır. Bunda bölgeler arasında görülen sosyokültürel çeşitliliğin yanı sıra nüfus, sanayi ve üretilen ürünlerin dengesiz dağılım göstermesi etkili olmaktadır.

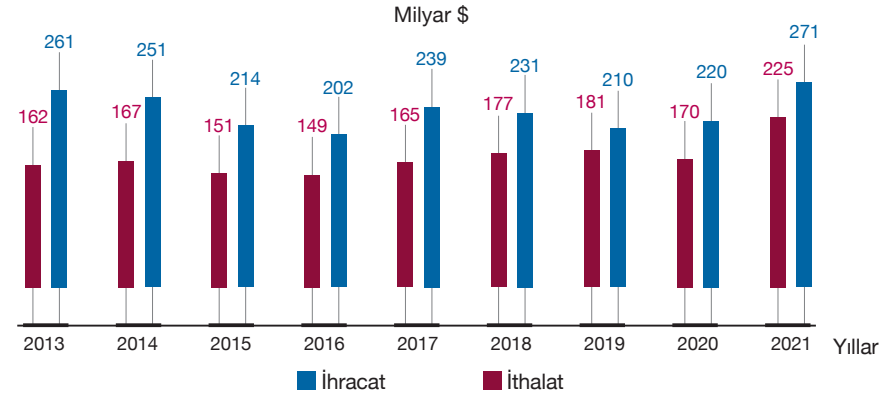

Grafik 2.4: Türkiye'nin dış ticaret hacmi (TÜİK)

Hizmet sektöründe yer alan ve ekonomik kalkınmaya katkı sunan bir diğer faaliyet alanı turizmdir. Türkiye'de 1980'den sonra büyük bir gelişme gösteren turizm; döviz girdisi sağlama, dış ticaret açığını ve işsizliği azaltma konularında kalkınmayı destekleyen önemli bir sektördür. Türkiye'nin 2020 yılında elde ettiği turizm geliri 12,1 milyar dolar iken 2021 yılında bu oran 24,5 milyar dolara çıkmıştır (Grafik 2.5). Türkiye'de uluslararası turizm gelirlerinden daha fazla pay alınabilmesi amacıyla sürdürülebilir kalkınma hedefleri kapsamında doğal, tarihî ve kültürel varlıklar etkin şekilde değerlendirilmektedir.

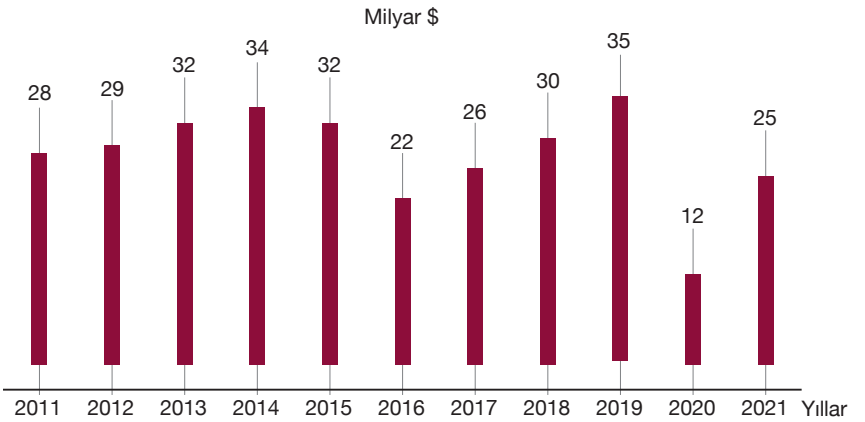

▲ **Grafik 2.5:** Türkiye'nin 2011-2021 yılları arasındaki turizm geliri (TÜİK)

2.4. ARA DEĞERLENDİRME

Aşağıda hizmet sektörünün alt kolları ile ilgili verilen grafiklerden yararlanarak soruları cevaplayınız.

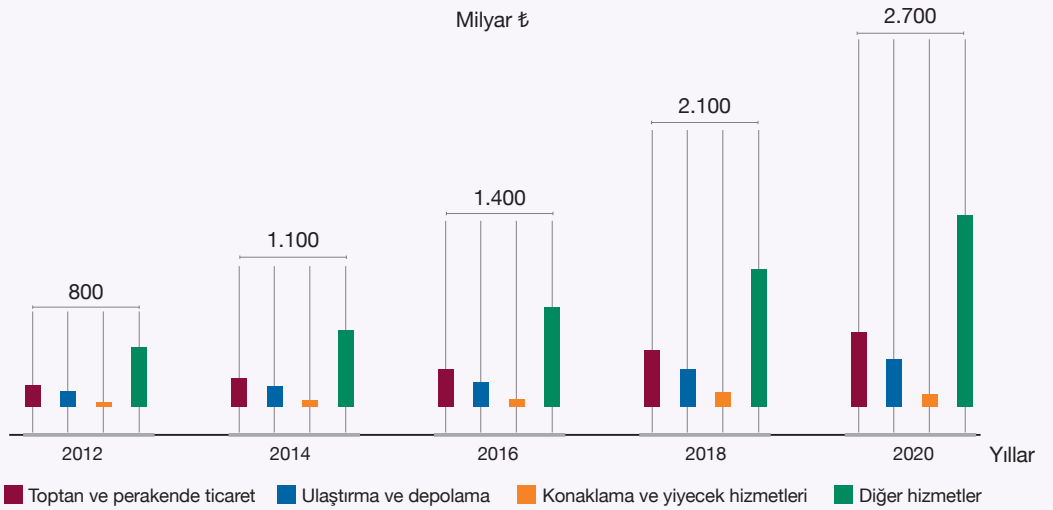

1. Belirtilen yıllarda hizmet sektöründe görülen değişimi açıklayınız.

2. Hizmet sektöründeki değişimin Türkiye'nin kalkınmasına sağladığı katkılar nelerdir?

3. Verilen sektörlerde ilerleyen süreçte değişim yaşanabilir mi? Gerekçeleriyle açıklayınız.

B ULAŞIMI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

KONUYA GİRİŞ

1. Görsellerde ulaşımı olumsuz etkileyen hangi faktörlere yer verilmiştir?

2. Yaşadığınız yerde hangi ulaşım sistemleri gelişmiştir?

3. Yaşadığınız yerde ulaşımı olumsuz etkileyen faktörler nelerdir?

Ulaşım, insanın ve onun ürettiği mal ve hizmetlerin çeşitli araçlarla bir sahadan başka bir sahaya taşınması faaliyetidir. Teknolojinin gelişmesiyle bu kavram; bilgi, para ve çeşitli hizmetlerin de bir yerden başka bir yere taşınmasını içine almıştır. Ulaşım, dünyanın her bölgesinde aynı düzeyde gelişmemiştir. Bir bölgede ulaşım ağlarının gelişmesi ve çeşitlenmesi çeşitli faktörlere bağlıdır (Şema 2.1).

▲ **Şema 2.1:** Ulaşımı etkileyen faktörler

Dünya üzerinde herhangi bir yerin mutlak veya göreceli konumu, ulaşım faaliyetleri üzerinde etkin rol oynar. Coğrafi konum, iklim, yeryüzü şekilleri vb. özelliklerin elverişli olduğu bir bölge ulaşım faaliyetleri açısından daha fazla gelişebilir. Örneğin Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının birbirine yakın olduğu bir konumda bulunan Türkiye, ulaşım bakımından hiçbir zaman önemini kaybetmemiştir. Anadolu'da İlk ve Orta Çağ'da kervan yollarının çevresindeki denizlerde deniz ulaşımının gelişmesi; II. Dünya Savaşı öncesinde demir yolları, sonrasında kara yolları, 1980'den sonra da hava yolu ve boru hattı ulaşımının gelişmesi bu kapsamda değerlendirilebilir.

COĞRAFİ BAKIŞ

Ovit Tüneli

Rize-Erzurum yolunun İkizdere-İspir arası güzergâhında bulunan Ovit Tüneli, 2018 yılında tamamlanmıştır. Bu sayede 2.600 rakımlı Ovit Dağı Geçidi, yılın tamamında trafiğe açık hâle gelmiştir. Tünel, çift tüplü olup 14 kilometre uzunluğundadır. Türkiye'nin en uzun çift tüplü tüneli olan bu hat ile mevcut kara yolu 4 km kısalmıştır. Bu proje ulaşım ağına dâhil edilmeden önce bölgede kasım-nisan döneminde görülen yoğun kar yağışı nedeniyle mevcut kara yolu sık sık trafiğe kapanmaktaydı. Hayata geçirilen proje sayesinde sert geçen kış şartlarına rağmen ulaşımda kolaylık sağlanmış, bölgedeki ticaret ve turizm faaliyetleri canlanmış, trafikte can ve mal güvenliğine yönelik ilerlemeler kaydedilmiştir.

Ovit Tüneli

Türkiye'de son yıllarda ulaşımın gelişmesi için Ovit Tüneli'ne benzer hangi projeler hayata geçirilmiştir?

Ulaşım sistemleri ve yol güzergâhı seçiminde bazı faktörler belirleyici etkiye sahiptir. Yükselti, engebe durumu, dağların uzanış doğrultusu ve eğim bu kapsamda değerlendirilebilir. Yeryüzü şekilleri, kara ulaşım sistemleri başta olmak üzere liman ve havalimanlarına ait yerlerin belirlenmesinde son derece önemlidir. Herhangi bir yerleşim yeri yakınında veya çevresinde dağlık alanların bulunması, hava ulaşımını olumsuz yönde etkileyeceği için havalimanlarına ait yer seçiminde geniş düzlüklere ihtiyaç duyulur. Bu durum, hava yolu ulaşımında topoğrafyanın etkisine örnek gösterilebilir. Deniz ulaşımı açısından bakıldığında ise kıyı topoğrafyasının durumu, limanların konumunu ve kuruluş yerini etkileyen önemli faktörlerdir.

CEVABI SENDE

Bir bölgede ulaşım sistemlerinin gelişmesi ticari hayatı nasıl etkiler?

Ulaşım faaliyetleri üzerinde etkili olan bir diğer faktör, iklime bağlı meydana gelen hava koşullarıdır. Aşırı sıcaklar, sağanak yağışlar, yoğun kar yağışları, buzlanma, sis ve şiddetli rüzgârlar ulaşım sistemleri üzerinde etkili olan hava şartlarından bazılarıdır. Bahsedilen hava olaylarının ulaşım sistemleri üzerindeki etkileri farklı boyutlarda olabilir. Örneğin kar yağışı, kara yolu ulaşımında önemli aksamalara neden olabilirken deniz yolu ulaşımı açısından herhangi bir olumsuzluğa neden olmayabilir (Görsel 2.25).

Görsel 2.25: Yoğun kar yağışının kara yolu ulaşımına etkisi

UYGULAMA

Aşağıda Türkiye fiziki ve ulaşım haritaları verilmiştir.

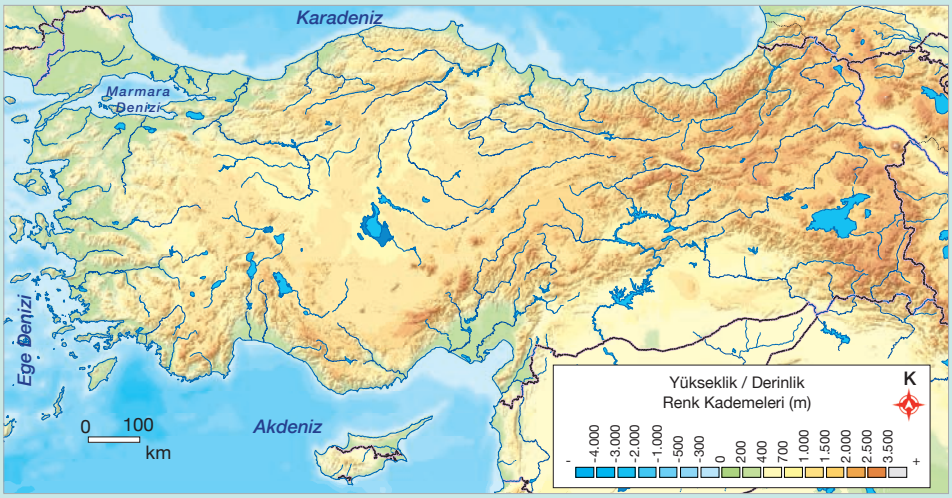

Verilen haritalardan ve ön bilgilerinizden yararlanarak aşağıdaki soruları cevaplayınız.

1. Yeryüzü şekillerinin uzanış doğrultusu ve yükseltileri ulaşım hatlarının dağılışını etkilemiş midir? Açıklayınız.

2. Demir yolu ağının bulunmadığı illere örnekler vererek bu durumun nedenini açıklayınız.

3. Demir yolu ile bağlantılı olan limanları ve bu durumun hangi coğrafi özelliklerden kaynaklandığını açıklayınız.

4. Kara veya demir yolu yapım maliyetinin en az ve en fazla olduğu bölgeler hangileridir? Nedenleriyle açıklayınız.

CEVABI SENDE

Gelişen teknolojinin ulaşım sistemleri ve yerleşmelerin gelişimini ne yönde etkilediğini örneklerle açıklayınız.

Ulaşım üzerinde etkili olan bir başka unsur beşerî faktörlerdir (nüfus yoğunluğu, ekonomik faaliyetler ve teknoloji). Nüfusun ve nüfus yoğunluğunun fazla olduğu yerlerde ulaşım sistemleri çeşitlenmiş ve gelişmiştir. New York, Londra, Tokyo ve İstanbul bu tür şehirlerden bazılarıdır. Ulaşım sistemlerinde kaydedilen gelişme, ekonomik kalkınmayı etkilemesi bakımından önemli bir yere sahiptir. Teknolojik gelişmeler, ulaşım sistemlerinin çeşitlenmesini sağlarken nitelikli iş gücünün ve sermayenin önemini de artırmaktadır. Ayrıca bu gelişmeler kentlerde bireylerin ulaşım tercihleri ve yaşam biçimlerinin yanı sıra ulaşım araçlarının hızı, konforu ve güvenliğini olumlu yönde etkilemektedir (Görsel 2.26).

▲ **Görsel 2.26:** Teknolojik gelişmeler sonucu ulaşım araçlarında hız, konfor ve güvenlik artmıştır.

2.5. ARA DEĞERLENDİRME

1. Tabloda ulaşımla ilgili verilen ifadelerin ulaşımı etkileyen hangi faktörle ilişkili olduğunu belirtilen boşluklara yazınız.

İfadeler	Ulaşımı Etkileyen Faktör
Ulaşım güzergâhları belirlenirken maden bölgelerinin dikkate alınması	
Türkiye'de ulaşım sistemlerinin genellikle doğu-batı doğrultusunda gelişmesi	
Ankara-Konya arası mesafenin demir yolu ulaşımı ile yaklaşık 1 saat 50 dakikaya düşmesi	
D-100 Kara Yolu'nun Bolu Dağı geçişinde şiddetli kar yağışı nedeniyle ulaşımda aksamalar yaşanması	
Büyük şehirlerde ulaşım sistemlerinin çeşitlenmesine rağmen trafikte yoğunluk yaşanması	

2. Yeryüzü şekillerinin ulaşım faaliyetleri üzerindeki olumsuz etkisini azaltmak için hangi çalışmalar yapılmaktadır? Örnekler vererek açıklayınız.

C ULAŞIM SİSTEMLERİNİN YERLEŞMELERE VE EKONOMİK FAALİYETLERE ETKİLERİ

4 saat

KONUYA GİRİŞ

Ulaşım sistemleri ve bu sistemlerin nitelikleri yerleşmelerin gelişimini etkileyebilir mi? Düşüncelerinizi açıklayınız.

Sanayileşme ile birlikte şehirlerin genel yapısı önemli ölçüde değişmiş, yerleşmeler yatay ve dikey yönde büyümeye başlamıştır. İnsanların çalışmak için sanayi tesislerinin bulunduğu şehirlere göç etmesi, bu tür yerleşim alanlarının genişlemesine neden olmuştur. Yaşanan bu süreçte ham madde ve işçilerin sanayi tesislerine, mamul maddelerin de pazar alanlarına taşınmasında ulaşım faaliyetleri etkin rol oynamıştır. Tüm bunlar düşünüldüğünde gerek sanayileşme ve ulaşım faaliyetlerinde gerekse teknolojide yaşanan gelişmeler, şehirlerin daha geniş alanlara yayılmasında etkili olmuştur. Tokyo, New York, İstanbul, Londra, Paris gibi yerleşmeler bu şekilde hızla büyüyerek küresel etkiye sahip şehirlere dönüşmüştür (Görsel 2.27).

▲ **Görsel 2.27:** Tokyo (Japonya)

Hizmet alanlarına erişebilme imkânı, yerleşmelerin büyüme sürecini etkileyen temel faktörlerden biridir. Ulaşım yatırımları ve imkânlarının gelişmesi, hizmetlere erişilebilirliği artırdığı için bu alanlarda yapılaşma baskısı ortaya çıkmakta dolayısıyla şehirlerin sosyal, ekonomik ve fiziksel gelişmeleri hızlanmaktadır. Bu bakımdan yerleşim alanlarının genişlemesi, genellikle ulaşım ağları çevresinde gerçekleşmektedir. Ulaşımın gelişmesi yerleşmelerin büyümesine, yerleşmelerin büyümesi de ulaşımın daha fazla gelişmesine etki etmektedir.

UYGULAMA

İstanbul'da Şehirleşme

İstanbul, dünyanın en eski ve belirli gelişmişlik düzeyine sahip şehirlerinden biridir. Birçok etkenin rol oynadığı şehrin gelişiminde ulaşım faaliyetleri ayrı bir öneme sahiptir. İstanbul'un topoğrafya özellikleri kara ulaşımı, çevresindeki denizler ve İstanbul Boğazı ise deniz ulaşımı açısından önemli fırsatlar sunmaktadır. Asya ile Avrupa'yı birbirine bağlayan köprü konumunda olması, şehri ulaşım faaliyetleri açısından uluslararası önem arz eden bir boyuta taşımıştır. Türkiye'nin sosyoekonomik bakımdan en gelişmiş şehri olan İstanbul'da Cumhuriyet'ten itibaren uygulanan ulaşım projeleri, şehrin mekânsal gelişimini hızlandırmıştır. İstanbul'da ulaşımın etkisiyle meydana gelen değişim ve dönüşüm, günümüze kadar hızlanarak devam etmiştir. Şehir içi ulaşım ihtiyacının artması ve yaşanan trafik sorunu; metrobüs, yer altı raylı sistemleri, deniz otobüsleri gibi yeni ulaşım sistemlerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ulaşımda yaşanan tüm bu gelişmelerle birlikte İstanbul nüfusunun her geçen gün artması şehir alanının daha fazla genişlemesine neden olmaktadır.

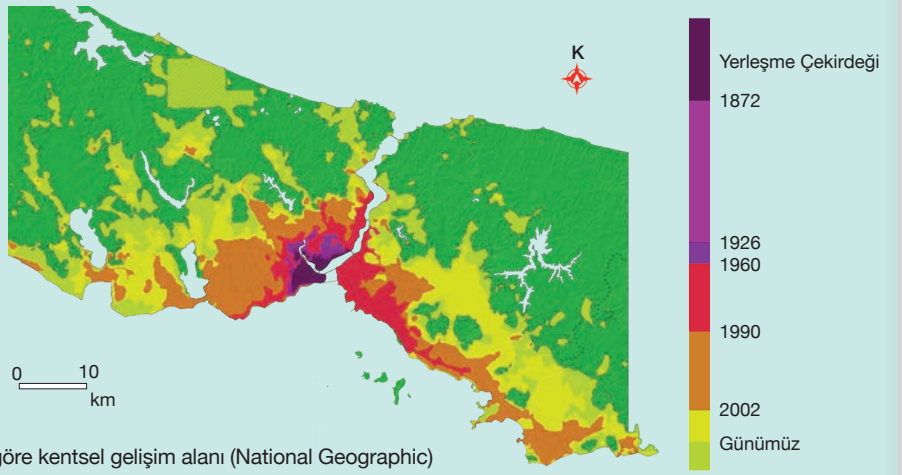

İstanbul'un yıllara göre kentsel gelişim alanı (National Geographic)

İstanbul'a Ait Bazı Ekonomik Veriler (TÜİK, 2021)

	Yıllar			
	2005	2010	2015	2021
Nüfus (Milyon Kişi)	12,1	13,3	14,7	15,8
İhracat (Milyar $)	41,7	53,2	79,3	108,9
İthalat (Milyar $)	70,2	98,5	121,2	138,2
Motorlu Kara Taşıtları Sayısı (Milyon Adet)	2,3	2,8	3,6	4,6
İniş-Kalkış Yapan Uçak Sayısı (Bin Adet)	219	394	683	502
Hava Yoluyla Taşınan Yolcu Sayısı (Milyon Kişi)	19,3	43,3	89,4	40,4

Verilen bilgilere göre aşağıdaki soruları cevaplayınız.

1. İstanbul'un nüfus bakımından değişim göstermesinde ulaşım sistemlerinin etkisini açıklayınız.
2. İstanbul'un ihracat ve ithalat tutarları ile Türkiye'nin bu alandaki verileri karşılaştırıldığında ulaşım sistemlerinin hangi özellikleri bu durumun ortaya çıkmasında etkili olmuştur?
3. İstanbul'un hava yolu ulaşım potansiyeli, hangi sektörlerin gelişimine daha fazla katkı sağlayabilir?
4. İstanbul'un büyüme hızı dikkate alındığında sürdürülebilir planlamanın sağlanması ve ortaya çıkabilecek tehditlerin önlenmesi için ne tür tedbirler alınmalıdır?

COĞRAFİ BAKIŞ

Sinop

Yüksek ve engebeli araziler, özellikle kara ve demir yolu ulaşımında çeşitli güçlüklere neden olur. Topoğrafyadaki bu olumsuzluklar, ulaşım maliyetlerini artırarak ulaşım sistemlerinin gelişmesini yavaşlatır. Ulaşım hizmetlerinin verimlilik ve kalite anlamında yetersiz kaldığı bu alanlarda ekonomik faaliyetler sınırlanır ve buna bağlı olarak yerleşmelerin gelişimi zorlaşır. Yaşanan durum, mevcut nüfusu koruyamaz hâle gelir ve gerçekleşen göç sonucu şehirleşme süreci zayıflar. Örneğin Karadeniz kıyısında yer alan ve korunaklı bir limana sahip olan Sinop'ta iç kesimlerle ulaşım güçlüğü yaşandığı için ekonomik faaliyetler yeterince gelişmemiştir. Şehirdeki belli başlı sanayi kuruluşları, yakın çevreden temin edilen doğal kaynakları kullanarak üretim yapan orman ürünleri tesisleri ile toprak ve gıda alanında faaliyet gösteren kuruluşlardır. Sinop, ekonomik faaliyetlerin geliştirilmesi amacıyla T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından bölgesel teşvik kapsamında 5. kategoriye dâhil edilmiştir. Buna rağmen şehir, arazi özellikleri nedeniyle Türkiye'nin en fazla göç veren illerinden biridir. Sinop'un 1927 yılında yaklaşık 170 bin olan nüfusu, yaşanan dalgalanmalarla birlikte 2021 yılında yaklaşık 218 bin olarak tespit edilmiştir.

Sinop

2.6. ARA DEĞERLENDİRME

1. Çanakkale Boğazı'nın iki yakası arasındaki ulaşım, yıllar boyu sadece deniz yolu ulaşım araçları ile gerçekleşmiştir. Bilgi, teknoloji ve mühendislik alanındaki gelişmeler neticesinde inşa edilen 1915 Çanakkale Köprüsü, ulaşımın kara yolu üzerinden gerçekleşmesine de imkân sağlamıştır.

a) Tabloda 1915 Çanakkale Köprüsü ile ilgili verilen ifadelerin hangi başlıkla ilişkili olduğunu belirleyerek gerekli işaretlemeleri yapınız.

İfadeler	İstihdamın Artması	Göç Artışı	Ulaşımın Gelişmesi	Doğal Çevrenin Bozulması	Turizmin Gelişmesi
Alternatif bir geçiş sağlaması					
Bölge halkı için yeni iş imkânlarının ortaya çıkması					
İş imkânlarının artmasına bağlı olarak bölgeye başka yerlerden insanların göç etmesi					
Çanakkale'ye ve çevresine gelen ziyaretçi sayısının artması					
Yapımı sırasında toprağın, bitki örtüsünün ve suların etkilenmesi					

b) 1915 Çanakkale Köprüsü, ilerleyen süreçte bölgedeki yerleşmelerin gelişimini nasıl etkileyebilir?

2. Teknolojideki gelişmelerin, Türkiye'de ulaşım sistemlerine ve yerleşmelere olan etkisini başka örnekler üzerinden açıklayınız.

TÜRKİYE'DE ULAŞIM SİSTEMLERİNİN GELİŞİMİ

KONUYA GİRİŞ

Yaşadığınız yerde hangi ulaşım sistemleri kullanılmaktadır? Bu ulaşım sistemlerinin tercih edilme nedenleri nelerdir?

İhtiyaçlara ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan ulaşım sistemleri; kara yolu, demir yolu, deniz yolu, hava yolu ve boru hatları gibi alt sistemlerden meydana gelir. İlk dönemlerde hayvan gücüne dayalı gerçekleşen ulaşım faaliyetleri, başlangıçta kara yolu ulaşımının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Daha sonra ulaşımı su yüzeylerinde basit tekne ve sallarla devam ettirme isteği deniz yolu ulaşımına kapı aralamıştır. İlerleyen süreçte Sanayi Devrimi ile birlikte buharlı motorların icadı, raylar üzerinde gerçekleştirilen ve demir yolu ismi verilen yeni bir ulaşım sisteminin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ulaşım sistemleri bunlarla sınırlı kalmamış, süreç içinde aşama kaydetmeye devam etmiştir. İnsanların uçma merakı ve buna yönelik çabaları ile ulaşımda hız ve konforu yükseltme isteği, temel ulaşım sistemlerinden biri olan hava yolu ulaşımının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Mevcut ulaşım hatları içinde yer alan ve son dönemlerde daha çok gündeme gelen bir başka nakil sistemi de boru hatlarıdır. Bu taşımacılıkta başta içme ve sulama suyu olmak üzere petrol, doğal gaz gibi ürünlerin sevkiyatı gerçekleştirilmektedir.

CEVABI SENDE

Türkiye'de ulaşımın çeşitlenmesinde en fazla etkili olan fiziki ve beşerî coğrafya özellikleri nelerdir?

Gelişen teknoloji, insanların merakı, artan ihtiyaç ve talepler doğrultusunda ulaşım sistemleri gelişmeye ve çeşitlenmeye devam etmektedir. Türkiye'nin sahip olduğu fiziki ve beşerî coğrafya özellikleri, ulaşım sistemlerinin çeşitlenmesinde etkili olmuştur (Görsel 2.28). Geçmişteki kullanım şekli ve yoğunluğu değişmekle birlikte Türkiye'de her türlü ulaşım sisteminden etkin şekilde yararlanılmaktadır.

▲ **Görsel 2.28:** Türkiye'de ulaşım sistemleri

COĞRAFİ BAKIŞ

Türkiye'de Kara Yolu Ulaşımının Tarihsel Gelişimi

Asya, Avrupa ve Afrika kıtaları arasında bulunan Anadolu toprakları tarih boyunca önemli yollara ev sahipliği yapmıştır. Kral Yolu, İpek Yolu gibi eski ticaret yolları Türkiye'nin yeryüzü şekillerine bağlı olarak uzanmıştır. Selçuklular Dönemi'nde hazırlanan ulaşım politikalarında Anadolu'nun bu transit geçiş özelliği göz önünde bulundurulmuştur. Yaklaşık 30 km (9 saatlik deve yolculuğu) aralıklarla kervansaraylar inşa edilmesi, bu duruma örnek verilebilir. İstanbul'un fethine kadar çoğunlukla Selçuklu yolları kullanılmış, fetihten sonra ise Osmanlı Devleti Anadolu'nun ulaşım ağında İstanbul merkezli bir sistem geliştirmiştir.

Aksaray-Kayseri güzergâhı üzerinde yer alan Saruhan Kervansarayı (Nevşehir)

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında demir yolları dönemin en çağdaş teknolojisi olarak kabul edildiği için ulaşımda daha çok bu alana yönelik yatırımlara ağırlık verilmiştir. Cumhuriyet ilan edildiğinde ülke sınırları içerisinde toplam 18.350 km kara yolu ağı bulunmaktaydı. İlerleyen dönemde demir yoluna alternatif ulaşım sistemleri düşünülmüş ancak II. Dünya Savaşı nedeniyle gerekli ilerleme sağlanamamıştır. Bu bakımdan kara yolu uzunluğu 1945 yılı itibarıyla 43.511 km'ye kadar artırılabilmiştir. 1950'lerden sonra kara yolu yapımına ağırlık verilmiş ve bu dönemde Karayolları Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Kara yolu ulaşımının ön plana çıkmasıyla hem yol yapımı hem de motorlu araç sayısı artmıştır. Mevcut kara yolu uzunluğu 1950'de 47.080 km'ye, 1960'ta ise 61.452 km'ye ulaşmıştır.

1915 Çanakkale Köprüsü

Türkiye'de dengeli bir sosyoekonomik kalkınmanın sağlanması amacıyla 1960'tan sonra Planlı Kalkınma Politikaları Dönemi'ne geçilmiş ve bu dönemle birlikte ülkede hızlı bir sanayileşme süreci başlamıştır. Bunun sonucunda artan ekonomik faaliyetlere bağlı olarak kara yolu ağının kalitesi ve işlevselliğini artırma çalışmaları yürütülmüştür. Bu kapsamda 1973 yılında 15 Temmuz Şehitler (Boğaziçi) Köprüsü, 1988 yılında Fatih Sultan Mehmet Köprüsü hizmete açılarak Avrupa ve Asya kıtaları kara yolu ile birbirine bağlanmıştır. 1980'li yıllarda bir yandan devlet yolları geliştirilirken diğer yandan otoyol yapımına hız verilmiştir. 2000'li yılların başından itibaren mevcut kara yollarına ait kapasitenin artırılmasına ve bu yolların genişletilerek bölünmüş hâle dönüştürülmesine ağırlık verilmiştir. Bölünmüş yol uzunluğu, 1990 yılı itibarıyla 4.060 km iken 2010 yılında 19.702 km'ye; 2020 yılında ise 26.646 km'ye çıkarılmıştır. Ayrıca otoyol yapımının hız kazandığı bu dönemde toplam otoyol uzunluğu 3.523 km'ye ulaşmıştır.

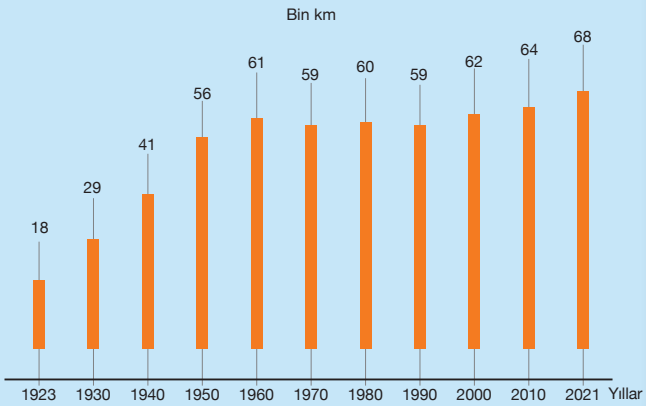

1923'ten bugüne kara yolu uzunluğunun değişimi (TÜİK)

Türkiye'de Kara Yolu Ulaşımı

CEVABI SENDE

Türkiye'de yurt içinde kara yolu taşımacılığının daha fazla tercih edilmesinin nedenleri nelerdir?

Türkiye'nin 2021 yılı itibarıyla sahip olduğu toplam kara yolu uzunluğu 68.526 km'dir (Harita 2.7). Türkiye'de doğu-batı yönünde faaliyet gösteren dört ana kara yolu (D-100, D-200, D-300, D-400) ve bu yollarla bağlantılı diğer yollar sayesinde il ve ilçe merkezlerinin büyük bölümü birbirine bağlanmış durumdadır. Bu yolların 34.029 km'si il yolu, 30.965 km'si devlet yolu, 3.532 km'si ise otoyoldur. **İl yolları**; bir il sınırı içinde şehir, kasaba, köy gibi yerleşmeleri birbirine veya il merkezine bağlayan yollardır. **Devlet yolları**, önemli bölge ve il merkezlerini; deniz, hava, demir yollarını ve istasyon, iskele, liman gibi alanları birbirine bağlayan ana yollardır. **Otoyollar** ise özellikle transit trafiğe tahsis edilen, belirli yerler ve şartlar dışında giriş ve çıkışın yasaklandığı, sadece izin verilen motorlu taşıtların yararlandığı ve trafiğin özel kontrole tabi tutulduğu yollardır (Görsel 2.29). Türkiye'de son yıllarda kamu sektörü ile özel sektör ortaklığı sayesinde otoyol yapımına ve kara yolu ulaşımında standartların yükseltilmesi çalışmalarına ağırlık verildiği görülmektedir.

▲ **Görsel 2.29:** Yavuz Sultan Selim Köprüsü ve Kuzey Marmara Otoyolu

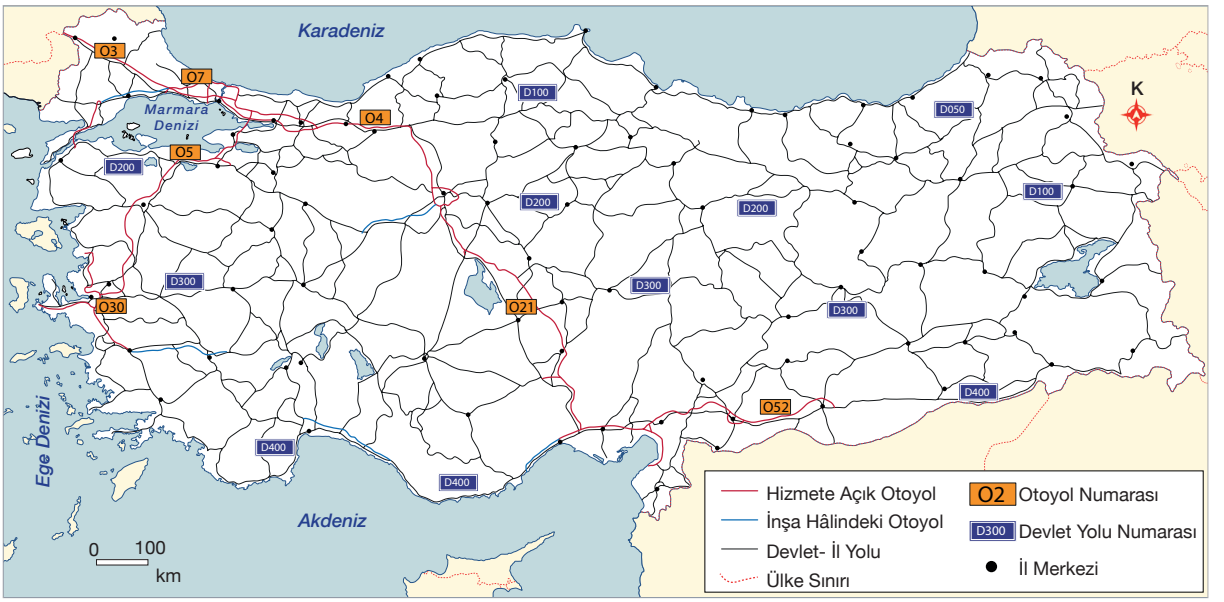

▲ **Harita 2.7:** Türkiye'de kara yolları (T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı)

Türkiye'de kara yolları, yurt içi yolcu ve yük taşımacılığında elde ettiği yaklaşık %89'luk payla önemli bir yere sahiptir. Buna karşılık kara yolu taşımacılığı; birim taşımadaki (yolcu-ton/km) maliyetin ve tükettiği enerji miktarının fazla olması, yol açtığı çevre kirliliği, özellikle yüksek kaza riski gibi olumsuzluklar nedeniyle dezavantajlı durumdadır. Türkiye'de 2020 yılında meydana gelen 983.808 adet trafik kazasında 2.197 kişi kaza yerinde olmak üzere toplam 4.866 kişinin hayatını kaybetmesi, 226.266 kişinin ise çeşitli şekillerde yaralanması bu duruma örnek verilebilir.

UYGULAMA

Aşağıdaki grafiklerde Türkiye'de türlerine göre kara yolu uzunlukları ile motorlu kara yolu taşıt sayıları gösterilmiştir.

Türkiye'de Türlerine Göre Kara Yolu Uzunlukları (TÜİK, 2004-2020)

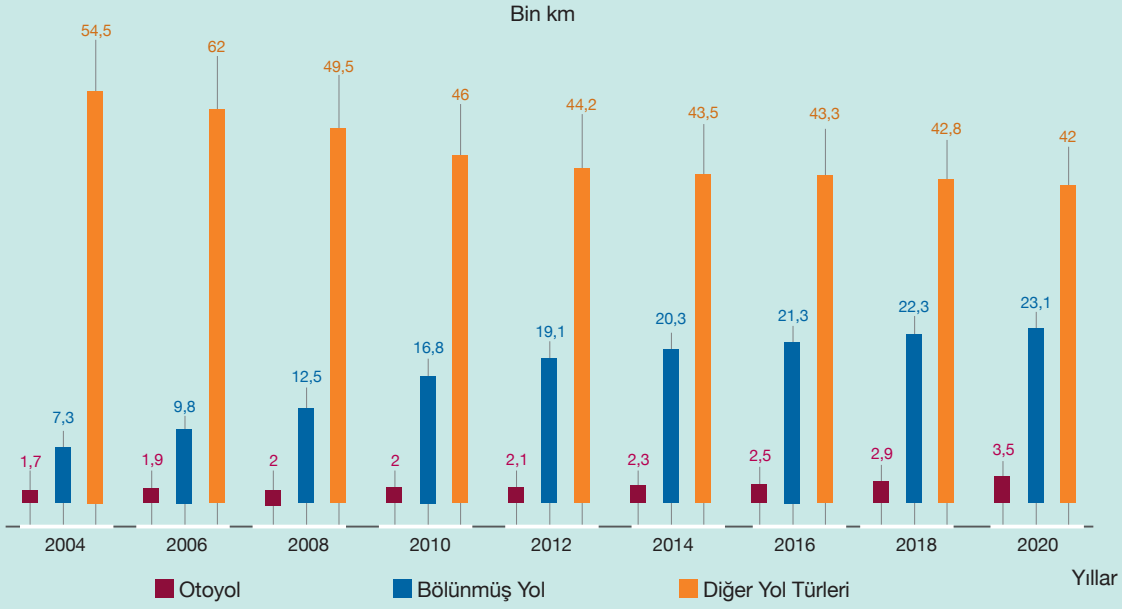

Türkiye'de Motorlu Kara Yolu Taşıtları (TÜİK, 2004-2020)

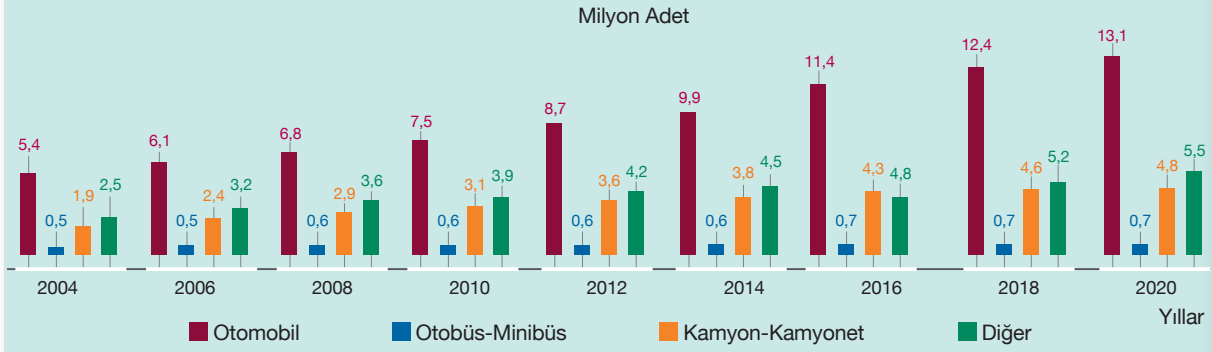

Verilen grafiklerden ve ön bilgilerinizden yararlanarak aşağıdaki soruları cevaplayınız.

1. Belirtilen yıllarda kara yolu uzunlukları ve kullanılan taşıtların farklı şekilde değişim göstermesi ulaşımda ne tür sonuçlar ortaya çıkarmıştır?

2. Türkiye'de kara yolu ulaşımının gelişimi ve bu gelişimin ülkenin kalkınmasına etkileri konusunda çıkarımlarda bulununuz.

COĞRAFİ BAKIŞ

Türkiye'de Demir Yolu Ulaşımının Tarihsel Gelişimi

Türkiye'de demir yolu ulaşımının tarihsel gelişimi, Cumhuriyet'ten önce ve sonra olmak üzere iki dönem hâlinde ele alınabilir.

Cumhuriyet öncesine ait demir yollarının büyük bölümü, ham maddeye kolay ulaşılabilen bölgelere inşa edilmiştir. Anadolu'daki ilk demir yolu, yabancı bir şirket tarafından inşa edilen (1856-1866) ve İzmir-Aydın arasında hizmet veren hattır. İlerleyen süreçte (1876) hizmete açılan Haydarpaşa (İstanbul)-İzmit hattı ise millî imkânlarla yapılması bakımından ayrı bir öneme sahiptir. Bahsi geçen dönemde Osmanlı Devleti'nin yaşadığı maddi sıkıntılar nedeniyle diğer demir yolu hatlarının yapımı yabancı sermaye aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin son döneminde demir yolu hatları, ülkenin iç ve kıyı kesimleri arasındaki bağlantının sağlanmasında en önemli ulaşım sistemi hâline gelmiştir.

Cumhuriyet öncesi dönemde yabancıların kullanımında ve denetiminde olan 4.018 km uzunluğundaki demir yolu hattı millî çıkarlar doğrultusunda Türkiye Cumhuriyeti'ne devredilmiştir. Cumhuriyet sonrası dönemde ise bu ulaşım ağı, aynı zamanda sosyoekonomik kalkınmanın temel unsuru olarak kabul edilmiştir. Bu kapsamda 1923-1938 arası dönemde millî ve bağımsız bir demir yolu politikası izlenmiştir. Bu politikalar çerçevesinde yabancı şirketlerin işlettiği mevcut demir yolları satın alınmış ve yeni demir yolları inşa edilmiştir. 1950 yılına gelindiğinde ülkedeki toplam demir yolu uzunluğu 7.671 km'ye ulaşmıştır. Bu tarihten sonra uygulanan kara yolu ağırlıklı ulaşım politikaları neticesinde durum demir yollarının aleyhine değişmiştir. Örneğin 1950-2000 yılları arasında kara yolu uzunluğu %80 artarken demir yolu uzunluğu ise %11 artmıştır.

Demir yolu ulaşımı, bir yavaşlama sürecine girse de 2000'li yıllardan itibaren uygulanan ulaşım politikaları sayesinde yeniden öne çıkmaya başlamıştır. Bu kapsamda YHT (yüksek hızlı tren) ile ilk yolcu taşımacılığı, 2009 yılında Ankara-Eskişehir arasında gerçekleşmiştir. Bu projeyi takiben 2011'de Ankara-Konya, 2014 yılında Ankara-İstanbul ve İstanbul-Konya, 2019 yılında Marmaray Projesi kapsamında Gebze-Halkalı, 2022 yılında da Konya-Karaman ve Ankara-Sivas YHT hatları seferlere başlamıştır. Demir yollarına yeniden ivme kazandırmaya yönelik politikalar çerçevesinde hizmete açılan Marmaray Tüp Geçidi (2013) ve Bakü-Tiflis-Kars Demir Yolu Hattı (2017), Avrupa'dan Çin'e uzanan uluslararası demir yolu ağını tamamlaması bakımından ayrı bir öneme sahiptir.

Yüksek Hızlı Tren

Demir yolu ulaşımının çevreci yönünü ve maliyetini düşünerek diğer ulaşım türlerine göre avantajları hakkında çıkarımlarda bulununuz.

Türkiye'de Demir Yolu Ulaşımı

Türkiye'nin 2020 yılı itibarıyla sahip olduğu toplam demir yolu uzunluğu 14.016 km'dir (Harita 2.8). Bu yolların 12.803 km'si konvansiyonel hat, 1.213 km'si yüksek hızlı tren hattıdır. Türkiye'de demir yollarının kara yollarına göre daha az tercih edilmesinin en önemli nedeni, konvansiyonel hatlarda çalışan trenlerin düşük hızda ilerlemesidir. Bu sorunun çözümü ve demir yollarının yolcu ve yük taşımacılığındaki payının artırılması amacıyla büyük kentleri birbirine bağlayan güzergâhlarda hızlı tren hatları yapılmaktadır.

▲ **Harita 2.8:** Türkiye'de demir yolları (T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı)

Türkiye, yurt içinde demir yolu hatlarıyla yolcu (yaklaşık %1,5) ve yük taşımacılığında (yaklaşık %5) istenen seviyede değildir. Bu nedenle demir yolu ulaşımına yönelik politikalar yeniden planlanmaktadır. Bu planlamalar çerçevesinde kısa vadede demir yollarının yük taşımacılığındaki payının %15'in, yolcu taşımacılığındaki payının da %10'un üzerine çıkarılması hedeflenmektedir.

▲ **Görsel 2.30:** Şehir içi ulaşımda kullanılan modern tramvay (İstanbul)

Demir yolu ulaşımı, birim taşımadaki (yolcu-ton/km) maliyetin ve tükettiği enerji miktarının düşük olması; güvenli, konforlu ve hızlı seyahat imkânı sunması ve kaza riskinin düşük olması nedeniyle önemli avantajlara sahiptir. Buna karşılık altyapı maliyetlerinin yüksek oluşu, topoğrafik şartların demir yolu ağının dağılışı ve verimliliğini etkilemesi bakımından da dezavantajlı durumdadır. Özellikle son yıllarda bazı büyük kentlerin şehir içi ulaşımda raylı sitemleri (tramvay, metro vb.) daha aktif şekilde kullandığı görülmektedir. Bu durum, şehir içi ulaşımda yaşanan trafik yoğunluğunun azalmasında büyük kolaylıklar sağlamaktadır (Görsel 2.30).

COĞRAFİ BAKIŞ

Türkiye'de Deniz Yolu Ulaşımının Tarihsel Gelişimi

Üç tarafı denizlerle çevrili olan Türkiye, aynı zamanda dört denize kıyısı olan bir ülkedir. Bununla birlikte çevresindeki denizlerin Türk boğazları vasıtasıyla birbirine, Cebelitarık Boğazı ile Atlas Okyanusu'na ve Süveyş Kanalı ile Hint Okyanusu'na bağlanması deniz ulaşımı yönünden Türkiye'nin önemini artıran bir başka husustur. Bu durumun bir sonucu olarak İlk Çağ'dan beri Anadolu'da hüküm süren devletler, yapmış oldukları birçok faaliyette deniz ulaşımından faydalanmıştır.

İstanbul Boğazı

Türk denizlerinde en güçlü kontrol mekanizması ve en etkin faaliyetler ilk olarak Osmanlı Dönemi'nde gerçekleşmiştir. İlerleyen süreçte (XVI. yy. ile XX. yy. arası) yabancılara yolcu ve yük taşıma hakkı verilmesi, deniz ulaşımındaki gelişmelere uzak kalınması gibi nedenler Türklerin mevcut sulardan daha az yararlanmasına yol açmıştır. Bu durum, 1 Temmuz 1926 tarihinde çıkarılan Kabotaj Kanunu ile tersine dönmüş ve yabancılara verilen tüm imtiyazlar kaldırılarak ülke çevresindeki denizlerde her türlü taşımacılık hakkı Türk girişimcilere verilmiştir.

Türkiye'de deniz taşımacılığında en önemli gelişmeler 1950-1960 arası dönemde gerçekleşmiştir. Alsancak (İzmir), Mersin, Trabzon, İskenderun ve Samsun limanları bu dönemde inşa edilmiştir. 1960'lı yıllardan itibaren başlayan planlı kalkınma politikaları sayesinde deniz yolu taşımacılığında önemli adımlar atılmıştır. Haliç, Tuzla, Pendik gibi tersanelerde farklı büyüklükte gemiler yapılmış, limanların kapasiteleri artırılmış ve dış ticaretteki sevkiyatın Türk gemileri ile yapılması teşvik edilmiştir.

Deniz yolu taşımacılığı özellikle büyük hacimli ham madde, yarı mamul ve mamul maddelerin taşınmasında tercih edilen bir ulaşım sistemidir. Türkiye'de daha çok yük taşımacılığında yararlanılan deniz yolu ulaşımı, istenen seviyede olmamakla birlikte yolcu taşımacılığında da kullanılmaktadır.

Deniz yolu taşımacılığı

Türkiye'de deniz yolu taşımacılığının ülke ekonomisine daha fazla katkı sağlaması için neler yapılabilir?

Türkiye'de Deniz Yolu Ulaşımı

Görsel 2.31: İzmir Limanı

Türkiye, uluslararası ve transit taşımacılık yönünden önemli bir bölgede bulunmaktadır. Bunun bir sonucu olarak Türkiye'de yer alan limanlara 2021 yılında 51.199 gemi uğramış, bunların 36.079'unun yabancı bayraklı olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte aynı dönemde 829.618.101 gros ton yükün taşındığı limanlarda sıralama Kocaeli, Aliağa, Ambarlı, Mersin, İskenderun, Tekirdağ, Gemlik, Botaş, İzmir ve Samsun limanları şeklinde gerçekleşmiştir (Harita 2.9). **Ro-Ro gemileri**, yüklerin tekerlekli sistemler aracılığıyla hızlı bir şekilde yüklendiği ve benzer şekilde tahliye operasyonlarının gerçekleştiği gemilerdir. Ro-Ro taşımacılığı; Türkiye'de özellikle İstanbul, İzmir, Samsun ve Trabzon limanlarında yapılmaktadır (Görsel 2.31). **Kruvaziyer gemileri**, bir veya daha fazla limanda tarifeli ve geçici turistik ziyaretlerin gerçekleştirildiği gemilerdir. Türkiye limanlarına 2021 yılında 78 kruvaziyer gemi ile yaklaşık 45 bin yolcu uğramıştır. Marmaris, Kuşadası, İstanbul, Antalya, Bodrum, Fethiye, Alanya ve Bozcaada bu kapsamda en çok yolcu ağırlayan limanlardır.

Harita 2.9: Türkiye'de hizmet veren önemli limanlar (T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı)

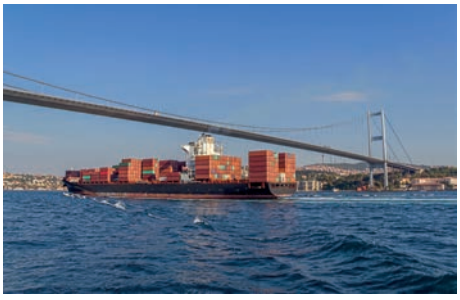

Görsel 2.32: Yük gemisi (İstanbul)

Bir iç denizi bulunan ve üç tarafı denizlerle çevrili olan Türkiye, deniz yoluyla yurt içi yolcu taşımacılığında istenen seviyede değildir (yaklaşık %0,5). Bununla birlikte uluslararası yük taşımacılığında deniz yolunun payı %60'lara yakınken yurt içinde bu oran %6 civarındadır. Deniz yolu taşımacılığı özellikle büyük hacimli ham madde, yarı mamul ve mamul maddelerin sevkiyatında tercih edilen bir ulaşım sistemidir. Büyük miktarlarda ve çok büyük hacimli ürünlerin uzak mesafelere taşınmasını sağlaması, emniyetli ulaşım imkânı sunması, birim taşımadaki (yolcu-ton/km) maliyetin ve tükettiği enerji miktarının düşük olması deniz yolu taşımacılığının avantajlı yönleridir (Görsel 2.32). Buna karşılık ulaşım hızının düşük olması, ulaşım ağı kurmanın doğal koşullara bağlı olması, limanlar ve su yollarına ait yeterlilik durumunun deniz ulaşımını sınırlandırması ise deniz yolu ulaşımının dezavantajları arasında yer almaktadır.

COĞRAFİ BAKIŞ

Türkiye'de Hava Yolu Ulaşımının Tarihsel Gelişimi

Türkiye, konumu ve coğrafi özellikleri bakımından hava yolu ulaşımında önemli avantajlara sahiptir. Türkiye'de hava yolu ulaşımının tarihî seyri, dünyadaki genel eğilime uygun olarak şekillenmiştir. Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp Savaşı'nda İtalyanların hava saldırısına uğraması, havacılık konusunda çalışmalar yapılmasına zemin hazırlamış ve ilk çalışmalar 1912 yılında İstanbul Sefaköy'de gerçekleştirilmiştir. Cumhuriyet ilan edildikten sonra hava yolu ulaşımının geliştirilmesi amacıyla yasal ve kurumsal düzenlemelerin yanı sıra tesis ve araç şartlarının iyileştirilmesine yönelik çalışma başlatılmıştır. Bu kapsamda Türk Tayyare Cemiyetinin kurulmasıyla (1925) sivil havacılığın kurumsal temelleri atılmıştır. Devam eden süreçte Hava Yolları Devlet İşletmesi kurulmuş (1933) ve fiilî olarak sivil taşımacılığın başlamasına imkân sağlanmıştır. İstanbul-Eskişehir-Ankara hattında 1933 yılında gerçekleştirilen uçak seferleri Türkiye'de ticari uçuşların başlangıcı olmuştur. Hava yoluyla ilk yurt dışı seferi ise 1947 yılında Ankara-İstanbul-Atina hattında gerçekleştirilmiştir. 1950'li yıllardan itibaren sivil havacılık alanındaki gelişmelere bağlı olarak hava yolu taşımacılığı Türk Hava Yollarına (THY) devredilmiş, havaalanları işletmeciliği ise Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğüne bırakılmıştır. Sivil Havacılık Kanunu'nun yürürlüğe girmesi (1983) neticesinde Türkiye'de hava yolu taşımacılığı, THY'nin yanı sıra özel hava yolu şirketleri tarafından da yapılmaya başlanmıştır. Hava ulaşımında yaşanan teknolojik gelişmeler ve yapılan mevzuat değişikliklerinin etkisiyle toplam uçak ve koltuk kapasitesinde de belirgin artış sağlanmıştır. Ulaştırma Bakanlığı tarafından 2003 yılında uygulamaya konulan Bölgesel Havacılık Projesi ile Türkiye'de hava yolu ulaşımında önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Bu proje sayesinde yolcu biletlerindeki özel işlem ve eğitime katkı paylarının kaldırılmasıyla bilet fiyatları makul seviyelere çekilmiş ve yurt içi ulaşımda hava yolu ulaşımı daha sık kullanılır hâle gelmiştir. Türkiye'nin yüz ölçümü bakımından büyük bir ülke olması, havacılık teknolojisinde yaşanan gelişmeler, havalimanı sayısının artması gibi faktörler ilerleyen süreçte hava yolu ulaşımından daha fazla yararlanılacağına dair ipuçları vermektedir.

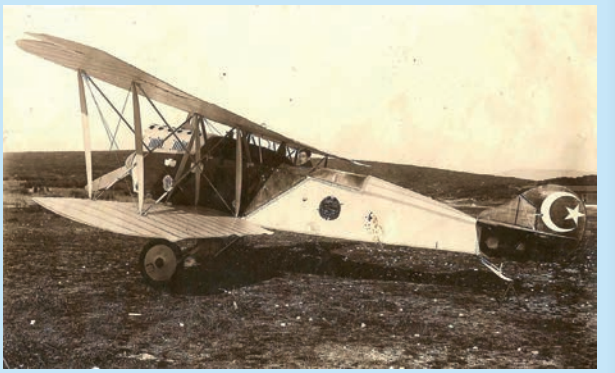

Vecihi Hürkuş tarafından 1924'te imal edilen ilk Türk uçağı "VECİHİ K-VI"

Türk sivil havacılık endüstrisinin lider girişimcisi Nuri Demirağ

İstanbul Havalimanı

Hava yolu ulaşımında kaydedilen gelişmelerin Türkiye ekonomisine sağlayacağı katkılar neler olabilir?

Türkiye'de Hava Yolu Ulaşımı

Hava yolu ulaşımının temel unsurlarından biri havalimanlarıdır. Türkiye'de 2021 yılı itibarıyla sivil hava trafiğine açık olan havalimanı sayısı 57'dir (Harita 2.10). Bu havalimanlarının yaklaşık yarısı, iç ve dış hatlara açık şekilde hizmet vermektedir. Dış hatlara açık olan havalimanları, genellikle nüfus yoğunluğunun fazla olduğu veya turizm merkezi olan şehirlerin yakınlarına konumlandırılmıştır (Görsel 2.33).

▲ **Görsel 2.33:** Antalya Havalimanı

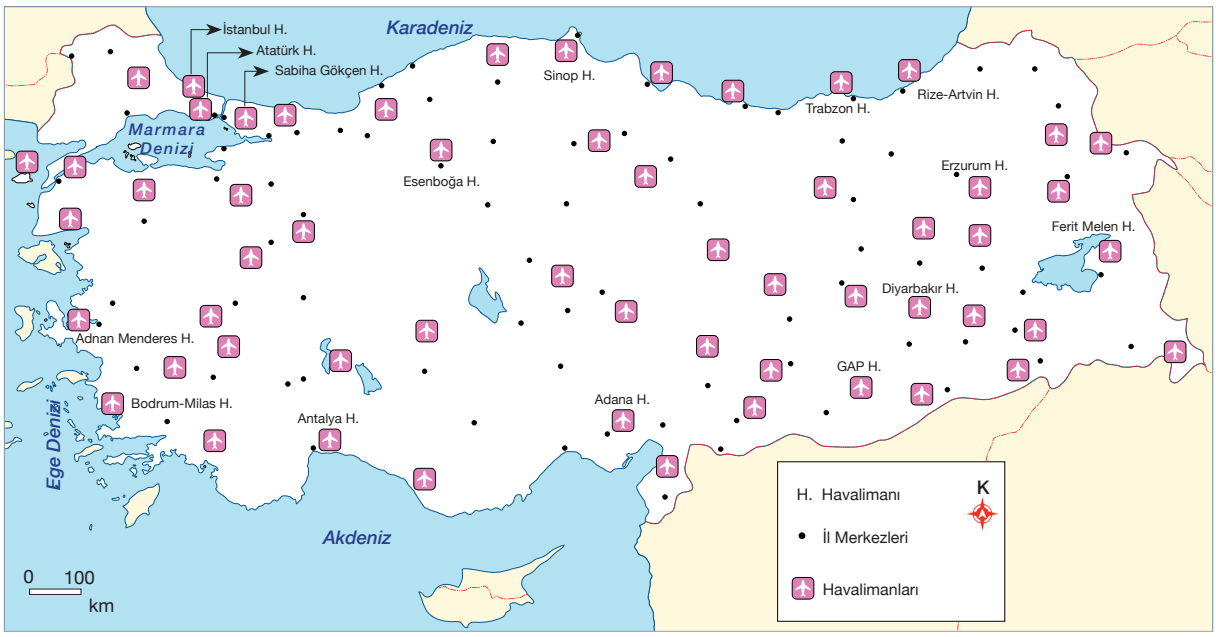

▲ **Harita 2.10:** Türkiye'de yer alan havalimanları (T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı)

Türkiye'de hava yolu ulaşımının seyrine bakıldığında önemli gelişmeler kaydedildiği, özellikte iç hat yolcu taşımacılığında belirgin artışlar sağlandığı görülmektedir. Hava yolu ulaşımında yolcu ve yük taşımacılığı 2020 hariç her yıl artış göstermiştir. 1960 yılında taşınan yolcu sayısı 713 bin civarında iken bu rakam 2015 yılında 181 milyona çıkmıştır. Ancak 2019 sonlarında başlayan COVID-19 pandemisi nedeniyle 2020 yılında taşınan yolcu sayısı 81 milyona düşmüştür. Benzer şekilde hava yolu ulaşımı ile 1960 yılında 13 bin ton yük taşınırken bu miktar 2015 yılında 3 milyon 72 bin tona çıkmış, 2020 yılında ise 2 milyon 490 bin tona düşmüştür. İstanbul, İstanbul Sabiha Gökçen, İzmir Adnan Menderes, Ankara Esenboğa, Antalya, Adana, Trabzon ve Gaziantep havalimanları Türkiye'de yolcu ve yük taşımacılığının en fazla yapıldığı hava yolu terminalleridir.

İnsanların güvenlik, konfor ve hıza yönelik isteklerinin teknoloji bağlamında sürekli değişmesi; ulaşım alanlarında yatırım, rekabet, çeşitlilik ve gelişim yönünden ilerlemeler sağlanmasını zorunlu kılmaktadır. Söz konusu gelişimin en fazla olduğu ulaşım sistemlerinin başında ise hava yolu ulaşımı gelmektedir. Diğer ulaşım türlerine göre çeşitli avantajlara sahip olan hava yolu ulaşımı, aynı zamanda sosyal ve ekonomik faktörler açısından da son derece önemli bir ulaşım türüdür.

Türkiye'de Boru Hattı Taşımacılığı

Kara yolu, demir yolu, deniz yolu ve hava yolu ulaşım sistemleriyle oluşturulan dünya ulaşım ağına boru hatlarının kullanımı sonucu farklı bir ulaşım sistemi dâhil edilmiştir. Boru hatları sayesinde petrol, doğal gaz, içme ve sulama suyu gibi ürünlerin sevkiyatı gerçekleştirilmektedir. Boru hattı taşımacılığı, ulaşımda artan talep ve teknolojik gelişmeler doğrultusunda ilk olarak XIX. yüzyılda kısa ve küçük boyuttaki hatlar ile başlamıştır. Bu taşımacılığın çevreci, birim taşımadaki maliyetin az oluşu ve kesintisiz ürün akışı sağlaması nedeniyle yakın gelecekte önemi daha fazla artan bir ulaşım sistemi olacağı düşünülmektedir. Türkiye'de ticari anlamda faaliyete geçen ilk boru hattı, Batman'da çıkarılan ham petrolün taşınması amacıyla 1967 yılında açılan Batman-Dörtyol Ham Petrol Boru Hattı'dır. İlerleyen dönemde boru hattı sayısının artması nedeniyle bu hatların yapımı ve işletmeciliğinde kurumsal bir yapıya ihtiyaç duyulmuş ve 1974 yılında BOTAŞ (Boru Hatları İle Petrol Taşıma Anonim Şirketi) kurulmuştur. BOTAŞ, Türkiye'de artan enerji ihtiyacının karşılanması ve şehirlerde artan hava kirliliğinin azaltılması amacıyla 1987 yılından itibaren doğal gaz ticareti ve taşımacılığına da başlamıştır.

Türkiye'de ikisi ulusal, ikisi transit hat olmak üzere dört adet ham petrol boru hattı bulunmaktadır. Bunlar; Batman-Dörtyol, Ceyhan-Kırıkkale, Kerkük-Yumurtalık (Irak-Türkiye Ham Petrol Boru Hattı) ve Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı'dır. Türkiye'de doğal gaz taşımacılığında kullanılan boru hatlarının sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Bahsedilen bu hatlara Rusya-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı (Batı Hattı), Mavi Akım Doğal Gaz Boru Hattı (Mavi Akım), Doğu Anadolu Doğal Gaz Ana İletim Hattı (İran-Türkiye), Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı (BTE), Türkiye-Yunanistan Doğal Gaz Enterkonneksiyonu (TYE), Türk Akım Projesi ve Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) örnek verilebilir (Harita 2.11).

CEVABI SENDE

Türkiye'nin bulunduğu bölge, boru hattı ulaşımı açısından nasıl bir öneme sahiptir?

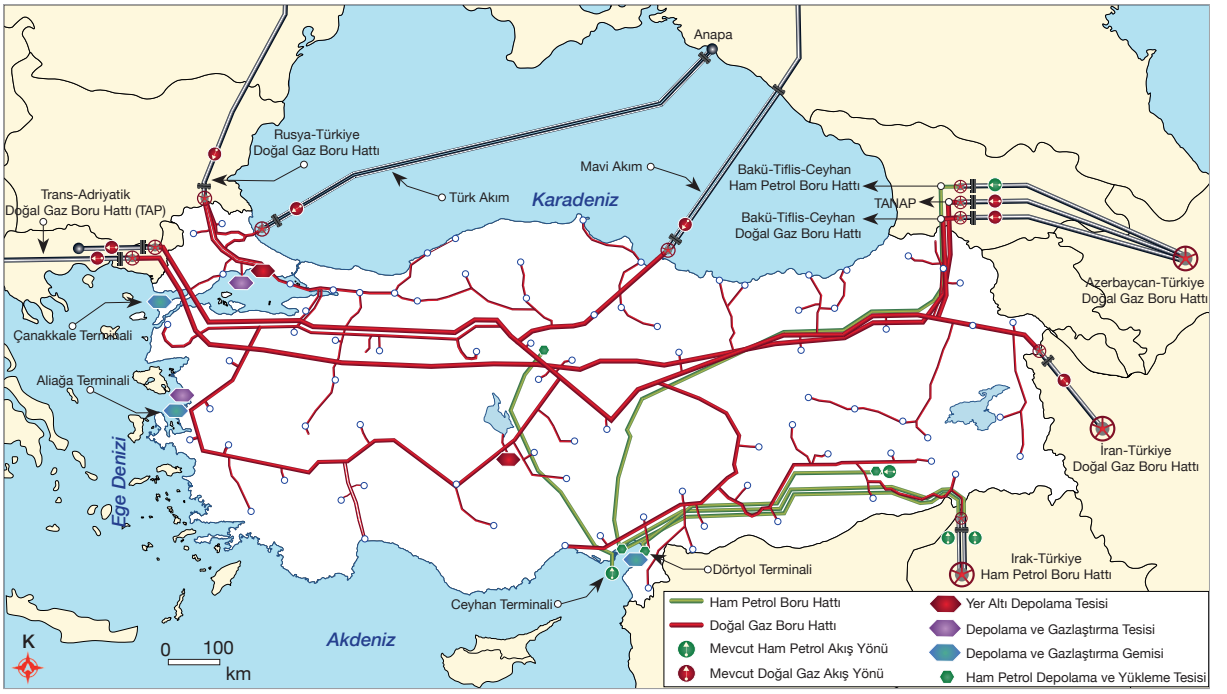

Harita 2.11: Türkiye'de yer alan doğal gaz ve petrol boru hatları (BOTAŞ)

2.7. ARA DEĞERLENDİRME

Yıl	Deniz Yolu	Demir Yolu	Kara Yolu	Hava Yolu
2013	88,2	0,9	57,8	13,2
2014	88,9	0,9	61,1	14,3
2015	79,7	0,8	51,9	17,4
2016	80,1	0,7	49,5	17,9
2017	93,3	0,7	50,9	17,2
2018	108,8	0,7	52,2	14,1
2019	109,1	0,9	54,4	14,8
2020	100,9	1,3	53,1	12,7
2021	133,7	1,6	68,7	18,7

1. Yukarıdaki tabloda ulaşım türlerine göre Türkiye'nin elde ettiği ihracat gelirlerine (milyar dolar) yer verilmiştir. Söz konusu verilerden hareketle Türkiye'nin gerçekleştirdiği ihracatta hangi ulaşım sistemleri daha çok kullanılmaktadır? Nedenini açıklayınız.

2. Türkiye'de gerçekleştirilen ihracatta demir yollarının kullanımını artırmak için neler yapılabilir?

3. Aşağıdaki tabloda verilen ifadelerin hangi ulaşım sistemine ait olduğunu ilgili kutuları işaretleyerek belirtiniz.

İfadeler	Kara Yolu	Demir Yolu	Deniz Yolu	Hava Yolu	Boru Hattı
Hız ve konfor yönünden daha fazla tercih edilmektedir.					
Türkiye'de 1926 yılında çıkarılan Kabotaj Kanunu ile gelişmeye başlamıştır.					
Başlangıç ve varış noktaları arasında çok fazla aktarma gerektirmemektedir.					
Türkiye'de özellikle 1923-1950 arasında gelişme gösteren ulaşım türüdür.					
Taşınan mamullerin sınırlı tutulduğu ulaşım çeşididir.					

4. Ulaşım sistemlerindeki gelişmelerin Türkiye'nin kalkınma sürecine etkileri nelerdir?

2. ÜNİTE

BEŞERÎ SİSTEMLER

4. BÖLÜM KÜRESEL TİCARET

Bu bölümde

- Dünya ticaret merkezleri ve ağlarının küresel ekonomideki yerini,
- Türkiye'deki ticaret merkezlerinin ticari ürün ve faaliyetlere etkilerini,
- Tarihî ticaret yolları ile Türkiye'nin konumu arasındaki ilişkiyi,
- Türkiye'nin dış ticarete yönelik faaliyetleri, dünya pazarındaki yeri ve ticari değeri olan ürünlerini

öğreneceksiniz.

Ünite Sunusu-4

Anahtar Kavramlar

Küreselleşme	İthalat
Ticaret yolları	Dış ticaret
E-ticaret	Ticaret ağı
Siber güvenlik	İpek Yolu
İhracat	Baharat Yolu

A DÜNYADA TİCARET

KONUYA GİRİŞ

Ülkeler arasında yapılan ticarette ham madde ve mamul maddeler yer değiştirir. Dış ticaret kapsamında yer alan bu ekonomik ilişkilerde petrol, buğday, muz, kahve, otomobil, giyim eşyası gibi ürünler ön plana çıkar. Uluslararası ticaret, önemini her geçen gün artıran geniş bir faaliyet alanına sahiptir. Bu ticarette en fazla büyüyen faaliyet kolu ise hizmet sektörüdür. Teknoloji ve haberleşme alanında yaşanan gelişmeler, uluslararası ticarette bu sektörün önemini artırmaktadır.

Verilen bilgilere göre aşağıdaki soruları cevaplayınız.

1. Yakın çevrenizde üretilen mal ve hizmetlerden hangileri küresel ticarette yer almaktadır? Örnekler veriniz.
2. Hizmet sektörüne ait hangi ürünlerin küresel ticarette daha çok rağbet gördüğünü düşünüyorsunuz? Açıklayınız.

Bir mal veya hizmetin kâr elde etmek amacıyla alım satımına yönelik yapılan etkinliklerin tümüne **ticaret** denir. Ticaretin ortaya çıkışı, Neolitik Çağ'da yapılan tarımsal faaliyetler ile Kalkolitik Çağ'da madenlerin işlenmesi sürecine dayanır. Bu dönemlerde yapılan aletler ve üretilen ihtiyaç fazlası ürünlerin değiş tokuş usulüne göre el değiştirmesi sonucu ticari faaliyetler başlamıştır. Sanayi Devrimi'yle birlikte buhar gücüne dayalı makinelerin icadı, seri üretimi artırmış ve üretilen malların dağıtımını kolaylaştırmıştır (Görsel 2.34). Üretimde gerekli olan ham maddeler ve ihtiyaç fazlası mallar, üreticileri farklı pazar arayışlarına yönlendirmiş böylece ticaret farklı bir boyut kazanmıştır. Teknolojik gelişmeler ve üretimdeki artış, ulaşım sektörünü geliştirerek üretilen malların hızlı ve güvenli bir şekilde pazar alanlarına taşınmasını sağlamıştır. Yaşanan bu gelişmeler ticari hareketliliği artırmış ve birçok firma farklı alanlarda yatırım yapmaya başlamıştır. Gümrük birliği anlaşmalarıyla daha fazla serbestlik kazanan ticari faaliyetler, ortak pazar alanlarında artışa neden olmuştur.

▲ **Görsel 2.34:** Sanayi Devrimi ile birlikte buhar gücüne dayalı ulaşım araçlarının kullanılması ticari faaliyetleri hızlandırmıştır.

Ticaret, başlangıcından bugüne dek gelişerek küresel bir boyut kazanmıştır. Bu kapsamda dünyanın herhangi bir bölgesinde üretilen bir ürün, arz talep doğrultusunda istenilen her yere gönderilebilmektedir.

Ticarette asıl amaç, üretilen malları satmak ve ihtiyaç duyulan ürünleri satın almaktır. Bu kapsamda ülke içerisinde yapılan ticarete **iç ticaret**, ülkeler arasında yapılan ticarete ise **dış ticaret** adı verilir. Dünyada hiçbir ülke kendi ihtiyacını karşılayabilecek düzeyde ham madde, kapasite ve sermaye imkânına sahip değildir. Bu nedenle ülkeler, sahip olduğu fazla ham maddeleri ve ürettiği ürünleri başka ülkelere satar, ihtiyaç duyduğu ürünleri de başka ülkelerden satın alır. Ülkeler arasında yapılan bu tür alım satım faaliyetlerine **uluslararası ticaret** adı verilir.

Teknoloji, ulaşım ve iletişim sistemlerinde yaşanan gelişmeler ticari faaliyetlerin daha geniş alanlarda ve daha hızlı gerçekleşmesine imkân sunmaktadır. Bu gelişmeler, ülkeler arası ticarette siyasi sınırların etki alanının azalmasına ve yeni pazar arayışları ile serbest ticaret bölgelerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Ülkeler ve bölgeler arasında gerçekleşen bu faaliyetlere bağlı olarak ticaret ağının genişlediği ve ticaretin küresel bir boyut kazandığı söylenebilir (Harita 2.12).

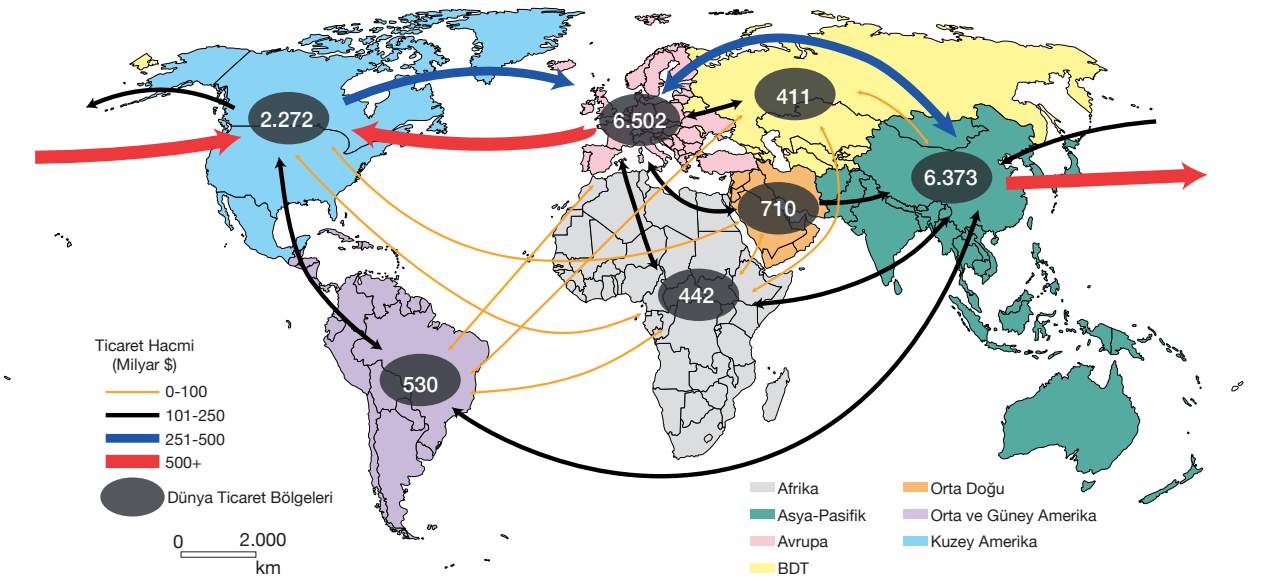

Harita 2.12: Bölgeler arasındaki dünya ticaret ağı ve hacmi (DTÖ, 2020)

Dünyada gerçekleşen ticari faaliyetlerde bazı merkezler ön plana çıkmaktadır. Dünya ticaretinin yaklaşık %88'ini elinde bulunduran Avrupa Birliği, Uzak Doğu Asya Bölgesi ve Kuzey Amerika bu merkezlere örnek verilebilir. Ekonomik büyüklük ve ticaret hacmi bakımından bu üç bölgenin oldukça gerisinde kalan Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT), Orta Doğu, Güney Amerika ve Afrika bölgeleri ise dünya ticaretinde yaklaşık %12'lik bir paya sahiptir (Grafik 2.6).

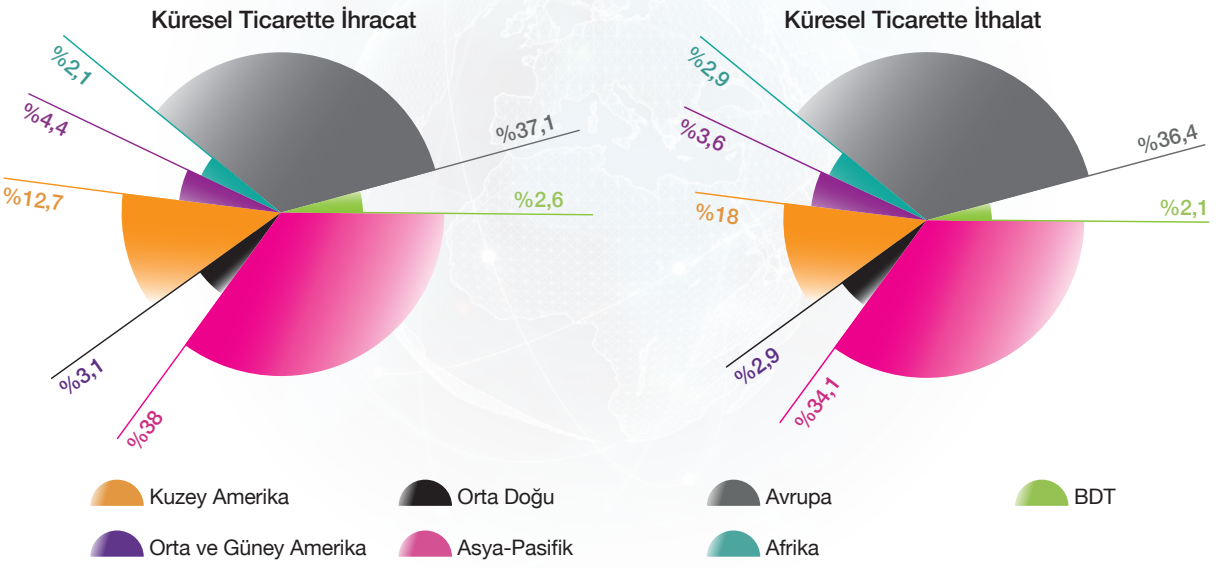

Grafik 2.6: Ticaret bölgelerinin dünya ticaretindeki payı (DTÖ, 2020)

COĞRAFİ BAKIŞ

COVID-19 Pandemisi ve Küresel Ekonomi

COVID-19 pandemisi, dünyada yakın tarihte görülen en büyük ekonomik krize yol açmıştır. Yaşanan salgın; üretimin düştüğü, iş kayıplarının arttığı, ticarette arz talep dengesinin ciddi şekilde kesintiye uğradığı bir süreci beraberinde getirmiştir. Etkileri devam eden bu süreç, yatırım ve ticaretin daha kırılgan bir hâl almasına neden olmaktadır. Dünyadaki birçok ekonomi otoritesi, salgından kaynaklanan ekonomik durgunluğun küresel bazda kişi başına düşen GSYH oranlarında önemli düşüşlere neden olacağını öngörmektedir. Bu öngörünün gerçekleşmesi durumunda ülkeler, II. Dünya Savaşı'ndan sonraki en büyük ekonomik krizle karşı karşıya kalacaktır. Tüm bu yaşananlar bağlamında ortaya çıkan tablo, ekonomik belirsizliklerin küresel düzeyde devam edeceğini, yatırımlar konusunda temkinli davranılacağını ve uluslararası ticaretin normal seyrine dönüş süresinin uzayabileceğini göstermektedir.

COVID-19 pandemisi küresel ticareti önemli ölçüde sekteye uğratmıştır.

COVID-19 pandemisinde olduğu gibi geçmiş dönemlerde küresel ticareti etkileyen hangi olaylar yaşanmıştır?

II. Dünya Savaşı'ndan en fazla etkilenen ülkelerin toparlanabilmesi için küresel düzeyde ekonomik örgütlerin kurulmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bu amaçla bir araya gelen devletlerin kendi aralarında yaptığı anlaşmalar sonucu bölgesel ve ekonomik örgütler dönemi başlamıştır. Üretimde olduğu gibi pazar ihtiyacının da arttığı bu dönemde devletler arası iş birliği önem kazanmış, aynı coğrafi bölgede yapılan ticaretin daha kolay gerçekleşebilmesi için ekonomide serbest pazar sistemine geçilmiştir.

Küreselleşen dünyada kaydedilen gelişmeler, ekonomik faaliyetlerin bütünüyle değişmesine neden olmuştur. Bu kapsamda bölgeselleşme kavramı gündeme gelmiş, ülkeler; bulundukları coğrafi sınırlar içerisinde ekonomik yönden kalkınmak, pazar oluşturmak ve rekabet ortamında ayakta kalabilmek için birleşme yoluna gitmiştir. Bu açıdan bakıldığında bölgeselleşme hem küreselleşmenin bir sonucu hem de küreselleşme karşısında bir direnme gücü olarak değerlendirilebilir.

Bölgesel nitelik taşıyan uluslararası örgütler, aynı coğrafi konumda yer alan ve tarihî ilişkileri olan ülkeler arasında kurulmaktadır. Bahsedilen bu özellikler; bölgesel bütünleşmenin yanı sıra serbest dış ticaret ilkesinin yerleşmesi, ortak gümrük anlayışının hâkim olması ve ortak pazar aşamalarına geçiş sürecini kolaylaştırmaktadır. Uluslararası örgütler aracılığıyla bir araya gelen ülkeler, serbest dış ticaret faaliyetleri sayesinde daha geniş pazarlara ulaşma imkânına kavuşmaktadır. Aynı zamanda bu tür girişimler, ülkeler arasında yapılan anlaşmaların da etkisiyle gümrük vergisinde bazı kolaylıklar sağlayarak ticaret hacminin artması ve yatırımların hız kazanmasına katkı sunmaktadır.

CEVABI SENDE

Ülkelerin küresel sorunlar karşısında örgütlenmesi, sorunların çözümüne ve küreselleşmeye ne tür katkılar sağlamaktadır?

Bölgesel Ticaret Anlaşmaları

Ekonomik kalkınmanın sağlanabilmesi ve komşu ülkelerle ticari ilişkilerin geliştirilebilmesi amacıyla bugüne kadar çok sayıda bölgesel ticaret anlaşması yapılmıştır. Bu anlaşmaların en önemlilerinden biri Avrupa Birliği Sözleşmesi'dir. Belçika, Almanya, Fransa, Hollanda, Lüksemburg ve İtalya arasında 1951'de imzalanan Paris Antlaşması'na göre Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu kurulmuştur. Topluluk, üye ülkelerin diğer sektörlerde de ekonomik birliktelik sağlayabilmesi için 1957 yılında imzalanan Roma Antlaşması ile Avrupa Ekonomik Topluluğu'na dönüştürülmüştür. 1992 yılına gelindiğinde ise imzalanan Maastricht (Mastriht) Antlaşması kapsamında Avrupa Birliği (AB) kurulmuştur. Başlangıçta 6 üye devletten oluşan teşkilatın üye sayısı günümüzde 27'ye ulaşmıştır. AB'nin kurulma amaçları arasında gümrük birliğinin sağlanması, güvenlik, dış politika, ulaştırma, tarım, kültürel faaliyetler vb. alanlarda ortak hareket edilmesi yer almaktadır.

Dünya üzerinde kurulan ticari örgütlerden bir diğeri Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi Anlaşması'dır (NAFTA). ABD, Kanada ve Meksika arasında imzalanan NAFTA (1994), üye devletler arasındaki ticari faaliyetlere esneklik tanıyarak Kuzey Amerika'da serbest bir ticaret bölgesi kurulmasını ve her türlü ticari kısıtlamanın kaldırılmasını hedeflemektedir. Diğer bir ticari örgütlenme olan Güney Ortak Pazarı (MERCOSUR veya MERCOSUL); 1991 yılında Arjantin, Brezilya, Paraguay ve Uruguay arasında imzalanan Asuncion (Asunsion) Anlaşması ile oluşturulmuştur. Bu anlaşmada ana hedef, üye ülkeler arasında serbest bir ticari bölge oluşturulduktan sonra ortak gümrük tarifesinin uygulandığı; mal, hizmet ve üretim faktörlerine yönelik serbest dolaşımın sağlandığı bir pazar kurulmasıdır.

Küresel ticarette önem arz eden bir başka sözleşme, Uzak Doğu Bölgesel Serbest Ticaret Anlaşması'dır (RCEP). RCEP, Uzak Doğu'daki bölgesel ticaret anlaşmalarından biri olan Güneydoğu Asya Uluslar Birliği (ASEAN) Zirvesi'nde (Endonezya, 2011) tasarlanarak Vietnam Zirvesi'nde imzalanmıştır (2020). Dünyanın en büyük serbest ticaret anlaşması olarak kabul edilen RCEP, gelişmişlik seviyeleri farklı ülkelerin taraf olduğu önemli bir sözleşmedir (Harita 2.13).

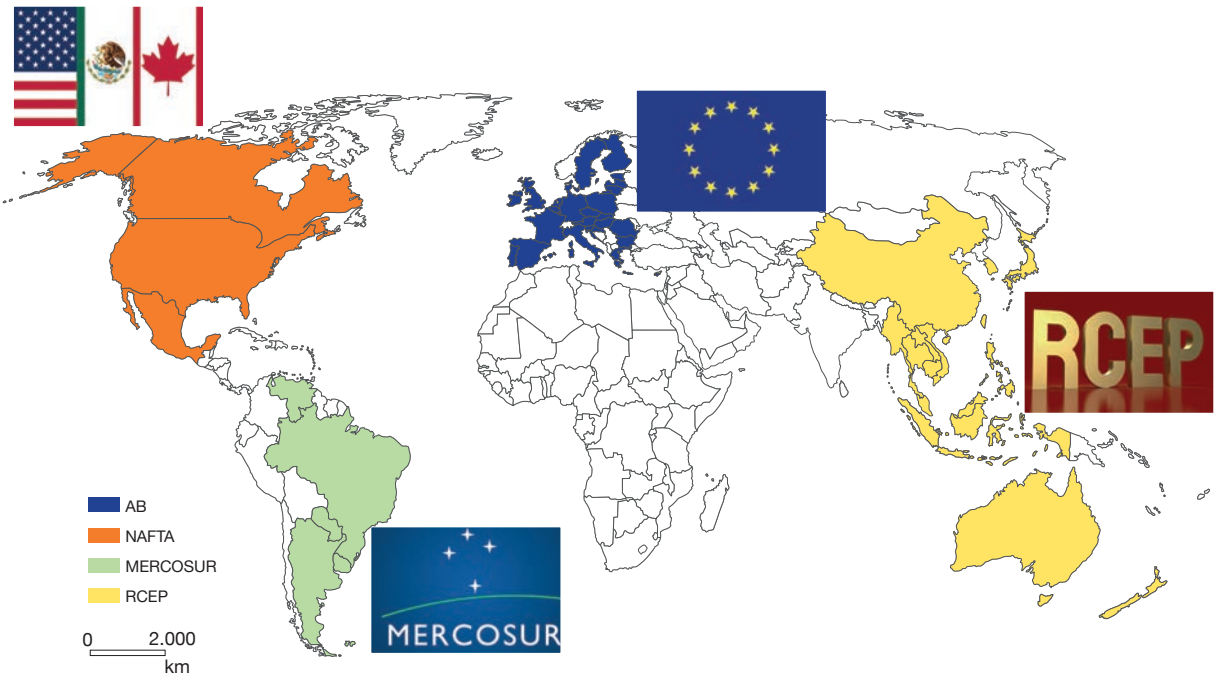

▲ **Harita 2.13 :** Dünyadaki bazı bölgesel ticari iş birliği örgütleri

DERS DIŞI UYGULAMA

Etkinlik İsmi	Küresel Ticaret	
Amaç	Dünya ticaretinde önemli bölgesel ticari iş birliği örgütlerinin küresel ekonomideki yerini analiz edebilme.	1 Hafta
Kazanım	12.2.10. Dünya ticaret merkezleri ve ağlarını küresel ekonomideki yerleri açısından analiz eder.	Bireysel
Alan Becerileri	Coğrafi Sorgulama Becerisi, Harita Becerisi	
Yöntem-Teknik	Araştırma / İnceleme	

Yönerge: Tabloda yer alan soruları cevaplayınız.

Yöntem	Soru	Cevap
ARAŞTIR	Dünya ticaretinde önem arz eden bölgesel ticari iş birliği örgütleri hangileridir?	
İLİŞKİLENDİR	Türkiye'nin söz konusu ticari örgütlerle ilişkileri ne düzeydedir?	
PAYLAŞ	Küresel ticarette önemli bir yere sahip olan bölgesel ticari iş birliği örgütleri, bu örgütlerin faaliyetleri ve Türkiye'nin bu örgütlerle olan ilişkilerine dair bir grafik bilgi ve harita hazırlayarak paylaşımda bulununuz.	

2.8. ARA DEĞERLENDİRME

1. Dünyada küresel yönden önem arz eden ticaret merkezleri hangileridir?

2. Küresel ticaret merkezlerinin ortaya çıkmasında ve uluslararası ticaret ağının belli alanlarda gelişmesinde hangi faktörler etkili olmuştur?

3. Değişen sosyoekonomik şartlar göz önüne alındığında gelecekte uluslararası ticaret hacmi ve ağında ne gibi değişiklikler yaşanabilir? Örnek vererek açıklayınız.

B TÜRKİYE'DE TİCARET

KONUYA GİRİŞ

Ülke sınırları içinde yürütülen ticari faaliyetler, iç ticaret kapsamında değerlendirilir. Türkiye, bu ticaret türünde son derece hareketli bir ülkedir. İç ticarete yönelik her türlü alım satım işleri; toptancı hali, borsa, pazar, fuar, panayır, AVM, büyük mağazalar gibi merkezlerde yapılır. Bu tür merkezlerin yoğun olarak bulunduğu büyük şehirler, ticari gelişmişlik bakımından önemli bir yere sahiptir.

Verilen bilgilere göre aşağıdaki soruları cevaplayınız.

1. Yaşadığınız yerde bulunan ticaret merkezleri, ihtiyaç duyduğunuz ürünleri karşılayabilecek düzeyde midir? Düşüncelerinizi örneklerle açıklayınız.
2. Türkiye'de çok hareketli bir iç ticaret oluşmasında hangi faktörlerin etkisinden söz edilebilir?
3. **E-ticaret**, ürün ve hizmetlerin tüketicilere genel ağ ortamında sunulduğu ticaret türüdür. Buna göre
   a) İhtiyaç duyduğunuz ürünleri bu şekilde temin etme yolunu tercih ettiniz mi? Neden?
   b) Bu ticaret türünün avantaj ve dezavantajları ile ilgili neler söyleyebilirsiniz?

Türkiye'de her bölgenin kendine özgü coğrafi özellikleri ve potansiyeli vardır. Üretimi yapılan tarımsal ve hayvansal ürünlerin bölgeler arasında farklı olması, sanayi kuruluşları ve yer altı kaynaklarının dengesiz dağılımı, nüfusun dağılışında görülen düzensizlik, bölgelerin sosyokültürel ve ekonomik yönden farklılık göstermesi gibi faktörler iç ticaretin gelişmesinde etkili olmuştur. Şehir ve pazarlara gelen tüccarlar, burada ürünlerini satarken ihtiyaç duyduğu ürünleri de satın alma imkânına kavuşmaktadır. Bu durum, üretici ile tüketici arasındaki alışverişin gerçekleştiği yerlerin ticaret merkezleri veya ticaret şehirlerine dönüşmesini sağlamıştır. Şehirler tarım ürünlerine ve sanayi ham maddesine, kırsal kesimler ise sanayi mamullerine daha fazla ihtiyaç duymaktadır. Bu sayede kırsal kesimle şehir arasında canlı bir ticaret görülmektedir. Genel itibarıyla Türkiye'nin iç ticaretinde tarımsal ve hayvansal ürünler, sanayi ürünleri ve hizmet sektörüne ait ürünler yer almaktadır (Tablo 2.7).

Tablo 2.7: Türkiye'de İç Ticarete Konu Olan Bazı Ürünler (TÜİK, 2021)

Tarım ve Hayvancılık Ürünleri	Sanayi ve Maden Ürünleri	Hizmet Sektörü
• Tarım ürünleri (buğday, çay, zeytin, pirinç, turunçgiller vb.)	• Otomotiv	• Eğitim
• Hayvansal ürünler (et, süt, yumurta vb.)	• Makine	• Sağlık
• Su ürünleri	• Tekstil	• Turizm
• Orman ürünleri	• Deri	• Ulaşım
	• Kimya ve petrol ürünleri	• Bankacılık
	• Taşa bağlı sanayi ürünleri	

Türkiye'de ticarete konu olan ürünlerin pazarlanması toptan, perakende ve elektronik ticaret şeklinde gerçekleşmektedir. **Toptan ticaret**, üretilen ürünün tüccarlar tarafından büyük miktarlarda satın alınmasıdır. **Perakende ticaret**, ürünlerin tek tek veya küçük parçalar hâlinde satılmasını ifade eder. **E-ticaret** ise herhangi bir ürünün genel ağ kanalıyla pazarlanması olarak adlandırılmaktadır. E-ticaret sayesinde ihtiyaç duyulan herhangi bir ürün, istenilen siteden kolayca sipariş verilebilmektedir. Bu kolaylıkların yanı sıra e-ticarette müşterilerin karşı karşıya kaldığı bazı sorunlar da söz konusudur. Sipariş verilen ürünle gönderilen ürünün aynı olmaması, kimlik ve kart bilgilerinin üçüncü kişilerin eline geçebilmesi bu sorunlara örnek verilebilir. Dolayısıyla e-ticaretin devlet tarafından onay verilen güvenilir sitelerden yapılmasına özen gösterilmelidir. E-ticaret, dünyada olduğu gibi Türkiye'de de her geçen gün daha fazla talep görmektedir. Özellikle COVID-19 pandemisi sürecinin e-ticarete olan ilgiyi daha fazla artırdığı söylenebilir (Görsel 2.35).

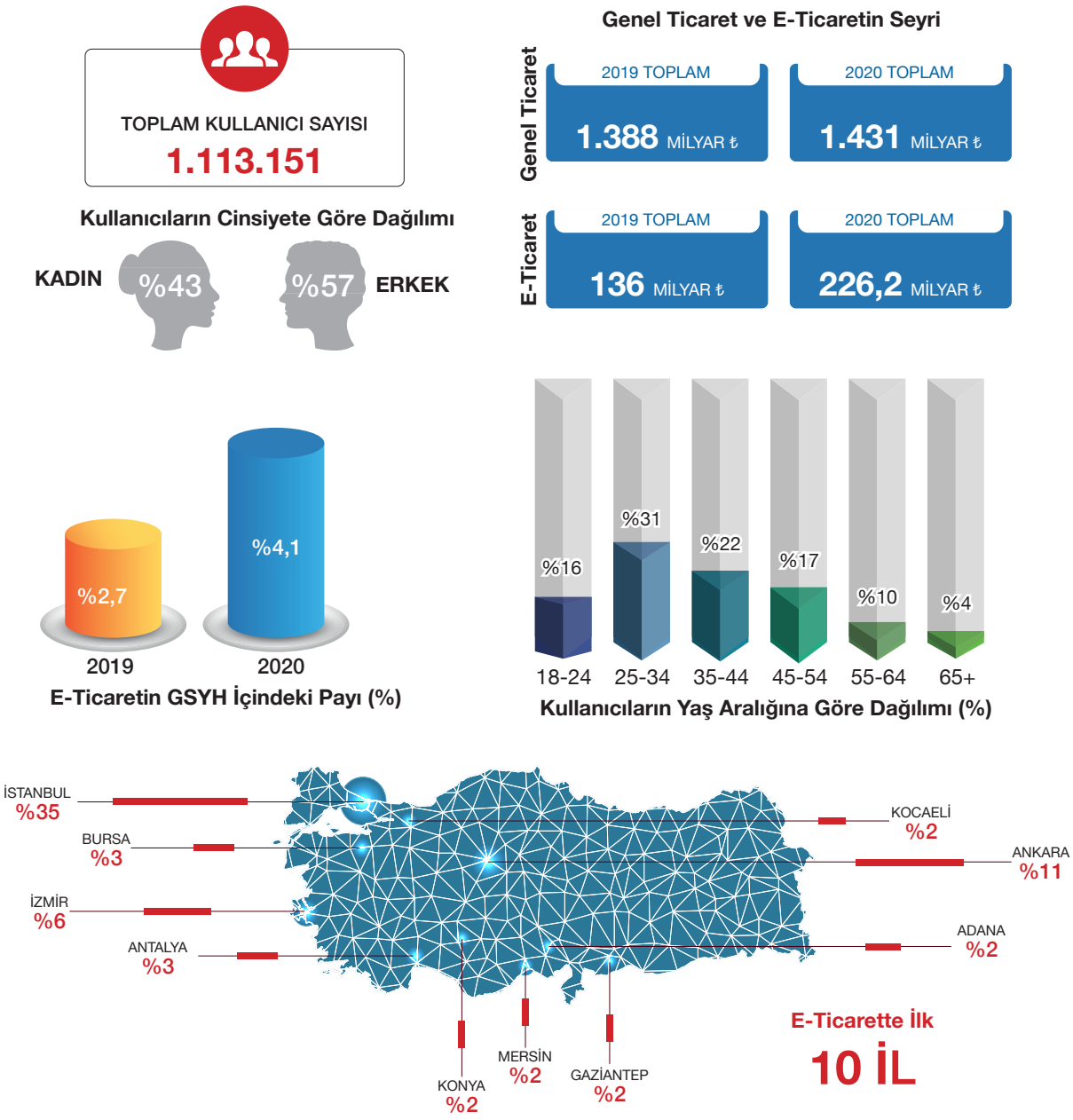

▲ **Görsel 2.35:** Türkiye'de e-ticaret verileri (2020)

COĞRAFİ BAKIŞ

Güvenli Sanal Alışveriş

T.C. Ticaret Bakanlığının, çevrim içi alışverişte tüketicilerin dikkat etmesi gereken hususlarla ilgili tavsiyeleri şunlardır:

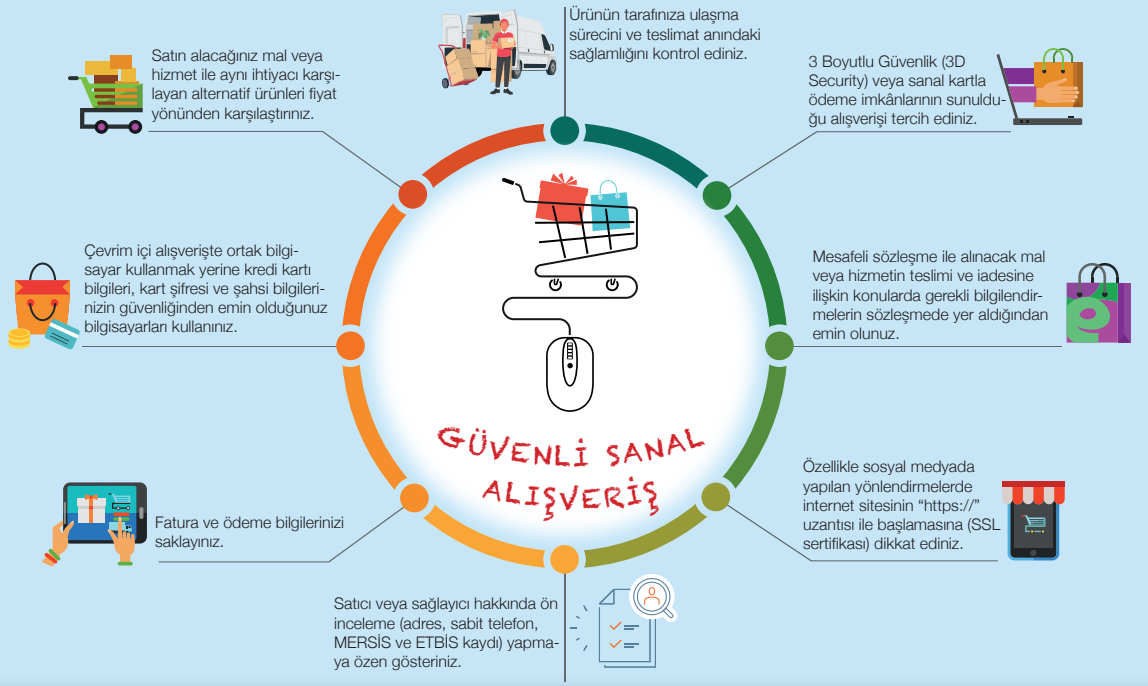

UYGULAMA

Aşağıdaki haritada Türkiye'de yer alan bazı iller gösterilmiştir.

İllerin sahip olduğu coğrafi özellikleri göz önünde bulundurarak aşağıdaki soruları cevaplayınız.

1. Verilen illeri ham madde, üretim (tarım ve sanayi) ve pazar alanları şeklinde sınıflandırınız.
2. Türkiye'de ham madde, üretim ve pazar alanlarının dağılış yönünden farklılık göstermesi ticareti nasıl etkilemektedir? Açıklayınız.
3. Ticari anlamda diğerlerinden daha geniş etki alanına sahip olan illeri belirtiniz.
4. Ticari faaliyetlerin belirli alanlarda yoğunlaşması ne tür sonuçlara yol açmaktadır?

Türkiye sanayi, teknoloji ve ulaşım alanındaki gelişmelere bağlı olarak iç ticarette ciddi ilerlemeler kaydetmiştir. Nüfus artışı, bölgeler arası farklılıklar ve iş birlikleri, pazarlama ve reklam kampanyaları, iletişim araçlarındaki gelişmeler, hazır ürünlerin daha çok talep görmesi gibi faktörler tüketimi artıran ve iç ticareti canlandıran unsurlardır. Büyük şehirler; tarımsal ürünler, sanayi ürünleri ve hizmet sektörü açısından iç ticaretin yoğun olduğu alanlardır. Özellikle büyük şehirlerde sayıları her geçen gün artan zincir marketler ve alışveriş merkezleri; iç ticareti etkileyerek yerel, bölgesel ve ulusal düzeyde ticaret merkezlerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

▲ **Görsel 2.36:** Kapalıçarşı (İstanbul), önemli ticaret merkezlerinden biridir.

Borsa ve finans faaliyetlerinin de merkezi olan İstanbul, yurt içindeki en büyük ticaret merkezidir (Görsel 2.36). İzmir, Ankara, Bursa, Gaziantep, Adana gibi şehirler diğer önemli ticaret merkezleri arasında yer almaktadır (Görsel 2.37). Büyük şehirlerin yanı sıra ticari anlamda etki alanları sınırlı olan orta büyüklüğe sahip şehirler de vardır. Bu tür şehirlerde belli bir bölgeye ait ürünler toplanarak büyük tüketim merkezlerine gönderilir. Diğer taraftan da büyük ticaret merkezlerinden gelen çeşitli ürünler bu bölgelerde pazarlanır. Bölgesel düzeyde olan bu tür ticaret merkezlerine Konya, Kayseri, Malatya, Erzurum, Diyarbakır, Samsun, Trabzon, Mersin ve Antalya şehirleri örnek verilebilir.

CEVABI SENDE

COVID-19 pandemisinin Türkiye'deki ticari faaliyetlere etkisine dair neler söyleyebilirsiniz?

▲ **Görsel 2.37:** İzmir Limanı

▲ **Görsel 2.38:** Türkiye'de çay, iç ticarette önemli bir üründür.

▲ **Görsel 2.39:** Palandöken Kayak Merkezi (Erzurum)

Sanayi ve madencilik bölgeleri, ulaşım ve pazarlamanın geliştiği alanlardır. Organize sanayi bölgelerinin yoğunlaştığı (İstanbul, Kocaeli, Bursa, Tekirdağ vb.) veya zengin maden rezervlerine sahip bu alanlar (Zonguldak, Batman vb.) aynı zamanda nüfus yoğunlukları bakımından da önemli tüketim merkezleridir.

Tarım bölgeleri, tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin yoğun olduğu alanları kapsar. Bu bölgelerde ticari hareketlilik hasat döneminde daha fazladır. Rize'de çay, Ordu'da fındık, Antalya'da sera ürünleri ve turunçgiller, Konya'da buğday, Aydın'da incir, Kars'ta et ve süt ürünleri, Trabzon'da deniz ürünleri, Muğla'da arıcılığa dayalı ürünler iç ve dış pazarlarda alıcı bulan tarımsal bölge ürünlerine örnek verilebilir (Görsel 2.38).

Turizm bölgeleri ticaret ve tüketim açısından öne çıkan alanlardır. Bu bölgeler, özellikle taleplerin arttığı sezonlarda tüketim artışına bağlı olarak önem kazanan ticaret merkezleri konumundadır. Konaklama tesisleri, tüketime dayalı gıda ve giyim ürünleri ile turistik ürünlerin satıldığı pazar ve dükkânlar bu bölgelerde ticari öneme sahiptir. Örneğin Bodrum, Marmaris, Çeşme kıyı turizmi; Uludağ, Kartalkaya, Palandöken kış turizmi; Kapadokya da doğa ve kültür turizmi açısından önemli ticaret merkezleri hâline gelmiştir (Görsel 2.39).

Pazar, hal, panayır ve fuarlar ticari faaliyetlerin gerçekleşmesinde önemli aracı noktalarıdır. **Pazar**lar, birçok yerleşim yerinde haftanın belli günlerinde kurulan ve üretici ile tüketicinin alışveriş için buluştuğu yerlerdir. **Hal**ler, haftanın her günü faaliyet gösteren ve yaş meyve-sebzelerin toptan alım satımının yapıldığı alanlardır. **Panayır**lar ise yılın belli dönemlerinde kurulan, satış yapma ve sergi açma imkânı sunan büyük pazar alanlarıdır. Bir diğer ticari faaliyet noktası olan **fuar**lar; yöresel, bölgesel ve uluslararası alanda çeşitli ürünlerin tanıtılması, pazarlanması amacıyla kurulan ve kuruldukları yerin ekonomisine önemli katkılar sunan alanlardır.

2.9. ARA DEĞERLENDİRME

1. Türkiye'de canlı bir iç ticaret oluşmasında etkili olan faktörler nelerdir?

2. Günümüzde yaşanan gelişmeler doğrultusunda gelecekte e-ticaretin küresel ticaretteki payı ile ilgili neler söyleyebilirsiniz? Düşüncelerinizi örneklerle açıklayınız.

C TARİHÎ TİCARET YOLLARI VE TÜRKİYE

KONUYA GİRİŞ

Orta Çağ Türk-İslam medeniyetinde ticari veya dinî amaçlı seyahat eden kervanların, ticaret yolları üzerinde konakladıkları mekânlara **kervansaray** adı verilir. Bu yapıların en tipik örneklerine Anadolu ile Maveraünnehir arasındaki coğrafyada rastlamak mümkündür. Güvenliğinden kervansaray amirinin sorumlu olduğu bu mekânlarda konaklayanlar, üç gün boyunca yemek ve oda hizmetinden ücretsiz şekilde yararlanabilirdi.

Verilen bilgilere göre aşağıdaki soruyu cevaplayınız.

Kervansaraylar, tarihî ticaret yollarının gelişmesine ne tür katkılarda bulunmuştur?

Coğrafi konumu nedeniyle tarih boyunca çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapan Anadolu, aynı zamanda Doğu ile Batı arasında bir köprü işlevi görmüştür. İlk Çağ'da olduğu gibi Orta Çağ'da da ticarete konu olan ve her yerde üretilemeyen ipek, tuz, baharat gibi ürünler Çin ve Hindistan başta olmak üzere Doğu medeniyetlerinden temin edilmiştir. Burada ifade edildiği gibi insanların söz konusu ürünleri kaynağından almak istemesi ticaret yollarını ortaya çıkarmıştır. Anadolu'da kurulan devletler için ayrı bir öneme sahip olan bu ticari güzergâhlara Kral Yolu, İpek Yolu ve Baharat Yolu örnek verilebilir.

Kral Yolu, Pers İmparatorluğu'nun önemli şehirlerini ve dönemin ön planda olan merkezlerini birbirine bağlaması bakımından ayrı bir öneme sahip olmuştur (Harita 2.14). Tarih boyunca etkisini kaybetmeyen bu güzergâh; zamanla Doğu-Batı arasında ekonomi, bilim, sanat, kültür, ticaret vb. alanlarda etkileşimi artıran önemli bir ulaşım ağına dönüşmüştür.

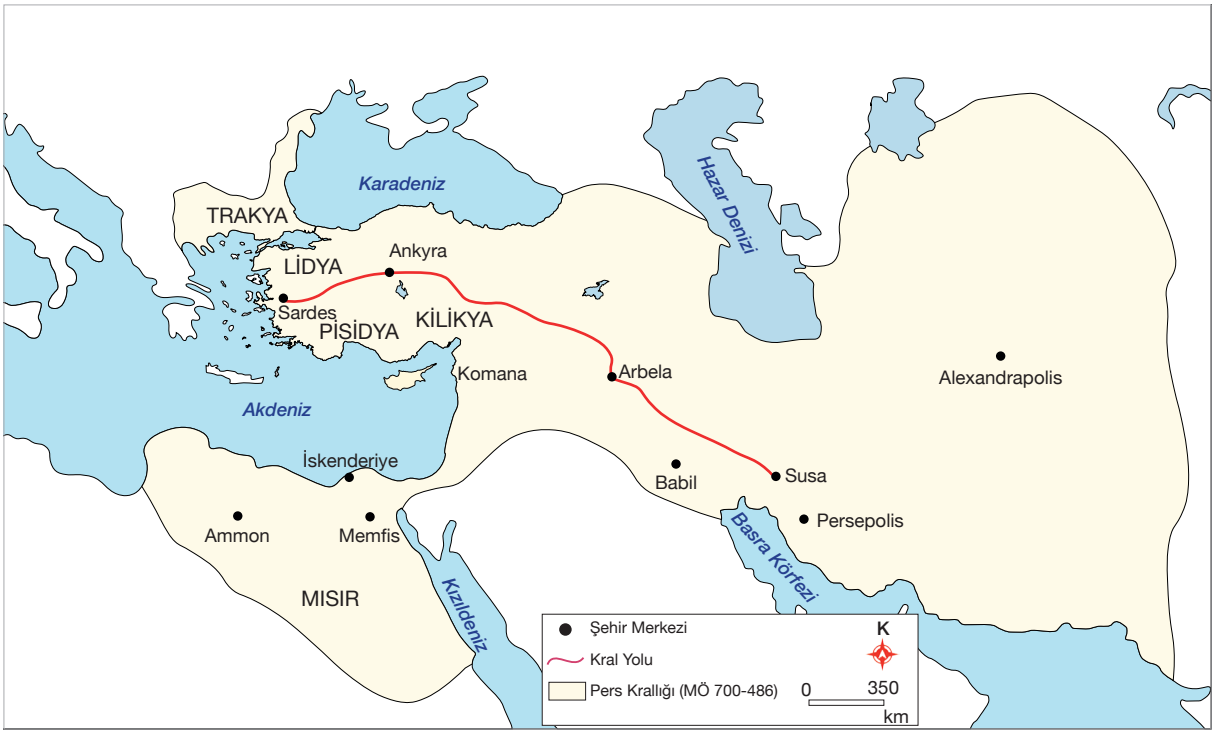

Harita 2.14 : Kral Yolu (Afshari ve Akarsu, 2021)

Görsel 2.40: Ani Antik Kenti, Orta Çağ'da önemli bir ticaret yolu olan İpek Yolu'nun Anadolu'daki ilk durağıdır.

Orta Çağ'da Çin'in Şian şehrinden başlayan **İpek Yolu**; günümüzdeki Doğu Türkistan, Moğolistan, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Türkmenistan'ı geçtikten sonra Hazar Denizi'ne, oradan da Anadolu ve Akdeniz üzerinden Avrupa'ya bağlanmaktaydı. Geçtiği bölgeleri tarih boyunca ekonomik yönden kalkındıran İpek Yolu, aynı zamanda Doğu ile Batı arasında bir kültür ve medeniyet köprüsü kurmuştur. Farklı rotalarıyla birlikte yaklaşık 7.000 km uzunluğundaki bu yolu kateden kervanlar, daha sonra Anadolu'daki limanlardan deniz yoluyla veya Trakya üzerinden kara yoluyla Avrupa'ya ulaşmayı başarmıştır. Çin'den gelen ipek, değerli taşlar, porselen, kâğıt ve cam ürünleri ile Orta Asya'dan gelen halı ve kilimin Avrupa'ya ulaşması bu şekilde gerçekleşmiş ve Anadolu, bu sayede oldukça önemli bir ticari merkez hâline gelmiştir (Görsel 2.40).

Doğu ile Batı arasında ticari ve kültürel bağlantıyı sağlayan bir diğer tarihî ticaret güzergâhı **Baharat Yolu**'dur. Hindistan'dan başlayan Baharat Yolu; Basra Körfezi yoluyla Irak'a, Yemen kıyılarına veya Kızıldeniz üzerinden Süveyş ve Akabe'ye, buradan da kara yoluyla Akdeniz'deki limanlara ulaşmaktaydı. Gemi ve kervanlarla bu limanlara getirilen karabiber, tarçın, Hindistan cevizi, çörek otu, zencefil, zerdeçal, karanfil vb. baharatlar daha sonra tüccarlar aracılığıyla buradan Avrupa'ya sevk edilmiştir. Baharatların yanı sıra inci, mercan, fil dişi, elmas gibi değerli taşların da Avrupa'ya taşınması yine bu yolla gerçekleşmiştir (Harita 2.15).

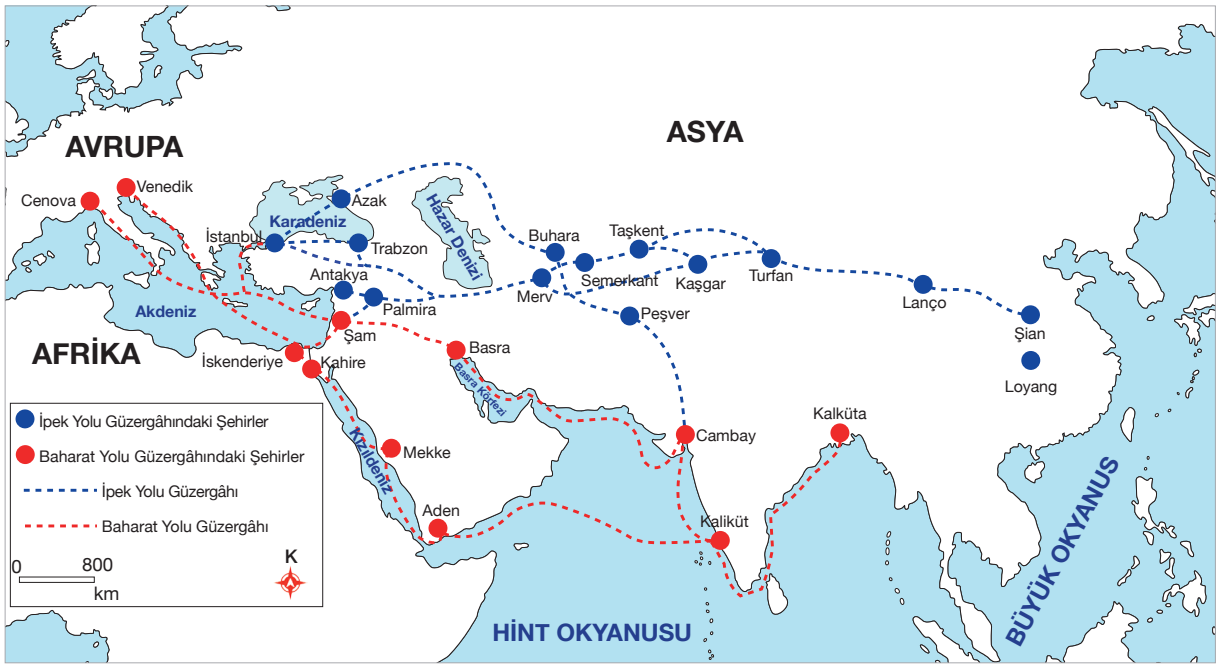

Harita 2.15: İpek ve Baharat yolları (Bakırcı, 2014)

COĞRAFİ BAKIŞ

Modern İpek Yolu Projesi

Çin Halk Cumhuriyeti, Doğu ile Batı arasındaki ilişkileri geliştirmeyi ve tarihî süreçte olduğu gibi İpek Yolu'nu yeniden canlandırmayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda ilk defa 2013 yılında telaffuz edilen ve One Belt One Road (Bir Kuşak, Bir Yol) sloganıyla 14-15 Mayıs 2017 tarihlerinde Pekin'de düzenlenen zirveye Türkiye'nin de dâhil olduğu 29 ülke üst düzey katılım göstermiştir. Asya, Afrika ve Avrupa'da devasa altyapı yatırımlarını öngören Modern İpek Yolu Projesi, İpek Yolu ve enerji yolları arasındaki ilişki açısından bölgenin çehresini değiştirecek bir özelliktedir. Aynı zamanda bu proje, 65 ülkeyi ilgilendiren çok önemli bir çalışma olma özelliğine sahiptir. Türkiye'de de bu anlamda kayda değer projeler planlanarak yavaş yavaş hayata geçirilmektedir. Marmaray, Yavuz Sultan Selim Köprüsü, Avrasya Tüneli, İstanbul Havalimanı, Bakü-Kars Hızlı Tren Yolu, 1915 Çanakkale Köprüsü, çeşitli otoyol hatları gibi çalışmalar bu tür projelere örnek verilebilir. Tarihî İpek Yolu güzergâhı ile hayli benzerlik gösteren Modern İpek Yolu, kara yolunun yanı sıra deniz yolu bağlantısına da imkân sunan önemli bir çalışmadır. Bu bakımdan hayli iddialı olan proje, "Bir Kuşak, Bir Yol: Ortak Refah İçin İş Birliği" sloganıyla öncelikli bir hedefe sahiptir. Bu husus, "karşılıklı kazanç" anlayışıyla hareket edileceğinin bir ifadesi olarak kabul edilebilir. Gerçekleşmesi hâlinde ilgili güzergâhtaki 3 milyara yakın insanı etkileyecek proje, aynı zamanda bölge ülkelerinin kalkınmasını ve daha aktif roller üstlenmesini de sağlayacaktır.

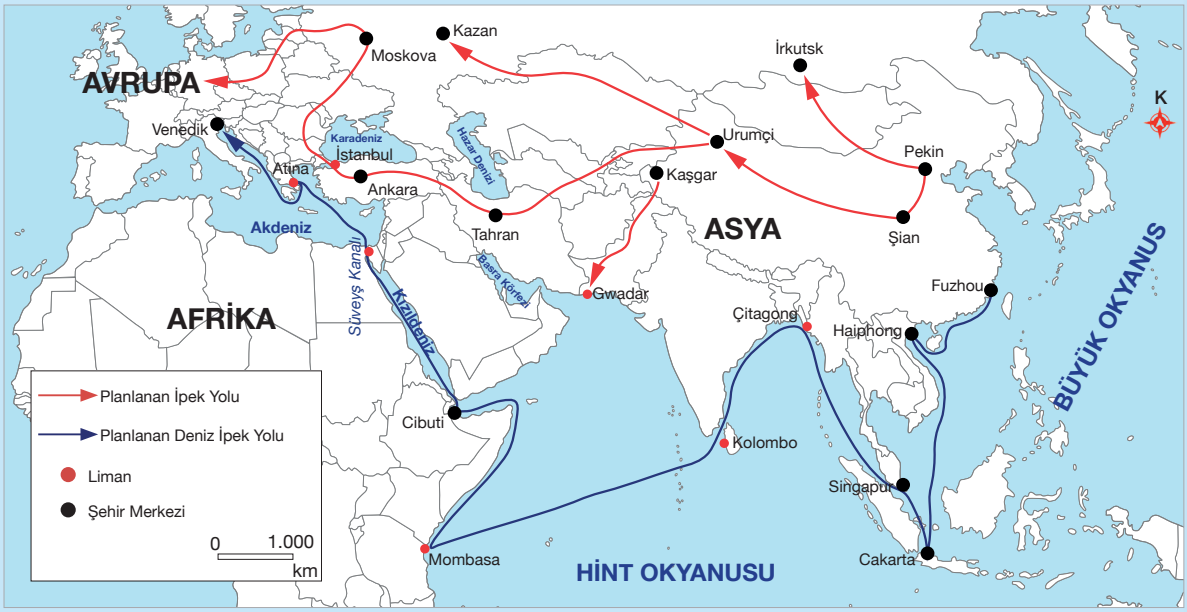

Modern İpek Yolu Projesi (Tuğrul, 2018)

1. İpek Yolu'nun yeniden canlandırılmasına yönelik faaliyetler hangi ülkelerin jeopolitik önemini artıracaktır? Örnekler vererek açıklayınız.

2. Modern İpek Yolu Projesi'nin Türkiye'nin uluslararası ilişkilerine etkilerini ve bu ilişkileri nasıl şekillendirebileceğini yorumlayınız.

Eski toplumlar açısından ticaret yolları; iletişim ve haberleşmeyi geliştiren, transit ticaret gelirlerini artıran ve sosyokültürel etkileşimi sağlayan bir niteliğe sahipti. Bu nedenle güçlü devletler, tarih boyunca bu tür güzergâhları kontrol altında tutmak ve ticari gelirlerini artırmak istemiştir. Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde ticaret yollarının işlerlik ve güvenliğine yönelik çalışmalar yapılması; Çin, Türk, Arap, Bizans gibi bölgesel güçlerin bu uğurda savaşları göze alan bir siyaset yürütmesi bu duruma örnek verilebilir. Ancak coğrafi keşifler sonrası yaşanan bazı gelişmeler (Ümit Burnu'nun keşfiyle Hindistan'a ulaşılması gibi), bu tür ticaret yollarının zamanla önemini yitirmesine neden olmuştur.

DERS DIŞI UYGULAMA

Etkinlik İsmi	Tarihî Ticaret Yolları	
Amaç	Tarihî ticaret yollarının Türkiye'nin konumuna etkisini değerlendirebilme.	1 Hafta
Kazanım	12.2.12. Tarihî ticaret yollarını Türkiye'nin konumu açısından değerlendirir.	Bireysel
Alan Becerileri	Harita Becerisi	
Yöntem-Teknik	Araştırma / İnceleme	

Yönerge: Tabloda yer alan soruları cevaplayınız.

Yöntem	Soru	Cevap
ARAŞTIR	Tarihî ticaret yolları hangileridir?	
İLİŞKİLENDİR	Tarihî ticaret yollarının ortaya çıkması ve gelişmesinde hangi faktörler etkili olmuştur?	
PAYLAŞ	Tarihî ticaret yollarının Anadolu'da kurulan devletlere ekonomik, siyasi ve kültürel yönden ne gibi etkilerde bulunduğuna dair bir grafik bilgi ve harita hazırlayarak paylaşımda bulununuz.	

2.10. ARA DEĞERLENDİRME

1. İpek ve Baharat yollarının ortaya çıkmasında etkili olan faktörler nelerdir?

2. İpek ve Baharat yolları dünyadaki hangi bölgelerin jeopolitik öneminin artmasına katkı sağlamıştır? Örnekler vererek açıklayınız.

3. Ticaret yollarının Anadolu'dan geçmesini Anadolu'nun konumuyla ilişkilendirerek açıklayınız.

TÜRKİYE'DE DIŞ TİCARET

KONUYA GİRİŞ

Türkiye'nin İhraç Ettiği Ürünlerin Sektörel Dağılımı (TÜİK, 2022)

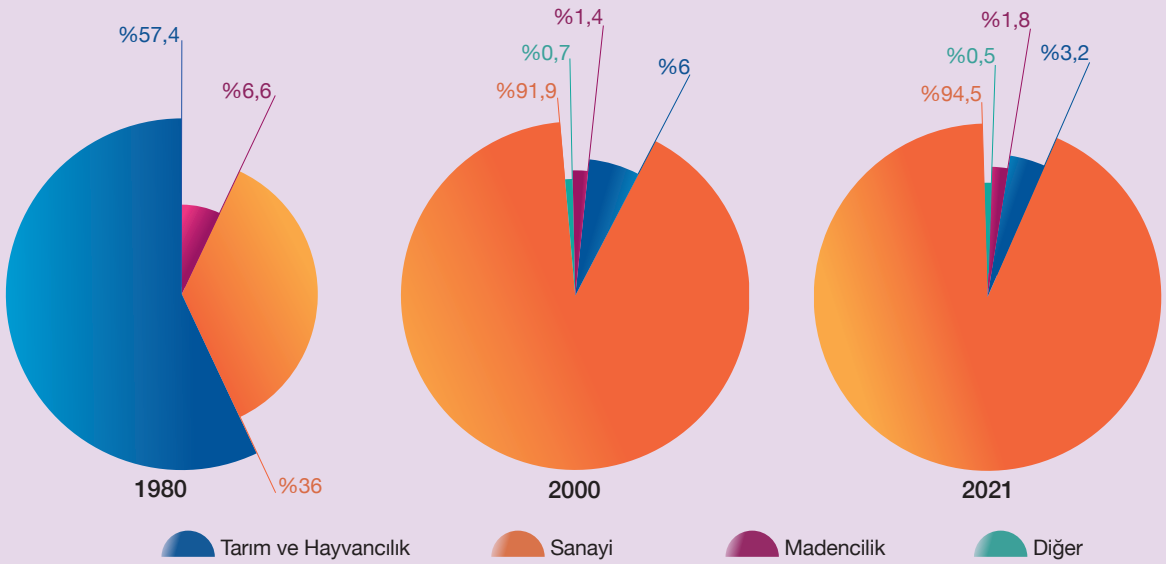

Verilen bilgilere göre aşağıdaki soruları cevaplayınız.

1. Türkiye'nin ihraç ettiği ürünlerin sektörel dağılımı belirtilen yıllarda nasıl bir değişim göstermiştir?
2. Sektörel bazda meydana gelen değişimin ülke ekonomisine etkisi ne yönde olmuştur? Düşüncelerinizi gerekçeleriyle açıklayınız.

Bir ülkenin başka ülkelerle ürün alışverişine dayalı gerçekleştirdiği ticari faaliyete **dış ticaret** adı verilir. Dış ticaret, dış alım (ithalat) ve dış satım (ihracat) olmak üzere ikiye ayrılır. Üretilen her türlü mal ve hizmetin başka ülkelere satılması **ihracat**, yabancı ülkelerden satın alınması ise **ithalat** olarak adlandırılır. İhracat gelirleri ile ithalat giderleri bir ülkenin dış ticaret hacmini oluşturur. Dış ticaret hacmi, ülkelerin kalkınma seviyelerini yansıtması bakımından oldukça önemlidir. Gelişmiş ülkelerin ithalat ve ihracat hacmi, az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere oranla daha fazladır. Belirli bir gelişim seviyesini yakalayamamış ülkelerde genellikle ithalat miktarının ihracattan daha fazla olduğu görülmektedir. Bu durum, ilgili ülkelerde dış ticaret açığına neden olur. Gelişmiş ülkelerde ise tam tersi bir durum söz konusu olup ihracat miktarı ithalattan daha fazladır. Bu tür ülkelerde de ticari faaliyetler açısından dış ticaret fazlası oluşur. Dış ticaretin ülke ekonomisindeki yeri ithalat ve ihracatın GSMH'ye oranına göre belirlenmektedir. İthalata oranla ihracatı daha fazla olan ülkelerde dış ticaret, millî gelirin artmasına katkı sağlar.

Ülkeler ekonomik yönden kalkınabilmek için ihracatı artırma, ithalatı ise azaltmaya yönelik tedbirler alır. Bu doğrultuda alınan kararlar ülkelerin dış ticaret politikasını oluşturur. Gümrük ve ticaret anlaşmaları, primler, sübvansiyonlar (destekleme), idari korumacılık, belli alanlarda ticaretin sınırlandırılması vb. uygulamalar bu kapsamda değerlendirilebilir.

CEVABI SENDE

Türkiye'de 1923'ten bugüne kadar dış ticaret hacmi artmasına rağmen dış ticaret açığı azalmamıştır. Bu durumun nedenleri nelerdir?

Türkiye'de dış ticarete yönelik en köklü ekonomi politikaları 1980'den sonra uygulanmaya başlamıştır. Bu döneme kadar korumacı politikaların ön planda olduğu dış ticarette ihracat daha çok tarımsal ürünler ve madenler gibi ham maddelerden, ithalat ise petrol ve makine ürünlerinden oluşmuştur. Ayrıca 1980'lere kadar dış ticaret hacminin genel itibarıyla çok düşük olduğu görülmektedir. 1980 sonrası dönemde serbest piyasa ekonomisine geçilmesiyle korumacı tedbirler kısmen azaltılmış, ihracata dayalı sanayileşme politikası benimsenmiş ve ihracat artışına yönelik politikalar uygulamaya konmuştur. Yaşanan politika değişikliği ve hayata geçirilen uygulamalar sayesinde ihracatta tarım ürünlerinin yerini daha çok sanayi ürünleri almış ve dış ticaret hacminde kayda değer bir artış sağlanmıştır (Tablo 2.8).

Tablo 2.8: Türkiye'nin 1923-2021 Yılları Arasındaki Dış Ticaret Hacmi (TÜİK, 2022)

Yıllar	İhracat (Milyon $)	İthalat (Milyon $)	Dış Ticaret Hacmi (Milyon $)	Dış Ticaret Açığı (Milyon $)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1923	50,8	86,9	137,7	-36,1	58,4
1930	71,3	69,5	140,9	+1,8	102,6
1940	80,9	50,1	130,9	+30,8	116,4
1950	263,4	285,7	549,1	-22,3	92,2
1960	320,7	468,1	788,9	-147,5	68,5
1970	588,5	947,6	1.536,1	-359,1	62,1
1980	2.910,1	7.909,3	10.819,4	-4.999,2	36,8
1990	12.959,3	22.302,1	35.261,4	-9.342,8	58,1
2000	27.774,9	54.502,8	82.277,7	-26.727,9	51
2005	73.476,4	116.774,1	190.250,5	-43.297,7	62,9
2010	113.975,6	185.535,1	299.510,6	-71.559,4	61,4
2015	150.982,1	213.619,2	364.601,3	-62.637,1	70,7
2018	177.168,7	231.152,5	408.321,2	-53.983,7	76,6
2019	180.832,7	210.345,2	391.177,9	-29.512,5	86
2020	169.637,7	219.516,8	389.154,5	-49.879,1	77,3
2021	225.214,4	271.425,5	496.640	-46.211,1	83

Türkiye, ihraç ettiği ürünlerin çeşitliliği bakımından dünyadaki önemli ülkelerden biridir. Bu kapsamda en büyük payı; makine, elektrikli cihazlar, metal eşyalar, tekstil ürünleri, motorlu taşıtlar ve parçaları oluşturmaktadır. Bu ürünlerin yanı sıra meyve, sebze, madenler, deri ürünleri ve işlenmiş gıda maddeleri de ihracatta önem arz eden ürünler arasında yer almaktadır. Ticari değeri olan söz konusu ürünlerin en fazla ihraç edildiği bölgeler ise Avrupa ve Orta Doğu'dur (Grafik 2.8).

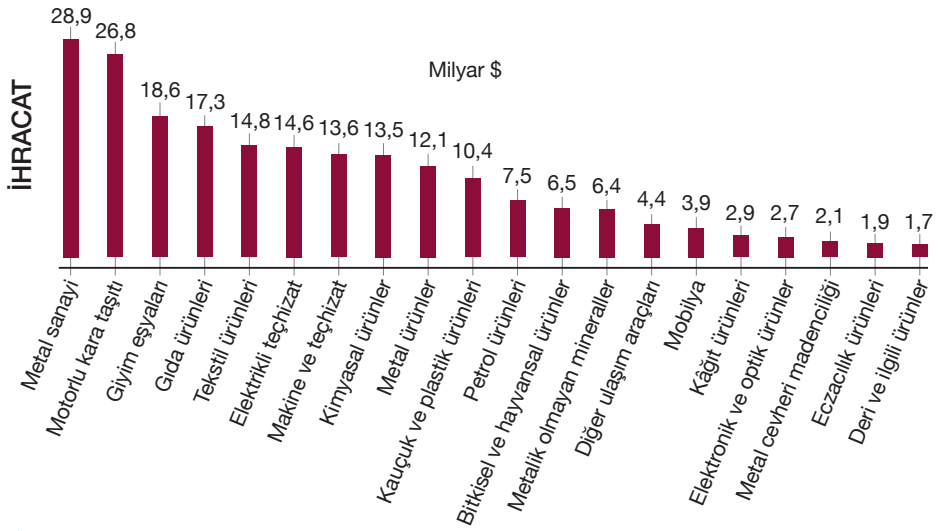

▲ **Grafik 2.8:** Türkiye'nin en çok ihraç ettiği ürünler (TÜİK, 2022)

Türkiye'nin dış ticarete konu olan diğer yönü ithalat giderleridir. İthalattaki maliyet artışının en önemli nedeni, Türkiye'nin enerjide (petrol, doğal gaz vb.) ciddi anlamda dışa bağımlı olmasıdır. Enerji ürünlerinin ithalatı; Irak, İran, Azerbaycan, Rusya, Suudi Arabistan, Katar gibi ülkelerden yapılmaktadır. Bu ürünlerin yanı sıra elektronik cihazlar, makineler, ulaşım araçları, ilaçlar ve kimyasal maddeler Türkiye'nin ithalatında önemli yer tutan diğer ürünlerdir (Grafik 2.9). Bu ürünlerin ithalatı ise daha çok Avrupa ülkeleri, Çin, Japonya, Güney Kore, ABD gibi ülkelerden yapılmaktadır. Türkiye'nin dış ticaretine bakıldığında ithalatın ihracattan daha fazla olduğu görülür. Bu durum, ülke ekonomisi açısından dış ticaret açığına neden olmaktadır.

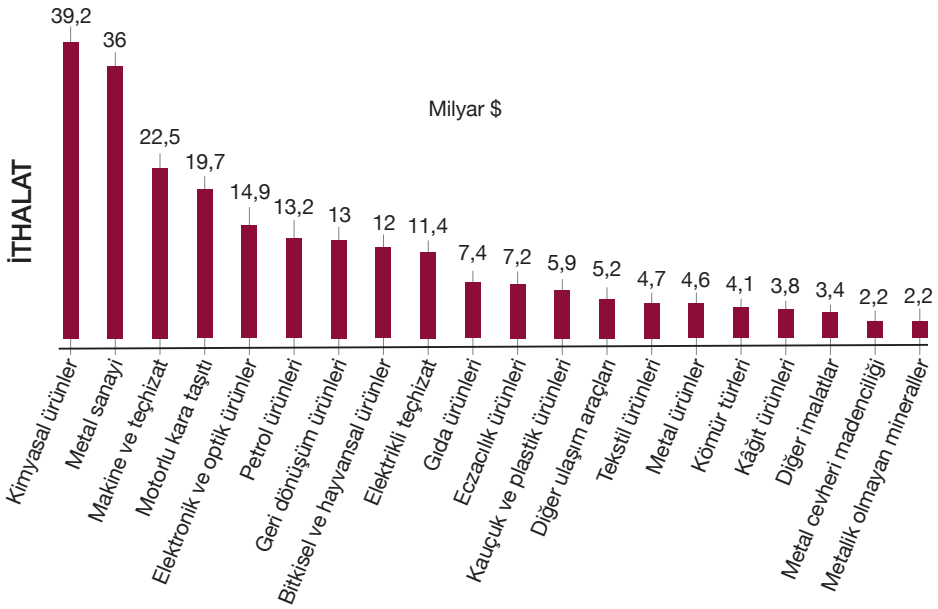

▲ **Grafik 2.9:** Türkiye'nin en çok ithal ettiği ürünler (TÜİK, 2022)

Tablo 2.9: Türkiye'nin Dünya Ticareti İçindeki Payı (DTÖ, 2022)

	İhracat	İthalat
Türkiye (Milyar $)	169	219
Dünya (Milyar $)	17.583	17.812
Türkiye'nin Dünyadaki Payı (%)	1	1,2
Türkiye'nin Dünya Sıralaması	30	23

Türkiye, dış ticaret faaliyetleri açısından 2021 yılı itibarıyla DTÖ'ye üye 164 ülke arasında ihracatta 30. sırada; ithalatta ise 23. sırada yer almıştır (Tablo 2.9). Dış ticaret açığına neden olan bu durum karşısında öncelikli olarak ihracatın desteklenmesine yönelik çalışmalar yürütülmektedir. İhracatı artırmak için bu alanda faaliyet gösteren firmalara vergi desteği ve çeşitli teşviklerin verilmesi, AR-GE çalışmalarının desteklenmesi, tanıtım ve markalaşma gibi faaliyetler yürütülmesi bu kapsamda değerlendirilebilir. Dış ticaret açığı ile mücadele konusunda desteklenen bir diğer faaliyet alanı turizm sektörüdür. Yılın her döneminde çok sayıda turist ağırlayan Türkiye, bu sayede önemli turizm gelirleri elde etmektedir. Bahsi geçen sorunla mücadelede sahip olunan bir başka avantajlı husus, Türkiye'nin kıtalar arası önemli ticaret yolları üzerinde bulunmasıdır. Bu doğrultuda gerçekleşen ticarette Türkiye'nin kara, deniz, hava yolları kullanılmakta ve ülke gelirlerinde artış sağlanmaktadır. Tüm bu gelir kalemleriyle birlikte dışarıdaki vatandaşların yurda getirdiği dövizler, gayrimenkul satışları ve yabancı yatırımlardan elde edilen kazançlar da dış ticaret açığının azaltılmasında önemli bir yer tutmaktadır.

COĞRAFİ BAKIŞ

Serbest Ticaret Bölgeleri

Serbest ticaret bölgeleri, bulundukları ülkenin siyasi sınırları içinde yer alan ancak vergi ve gümrük mevzuatı ile gümrük hattı dışında kalan özel ticari merkezlerdir. Bu bölgelerde yürütülen sanayi ve ticaret faaliyetleri, ülke içindeki faaliyetlere göre daha farklı muafiyet ve teşvik imkânlarına sahiptir. Serbest ticaret bölgelerinin kurulmasında bazı amaçlar ön plana çıkar. Bunlar; yabancı sermaye yatırımları ve dış ticaret gelirlerinin artırılması, yerli üreticilerin uluslararası piyasada rekabet güçlerine katkı sunulması, ihracata dönük faaliyetlerin teşvik edilmesi, döviz girişinin artırılması, yeni iş imkânları yoluyla istihdama katkı sağlanması, gelişmiş üretim ve yönetim tekniklerinin ülkeye getirilmesiyle ekonomik standartların yükseltilmesi şeklinde sıralanabilir.

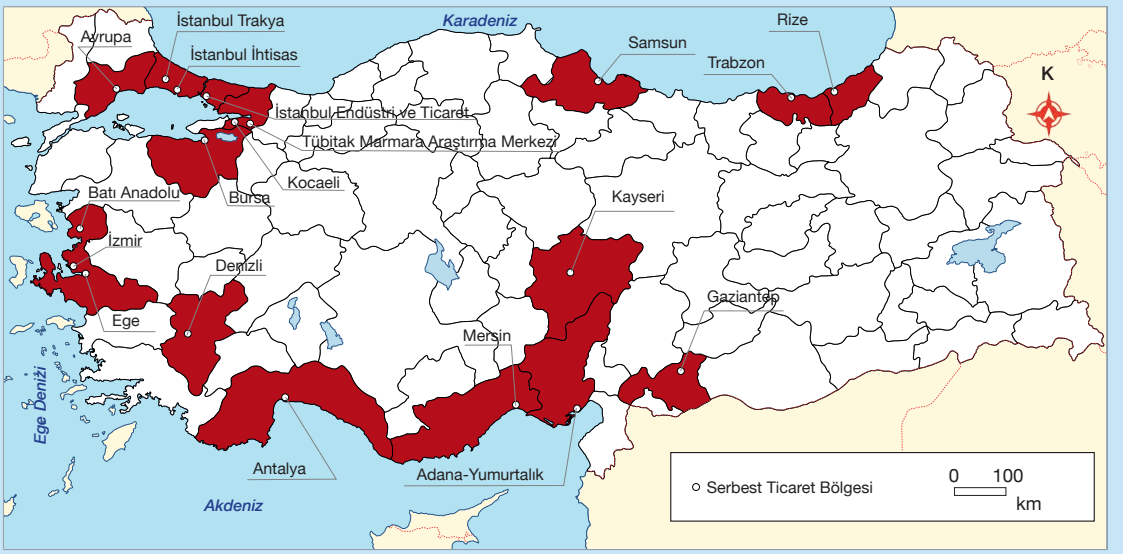

Türkiye'de serbest ticaret bölgeleri

1. Türkiye'de kurulan serbest ticaret bölgelerinin yerel ve ulusal ölçekte ekonomiye katkıları nelerdir?

2. Serbest ticaret bölgelerinin belirlenmesinde hangi coğrafi özellikler dikkate alınmıştır?

2.11. ARA DEĞERLENDİRME

Aşağıda Türkiye'nin ihracat-ithalat yaptığı ilk 10 ülke ve bu kapsamdaki göstergelere yer verilmiştir. Grafiklerin yanı sıra ön bilgilerinizden de yararlanarak soruları cevaplayınız (TÜİK, 2022).

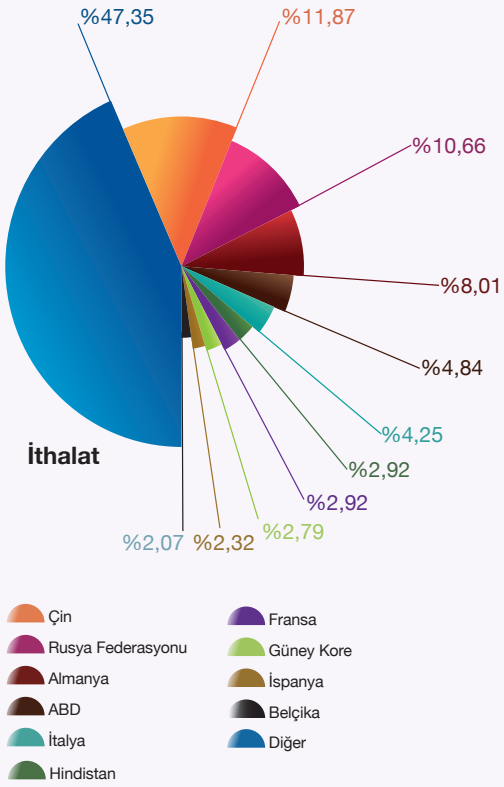

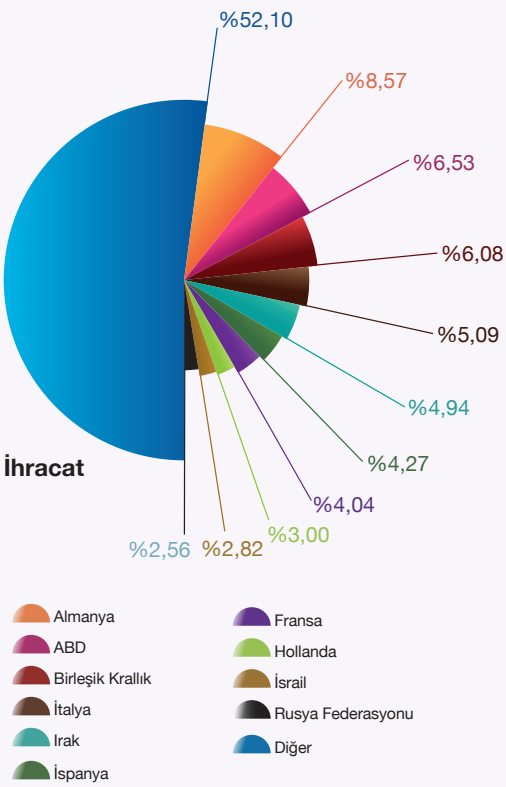

1. Türkiye'nin dış ticarete yönelik faaliyette bulunduğu ülkeleri coğrafi konumu açısından yorumlayınız.

2. Dışarıdan satın alınan ürünleri göz önünde bulundurduğunuzda Türkiye'de ithalatın azaltılması mümkün müdür? Düşüncelerinizi örnekler vererek açıklayınız.

3. Türkiye'nin ihracatında hangi ürünler ve ülkeler ön plana çıkmaktadır?

4. Dışarıya satılan ürünleri göz önünde bulundurduğunuzda Türkiye'de ihracatın artırılması mümkün müdür? Düşüncelerinizi örnekler vererek açıklayınız.

5. Türkiye'de dış ticaret hacminin artırılması ve dış ticaret açığının azaltılması için ne tür çalışmalar yapılmalıdır? Düşüncelerinizi örneklerle açıklayınız.

2. ÜNİTE

BEŞERÎ SİSTEMLER

5. BÖLÜM TÜRKİYE'DE TURİZM

Bu bölümde

- Türkiye'deki doğal ve kültürel sembollerin mekânla ilişkisini,
- Türkiye'deki doğal ve kültürel sembollerin mekân algısına etkisini,
- Türkiye'nin UNESCO Dünya Miras Listesi'nde yer alan doğal varlıklarını,
- Türkiye'deki bazı şehirleri sembolize eden doğal ve kültürel değerleri,
- Coğrafi işaret kavramını ve Türkiye'deki örneklerini,
- Türkiye'nin turizm potansiyelini ve sahip olduğu turizm varlıklarını,
- Türkiye'deki turizm politikalarının çevresel, kültürel ve ekonomik etkilerini,
- Turizmin Türkiye ekonomisindeki yerini

öğreneceksiniz.

Ünite Sunusu-5

Anahtar Kavramlar

Doğal sembol	Dünya mirası
Kültürel sembol	Coğrafi işaret
Somut kültürel miras	Turizm politikası

A TÜRKİYE'DEKİ DOĞAL VE KÜLTÜREL SEMBOLLER

KONUYA GİRİŞ

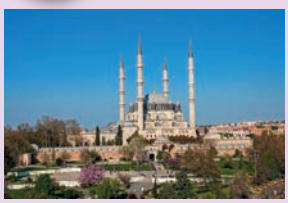

1. Görsellerde belirtilen varlıklar, bulundukları mekânlarla özdeşleşmiş sembollerdir. Bu tür varlıkların, bulundukları yerleri sembolize etmesi sizde nasıl bir algı oluşturmaktadır?

2. Yaşadığınız yeri sembolize eden doğal ve kültürel değerlere örnek veriniz.

Türkiye'de Semboller ve Mekân Algısı

Coğrafi konum, bir mekânın fiziki ve beşerî özelliklerine göre dünya üzerindeki yerini tarif eder. Örneğin İstanbul, mutlak konum olarak 28°-29° D boylamları ile 40°-41° K enlemleri arasında yer alır. Ancak İstanbul'a atfedilen mekânsal özellikler bununla sınırlı değildir. İstanbul dendiğinde akla ilk olarak bu şehri simgeleyen, onu diğer yerleşmelerden ayıran ve onunla özdeşleşen semboller gelir. Boğaziçi, Adalar, Ayasofya Camii, Sultan Ahmet Camii, Galata Kulesi, Kız Kulesi, Topkapı Sarayı vb. varlıklar bu kapsamda değerlendirilebilir (Görsel 2.41).

▲ Görsel 2.41: İstanbul'u sembolize eden bazı değerler

Doğal ve kültürel semboller, yeryüzündeki mekânlara anlam katan ve bu mekânları zihinde somutlaştırarak çekici hâle getiren unsurlardır. Doğal bir yapı, tarihî bir kişilik, bir anıt, sanatsal değeri olan bir eser, mekâna özgü bir yemek, el sanatı vb. varlıklar bulunduğu yerle özdeşleşerek sembolik bir anlam kazanabilir. Bu sayede mekânlar, sıradanlıktan kurtularak özgün bir hâl alır. Aynı zamanda semboller, insanın merak ve keşfetme duygusunu harekete geçirerek bu tür yerlerin ziyaret edilmesini sağlar. Tüm bunlar değerlendirildiğinde çeşitli sembollerin atfedildiği mekânlar, yerel sınırları aşarak uluslararası bir özelliğe kavuşabilir.

CEVABI SENDE

Küreselleşmenin etkisiyle mekânlar gittikçe birbirine benzemektedir. Türkiye'de mekânların özgünlüğünü korumaya yönelik doğal ve kültürel sembollerle ilgili ne tür çalışmalar yapılabilir?

Türkiye'nin Doğal ve Kültürel Mirası

COĞRAFİ BAKIŞ

Bursa'da Zaman

Bursa'da bir eski cami avlusu,
Küçük şadırvanda şakırdayan su;
Orhan zamanından kalma bir duvar…
Onunla bir yaşta ihtiyar çınar
Eliyor dört yana sakin bir günü.
Bir rüyadan arta kalmanın hüznü
İçinde gülüyor bana derinden.
Yüzlerce çeşmenin serinliğinden
Ovanın yeşili göğün mavisi
Ve mimarilerin en ilahisi.
Bir zafer müjdesi burada her isim:
Sanki tek bir anda gün, saat, mevsim
Yaşıyor sihrini geçmiş zamanın
Hâlâ bu taşlarda gülen rüyanın.
Güvercin bakışlı sessizlik bile
Çınlıyor bir sonsuz devam vehmiyle.
Gümüşlü: bir fecrin zafer aynası,
Muradiye, sabrın acı meyvası,
Ömrünün timsali beyaz Nilüfer,
Türbeler, camiler, eski bahçeler,
Şanlı hikâyesi binlerce erin
Sesi nabzım olmuş hengamelerin
Nakleder yâdını gelen geçene.
(...)

Tanpınar, 2012, s.52

Osmanlı Devleti'nin yönetim merkezlerinden biri olan ve birçok medeniyeti bağrına basan Bursa; doğal güzellikleri, manevi değerleri, tarihî ve kültürel unsurları bakımından oldukça önemli bir şehirdir. "Yeşil Türbe, Ulu Cami, Hanlar Bölgesi, Cumalıkızık, Uludağ, Gölyazı, İznik, Hacivat ve Karagöz, kılıç kalkan oyunu, kestane şekeri ve ipekli dokuma" Bursa'nın sahip olduğu değerlerden bazılarıdır. Aynı zamanda bu şehrin birbirinden güzel her bir değeri birçok araştırmaya, övgü ve şiire ilham kaynağı olmuştur. Nitekim A. Hamdi Tanpınar da ilham aldığı bu şehre aynı nazarla bakmış; şehrin doğal, tarihî ve kültürel güzelliklerini zaman ve mekân algısı bağlamında dizelerinde mükemmel bir şekilde dile getirmiştir.

Ulu Cami (Bursa)

Türkiye; birbirinden farklı yeryüzü şekilleri, zengin tarihi, kültürel özellikleri ve birçok medeniyete ait unsurları barındırması ile dünyanın önde gelen ülkelerinden biridir. Bu açıdan oldukça geniş imkânlara sahip olan Türkiye'de neredeyse her şehrin kendine ait doğal ve kültürel miras unsurları bulunmaktadır. Bahsi geçen kültürel miras ögeleri, somut olan ve somut olmayan kültürel miras unsurları şeklinde ikiye ayrılır. **Somut olan kültürel miras** ögeleri; tarihî kentler, binalar, arkeolojik sitler, kültürel alanlar (manzaralar), kültürel nesneler veya taşınabilir kültür varlıklarını içerir. **Somut olmayan kültürel miras** ögeleri ise toplulukların, grupların ve kimi durumlarda bireylerin kendilerine ait kültürel miras ögelerinin bir parçası olarak tanımladıkları uygulama, temsil, anlatım, bilgi, beceri, bunlara ilişkin araç gereç ve kültürel mekânları ifade eder.

Geçmiş, bugün ve gelecek arasında köprü kuran kültürel miras aynı zamanda bir toplumun tarihini ve millî kimliğini temsil eder. Türkiye, sahip olduğu doğal ve kültürel miras unsurlarını korumak ve geleceğe taşımak amacıyla ulusal ve uluslararası düzeyde çalışmalar yapmaktadır. Bu çalışmalardan bir tanesi de Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu (UNESCO) ile yürütülen iş birliğidir. Ayrıca uluslararası düzeyde önem arz ederek takdire ve korunmaya layık görülen doğal oluşum, anıt ve sitlere UNESCO tarafından "Dünya Mirası" statüsü verilmektedir.

Türkiye'de 2021 yılı itibarıyla UNESCO Dünya Miras Listesi'ne kayıtlı 19 adet kültür varlığı bulunmaktadır. Buna ek olarak ülke sınırları içinde bulunan 84 adet varlığın da ilgili listeye dâhil edilmesi için farklı zamanlarda adaylık başvurusu yapılmıştır (Görsel 2.42).

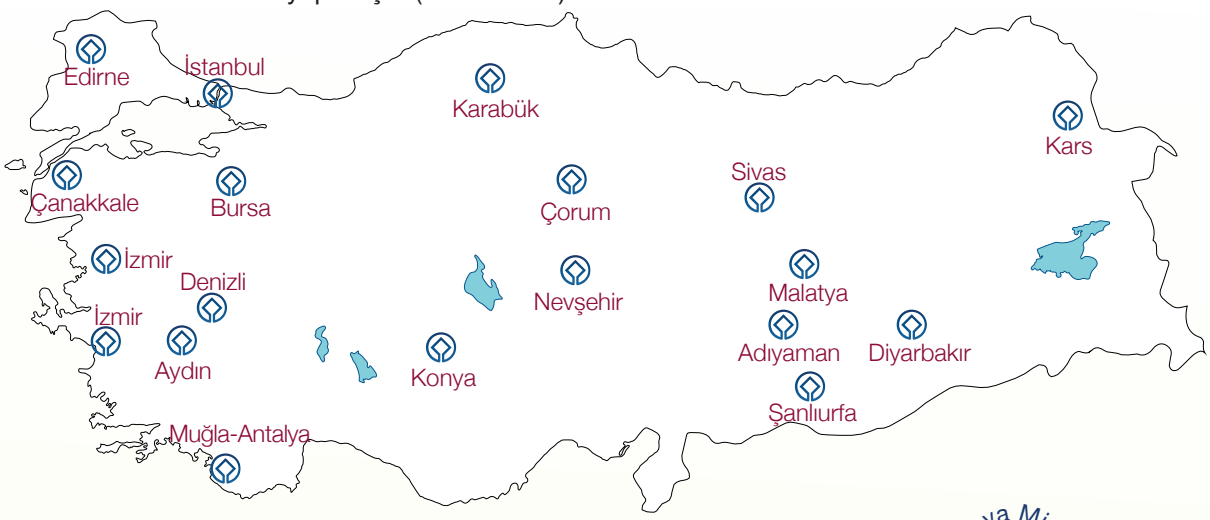

TÜRKİYE'NİN UNESCO DÜNYA MİRAS LİSTESİ'NDE YER ALAN VARLIKLARI

1	1985	Nevşehir	Göreme Millî Parkı ve Kapadokya (Karma Miras Alanı)
2	1985	İstanbul	İstanbul'un Tarihî Alanları
3	1985	Sivas	Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası
4	1986	Çorum	Hattuşa: Hitit Başkenti
5	1987	Adıyaman	Nemrut Dağı
6	1988	Denizli	Hieropolis-Pamukkale (Karma Miras Alanı)
7	1988	Muğla-Antalya	Xanthos (Ksantos)-Letoon
8	1994	Karabük	Safranbolu Şehri
9	1998	Çanakkale	Truva Arkeolojik Alanı
10	2011	Edirne	Selimiye Camii ve Külliyesi
11	2012	Konya	Çatalhöyük Neolitik Alanı
12	2014	Bursa	Bursa ve Cumalıkızık: Osmanlı Devleti'nin Doğuşu
13	2014	İzmir	Bergama Çok Katmanlı Kültürel Peyzaj Alanı
14	2015	Diyarbakır	Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzajı
15	2015	İzmir	Efes
16	2016	Kars	Ani Arkeolojik Alanı
17	2017	Aydın	Aphrodisias (Afrodisyas)
18	2018	Şanlıurfa	Göbeklitepe
19	2021	Malatya	Arslantepe Höyüğü

TÜRKİYE'NİN GEÇİCİ LİSTEDE YER ALAN BAZI VARLIKLARI

- **Çanakkale ve Gelibolu I. Dünya Savaşı Alanları** – Çanakkale
- **Tuz Gölü Özel Çevre Koruma Alanı** – Ankara-Konya-Aksaray
- **Assos Arkeolojik Alanı** – Çanakkale
- **Hacıbayram Camii** – Ankara
- **Bodrum Kalesi** – Muğla
- **Sümela Manastırı** – Trabzon
- **Akdamar Anıt Müzesi** – Van
- **Ahi Evran Türbesi** – Kırşehir
- **Hacı Bektaş Veli Külliyesi** – Nevşehir

▲ **Görsel 2.42 :** Türkiye'nin UNESCO Dünya Mirası'na kayıtlı olan ve geçici listede yer alan bazı varlıkları

Doğa, tarih ve kültürün buluştuğu Türkiye, sahip olduğu doğal ve kültürel varlıklar bakımından oldukça zengin bir ülkedir. Örneğin Türkiye'de aynı bölgede yer alan komşu köyler arasında bile birbirinden farklı kültürel değerler bulunabilmektedir. Sahip olunan bu zenginlik, her bir şehri temsil eden ve ait olduğu şehre kimlik kazandıran değerlerin çeşitlenmesini sağlamıştır (Görsel 2.43).

Ayasofya Camii, İstanbul

Selimiye Camii, Edirne

▲ **Görsel 2.43:** Türkiye'de şehirleri sembolize eden doğal ve kültürel değerler

Şehitler Abidesi, Çanakkale

Anıtkabir, Ankara

Konyaaltı Plajı, Antalya

Sema Töreni ve Mevlana Müzesi, Konya

Şehirlerin sahip olduğu doğal ve kültürel varlıklar, aynı zamanda millî değerler olarak kabul edilir. Bu nedenle ilgili değerlerin korunması ve nesilden nesile aktarılması, Türkiye'nin geleceği açısından büyük önem taşımaktadır.

Horon, Trabzon

Yüzen Adalar, Bingöl

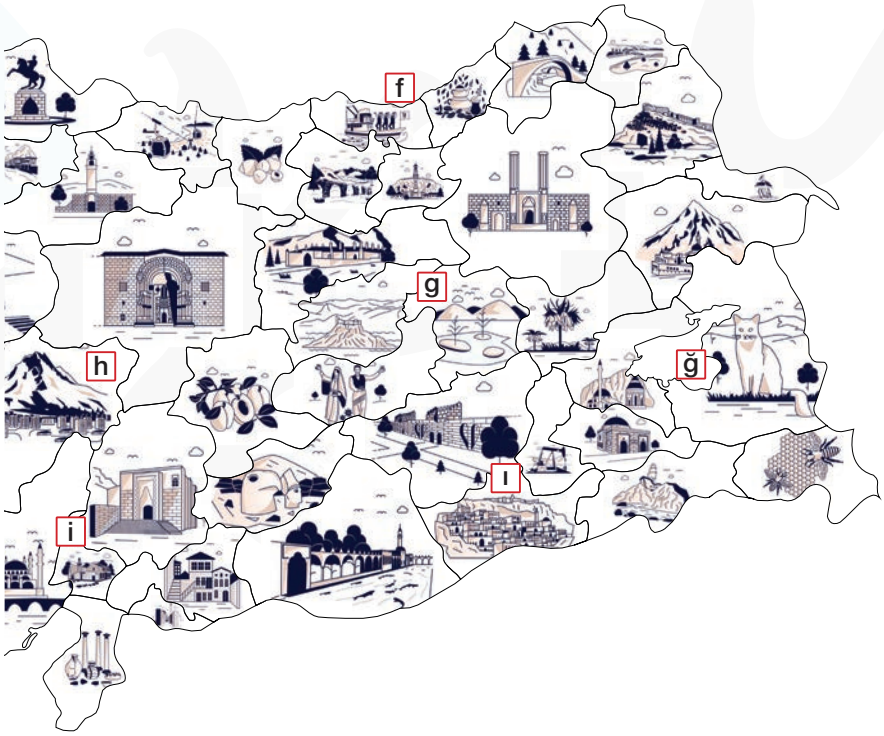

Van Gölü ve Akdamar Kilisesi, Van

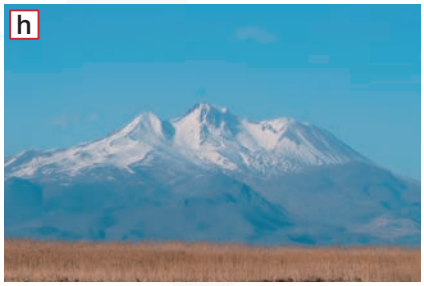

Erciyes Dağı, Kayseri

Ala Cami, Osmaniye

Mardin Evleri, Mardin

Coğrafi İşaretler

Belirgin bir niteliği, ünü veya diğer özellikleri bakımından ait olduğu yöre, alan, bölge veya ülke ile özdeşleşmiş ürünü gösteren işarete **coğrafi işaret** denir. Coğrafi işaretler, menşe adı ya da mahreç işareti olarak tescil edilir. Gıda, tarım, maden, el sanatları ve sanayi ürünleri coğrafi işaret tesciline konu olabilir. Türkiye'de 2022 yılının ikinci ayı itibarıyla kayıtlara geçen coğrafi işaretli ürün sayısı 1.008, başvuru sürecinde olan ürün sayısı ise 745'tir. Türkiye'de coğrafi işareti bulunan dokuz ürün (Antep baklavası, Aydın kestanesi, Aydın inciri, Bayramiç beyazı, Giresun tombul fındığı, İnegöl köftesi, Malatya kayısısı, Milas zeytinyağı, Taşköprü sarımsağı) Avrupa Birliği tarafından da tescillenmiştir. Ayrıca Türkiye'de serbest ticaret anlaşması ile koruma altında tutulan ikisi Güney Kore'ye, biri de Şili'ye ait toplam üç ürün bulunmaktadır.

Bir ürünün tüm veya esas nitelikleri, belirli bir coğrafi alana ait doğal ve beşerî unsurlardan kaynaklanıyorsa bu durumdaki coğrafi işaretlere **menşe adı** denir (Görsel 2.44). Ürünün üretimi, işlenmesi ve diğer aşamalarının tümünün belirlenen coğrafi sınırlar içinde gerçekleşmesi gerekir. Bu açıdan bakıldığında menşe adı olarak tescil edilen coğrafi işaretler, ait oldukları yöre ile çok güçlü bağlara sahiptir. Eskişehir lüle taşı, Kayseri pastırması, Ege sultani üzümü, Isparta gülü, Ezine peyniri, Kırkağaç kavunu, İznik çinisi, Kars kaşarı, Avanos çömleği, Ankara tiftiği, Rize çayı, Anzer balı, Çukurova pamuğu, Safranbolu safranı, Afyon kaymağı, Devrek bastonu, Maraş biberi, Gemlik zeytini menşe adına tescilli ürünlerden bazılarıdır.

▲ **Görsel 2.44:** Menşe adı

▲ **Görsel 2.45:** Mahreç işareti

Belirgin bir niteliği, ünü veya diğer özellikleri bakımından belirli bir coğrafi alan ile özdeşleşen; üretim, işleme ya da diğer aşamalarından en az birinin bu coğrafi alan içinde gerçekleşmesi gereken ürünlerin konu olduğu coğrafi işaretlere **mahreç işareti** denir (Görsel 2.45). Bir ürünün mahreç işareti olarak tescillenebilmesi için o ürünün; ham madde, üretim veya işleme aşamalarından bir tanesinin ait olduğu yörede gerçekleşmesi yeterlidir. Adana kebabı, Afyon lokumu, Hereke ipek halısı, İnegöl köftesi, Maraş tarhanası, Gaziantep bakır el işlemeciliği, Oltu taşı, Susurluk ayranı, Manisa mesir macunu, Marmara mermeri, Bursa ipeği, Van kahvaltısı, Midyat telkârisi mahreç işaretli ürünlerden bazılarıdır.

Menşe adı veya mahreç işareti kapsamına girmeyen ve geleneksel anlamda en az otuz yıl süreyle kullanıldığı kanıtlanan ürün adları, aşağıdaki özelliklerden en az birine sahip olması hâlinde **geleneksel ürün** olarak tanımlanır (Görsel 2.46).

Bu özellikler

- Geleneksel üretim, işleme yöntemi yahut geleneksel bileşimden kaynaklanma
- Geleneksel ham madde veya malzemeden üretilmiş olma şeklinde ifade edilebilir.

Çakallı menemeni, Denizli tandır kebabı, döner, ezogelin çorbası ve şevketi bostan tescilli geleneksel ürünlere örnek verilebilir.

▲ **Görsel 2.46:** Geleneksel ürün adı

ARAZİ ÇALIŞMASI

Etkinlik İsmi	Yakın Çevredeki Doğal ve Kültürel Semboller	1 Hafta
Amaç	Yakın çevredeki doğal ve kültürel sembollerin mekân algısına etkilerini açıklayabilme.	Grup
Kazanım	12.2.14 Türkiye'deki doğal ve kültürel sembollerin mekânla ilişkisini açıklar.	
Alan Becerileri	Arazide Çalışma Becerisi, Coğrafi Gözlem Becerisi	
Yöntem-Teknik	Gezi-Gözlem	

Yönerge: Yakın çevrenizdeki doğal ve kültürel sembollerin mekâna yönelik etkilerini tespit amaçlı arazi gezisi düzenleyiniz. Yapacağınız gezi kapsamında aşağıdaki aşamalara uygun hareket ediniz.

Planlama

- Yakın çevrenizde bulunan doğal veya kültürel sembollerle ilgili bilimsel kaynaklardan bilgi ediniz.
- Araştırma yapacağınız yerleri zaman ve mekân ekonomikliğine dikkat ederek harita üzerinde belirleyiniz ve buna yönelik gezi güzergâhı oluşturunuz.
- Belirlenen yerlere yapacağınız ziyaretlerle ilgili gerekli izinleri almaya özen gösteriniz.
- Araştırma yapacağınız mekânlardaki sağlık koşullarını ve güvenlik risklerini göz önünde bulundurarak (hava koşulları, arazinin jeomorfolojik durumu, yaban hayatı, bataklık, su durumu, trafik, insanlarla yaşanabilecek sorunlar vb.) gerekli önlemleri alınız.
- Yapacağınız ziyaretin gün ve saatini belirleyiniz.
- Gezi boyunca ihtiyaç duyacağınız araç gereçleri (fotoğraf makinesi, GPS cihazı, sağlık malzemeleri, sırt çantası, not defteri, uygun kıyafet, yiyecek ve içecek vb.) yanınızda bulundurmaya özen gösteriniz.

Uygulama

- Gezi güzergâhınız boyunca doğal veya kültürel sembollerle ilgili gözlemler yapınız.
- İlgili semboller hakkında kaynaklardan bilgi ediniz.
- Gezi güzergâhınızda bulunan sembollerin özelliklerini belirleyiniz.
- Bu sembollerle ilgili notlar alınız, fotoğraf ve video çekiniz.
- Araştırma sahanızdaki insanlarla görüşerek bu insanların ilgili semboller hakkındaki fikirlerini not ediniz.
- İlgili sembollerin aynı zamanda insanlığın ortak mirası olduğunu göz önünde bulundurarak araştırma esnasında sembollere ve çevreye zarar vermekten kaçınınız.

Sonuç ve Değerlendirme

- Araştırma yaptığınız sembollerle ilgili arazi çalışmasında elde ettiğiniz dokümanları birleştirerek rapor hâline getiriniz.
- Yakın çevrenizde bulunan sembollerin mekân üzerindeki etkileriyle ilgili sınıf içerisinde tartışma ortamı oluşturunuz.
- "Sembol ve Mekân Algısı" temalı genel ağ sayfası, afiş, grafik bilgi, poster veya sunum hazırlayınız.
- Karekodda yer alan gezi gözlem formunu doldurarak çalışmanızı değerlendiriniz.

Gezi Gözlem Formu

2.12. ARA DEĞERLENDİRME

1. Şehzadeler şehri olarak bilinen ve tarihi MÖ XIV. yüzyıla kadar uzanan Manisa, Spil Dağı ile Gediz Nehri arasında yer alır. Çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapan şehirde bu medeniyetlerden kalan çok sayıda eser bulunmaktadır. Lidya Devleti'nin başkenti olan Sardes Antik Kenti'ne ait kalıntılar, Osmanlı Dönemi'nde inşa edilen cami, çeşme, imarethane, köprü, medrese vb. yapılar bu eserlere örnek verilebilir. Özellikle Osmanlı Devleti'ne ait eserler sayesinde çehresi değişen şehir; sosyal, idari ve ekonomik anlamda önemli bir merkez hâline gelmiştir. Ayrıca Kula Evleri ve Kula Volkanik Jeoparkı şehirde önem arz eden diğer değerler arasında yer alır. Manisa; tarihî ve doğal güzellikleri, ören yerleri, müzesi, millî parkı, mesir macunu festivalleri ile her geçen yıl daha fazla turistin ilgisini çekmektedir.

Okuduğunuz metni göz önünde bulundurarak aşağıdaki soruları cevaplayınız.

a) Manisa şehrini sembolize eden değerler nelerdir?

b) Manisa'yı sembolize eden değerler, şehrin mekânsal algısına ne tür etkilerde bulunabilir?

2. Türkiye'de en fazla ziyaret edilen yerler UNESCO Dünya Mirası Listesi'nde yer alan mekânlardır. Bu durumun nedenini açıklayınız.

3. Bir ürünün coğrafi işaret ile tescillenmesi bulunduğu yere sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan ne gibi katkılar sunabilir?

4. Yandaki şekilde doğal ve kültürel değerlerin korunmasının mekâna ve topluma sunabileceği bazı katkılar gösterilmiştir. Bu durumu göz önünde bulundurarak doğal ve kültürel değerlerin korunmasıyla ilgili aşağıda verilen boşluğa kısa bir metin yazınız.

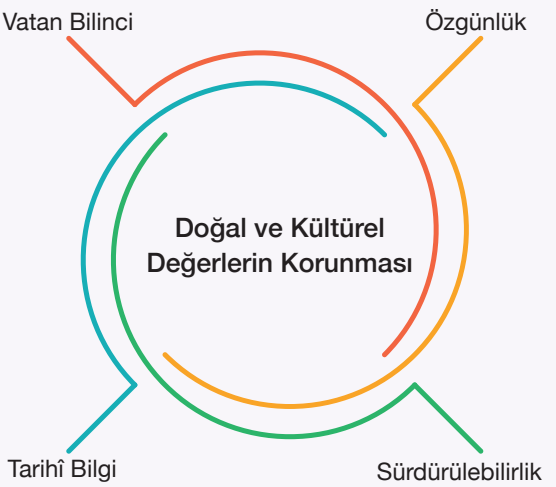

B TÜRKİYE'NİN TURİZM POTANSİYELİ VE VARLIKLARI

KONUYA GİRİŞ

1. Yakın çevrenizden turizm potansiyeline sahip varlıklara örnekler veriniz.

2. Turizm potansiyeline sahip varlıkların sosyoekonomik yönden bölgenize sağladığı katkıları açıklayınız.

Türkiye'nin Turizm Potansiyeli

Türkiye coğrafi konumu ve jeopolitik özellikleri sayesinde dünyada önem arz eden pek çok doğal, tarihî ve kültürel varlığa ev sahipliği yapmaktadır. İçerisinde barındırdığı doğal oluşumları, jeolojik yapısı, plajları, değişik kültürleri ve yaşam biçimleri ile farklı ırk ve inançlara sahip insanların varlığı, otantik değerleri, yer altı ve yer üstü zenginlikleri Türkiye'yi görülmeye değer bir ülke hâline getirmiştir. Bahsedilen bu değerlerin ilgi çekici ve dinlendirici etkisinin yanı sıra sağlık ve sporla ilgili faaliyetlere uygun olması, ülkede kıyı turizmi ve diğer turizm türlerine ait potansiyeli artırmaktadır. Ilıman kuşakta yer alan Türkiye'de dört mevsimin belirgin yaşanması ve farklı iklim türlerinin görülmesi turizm çeşitliliğini artıran önemli bir unsurdur. Güneşli gün sayısı ve yaz sıcaklık ortalamasının fazla olduğu batı ve güney kıyılarında kıyı turizmi, kış mevsiminin etkili olduğu karla kaplı dağlık alanlarda ise kış sporları ve kış turizmi ön plandadır. Orman alanları, relikt ve endemik bitkiler, anıt ağaçlar, yaban hayatı gibi zengin biyoçeşitliliğin yanı sıra sulak alanlar, farklı özelliklere sahip akarsular ve göller Türkiye'nin turizm potansiyelini artıran diğer hususlardır. Ayrıca birçok medeniyete ait kültür varlıklarına ev sahipliği yapan Türkiye, çevresindeki turizm alanlarına göre oldukça ilgi çekici bir konumdadır.

COĞRAFİ BAKIŞ

Turizm ve Tanıtım

"... İlk iş, yerli yabancı turisti –buna turist değil de gezgin desek olmaz mı– hep aynı ilgileri olan belli bir tip saymaktan vazgeçmektir. Eski zamanlardan kalma anıtlarla ilgilenen tarih ve sanat meraklıları vardır. Kış sporlarından, deniz sporlarından, dağcılıktan hoşlanan; tatilini açık havada, güzel kıyılarda kamp kurarak geçirmekten zevk duyan, otomobille yabancı bir ülkeyi bir boydan bir boya dolaşmayı eğlence bilen gezginler vardır. Turizmle para kazanan ve döviz sağlayan ülkelerin başarı sırrını, gezginin çok çeşitliliğini bilmesinde ve her türlü gezgine isteğine uygun olarak nerelerde nasıl gezebileceğini bildirmesinde aramalı. Yalnız turistik oteller yapmakla turist çekebileceğimizi sanmıyorum. Yurdumuzun her köşesinde ne gibi imkânlar olduğunu açık seçik öğrenip bilmekle ve bunu bütün dünyaya açık seçik öğretip bildirmekle çeşitli gezginleri, yani önemli bir gezgin kalabalığını, Türkiye'ye çekebileceğimize inanıyorum. Türkiye'nin her çeşit turisti ilgilendirebilecek sonsuz zenginliklerle dolu bir ülke olduğu artık tartışma götürmez bir gerçektir..."

Erhat, 2011, s.19

Turizm varlıklarının tanıtılmasında broşür, afiş ve videoların yanı sıra bazen bir şiir veya gezi yazısı bazen de toprakla yoğrulmuş güzel bir ürün ön plana çıkar. Bu tür tanıtım faaliyetleri, turizm varlıklarının korunması ve gelecek nesillere aktarılmasında önemli bir rol oynar.

Turizme kazandırılacak bir kaynağın tanıtımı için ne tür çalışmalar yapılabilir?

Türkiye'nin Turizm Varlıkları ve Türleri

Kıyılar ve Deniz

Türkiye; 8.333 km kıyı uzunluğu ile çok sayıda koy, körfez ve plaja sahip olan önemli bir ülkedir. Kıyı ile denizin birleşmesi şeklinde ifade edilen kıyı turizmi, Türkiye'de oldukça önemli bir seviyededir. Özellikle Güneybatı ve Batı Anadolu kıyıları, dış turizm açısından Türkiye'nin en gözde kıyı turizm alanlarıdır. Kuzey ve Kuzeybatı Anadolu kıyıları ise kıyı şekilleri, iklim ve deniz özellikleri nedeniyle daha çok iç turizme hitap etmektedir. Sarımsaklı Plajı (Balıkesir), Ilıca Plajı (İzmir), Ölüdeniz (Muğla), İztuzu Plajı (Muğla), Kaputaş Plajı (Antalya), Çıralı Plajı (Antalya) ve Konyaaltı Plajı (Antalya) Türkiye'de yer alan bazı önemli kıyı turizm alanlarına örnek verilebilir (Görsel 2.47).

▲ **Görsel 2.47:** Ölüdeniz Plajı

▲ **Görsel 2.48:** Bodrum (Muğla)

Yat ve kruvaziyer turizmi, Türkiye kıyılarında ön plana çıkan diğer turizm türleridir. Özellikle Batı Anadolu kıyılarında bulunan ada, yarımada, koy ve körfezler yat turizminde en çok tercih edilen rotalar olmuştur (Görsel 2.48). Kruvaziyer turizminde tercih edilen alanlara İstanbul, İzmir, Antalya, Marmaris ve Kuşadası limanları örnek verilebilir.

Akarsular, Göller ve Jeotermal Sular

Türkiye, sınırları içinde yer alan akarsu ve gölleriyle iç su kaynakları bakımından önemli bir potansiyele sahiptir. Türkiye'de akarsu turizmi açısından rafting, kano, su kayağı gibi su sporları yapılmaktadır. Bu sporlarda ön plana çıkan akarsulara Çoruh, Manavgat ve Göksu nehirleri örnek verilebilir (Görsel 2.49). Türkiye'de akarsuların etkisiyle oluşan şelaleler de görülmeye değer coğrafi unsurlar arasında yer almaktadır. Tortum (Erzurum), Muradiye (Van), Kapuzbaşı (Kayseri), Girlevik (Erzincan), Düden ve Kurşunlu (Antalya) bu şelalelerden bazılarıdır. Ayrıca Türkiye'de yer alan bazı akarsu vadileri, sahip olduğu doğal ve kültürel varlıkları sayesinde ziyaretçilerin uğrak noktası olan önemli mekânlardır. Ihlara Vadisi (Aksaray) ve Köprülü Kanyon (Antalya) bu kapsamda değerlendirilebilir.

▲ **Görsel 2.49:** Manavgat (Antalya)

Türkiye; göllerinin oluşumu, yapısal özellikleri ve peyzaj değerleri açısından zengin bir ülkedir. Dinlenme, doğa yürüyüşü ve fotoğrafçılığı, kuş gözlemciliği, su sporları, yüzme, yat turizmi gibi faaliyetler ülkede göl turizmini çekici hâle getiren unsurlardan bazılarıdır. Uzungöl (Trabzon), Abant Gölü ve Yedigöller (Bolu) ile Manyas Kuşgölü (Balıkesir), Nemrut (Bitlis), İznik (Bursa), Beyşehir (Konya-Isparta) ve Van gölleri bu kapsamda değerlendirilebilir (Görsel 2.50).

▲ **Görsel 2.50:** Uzungöl

Türkiye'nin jeolojik yapısı nedeniyle sahip olduğu jeotermal sular, termal turizm kapsamında değerlendirilmektedir. Daha çok sağlık amaçlı ziyaret edilen bu yerlere Türkiye'nin hemen her bölgesinde rastlamak mümkündür. Afyonkarahisar, İzmir, Bursa, Yalova, Denizli, Ankara ve Sivas'ta bulunan kaplıcalar termal turizmin ön plana çıktığı mekânlar arasında yer almaktadır.

Dağlar ve Yaylalar

Türkiye, jeolojik geçmişi nedeniyle yüksek ve engebeli arazi yapısına sahiptir. Türkiye'de hemen her bölgede bulunan dağlar ve yaylalar; yükseklik, jeolojik ve jeomorfolojik, flora ve fauna özellikleri bakımından birbirinden ayrı güzelliktedir. Ülkede yer alan bu tür dağlardan **kış turizmi**nin yanı sıra **spor turizmi, sağlık turizmi, inanç turizmi, ekoturizm, kırsal turizm, yayla turizmi** vb. alanlarda da yararlanılmaktadır. Uludağ (Bursa), Kartalkaya (Bolu), Erciyes (Kayseri), Palandöken (Erzurum), Kaçkar (Rize), Beydağları (Antalya), Nemrut Dağı (Bitlis) ve Ağrı Dağı (Ağrı) turizm amaçlı turizmin ön plana çıktığı mekânlar arasında yer almaktadır. (Görsel 2.51).

▲ **Görsel 2.51:** Uludağ

▲ **Görsel 2.52:** Ayder Yaylası

Türkiye'de yer alan yaylalara bakıldığında bu alanların daha çok tarım ve hayvancılık amaçlı kullanıldığı görülür. Bununla birlikte yaylalar, son yıllarda turizm alanları olarak da değerlendirilmeye başlamıştır. Özellikle Toroslar ve Kuzey Anadolu'da yer alan Anzer ve Ayder (Rize), Kadırga (Trabzon), Perşembe (Ordu), Saklıkent ve Beydağı (Antalya), Çamlıyayla (Mersin), Horzum ve Tekir (Adana) yaylaları ilgili turizm türünde ön plana çıkan alanlardır (Görsel 2.52).

Bitki Örtüsü ve Yaban Hayatı

Farklı iklim özelliklerinin yaşandığı Türkiye'de zengin bir biyoçeşitlilik bulunmaktadır. Türkiye'nin sahip olduğu bu güzellikler; pek çok insan tarafından dinlenme, spor, keşif, merak, inceleme, hobi vb. amaçlarla ziyaret edilmektedir. Bu alanların başında bitki formasyonu açısından çok çeşitli türleri barındıran ve turistlerin ilgisini çeken ormanlar gelir. Toroslar ve Karadeniz dağları ile kış sporlarının yapıldığı Uludağ, Ilgaz gibi dağlar; millî parklar, kıyı turizminin geliştiği batı ve güney kıyıları Türkiye'de bu tür ormanların görüldüğü alanlara örnek verilebilir (Görsel 2.53). Ayrıca orman alanlarının son yıllarda "macera ormanı", "kent ormanı" gibi farklı uygulamalarla ön plana çıktığı görülmektedir.

▲ **Görsel 2.53:** Yenice Ormanları (Karabük)

▲ **Görsel 2.54:** İğneada Longoz Ormanı

Türkiye'de yer alan sulak alanlar, peyzaj ve biyoçeşitlilik yönünden turistlerin ilgisini çekmektedir. Bu alanlara longoz ormanları (Karacabey / Bursa, İğneada / Kırklareli) ve kuş cennetleri (İzmir Kuş Cenneti, Manyas Kuş Cenneti, Kızılırmak Deltası Kuş Cenneti vb.) örnek verilebilir (Görsel 2.54).

Türkiye, çok farklı alanlarda olduğu gibi av turizmi alanında da öne çıkan bir ülkedir. Bu kapsamda av izni verilen yaban türlerine yönelik belirli alanlarda çeşitli uygulamalar yapılmaktadır. Av turizminde amaç; gerek av merakını gidermek gerekse tanıma, gözlemleme, izleme gibi etkinliklerle hayvanların korunmasını sağlamaktır.

İlginç Doğal Oluşumlar

Türkiye; jeolojik ve jeomorfolojik özellikleri bakımından peribacası, traverten, volkanik şekil, falez, şelale, mağara gibi pek çok ilgi çekici yeryüzü şekline sahiptir. Bu güzellikler **ekoturizm, macera turizmi, jeoturizm, doğa turizmi** ve **spor turizmi** alanında ülkeye önemli katkılar sunmaktadır. Peribacaları ve travertenler, bahsedilen yeryüzü şekilleri içinde en fazla ziyaret edilen varlıklar olarak dikkat çekmektedir.

Peribacaları; kalın volkanik tüf örtülerinin sağanak yağmur, rüzgâr, sel suları ve diğer dış kuvvetler tarafından aşındırılmasıyla oluşan koni veya silindir biçimindeki yeryüzü şeklidir (Görsel 2.55). Ürgüp-Göreme yöresinde en geniş yayılış alanına sahip olan peribacaları, eski çağlardan itibaren ev ve tapınak olarak kullanılmıştır. Kapadokya adı verilen bu yörenin aynı zamanda tarihî bir yönü de bulunmaktadır.

▲ **Görsel 2.55:** Peribacaları (Nevşehir)

▲ **Görsel 2.56:** Pamukkale

Traverten basamakları veya traverten taraçaları, karstik arazilerde birikim faaliyetleri sonucu oluşan bir diğer doğal turizm varlığıdır. Türkiye'de travertenlere karstik araziler üzerinde sıkça rastlanır. Turizm açısından ön plana çıkan bu yeryüzü şekline Pamukkale (Denizli) ve Akçalı (Van) travertenleri örnek verilebilir. Özellikle Pamukkale'de yer alan travertenlerden turizm amaçlı faydalanılmaktadır (Görsel 2.56).

Türkiye'de karstik aşınım nedeniyle oluşmuş çok sayıda mağara bulunmaktadır. Bu yeryüzü şekilleri, doğal veya tarihî güzellikleri ile turistlerin ilgi odağı hâline gelmiştir. Bazı mağaralar; yatay ve düşey doğrultulu, karmaşık planlı, çok katlı ve yüzlerce metre uzunluğundadır. Türkiye'de bulunan mağaralar, Anadolu'nun yerleşme tarihî ve mağara turizmi açısından ayrı bir öneme sahiptir. Ülkede yer alan 40 bine yakın mağaradan sadece 31 tanesi turizm amaçlı kullanılmaktadır. Karain, Damlataş, Dim, Beldibi (Antalya), İnsuyu (Burdur), Cennet ve Cehennem, Eshab-ı Kehf (Mersin), St. Pierre (Antakya), Karaca (Gümüşhane) ve Ballıca (Tokat) mağaraları turistik değeri olan bu yeryüzü şekillerinden bazılarıdır (Görsel 2.57).

▲ **Görsel 2.57:** Karaca Mağarası

Çoğunlukla yüzey volkanizması biçiminde oluşan volkanik şekiller, Türkiye'de **jeoturizm** kapsamında değerlendirilmektedir. Volkanik dağların yanı sıra Nemrut (Bitlis) ve Gölcük (Isparta) kalderaları, Kula volkanları, Meke Gölü ve Acıgöl (Konya) bu alanlara örnek verilebilir. Bahsedilen yeryüzü şekillerinden Kula Volkanik Alanı, 2013 yılında "Avrupa ve UNESCO Jeoparklar Ağı Üyesi" olarak ilan edilmiştir (Görsel 2.58).

▲ **Görsel 2.58:** Kula (Manisa)

Kültürel Varlıklar

Bulundukları bölgelere özgü değerler olan kültürel varlıklar, turizmin gelişmesine önemli katkılar sunar. Âdeta bir açık hava müzesini andıran Türkiye; mimari eserleri, manevi mekânları, arkeolojik kalıntıları, tarihî millî parkları vb. varlıkları ile kültür turizmi açısından ön plana çıkmaktadır. Kültür turizminin sürdürülebilir gelişimi, kültürel varlıkların ulusal ve uluslararası statülerle korunmasına bağlıdır.

Türkiye, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmakla birlikte bu medeniyetlere ait pek çok mimari eseri de bünyesinde barındırmaktadır. Ayasofya ve Sultan Ahmet camileri, Topkapı ve Dolmabahçe sarayları (İstanbul), Meryem Ana Kilisesi (İzmir), Gök Medrese (Sivas), Selimiye Camii (Edirne), İshak Paşa Sarayı (Ağrı), Sultanhanı Kervansarayı (Aksaray), Sümela Manastırı (Trabzon), Ani Antik Kenti (Kars), Nemrut Dağı Anıt Mezarı (Adıyaman) ve Safranbolu Evleri (Karabük) bu kültürel varlıklarından bazılarıdır (Görsel 2.59).

▲ **Görsel 2.59:** Sultan Ahmet Camii

▲ **Görsel 2.60:** Efes Antik Kenti

Paleolitik Çağ'dan günümüze kadar çeşitli medeniyetlere ait arkeolojik ve tarihsel değeri olan kalıntılar Türkiye'deki ören yerlerini oluşturur. Türkiye'de bulunan ören yerleri, kültür turizmine katkı sunan bir diğer kültür unsurudur. Göbeklitepe (Şanlıurfa), Çatalhöyük (Konya), Alacahöyük ve Hattuşaş (Çorum), Arslantepe (Malatya), Efes (İzmir), Milet (Aydın), Aspendos (Antalya) ve Hasankeyf (Batman) bu tür yerlere örnek verilebilir (Görsel 2.60).

Kültür turizmi açısından Türkiye'de doğal ve kültürel varlıklara ait çok sayıda millî park bulunmaktadır. Gelibolu Yarımadası Millî Parkı'nda yer alan Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihî Alanı; Başkomutan, İstiklal Yolu, Malazgirt Meydan Muharebesi, Sakarya Meydan Muharebesi ve Sarıkamış-Allahuekber Dağları millî parkları bu kültür unsurlarının arasında yer almaktadır (Görsel 2.61). Sahip olunan bu kültürel değerler, vatan bilincinin farkında olunması ve bu bilincin gelecek nesillere aktarılması bakımından büyük önem taşımaktadır.

▲ **Görsel 2.61:** Başkomutan Tarihî Millî Parkı

▲ **Görsel 2.62:** Karagöz

Türk kültüründe bahsi geçen değerlerin yanı sıra somut olmayan kültür varlıkları da ayrı bir öneme sahiptir. Türk kahvesi kültürü ve geleneği, Kırkpınar Yağlı Güreş Festivali, Mevlevi Sema Töreni, meddahlık, âşıklık geleneği, Karagöz, çini ustalığı, Hıdrellez, ebru, hüsnühat, halk oyunları, yemek kültürü gibi kültürel varlıklar bu kapsamda değerlendirilebilir (Görsel 2.62).

Türkiye, son yıllarda hizmete giren uluslararası nitelikteki golf tesisleri ve bu tesislerde gerçekleştirilen turnuvalarla golf severlerin buluştuğu önemli bir spor merkezine dönüşmüştür. Ayrıca tarihî ve kültürel zenginliğe sahip olan Türkiye, toplantı ve kongre düzenlenmesine yönelik faaliyetlerde de dünyada avantajlı bir konumda yer almaktadır.

UYGULAMA

Türkiye'de faaliyet gösteren bir turizm şirketi, haritada rakam ve harflerle işaretlenmiş yerlere turlar düzenlemeyi planlamaktadır. Süreç henüz tamamlanmamış olup mevcut rotalara yenilerinin eklenmesi de düşünülmektedir. Bu şirkette yetkili biri olduğunuzu düşünerek ilgili güzergâhlar üzerinde bir gezi planı hazırlayınız.

Verilen bilgilere göre aşağıdaki soruları cevaplayınız.

1. İşaretli yerlerde bulunan doğal ve kültürel varlıkların isimlerini tabloya yazınız.

Doğa ve Tarihin İzinde								
1	2	3	4	5	6	7	8	9

Bozkırın Harikaları			
a	b	c	ç

2. Harita üzerinde belirtilen güzergâhlara eklemek istediğiniz doğal ve kültürel varlıkları işaretleyerek tabloların yanındaki boşluklara yazınız.
3. Şirketin yeni gezi planlaması kapsamında belirleyeceğiniz varlıklarla ilgili harita üzerinde güzergâh isimlendirmesi yapınız. Güzergâhınızdaki varlıkları doğal ve kültürel (somut ve somut olmayan) varlıklar olarak ayırınız ve bununla ilgili tablo oluşturunuz. Tabloya varlıkların isimlerini yazınız.
4. Türkiye'nin turizm rota planlamasında çok fazla alternatife sahip olmasını gerekçeleriyle açıklayınız.

2.13. ARA DEĞERLENDİRME

1. Aşağıda Türkiye'de yer alan bazı turizm varlıklarına yer verilmiştir. Bu varlıkların özelliklerini örnekteki gibi tamamlayınız.

a

● Somut ○ Somut olmayan

○ Doğal ● Kültürel

İsmi: Çingene Kızı Mozağı Bulunduğu il: Gaziantep

b

○ Somut ○ Somut olmayan

○ Doğal ○ Kültürel

İsmi: Bulunduğu il:

c

○ Somut ○ Somut olmayan

○ Doğal ○ Kültürel

İsmi: Bulunduğu il:

ç

○ Somut ○ Somut olmayan

○ Doğal ○ Kültürel

İsmi: Bulunduğu il:

d

○ Somut ○ Somut olmayan

○ Doğal ○ Kültürel

İsmi: Bulunduğu il:

e

○ Somut ○ Somut olmayan

○ Doğal ○ Kültürel

İsmi: Bulunduğu il:

2. Türkiye'nin turizm potansiyelini turizm varlıkları ile ilişkilendirerek açıklayınız.

C TÜRKİYE'DE TURİZM POLİTİKALARI

4 saat

KONUYA GİRİŞ

Turizm sektöründe yetkili biri olsaydınız Türkiye'de turizmin gelişmesi için ne tür faaliyetlerde bulunurdunuz?

COĞRAFİ BAKIŞ

Turizm ve Planlama

Turizm endüstrisi bölgede ne kadar büyümelidir?
Turizmin bölgede veya ülkedeki önceliği ne düzeyde olmalıdır?
Turizm bölgesel düzeyde mi yoksa ülke genelinde mi yaygınlaştırılmalıdır?
Ülkeye veya bölgeye gelmesi istenen yabancı sermaye ne kadar olmalıdır?
Turizmin çevre üzerindeki etkilerine dair neler söylenebilir?
Turizm teknolojik yeniliklerin bölgeye girmesinde ne düzeyde etkili olacaktır?
Turizm ülkeye istenen miktarda döviz girişini sağlayacak mıdır?
Turizm bölge halkı üzerinde ne derece etkili olacaktır?
Turizm, diğer toplumlara ait istenmeyen unsurların ülkeye veya bölgeye girmesine yol açacak mıdır?
Yukarıda yer alan sorular ve bu sorulara verilebilecek cevaplar kapsamında turizm politikaları oluşturulmakta ve buna yönelik planlamalar yapılmaktadır. Kısa ve uzun vadeli olan bu politikaların ülke turizmi üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır.

Türkiye'nin turizm politikaları, iki dönem hâlinde ele alınabilir. Belirli bir planlamanın olmadığı ilk dönemde (1923-1962) altyapı, konaklama ve turizmle ilgili çalışmalar sınırlı düzeyde gerçekleşmiştir. İktisat Bakanlığına bağlı bir turizm bürosu açılması (1934), 1950'li yıllardan itibaren altyapı ve üstyapı hizmetlerinde artış görülmesi, tarihî eserlerin restore edilmesi, Turizm Endüstrisi Teşvik Kanunu'nun çıkarılması ve Turizm Bakanlığının kurulması bu dönemde kaydedilen gelişmelere örnek verilebilir. Planlama dâhilinde 1963'ten sonra gerçekleşen turizm faaliyetlerinin kalkınmayı hızlandıracağına işaret edilmiş ve bu kapsamda Turizmi Teşvik Yasası çıkarılmıştır (1982). İlgili yasa; turizm bölge ve merkezlerinin belirlenmesi, bu alanların geliştirilmesi, turizm sektörüne yatırım yapılması ve turizm işletmelerine teşvik verilmesine ilişkin hükümleri ile Türkiye turizminde dönüm noktası olmuştur. İlk planlamalar; daha çok kitle turizmine ve bu turizmin İstanbul, Göreme, Uludağ, Batı ve Güneybatı Anadolu gibi belli yerlerde gelişmesine yönelik yapılmıştır. Sonraki planlamalar ise dünya genelinde değişen turizm algısına bağlı olarak gerçekleştirilmiştir. Turizmin çeşitlendirilmesi ve coğrafi dağılımının dengelenerek 12 aya yayılması ile turizmde kişi başına düşen harcama, teknoloji kullanımı ve kalitenin artırılmasına yönelik çalışmalar söz konusu planlamalar kapsamında değerlendirilebilir. Ayrıca bu dönemde turizm yatırımlarına öncelik verilmiş, turist sayısının artırılmasına yönelik çalışmalar yapılmış, koruma-kullanma dengesi gözetilerek turizmin sürdürülebilirliği sağlanmaya çalışılmıştır.

Son dönemde uygulanan turizm politikalarında bütüncül yaklaşımın tercih edildiği görülmektedir. Türkiye turizminde planlı dönemler (1963'ten günümüze kadar); genel olarak hazırlık (1980'e kadar), gelişme (1980-1990), olgunluk dönemi (1990 sonrası) şeklinde sınıflandırılabilir.

CEVABI SENDE

Bir ülkede turizm alanında herhangi bir politika ve planlamanın olmaması, ülke turizminde ne gibi sorunlara yol açabilir?

Türkiye'de Turizm Politikalarının Etkileri

Çevresel Etkiler

Türkiye'de uygulanan turizm politikalarının ilk dönemlerinde Batı ve Güneybatı Anadolu kıyıları gibi belirli alanlar ön planda yer almıştır. Bu yaklaşım kıyı kesimlerinde aşırı yığılma, plansız yerleşme, altyapı yetersizliği; hava, su ve gürültü kirliliği, trafik sorunu, bitki örtüsü ve yaban hayatının tahrip olması, arazinin yanlış kullanımı gibi sorunlara neden olmuştur. Bu sorunlar karşısında özellikle 1980'den sonra çözüm odaklı politikalar geliştirilmeye başlanmıştır. Bu kapsamda tarihî, doğal ve kültürel yerlerin büyük bir kısmı kamulaştırılmış, ilgili yerler turizm bölgeleri ve sit alanları ilan edilmiştir. Günümüzde Mavi Bayrak, Yeşil Anahtar, Yeşil Yıldız gibi uygulamalarla turizm alanlarında çevre duyarlılığının artırılmasına yönelik çalışmalar yapılmaktadır.

CEVABI SENDE

Mavi Bayrak ve Yeşil Yıldız uygulamalarının çevresel etkilerine dair bir araştırma yapınız. Bu uygulamaların dışında siz de turizm-çevre uygulamasına yönelik önerilerde bulununuz.

Ekonomik Etkiler

Türkiye'de turizm etkinlikleri 1980'den sonra ivme kazanmış, 2000'li yıllarda ise en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Turizmin ülke ekonomisindeki payı, 1982 yılında çıkarılan Turizmi Teşvik Kanunu ile hızlı bir yükseliş sürecine girmiştir. Bu kapsamda sektör yetkililerine mali destek sağlanmış ve yatırım yapma konusunda ciddi teşviklerde bulunulmuştur. Bununla birlikte turizmin kalkınmada özel önem taşıyan sektör kapsamına alınması (1985), kalkınma planları içinde turizm özel ihtisas çalışmalarına yer verilmesi ve 2023 Türkiye Turizm Stratejisi ülke turizminin gelişmesinde önemli mihenk taşları olarak değerlendirilebilir. Uygulanan bu politikalar sayesinde yurda gelen turist sayısı artmış, döviz girdisi sağlanmış, istihdam oluşmuş ve dış ticaret açığının azalmasına katkı sağlanmıştır (Grafik 2.9).

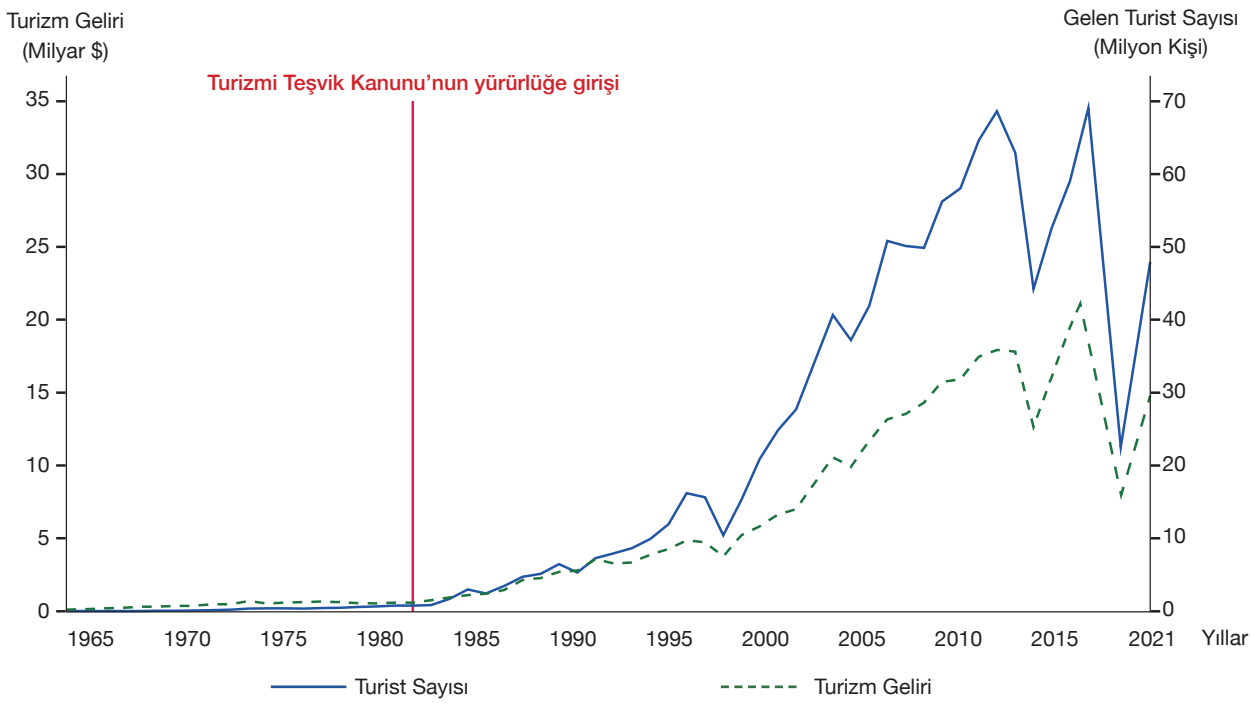

▲ **Grafik 2.9:** 1965-2021 döneminde Türkiye'ye gelen turist sayısı ve elde edilen turizm gelirleri (Buluş ve ark., 2021)

Kültürel Etkiler

CEVABI SENDE

Türkiye'nin uyguladığı turizm politikalarının sürdürülebilirliğine dair neler söyleyebilirsiniz? Bu kapsamda mevcut politikalara ne gibi eklemeler yapmak istersiniz?

Türkiye'de uygulanan turizm politikalarının kültür üzerinde pek çok olumlu etkisi vardır. Kültürler arası etkileşimin sağlanması, farklı kültürlere karşı hoşgörü bilincinin gelişmesi; sanat, zanaat gibi yerel kültür unsurlarının tanıtılması ve turistik bölgelerde yabancı dil öğrenenlerin sayısının artması bu kapsamda değerlendirilebilir. Ayrıca bu politikalar sayesinde kültürel varlıkların korunmasına yönelik ulusal ve uluslararası düzeyde çeşitli uygulamalar ve iş birlikleri yapılmaktadır.

Turizm politikalarının kültür üzerindeki olumlu etkilerinin yanı sıra bazı olumsuz etkilerinden de söz etmek mümkündür. Hızla büyüyen turizm alanlarında yerel halkın kent kültürüne uyum sağlamakta zorlanması ve özenti sonucu bazı yerlerde kültür yozlaşmasının yaşanması bu duruma örnek verilebilir.

UYGULAMA

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Bodrum; kapalı toplum yapısı, kısıtlı ulaşım olanakları, yerli halkın ve mübadele ile göç edenlerin oluşturduğu nüfus yapısı ve zorlu yaşam koşulları nedeniyle ekonomik yönden yeterince gelişememiştir. Bu yıllarda şehrin temel geçim kaynağı tarımsal faaliyetler ve sünger avcılığı olmuştur.

Su altı kalıntılarını incelemek üzere gelen yabancı turistleri barındıracak bir tesisin olmadığı 1960'lar, Bodrum'da turizm hareketlerinin başladığı yıllar olarak kabul edilmektedir. Ev pansiyonlarının, kamp kurma alanları ve lokantaların açılmasıyla turizm Bodrum'da kendini göstermeye başlamıştır. 1970'leri de kapsayan bu dönemde esnafın yabancı gazete, kartpostal, sandalet gibi ürünlerin satışına yönelmesiyle Bodrum'da turizm bir geçim kaynağı hâline dönüşmüştür. Sonraki yıllarda devlet tarafından ilan edilen turizm politika ve teşvikleri, Bodrum turizminde önemli değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Konaklama yerleri, restoranlar, eğlence ve alışveriş merkezlerinin sayıca arttığı şehir; yat limanı inşaatı, havaalanı hizmetleri ve kara yolu ulaşımında da önemli aşamalar kaydetmiştir. Yatay mimari ile geniş bir alana yayılan şehirde doğal ve tarihî değerler sit alanı ilan edilerek koruma altına alınmıştır. Yerli ve yabancı yatırımların arttığı, ulaşım ağının geliştiği Bodrum'a 2021 yılında yaklaşık 460 bin yabancı turist gelmiştir. Turizm verilerinin zirve yaptığı yaz aylarında ise şehrin nüfusu, yerli ve yabancı turistlerin gelmesiyle 1,5 milyonu aşmaktadır.

Bodrum (1957)

Bodrum (2020)

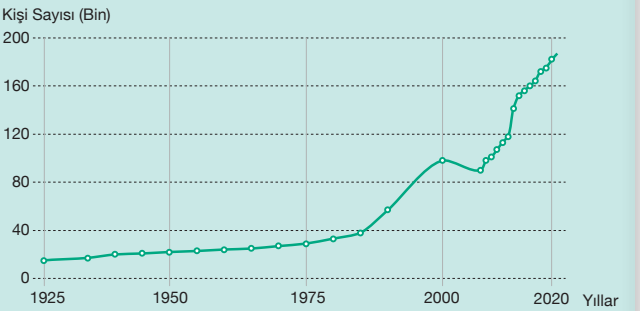

Bodrum nüfusunun yıllara göre değişimi (TÜİK, 2022)

Verilen bilgilerin yanı sıra ön bilgilerinizden de yararlanarak aşağıdaki soruyu cevaplayınız.

Bodrum'da turizmin etkisiyle meydana gelen çevresel, ekonomik ve kültürel değişimleri aşağıdaki boşluklara yazınız.

Çevresel:

Ekonomik:

Kültürel:

2.14. ARA DEĞERLENDİRME

1. "Türkiye, kıyı turizminin yanı sıra alternatif turizm türleri (sağlık turizmi ve termal turizm, dağ ve doğa turizmi, yayla turizmi, kırsal turizm, kongre ve fuar turizmi, eko turizm, kruvaziyer ve yat turizmi, golf turizmi vb.) açısından da eşsiz imkânlara sahip bir ülkedir. Ancak Türkiye'nin mevcut turizm potansiyelinden istenilen düzeyde yararlanılamamaktadır. Türkiye Turizm Stratejisi 2023 ve Eylem Planı 2013 kapsamında ülkedeki doğal, kültürel, tarihî ve coğrafi değerlerden koruma-kullanma dengesi içinde yararlanılması ve turizm alternatiflerinin geliştirilmesi hedeflenmektedir."

a) Türkiye Turizm Stratejisi 2023 belgesinde yer alan yukarıdaki hedef gerçekleştiğinde Türkiye'nin turizm gelirleri ve bölgeler arası gelir dağılımı bundan nasıl etkilenebilir?

b) Belgede ifade edilen "koruma-kullanma dengesi", Türkiye turizminde çevresel ve kültürel yönden hangi etkilerde bulanabilir? Açıklayınız.

2. Aşağıdaki tabloda Türkiye'de uygulanan turizm politikaları neticesinde ortaya çıkan bazı sonuçlara yer verilmiştir. Bu sonuçları çevresel, ekonomik ve kültürel etkileri yönünden örnekteki gibi sınıflandırınız.

1 İstihdam oluşmuştur.	2 Anıt ve yapıların restorasyonuna ve iyileştirilmesine katkı sağlamıştır.	3 Ülkenin imajını olumlu yönde etkilemiştir.
4 Yaban hayatının korunmasına yönelik çalışmalar yapılmasına imkân sağlamıştır.	5 Talebe bağlı olarak gıdada ve diğer ürünlerde fiyat artışı yaşanmıştır.	6 Tarımsal alanların yapılaşmaya açılmasına sebep olmuştur.
7 Yabancı dil öğrenimini teşvik etmiştir.	8 Su, gürültü ve hava kirliliğinin yanı sıra çöp ve katı atık oluşumuna yol açmıştır.	9 Yerel sanat, zanaat ve kültürün gelişip yaygınlaşmasını sağlamıştır.
10 Gayrisafi millî hasıla artmıştır.	11 Geleneksel toplumlarda değer çatışmasına neden olmuştur.	12 Altyapı olanak ve hizmetlerini geliştirmiştir.
13 Yerel halkta kültür mirasını koruma ve tarihine sahip çıkma bilinci gelişmiştir.	14 Yabancı sermaye girişi sağlamıştır.	15 Turizm alanlarının nüfusunda aşırı artışa neden olmuştur.

Çevresel Etki		Ekonomik Etki		Kültürel Etki	
Olumlu	Olumsuz	Olumlu	Olumsuz	Olumlu	Olumsuz
	6			3	

TURİZMİN TÜRKİYE EKONOMİSİNDEKİ YERİ

4 saat

KONUYA GİRİŞ

1. Yurt dışında tatil yapma imkânınız olsa hangi ülkeyi tercih ederdiniz? Neden?

2. Tercih ettiğiniz ülkeye ekonomik olarak nasıl bir katkı sağlamış olursunuz?

Yatırım ve istihdam imkânları açısından önemli bir sektör olan turizm, ekonomik büyümenin bir aracı olarak görülmektedir. Bu sektör, özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde döviz girdisi sağlaması ve ödeme dengesini düzenlemesi bakımından ayrı bir öneme sahiptir. Ayrıca turizm, dış ticaret açığının azaltılmasının yanı sıra ilişkili olduğu diğer sektörlerin (ulaşım, ticaret, inşaat, yiyecek-içecek, konaklama vb.) gelişmesine de katkı sunmaktadır. Türkiye'de yakın zamanda uygulanan bütüncül turizm politikaları sayesinde turizm faaliyetlerinin ülke geneline yayılması hedeflenmektedir. Böylece turizm gelirlerinin bölgelere daha dengeli şekilde dağıtılması ve ülke turizminde çeşitliliğin artırılması sağlanacaktır.

COĞRAFİ BAKIŞ

Pandemi ve Türkiye Turizmi

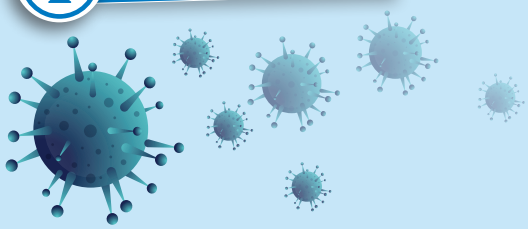

COVID-19 pandemisi, küresel çapta ve hızlı yayılımı nedeniyle beşerî hareketliliği büyük oranda durdurmuştur. Bu kapsamda turizm, Türkiye'de salgından en çok etkilenen sektörlerin başında gelmektedir. Özellikle sosyal mesafe, karantina, sokağa çıkma yasağı gibi önlemler turizm sektörünü 2020 yılında neredeyse durma noktasına getirmiştir. Pandemi sürecinde dünya genelinde %73 oranında düşen yabancı turist sayısı, Türkiye'de %72 oranında azalmıştır. Bu düşüşten en fazla etkilenen şehirler İstanbul ve Antalya olmuştur. Kıyılarda yer alan şehirlerde genel itibarıyla turist sayısı bakımından ciddi düşüşler yaşanmıştır. Sonuç olarak Türkiye'de pandemi öncesi ve pandeminin başlangıç süreci karşılaştırıldığında (2019-2020) turizm verilerinde %70'e yakın bir düşüş gerçekleşmiştir.

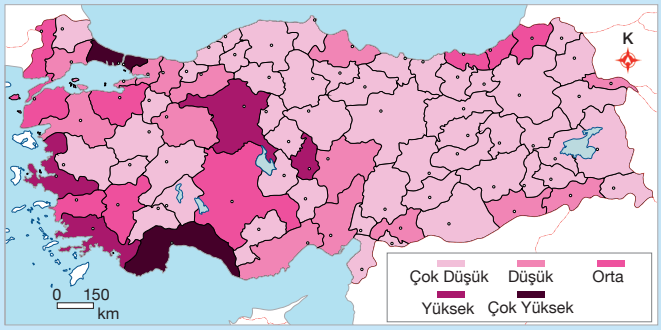

Türkiye'de 2020 yılında 1.000 kişide azalan ziyaretçi sayısından illerin etkilenme düzeyi (Kervankıran ve Bağmancı, 2021)

2019-2020 Yıllarına Ait Turizm Verilerinin Karşılaştırılması (TÜİK, 2021)

Yıllar	2019	2020
Turist Sayısı (Milyon Kişi)	51,8	15,8
Turizm Geliri (Milyar $)	34,5	12
Turizm Gelirlerinin GSYH'deki Payı (%)	4,6	1,7
Turizm Gelirlerinin İhracat İçindeki Payı (%)	20,1	7,1

Türkiye'de yürütülen turizm faaliyetleri 1980'den sonra ülke ekonomisinde etkisini göstermeye başlamış, 2000'li yıllarda ise bu etki önemli ölçüde artmıştır. Ancak son yıllarda yaşanan pandemi süreci, küresel bazlı krizler ve coğrafi konuma bağlı jeopolitik riskler (Rusya-Ukrayna Savaşı) Türkiye turizmini olumsuz etkilemektedir.

CEVABI SENDE

Savaş, salgın hastalık, ekonomik kriz gibi durumlardan turizm faaliyetlerinin zarar görmemesi için ne gibi çözüm önerilerinde bulunabilirsiniz?

UYGULAMA

Aşağıdaki tabloda 1980-2021 yılları arasında Türkiye'ye ait bazı turizm istatistiklerine yer verilmiştir (TÜİK ve TÜRSAB, 2022).

Yıllar	Gelen Turist Sayısı (Bin Kişi)	Turizm Gelirleri (Milyon $)	Turizm Gelirlerinin GSYH İçindeki Payı (%)	Turizm Gelirlerinin İhracat İçindeki Payı (%)
1980	1.288	1.315	0,6	11,2
1990	5.389	7.671	2,1	24,9
2000	9.586	15.106	2,9	27,5
2005	24.124	20.322	4,2	24,7
2010	33.027	24.930	3,23	21,89
2011	36.151	28.115	3,38	20,84
2012	36.463	29.007	3,33	19,25
2013	39.226	32.308	3,4	21,3
2014	41.415	34.305	3,67	21,8
2015	41.617	31.464	3,65	21,9
2016	31.365	22.107	2,56	21,9
2017	38.620	26.283	3,09	15,5
2018	45.628	29.512	3,76	16,7
2019	51.860	34.520	4,58	17,5
2020	15.826	12.059	1,7	7,1
2021	29.357	24.482	3,04	10,86

Verilen tablodan ve ön bilgilerinizden yararlanarak aşağıdaki soruları cevaplayınız.

1. Turizm faaliyetleri ve bu faaliyetlerin ekonomi üzerindeki etkileri nasıl bir seyir izlemiştir?

2. Turizm gelirlerinde yıllar içinde meydana gelen dalgalanmaların GSYH oranına etkileri, ekonomide oluşturabileceği riskler ve buna karşı geliştirilebilecek çözüm önerileri ile ilgili neler söyleyebilirsiniz?

Türkiye; konumu, iklim özellikleri, doğal kaynakları, tarihî varlıkları ve nitelikli tesisleri sayesinde turizm potansiyeli yüksek olan bir ülkedir. Bahsedilen zenginliklerden planlı ve verimli şekilde yararlanılması durumunda ülkenin turizm gelirinde kayda değer bir artış sağlanacaktır. Türkiye, 2019 yılında ağırladığı turist sayısı bakımından dünyada 6. sırada; turizm gelirlerinde ise 13. sırada yer almıştır. On Birinci Kalkınma Planı'nda yer alan 2023 yılı hedeflerine göre Türkiye'ye gelecek turist sayısının 75 milyon, turizm gelirinin 65 milyar dolar, ziyaretçi başına düşen ortalama harcama miktarının da 867 dolar olması beklenmektedir.

UYGULAMA

Aşağıdaki tabloda bazı ülkelerin 2019* yılındaki turizm istatistiklerine yer verilmiştir (UNWTO).

Ülkeler	Gelen Turist Sayısı (Milyon Kişi)	Turizm Gelirleri Dünya Sıralaması	Dünya Turizm Gelirlerindeki Payı (%)	Kişi Başı Ortalama Harcama Miktarı ($)
1. Fransa	90	3.	4,2	709
2. İspanya	83,5	2.	5,3	954
3. ABD	79,3	1.	14,3	2.700
4. Çin	65,7	11.	2,4	544
5. İtalya	64,5	6.	3,3	768
6. Türkiye	51,2	13.	2	666
7. Meksika	45	16.	1,6	546
8. Tayland	39,8	4.	4	1.520
9. Almanya	39,6	8.	2,7	1.050
10. İngiltere	39,4	5.	3,5	1.337

* Devam eden yıllarda pandemi nedeniyle turizm verileri alınmamıştır.

Verilen istatistik değerlerden ve ön bilgilerinizden yararlanarak aşağıdaki soruları cevaplayınız.

1. Türkiye, ağırladığı turist sayısı bakımından 6. sırada iken turizm gelirlerinde neden 13. sırada yer almış olabilir?

2. Türkiye'nin dünya turizm gelirlerindeki payını artırmak için neler yapılabilir?

2.15. ARA DEĞERLENDİRME

Aşağıda verilen seyahat ve turizm rekabetçilik endeksinde (2019) Türkiye'nin 140 ülke arasındaki sıralaması ve puan durumu gösterilmiştir. Türkiye, bazı gösterge puanları düşük olmasına rağmen dünya sıralamasında üst sıralarda yer almaktadır (Dünya Ekonomik Forumu).

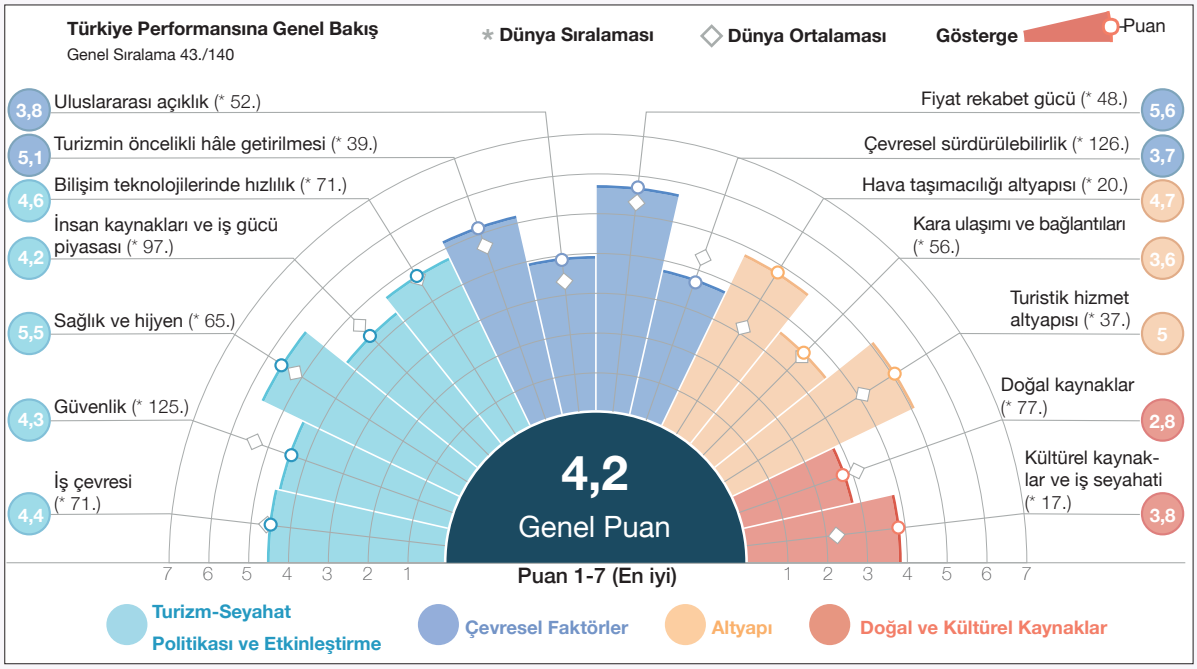

* Dünya sıralamasında 1-30. sıra çok iyi, 31-60. sıra iyi, 61-90. sıra orta, 91-120. sıra zayıf, 121-140. sıra çok zayıf; puan göstergelerinde ise dünya ortalamasının altında olanlar zayıf, üstünde olanlar güçlü olarak sınıflandırılabilir.

Yukarıda verilen bilgileri göz önünde bulundurarak aşağıdaki soruları cevaplayınız.

1. Endekste belirtilen seyahat ve turizm gösterge puanlarına ve dünya sıralamasına göre Türkiye'nin zayıf ve güçlü olduğu kategoriler hangileridir?

2. Endeksteki puan değerlerinin düşük olduğu sektörlerde puan değerlerinin yükseltilebilmesi için neler yapılabilir?

3. Türkiye'ye ait puan değerlerinin yükselmesi, ülkenin turizm ve ekonomisine nasıl bir katkı sunacaktır? Örnekler vererek açıklayınız.

2. ÜNİTE ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME

Aşağıdaki cümlelerde boş bırakılan yerleri kutucuklarda verilen sözcük ve sözcük gruplarından uygun olanıyla tamamlayınız.

hizmet	işlevsel	üretimin	Asya	dış ticaret	dış ticaret açığı	çevresel
soyut kültürel	sulu tarım	Avrupa	artışın	somut kültürel	dış ticaret dengesi	

1. Ulaşım, turizm, ticaret, eğitim, sağlık, bankacılık vb. ekonomik faaliyetler …….. sektöründe yer alır.
2. KOP ile birlikte …….. alanı genişleyecektir.
3. Kuzeydoğu Anadolu Kalkınma Ajansı …….. bölgeye örnek verilebilir.
4. UNESCO Dünya Mirası'na kayıtlı olan Efes, Türkiye'nin …….. varlıkları arasında yer almaktadır.
5. Ihlara Vadisi ve çevresinin doğal sit alanı ilan edilmesi, turizmin …….. etkisine örnek bir durumdur.
6. Yerleşme olgusunun gelişmesinde en önemli faktör olan sanayileşme hareketleri, ilk olarak …….. ülkelerinde başlamıştır.
7. Dünya nüfusundaki …….. uzun bir süre daha devam etmesi beklenmektedir.
8. İthalat giderleriyle ihracat gelirlerinin birbirine yakın olmasına …….. denir.
9. Ülkeler arasında yapılan ticari faaliyete …….. adı verilir.
10. Ticaretin başlaması …….. artmasıyla gerçekleşmiştir.

Aşağıda verilen kalkınma projelerini ilişkili oldukları ifadelerle örnekteki gibi eşleştiriniz *(Bir kalkınma projesi, birden fazla ifadeyle eşleştirilebilir.)*.

11.

	Kalkınma Projesi		İfade
	Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)	a	Urartu Kültür Turizmi Gelişim Bölgesi'nin yer aldığı kalkınma projesidir.
a,	Doğu Anadolu Projesi (DAP)	b	Atatürk Barajı'nın suları tüneller ile Harran Ovası'na ulaştırılmıştır.
	Doğu Karadeniz Kalkınma Projesi (DOKAP)	c	Su kaynaklarının sınırlı olmasından dolayı bölge dışından su getirilmektedir.
	Konya Ovası Kalkınma Projesi (KOP)	ç	Volkanik ve metamorfik olaylar nedeniyle maden çeşitliliği ve miktarı fazladır.
		d	Balıkçılık açısından önemli bir potansiyele sahiptir.
		e	Samsun'dan Hopa'ya kadar uzanan "Yayla Koridoru" yer almaktadır.
		f	Göbeklitepe, Nemrut Dağı Millî Parkı gibi kültürel turizm varlıkları yer alır.
		g	Yer altı suyunun aşırı kullanılması sonucu obruk oluşumu gerçekleşir.
		ğ	Türkiye'de çayır ve meraların en çok olduğu kalkınma bölgesidir.
		h	Türkiye'deki pamuk üretiminin yaklaşık yarısını karşılamaktadır.

Aşağıda verilen soruları cevaplayınız.

12. **a)** Coğrafi işaret kavramının sizde çağrıştırdığı kelimeleri aşağıdaki tabloya bir dakika içerisinde not ediniz.

b) Tablodan seçtiğiniz kelimeleri kullanarak coğrafi işaret kavramına uygun bir cümle yazınız.

13. Aşağıda verilen metinden ve geometrik şekillerle ifade edilen bilgilerden yararlanarak sorunun a ve b maddelerini cevaplayınız.

Eski ve yeni ekonomiyi birbirinden ayıran en önemli unsur, bilginin ve iletişim araçlarının kullanımındaki farklılıktır. Üretim faaliyetlerinde emek ve sermayenin ön planda olduğu eski sistem, yerini bilgi ve paylaşımın en önemli araç olarak kabul edildiği yeni sisteme bırakmıştır.

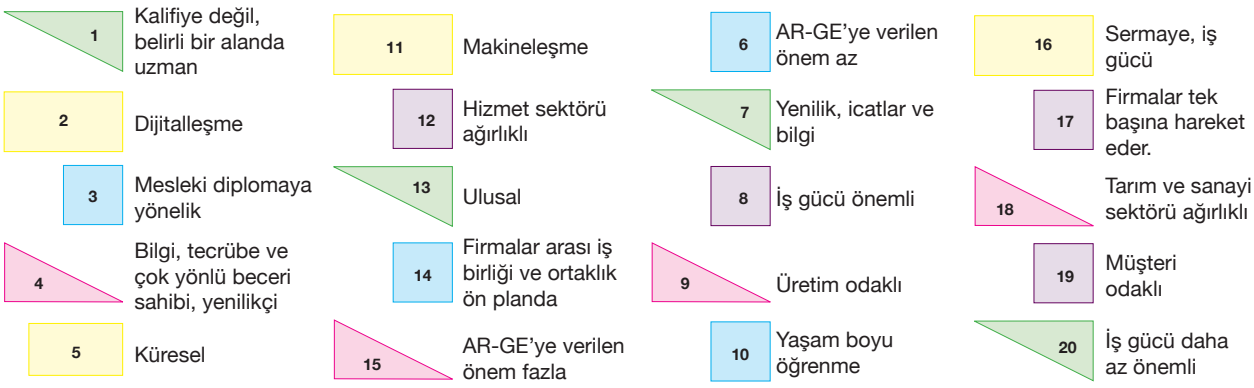

a) Aşağıda eski ve yeni ekonomi modeli ile ilgili verilen tangramları tamamlayınız.

(Not: Her tangram 4 kare, 4 üçgen ve 2 dikdörtgenden oluşacaktır. Tangramların desenleri aynı olmalıdır. Geometrik şekillerin renklerine ve numaralarına dikkat ediniz.)

Eski Ekonomi Modeli

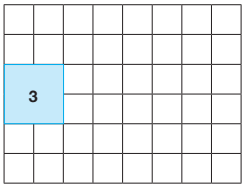

Yeni Ekonomi Modeli

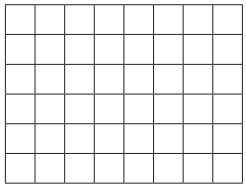

b) Eski ekonomi modelinden yeni ekonomi modeline geçişte hangi unsurlar etkili olmuştur?

Aşağıda verilen çoktan seçmeli soruların doğru cevabını işaretleyiniz.

14. İşlevsel bölgeler, mekânsal yapıyı ve mekân üzerinde yürütülen ekonomik ve kültürel faaliyetleri daha iyi organize edebilmek için oluşturulur.

Aşağıdakilerden hangisi işlevsel bölgelerin özelliklerinden değildir?

A) Genellikle tek bir merkezi vardır.

B) Yapılacak faaliyetler bölge merkezinde organize edilir.

C) Dinamik bir yapıya sahiptir.

D) İzole edilmiş bir yapıdadır.

E) Yerel, bölgesel, ulusal ve küresel ölçekte olabilmektedir.

15. İç ticaret; toptancı halleri, borsalar, pazarlar, panayırlar ve büyük alışveriş merkezlerinde gerçekleşmektedir.

Buna göre haritadaki işaretli alanların hangisinde iç ticaretin daha zayıf olduğu söylenebilir?

A) I B) II C) III D) IV E) V

16. Ulaşımı etkileyen faktörler, doğal ve beşerî faktörler olmak üzere ikiye ayrılır.

I. Elverişli coğrafi konum

II. Teknolojik gelişmeler ve imkânlar

III. Yeryüzü şekillerinin hafif engebeli ve düz olması

IV. Nüfus yoğunluğunun az olması

Yukarıdaki ifadelerden hangileri ulaşımı etkileyen doğal faktörler arasında yer alır?

A) I ve II B) I ve III C) II ve III

D) II ve IV E) III ve IV

17. Aşağıdaki grafiklerde Türkiye'de çalışan nüfusun istihdam içindeki payları ile ekonomik sektörlerin GSYH içindeki paylarına yer verilmiştir (TÜİK, 2022).

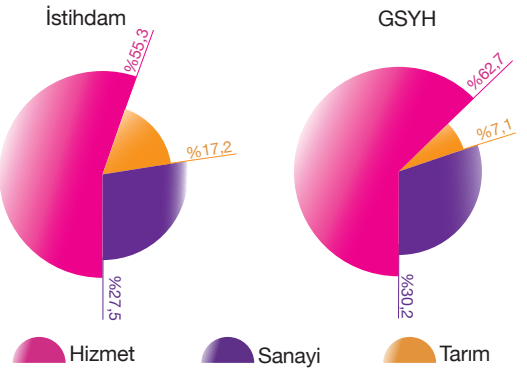

Buna göre

I. GSYH'de en yüksek pay, hizmet sektörüne aittir.

II. Her ikisinde de en fazla paya sahip olan faaliyet kolu sanayi sektörüdür.

III. Tarım sektörünün istihdam içindeki payı, GSYH'deki payından daha fazladır.

bilgilerinden hangilerine ulaşılabilir?

A) Yalnız I

B) Yalnız II

C) I ve III

D) II ve III

E) I, II ve III

18. **Büyükşehirlerde ortaya çıkan gecekondu mahallelerinde**

I. Eğitim

II. Altyapı

III. Güvenlik

sorunlarından hangilerinin yaşanması beklenir?

A) Yalnız I

B) I ve II

C) I ve III

D) II ve III

E) I, II ve III

19. Aşağıda verilen haritada Türkiye'de yer alan bazı turizm varlıklarının yerleri gösterilmiştir.

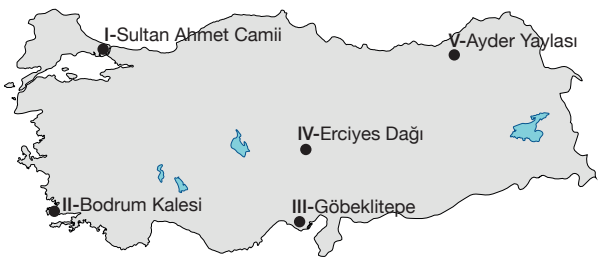

Numaralanmış şekilde verilen turizm varlıklarından hangisinin yeri yanlış gösterilmiştir?

A) I B) II C) III D) IV E) V

20. Türkiye'de birçok mekân, kendisiyle özdeşleşmiş sembol varlıklara sahiptir.

Buna göre aşağıdaki görsellerden hangisi, Türkiye'de yer alan herhangi bir mekânı sembolize etmemektedir?

A)

B)

C)

D)

E)

21. Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Anadolu'da inşa edilen kervansaray ve hanlar ile buna yönelik ulaşım ağları, ticaret yapanlar için güvenli hâle getirilmiştir.

Buna göre

I. Sağlık

II. Eğitim

III. Güvenlik

IV. Ticaret

unsurlarından hangileri kervansaray ve hanların kuruluş amaçları arasında yer alır?

A) I ve II

B) I ve III

C) II ve III

D) II ve IV

E) III ve IV

22. Aşağıdaki grafikte Türkiye'nin 1923-2020 yılları arasında sahip olduğu demir yolu uzunluğuna yer verilmiştir.

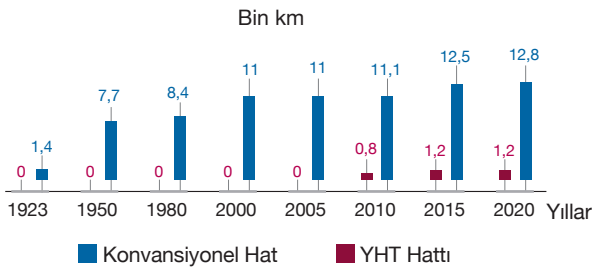

Sadece grafiğe bakarak aşağıdakilerden hangisine ulaşılamaz?

A) YHT hattı ile taşınan yolcular, konvansiyonel hat ile taşınan yolculardan sayıca daha azdır.

B) YHT hattının uzunluğu 2015-2020 yıllarında değişmemiştir.

C) 2010 yılı öncesine ait demir yolu ağlarının tamamı konvansiyonel hat şeklindedir.

D) Konvansiyonel hat uzunluğunda genel olarak bir artış olmuştur.

E) 1923-1950 arası dönemde demir yolu uzunluğundaki artış, 1980-2000 dönemi arasındaki artıştan daha fazladır.

23. Anadolu Yarımadası, geçmişten günümüze pek çok ticaret yolunun kesiştiği bir noktada yer almıştır.

Bu durum, Türkiye'nin sahip olduğu aşağıdaki özelliklerden hangisini etkilememiştir?

A) Tarımsal verimliliğin fazla olmasını

B) Ülkeler arasında önemli bir ulaşım noktası olmasını

C) Kültürel çeşitliliğinin fazla olmasını

D) Önemli bir ticaret merkezi olmasını

E) Jeopolitik açıdan önem arz eden bir konumda bulunmasını

24. Aşağıdaki grafikte dünyada yer alan ticaret bölgelerinin küresel ticaretteki ithalat payları gösterilmiştir (TÜİK, 2024).

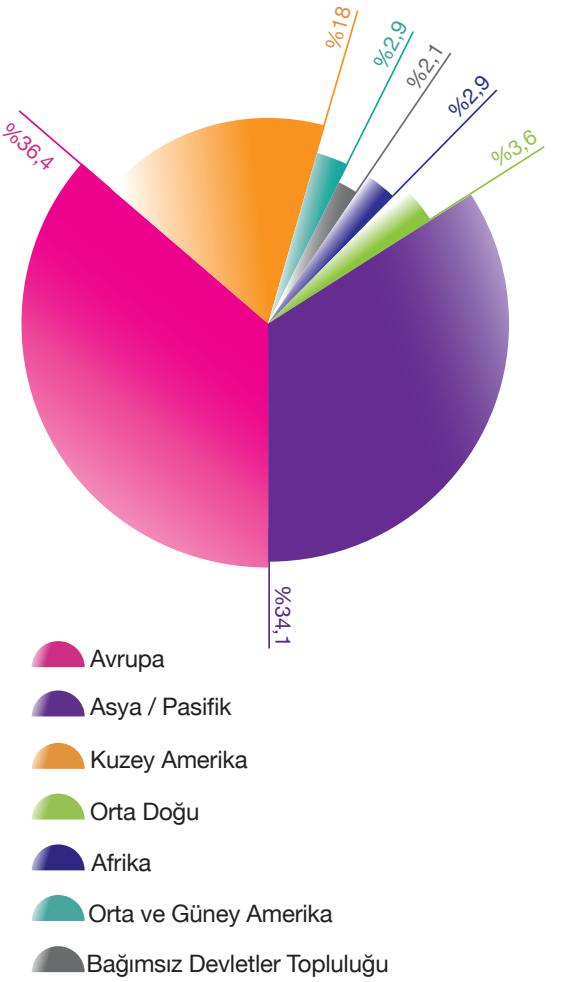

Buna göre

I. Avrupa, ithalatta en fazla pay sahibi olan bölgedir.

II. Asya / Pasifik ülkelerinin ithalat giderleri Kuzey Amerika'dakinden daha azdır.

III. Orta ve Güney Amerika ile Afrika'nın ithalat payları birbirine eşittir.

bilgilerinden hangilerine kesinlikle ulaşılabilir?

A) Yalnız I

B) Yalnız II

C) I ve III

D) II ve III

E) I, II ve IIII

Aşağıdaki soruların cevaplarını altlarında verilen boşluklara yazınız.

25. Aşağıda verilen tabloda Türkiye'de kullanılan ulaşım türlerinin iç hatlarda yük ve yolcu taşımacılığındaki kullanımı ile ilgili bilgiler yer almaktadır (TÜİK, 2021).

	Yük (Milyon Ton)				Yolcu (Milyon Kişi)			
Yıllar	Kara Yolu	Deniz Yolu*	Demir Yolu**	Hava Yolu	Kara Yolu	Deniz Yolu*	Demir Yolu**	Hava Yolu
2014	234.492	15.572	11.992	26	276.073	1.806	3.458	26.204
2015	244.329	17.204	10.474	25	290.734	1.836	3.708	29.790
2016	253.139	15.829	11.661	19	300.852	2.059	3.323	31.730
2017	262.739	16.463	12.794	18	314.734	1.833	3.683	34.018
2018	266.502	17.801	14.478	13	329.363	2.101	4.374	34.996
2019	267.579	17.612	14.707	15	339.601	2.257	4.912	31.174
2020	272.913	20.742	15.428	12	288.992	1.185	1.478	16.948

**Deniz yolu yük ve yolcu taşıma bilgileri kabotaj dâhilindedir.* ***Demir yolu taşıma bilgileri TCDD verilerini kapsamaktadır.*

Tabloda verilen bilgilere göre

a) Türkiye'de hizmet veren ulaşım türlerini belirtilen yıllara ait yük ve yolcu taşımacılığındaki kullanım miktarına göre sıralayınız.

b) Kara yolu ve demir yolunun yük ve yolcu taşımacılığındaki kullanımını ekonomiklik yönünden karşılaştırınız.

26. Aşağıdaki tabloda Türkiye'nin bölgeler bazında kayda geçen uluslararası hizmet ticareti değerlerine yer verilmiştir (Milyon $, TÜİK-2021).

Bölgeler	İhracat	İthalat	Denge
Avrupa Birliği	9.789	10.417	-628
Kuzey Afrika	660	150	511
Kuzey Amerika	2.612	1.962	650
Orta Amerika	315	1.137	-822
Güney Amerika	233	47	185
Yakın ve Orta Doğu	3.365	889	2.477
Avustralya ve Yeni Zelanda	275	548	-273
Diğer Ülkeler	7.954	7.703	251
Toplam	25.203	22.852	2.351

Buna göre

a) Türkiye'nin uluslararası hizmet ticareti hacminin en fazla ve en az olduğu ülke grupları hangileridir?

b) Hangi ülke gruplarıyla yapılan hizmet ticaretinde ihracat ithalatın gerisinde kalmıştır?

27. Aşağıda numaralarla gösterilen kutularda, dünya ticaretine yön veren bölge ve kuruluşların bazı özelliklerine yer verilmiştir. Belirtilen özelliklerin hangi bölgeye veya kuruluşa ait olduğunu belirleyerek ilgili numaraları aşağıdaki noktalı yerlere yazınız.

İlk olarak Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu adı altında kurulmuştur. 1	Gümrük birliğinin sağlanması ve vergilerin sıfırlanması amacıyla ABD, Kanada ve Meksika tarafından kurulmuştur. 2
Çin, Japonya, Güney Kore, Tayvan gibi ülkelerin bulunduğu ve ekonomik büyümenin çok hızlı olduğu ticaret bölgesidir. 3	Farklı kalkınma düzeyine sahip ülkeler arasında imzalanan dünyanın en büyük serbest ticaret anlaşmasıdır. 4
ASEAN adında bir ticaret kuruluşunda 2020 yılında imzalanan yeni Serbest Ticaret Anlaşması'yla yürürlüğe girmiştir. 5	Maastricht Antlaşması'na göre para birimi ve bayrak kullanımında birliktelik sağlanması, sınırların kaldırılması ve askerî güçlerin birleştirilmesi amacıyla kurulmuştur. 6
Güney Amerika ülkeleri tarafından ticaretin gerçekleştirilmesi ve gümrük birliğinin sağlanması amacıyla kurulmuştur. 7	Kuzey Amerika'da ekonomik yönden serbest bir ticaret bölgesi kurularak her türlü ticari kısıtlamanın kaldırılması amacını taşımaktadır. 8

AB: ..... **MERCOSUR:** ..... **RCEP:** ..... **NAFTA:** .....

28. Aşağıdaki haritada Türkiye'de farklı ölçütlere göre oluşturulmuş bazı işlevsel bölgelere yer verilmiştir.

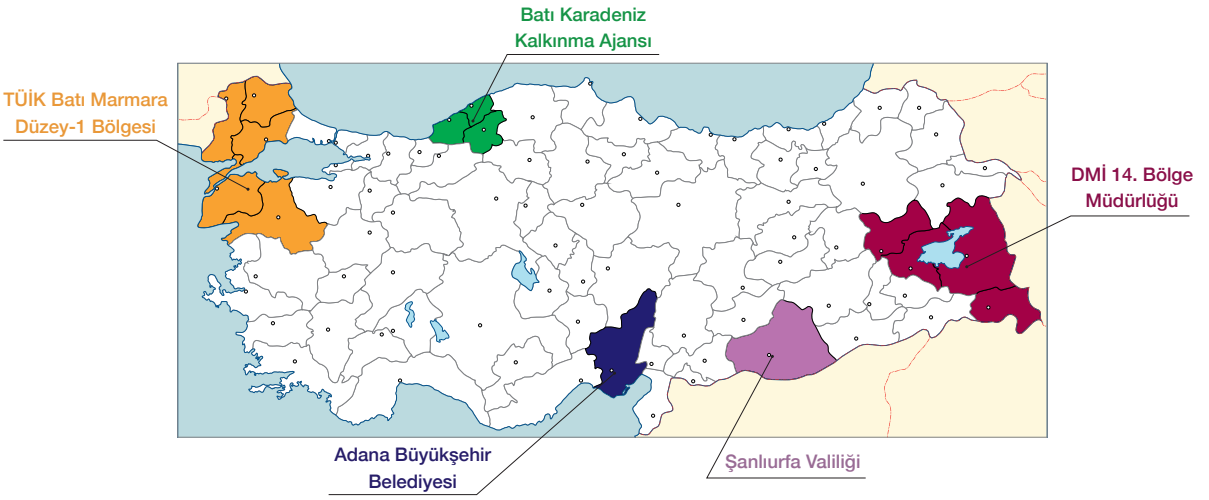

a) Haritada yer alan ve aşağıda isimleri verilen işlevsel bölgelerin, türlerine göre hangi işlevsel bölge sınıfında yer aldığını noktalı yerlere yazınız.

Adana Büyükşehir Belediyesi: .....

Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı: .....

TÜİK Batı Marmara Düzey-1 Bölgesi: .....

Şanlıurfa Valiliği: .....

DMİ 14. Bölge Müdürlüğü: .....

b) İşlevsel bölgelerin belirlenmesinde hangi ölçütler kullanılmıştır?

29. Aşağıda verilen fotoğraflarda Atina ve Kuala Lumpur şehirlerinin farklı zamanlardaki görüntüleri yer almaktadır.

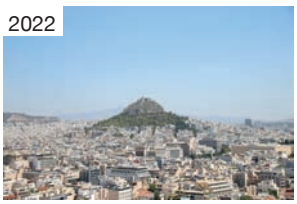

Atina

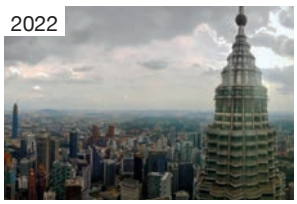

Kuala Lumpur

Buna göre

a) Görsellerde verilen şehirler arasında ne tür farklılıkların bulunduğunu belirtiniz.

b) Hangi şehrin daha hızlı gelişim gösterdiğini nedenleriyle birlikte açıklayınız.

30. Aşağıdaki grafiklerde 2019 yılında en fazla turist ağırlayan ve en fazla turizm geliri elde eden ilk 10 ülkeye ve bu ülkelerle ilgili önceki döneme ait değişim oranlarına yer verilmiştir (UNWTO).

En Fazla Turist Ağırlayan Ülkeler

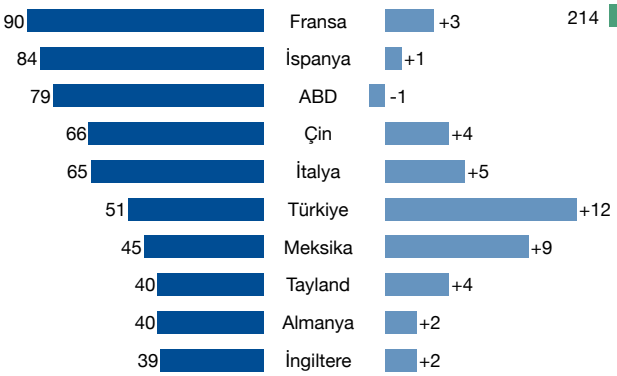

En Fazla Turizm Geliri Elde Eden Ülkeler

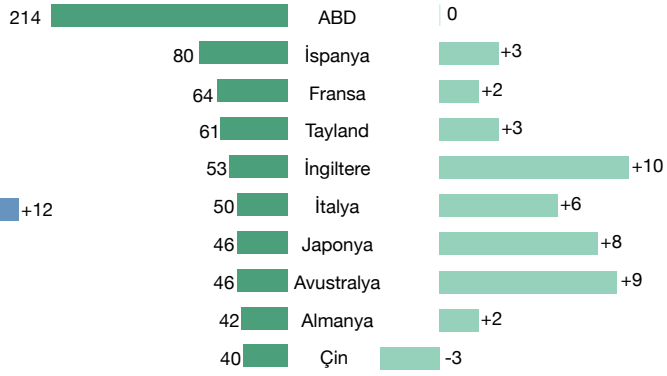

Grafiklerde verilen bilgilere göre

a) En fazla turist ağırlayan ve en fazla turizm geliri elde eden ilk 10 ülke arasında ne tür farklılıklar bulunmaktadır? Nedenleriyle açıklayınız.

b) Turist sayısı ve turizm gelirleri önceki döneme göre en fazla artan ve azalan ülkeler hangileridir?

c) Türkiye'nin turizm gelirlerinde ilk 10 ülke arasında yer alamamasını nedenleriyle açıklayınız.

d) Türkiye'ye gelen turist sayısındaki değişimin artan seyirde olacağını göz önünde bulundurarak Türkiye'nin her iki grafikte gelecekteki yeri ile ilgili çıkarımlarda bulununuz.

Değerlendirme
Sorulara verdiğiniz cevapları cevap anahtarından kontrol ediniz. Yanlış cevapladığınız ya da doğru cevaplamanıza rağmen tam olarak anlaşılmadığını düşündüğünüz sorularla ilgili konuları tekrar ediniz. Öz değerlendirme formunu doldurduktan sonra diğer öğrenme faaliyetine geçiniz.

Öz Değerlendirme Formu

Üniteyle ilgili daha fazla soru içeriğine bu karekoddan ulaşabilirsiniz.

3. ÜNİTE

KÜRESEL ORTAM: BÖLGELER VE ÜLKELER

1. BÖLÜM JEOPOLİTİK KONUM

Bu bölümde

- Kıtaların ve okyanusların konumsal önemindeki değişimi,
- Coğrafi konumun bölgesel ve küresel etkilerini,
- Tarihsel süreçte Türkiye'nin jeopolitik konumunu,
- Türkiye'nin içinde yer aldığı jeopolitik bölgeleri,
- Türk kültür bölgeleri ile Türkiye arasındaki tarihî ve kültürel bağları

öğreneceksiniz.

Ünite Kare Kodu

Ünite Sunusu-1

Anahtar Kavramlar

Jeopolitik
Kültür havzası
Coğrafi keşifler
Sömürgecilik
Coğrafi konum

A KITA VE OKYANUSLARIN KONUMSAL ÖNEMİ

KONUYA GİRİŞ

Baharat ve altın, Keşifler Çağı'nda adından en fazla söz edilen ve zenginliğe ulaşmada etkin rol oynayan ürünler olmuştur. Kurulan hayaller ve ulaşılmak istenen hedeflerin temelini o dönem için bu iki ürün süslemekteydi. Keşifler öncesinde üretim, yer altı ve yer üstü kaynakları bakımından fakir olan Avrupa; ekonomik açıdan önem arz eden altın, baharat, mücevher, ipek, süs eşyası vb. ürünleri Doğu'dan temin etmekteydi. Batı için maliyet artışına neden olan bu durum, yapılan keşiflerle birlikte Avrupalılara Doğu'nun zenginliklerine ulaşmada önemli fırsatlar sunmuştur.

Verilen bilgilere göre aşağıdaki soruları cevaplayınız.

1. Avrupalıların coğrafi keşiflere öncülük etmesinde etkili olan unsurlar nelerdir?

2. Coğrafi keşifler sonucunda yeni yerlere ulaşılması Avrupa, Asya ve Afrika'yı jeopolitik yönden nasıl etkilemiştir?

Geçmişten günümüze dünyada yaşanan bazı gelişmeler, kıta ve okyanusları jeopolitik yönden farklı şekillerde etkilemiştir. Coğrafi keşifler, doğal kaynakların varlığı, siyasi gelişmeler, ulaşım ve teknoloji alanında kaydedilen ilerlemeler bu değişime neden olan unsurlara örnek verilebilir. Bu faktörler içerisinde yer alan ve ekonomik değeri yüksek olan doğal kaynaklar, jeopolitik yönden daha fazla önem arz etmektedir. İhtiyaç duyulan bu kaynaklara ulaşma isteği bazı bölge ve güzergâhların işlevselliğini artırarak daha değerli hâle gelmesini sağlamıştır.

CEVABI SENDE

İpek ve Baharat yolları üzerinde yer alan hangi bölgeler jeopolitik yönden önem kazanmıştır?

Orta Çağ'da Asya kıtasındaki üretim merkezlerinden kara ve deniz yoluyla Avrupa'ya taşınan ipekli kumaş, değerli taşlar, kâğıt, porselen, baharat gibi ürünler dünya ticaretinde oldukça önemli bir yere sahip olmuştur. Bahsedilen ürünlerin Avrupa pazarlarına sevkiyatı özellikle İpek ve Baharat yolları üzerinden gerçekleşmiş, bu ticaret yolları üzerinde yer alan bölgeler ve şehirler söz konusu dönemde önemli ticaret merkezlerine dönüşmüştür (Görsel 3.1).

▲ **Görsel 3.1:** Semerkant (Özbekistan), Çin'den Avrupa'ya uzanan İpek Yolu'nun ana duraklarından biriydi.

Görsel 3.2: Coğrafya ve teknoloji alanında yaşanan gelişmeler, Keşifler Çağı'na girilmesine öncülük etmiştir.

Orta Çağ'da Asya ülkeleri, üretimde olduğu gibi bilim ve kültür alanında da Avrupa'dan önde yer almıştır. Kıtalar arası ticaret sayesinde Avrupalılar, Asya ülkelerine ait bilimsel bilgi birikimlerini de Batı'ya taşımıştır (Harita 3.1). Ticari alışverişin yanı sıra Haçlı Seferleri esnasında Avrupalıların Doğu'nun zenginlikleri ve üstün teknolojisiyle tanışması; Asya'dan pusula, kâğıt, gemi yapım metotları, demiri çeliğe dönüştürme tekniği gibi önemli bilgileri edinmeleri Batı'nın teknolojik alanda gelişmesini sağlamıştır (Görsel 3.2).

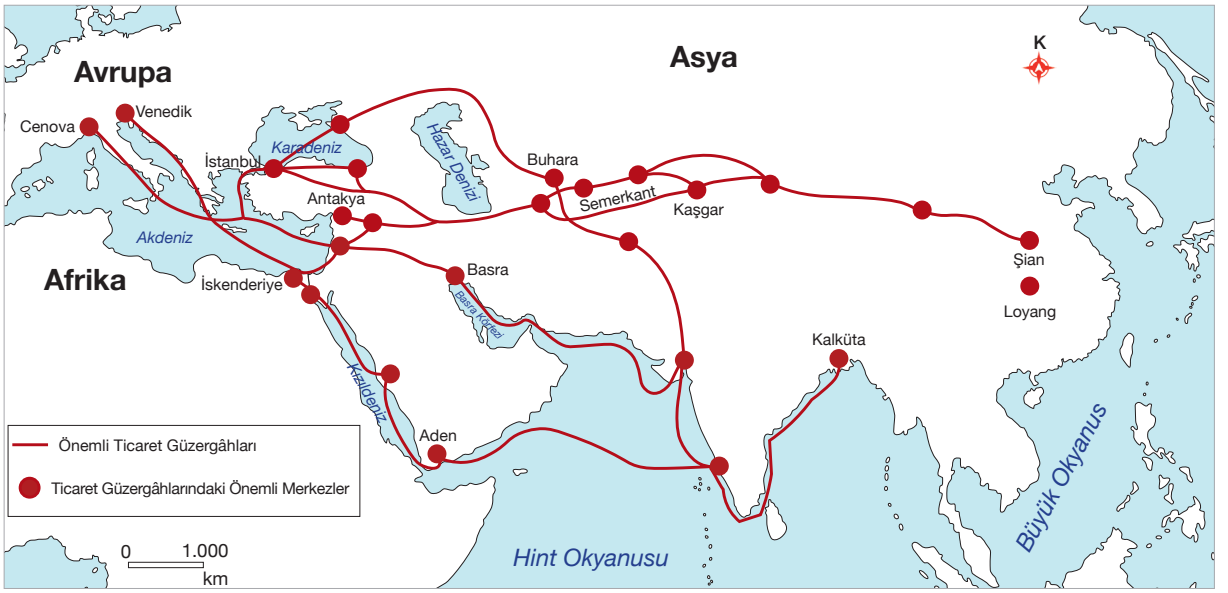

Harita 3.1: Keşifler Çağı öncesinde kıtalar arası ticarette önem arz eden güzergâhlar (Bakırcı, 2014)

Görsel 3.3: Ümit Burnu, Afrika'nın en güneyinde yer alan uç noktadır (Güney Afrika Cumhuriyeti).

Avrupalılar, ülkelerine ulaşan baharatlar ve değerli madenlere daha kısa yoldan ulaşabilmek için dönemin yöneticilerinden aldıkları desteklerle açık denizlere açılmışlardır. Bu amaçla harekete geçen Batılı denizciler, Afrika kıtasının güneyine doğru uzunca bir yolculuk yapmışsa da Ümit Burnu'na ulaşamamıştır. 1488 yılına gelindiğinde Bartolomeu Dias (Bartalmiyu Dies) Ümit Burnu'na ulaşmış, bu keşiften 10 yıl sonra ise Vasco De Gama (Vasko Dö Gama), Ümit Burnu'nu geçerek Hindistan'a gitmeyi başarmıştır (Görsel 3.3). Böylece Avrupalı denizciler, Akdeniz Havzası'nı kullanmadan doğrudan Hindistan'a ulaşabilmiştir. Kristof Kolomb, 1492 yılında Atlas Okyanusu'nu geçerek Hint adalarına ulaştığını duyurmuş ancak bu yerin yeni bir kıta olduğu Amerigo Vespucci'nin (Amerigo Vespuçi) yıllar sonra yaptığı seyahat sonucu anlaşılmıştır. Keşfedilen kıtaya daha sonra bu denizcinin adı verilmiştir.

Ferdinand Magellan (Ferdinand Macellan), sürekli batıya giderek Dünya'nın etrafını dolaşabileceğini kanıtlamak için 1519 yılında İspanya'dan yola çıkmıştır. Güney Amerika kıyılarından hareket ederek önce Macellan Boğazı'na, sonra da Büyük Okyanus'a ulaşmıştır (Harita 3.2). Büyük Okyanus'ta ilerleyerek Filipin adalarına gelen Magellan burada hayatını kaybetmiştir. Bunun üzerine ikinci kaptan olan Sebastian del Cano (Sebastiyan del Kano), seferi tamamlayarak 1522 yılında İspanya'ya ulaşmayı başarmıştır. Bu seyahat neticesinde o dönemlerde Avrupa'nın en çok tartıştığı konulardan biri olan Dünya'nın yuvarlak olduğu görüşü kanıtlanmıştır.

Denizaşırı yolculuklar, öngörülen amaçlar doğrultusunda yeni kıtalar ve ticaret yollarının keşfedilmesiyle sonuçlanmıştır (Harita 3.3). Bu durum, kıtalar ve okyanusların jeopolitik yönden önemli değişikliklere uğramasına neden olmuştur. Örneğin Ümit Burnu'na ulaşılmasıyla Türklerin elindeki ticaret yolları ve Akdeniz su yolu önemini yitirmiş, Amerika'nın keşfi sonrasında ise Atlas Okyanusu önemli bir güzergâh hâline gelmiştir.

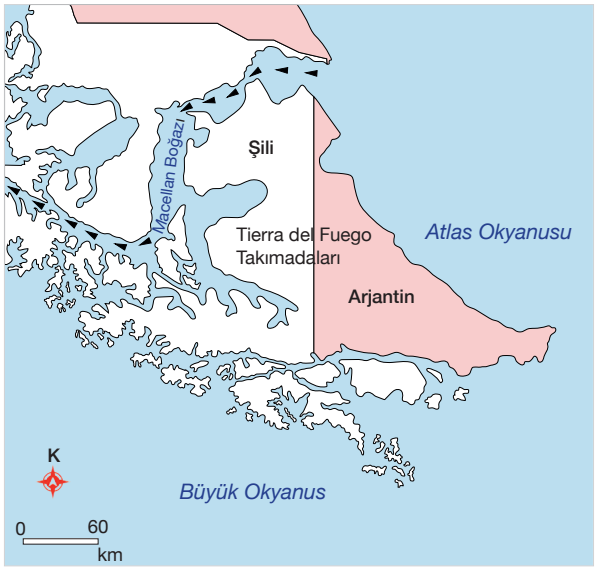

Harita 3.2: Macellan Boğazı (Şili)

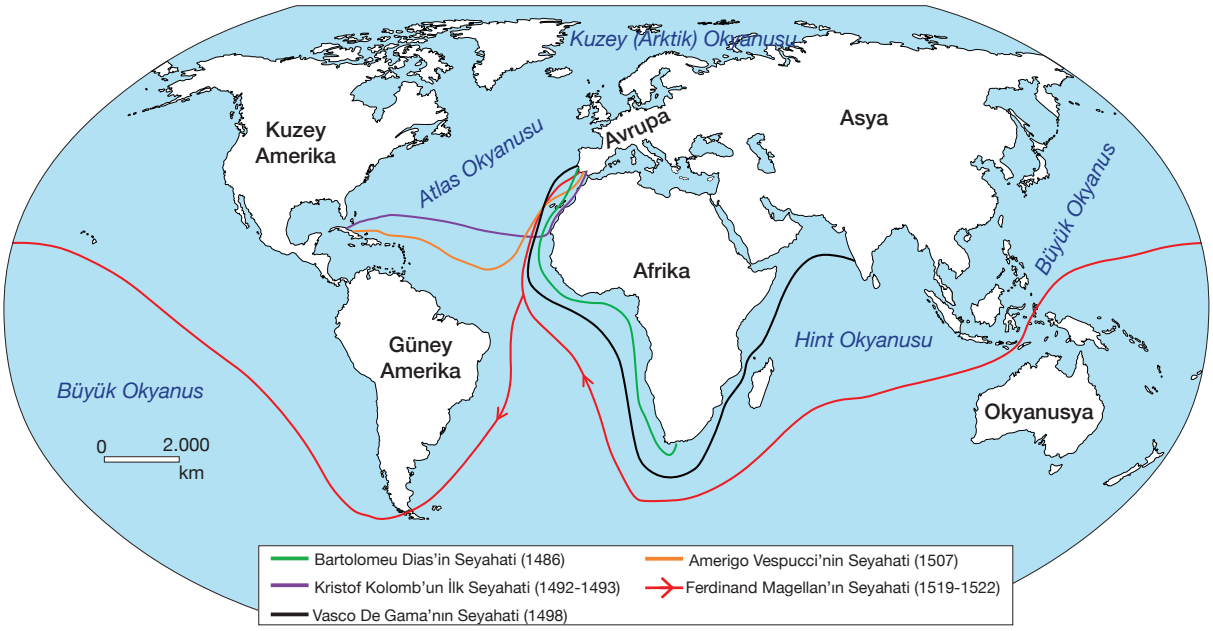

Harita 3.3: Coğrafi keşifler (Ferro, 2011)

Portekiz ve İspanya öncülüğünde başlayan coğrafi keşifler, yeni deniz yolları ve kara parçaları üzerinde bulunan zenginliklerin daha ucuz bir şekilde Avrupa'ya taşınmasını sağlamıştır. Ancak keşfedilen bölgeler üzerinde hâkimiyet kurma isteği, ülkeler arasında çeşitli anlaşmazlıkların yaşanmasına neden olmuştur. Bu anlaşmazlıkların çözümü için İspanya ile Portekiz arasında yapılan anlaşmaya göre Atlas Okyanusu'nun doğusundaki yerler Portekizlilere, batısındaki yerler ise İspanyollara bırakılmıştır.

Keşifler; ilerleyen süreçte Hollanda, Fransa, İngiltere gibi Avrupa ülkelerinin katılımıyla daha geniş bir alana yayılmıştır. Bu durum, sömürgeciliğin hız kazanmasına ve ilgili ülkelerin keşfettikleri bölgelerde merkezî yönetime bağlı ticaret merkezleri ve koloniler kurmasına neden olmuştur. Kurulan koloniler vasıtasıyla ham maddelerin Batı'ya aktarılması, Avrupa ülkelerini ekonomik güç hâline getirmiştir. Coğrafi keşifler öncesinde Batı'nın Asya ülkelerinden temin ettiği ham madde, zamanla yön değiştirerek Amerika kıtasından karşılanmaya başlamıştır. Büyük Okyanus'ta yer alan ve bu süreçte keşfedilen adalar, Amerika kıtası, Afrika'nın batı ve güney kıyıları sömürgeciliğin merkezi hâline gelmiştir (Harita 3.4). Avrupa devletlerinin bu faaliyetleri, keşfettikleri alanların yer altı ve yer üstü zenginliklerini sömürmeleriyle sonuçlanmıştır.

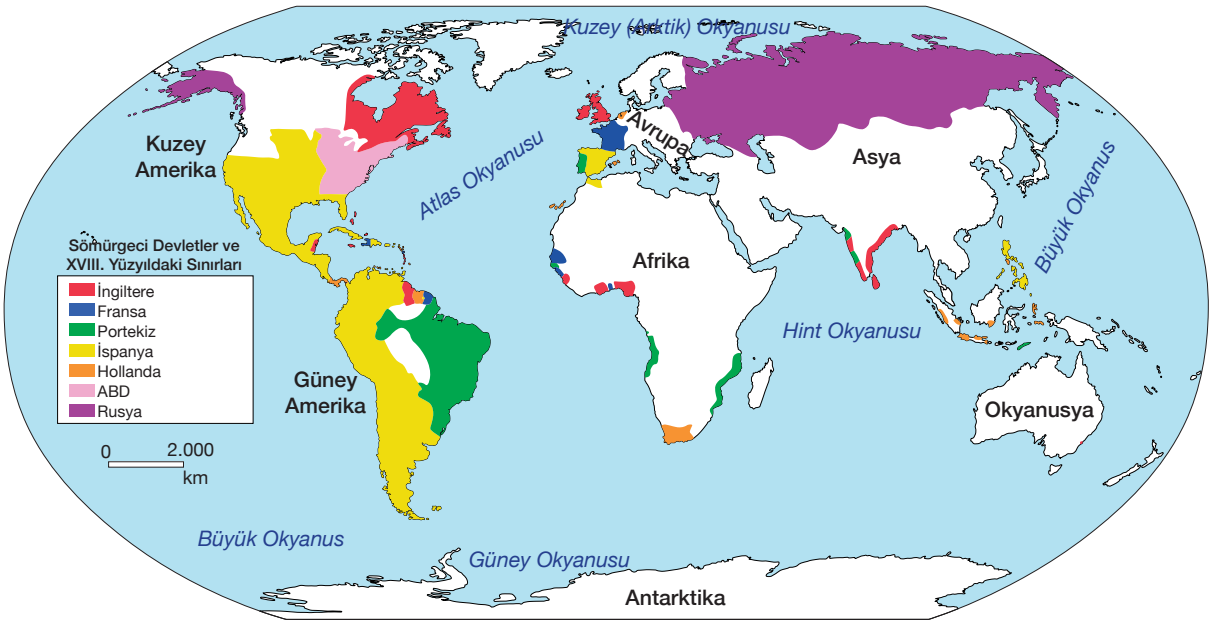

▲ **Harita 3.4:** XVIII. yüzyılda sömürgeciliğin ulaştığı sınırlar (Ferro, 2011)

COĞRAFİ BAKIŞ

Antarktika

Dünyanın beşinci büyük kıtası olan Antarktika, bozulmamış doğası ve biyolojik yapısı sayesinde ekolojik dengenin korunmasına önemli katkılar sunmaktadır. Antarktika'nın barındırdığı canlı deniz kaynakları ve buzullarında saklı su potansiyeli, yeryüzünün gelecekteki su ve gıda güvencesi olarak görülmektedir. Antarktika okyanus akıntıları, dünyanın iklimini düzenleyen küresel termostat görevi görmektedir. Sera gazları yutak alanı teşkil eden kıta, iklim değişikliğiyle mücadelede oldukça önemli bir yere sahiptir.

▲ Antarktika'da yer alan Türk Bilim Üssü

Antarktika; zengin doğal kaynaklarının yanı sıra iklim araştırmaları, jeofizik, biyoloji, uzay bilimleri ve diğer bilim dalları açısından doğal bir laboratuvar özelliği göstermektedir. Bilime önem atfeden ve bilimde ilerlemeyi hedefleyen ülkeler, kıtada bilimsel üsler kurarak bu kapsamda çeşitli çalışmalar yürütmektedir. 1959 yılında imzalanan ve Türkiye'nin 1995 yılında taraf olduğu Antarktika Antlaşması, kıtayı barış ve bilime adanmış bir doğal koruma alanı ilan ederek güvence altına almıştır. Antlaşmaya hâlihazırda 53 ülke taraftır. Antlaşmayı ilk etapta imzalayan 12 ülke ile sözleşmeye sonradan taraf olan 29 ülke, "istişari taraf" statüsüyle her yıl yapılan "Antarktika Antlaşması İstişare Toplantıları"nda kıtaya ilişkin bilgi paylaşımı ve düzenlemelerin kararlaştırılması süreçlerinde yer almaktadır.

UYGULAMA

Aşağıdaki haritada tarihî ticaret yolları (İpek ve Baharat), Osmanlı hâkimiyetinde bulunan topraklar, coğrafi keşifler sonucu oluşan güzergâhlar ve ülkelerin keşfettiği yerler gösterilmiştir (Ferro, 2011).

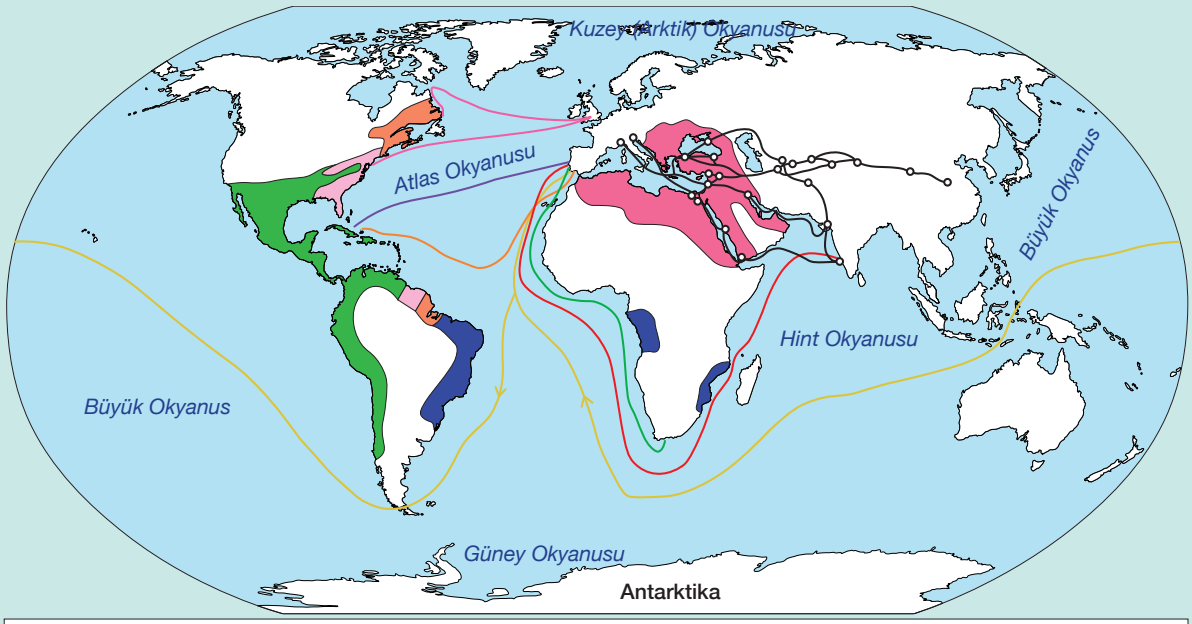

Verilen haritaya ve ön bilgilerinize göre aşağıdaki soruları cevaplayınız.

1. Asya'dan Avrupa'ya gerçekleşen ticarette Atlas Okyanusu üzerinden yeni ticaret yollarının kullanılması, tarihî ticaret yolları üzerinde bulunan ülkeleri nasıl etkilemiştir?

2. Amerika kıtasının keşfedilmesi hangi okyanusların önemini artırmıştır?

3. Amerika kıtasının keşfedilmesi Avrupa'yı hangi alanlarda ve ne şekilde etkilemiştir?

4. Coğrafi keşifler Osmanlı Devleti'ni sosyoekonomik olarak nasıl etkilemiştir?

Coğrafi keşifler sonrası işlerliği azalan Akdeniz, Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla tekrar önemli hâle gelmiştir. Akdeniz ile Kızıldeniz'i birleştiren bu yapay su yolu, Güneydoğu Asya kıyılarını Hint Okyanusu ve Kızıldeniz üzerinden Akdeniz'e bağlamaktadır (Görsel 3.4). Yapımı 1869 yılında tamamlanan kanal sayesinde Avrupa ile Güneydoğu Asya arasındaki deniz yolu ulaşımı yaklaşık 6 bin km kısalmıştır. Süveyş Kanalı'ndan sonra dünyanın bir diğer önemli yapay su yolu olan Panama Kanalı ise Orta Amerika'nın dar bir kesiminde Atlas Okyanusu ile Büyük Okyanus'u birbirine bağlamaktadır (Görsel 3.5). Panama Kanalı'nın açılması, deniz yolu ulaşımında ülkelere önemli avantajlar sağlarken Macellan Boğazı'nın zamanla önemini yitirmesine neden olmuştur.

▲ **Görsel 3.4:** Süveyş Kanalı (Mısır)

▲ **Görsel 3.5:** Panama Kanalı (Panama)

Petrol, XX. yüzyıldan itibaren enerji ve ham madde kaynağı olarak kullanılan stratejik bir ürün hâline gelmiştir. Dünya petrol rezervlerinin yaklaşık yarısı, Orta Doğu coğrafyasında bulunmaktadır. Bu durum, petrole her geçen gün daha fazla ihtiyaç duyan gelişmiş ülkelerin petrol zengini bölgelere daha fazla ilgi göstermesine neden olmuştur. Birçok devlet, geçmişte olduğu gibi bugün de söz konusu bölgelere hâkim olma mücadelesini sürdürmektedir. Sergilenen bu hâkimiyet mücadelesi; petrol sevkiyatında etkin şekilde kullanılan Hürmüz Boğazı, Babülmendep Boğazı, Süveyş Kanalı gibi su yollarının jeopolitik önemini artırmaktadır.

3.1. ARA DEĞERLENDİRME

Aşağıdaki tabloda kıta ve okyanusların konumsal önemini etkileyen bazı ticaret yollarına ve önemli gelişmelere yer verilmiştir. Söz konusu durumun hangi kıta ve okyanusların önemini artırdığını ilgili boşluklara yazınız.

Ticaret Yolları ve Önemli Gelişmeler	Önemi Artan Bölgeler ve Su Yolları
İpek Yolu güzergâhının kullanılmaya başlanması	
Baharat Yolu'nun keşfi	
Ümit Burnu'nun keşfi	
Süveyş Kanalı'nın açılması	
Panama Kanalı'nın açılması	

B ÜLKELERİN KONUMUNUN KÜRESEL VE BÖLGESEL ETKİLERİ

KONUYA GİRİŞ

Bir ülkenin yeryüzündeki konumu o ülkeye ekonomik, sosyal ve kültürel yönden ne tür etkilerde bulunur? Düşüncelerinizi arkadaşlarınızla paylaşınız.

Yerleşmeler, bölgeler veya ülkelerin dünya üzerinde bulunduğu yeri ifade etmek için "coğrafi konum" kavramı kullanılır. Coğrafi konum, mutlak ve göreceli konum şeklinde ikiye ayrılır. Bir yerin Ekvator'a ve Başlangıç Meridyeni'ne göre uzaklığı mutlak konumla ifade edilir. Yerleşme, bölge veya ülkelerin yeryüzü şekilleri, iklim özellikleri, doğal kaynak varlığı, deniz ve okyanuslara olan uzaklığı gibi özellikleri de göreceli konumla belirtilir.

Ülkelerin bölgesel ve küresel etki alanları coğrafi konumları ile yakından ilişkilidir. Coğrafi konuma bağlı olarak ülkelerin mevcut kaynakları, okyanus veya denize kıyısının bulunması, iklim çeşitliliği, yeryüzü şekilleri vb. özellikleri ekonomik ve sosyal kalkınmada önemli bir etkiye sahiptir. Bu özellikler; bulunduğu ülkenin tarımsal, hayvansal ve sanayi üretimi, turizm etkinlikleri, insanların beslenme alışkanları ile örf ve âdetlerinde belirleyici rol oynamaktadır. Tarihî süreçte su kaynakları, yeryüzü şekilleri ve iklim şartlarının elverişli olduğu alanlarda büyük medeniyetlerin kurulduğu görülmektedir.

Sonuç olarak ülkelerin etki alanını belirleyen unsurlar, coğrafi konumlarından dolayı farklılıklar gösterir. Avrupa'da ticari yoğunluk ve gelişen sanayi, Orta Doğu ve Hazar Havzası'ndaki ülkelerde enerji kaynakları, Güney Afrika'da altın, elmas gibi değerli madenlerin ön planda olması bu duruma örnek verilebilir.

UYGULAMA

Aşağıdaki tabloda bazı ülkelere ve bu ülkelerin ön plana çıkan coğrafi özelliklerine yer verilmiştir. Verilenlerden hareketle bu ülkelerin dünyada ne tür etki alanına sahip olduğunu ilgili kutucukları işaretleyerek belirtiniz.

Ülke	Coğrafi Özellik	Etki Alanı	
		Küresel	Bölgesel
Mısır	Süveyş Kanalı'nın kontrolünü elinde tutması		
Şili	Macellan Boğazı'nın kontrolünü elinde bulundurması		
Suudi Arabistan	Önemli petrol rezervlerine sahip olması		
İngiltere	Sanayide gelişmiş bir altyapıya sahip olması		
Moğolistan	Hayvancılığa elverişli çayır ve meraların bulunması		
Fildişi Sahili	Dünyadaki kakao üretiminin %40'ını elinde bulundurması		

COĞRAFİ BAKIŞ

Coğrafi Konuma Bağlı Bölgesel ve Küresel Etkiler

I — ABD

Büyük Okyanus ve Atlas Okyanusu'na kıyısının bulunması, zengin yer altı ve yer üstü kaynakları ile dünyanın en büyük ekonomilerinden birine sahip olması ABD'yi küresel boyutta önem arz eden bir ülke hâline getirmiştir.

II — JAPONYA

Bir ada ülkesi olması ve Büyük Okyanus'a kıyısının bulunmasına rağmen gelişmiş sanayi altyapısı ile dünyanın en büyük ekonomilerinden birine sahip olan Japonya, küresel boyutta önem arz eden bir ülke hâline gelmiştir.

III — BOLİVYA

Deniz ve okyanuslara kıyısının bulunmaması, zengin yer altı kaynaklarına rağmen bunları işleyecek yeterli imkânının olmaması ve önemli ticaret merkezlerinin uzağında kalması Bolivya'nın etki alanı bakımından yerel boyutta kalmasına neden olmuştur.

IV — İRAN

Basra Körfezi ve Hürmüz Boğazı'na kıyısının bulunması, önemli doğal gaz ve petrol yataklarına sahip olması İran'ı bölgesel düzeyde önem arz eden bir ülke hâline getirmiştir.

V — YENİ ZELANDA

Bir ada ülkesi olması, Büyük Okyanus'a kıyısının bulunması, gelişmiş bir ekonomi ve tarımsal altyapıya sahip olması Yeni Zelanda'nın bölgesel düzeyde önem arz eden bir ülke hâline gelmesini sağlamıştır.

VI — BOTSVANA

Deniz ve okyanuslara kıyısı bulunmayan Botsvana topraklarının büyük bir bölümü, Kalahari Çölü'nün sınırları içerisinde yer almaktadır. Bununla birlikte elmas gibi değerli madenlere sahip olan ülkede bu madenleri işleyecek yeterli imkânın bulunmaması ve ülkenin önemli ticaret merkezlerinin uzağında kalması, Botsvana'nın etki alanı bakımından yerel boyutta kalmasına neden olmuştur.

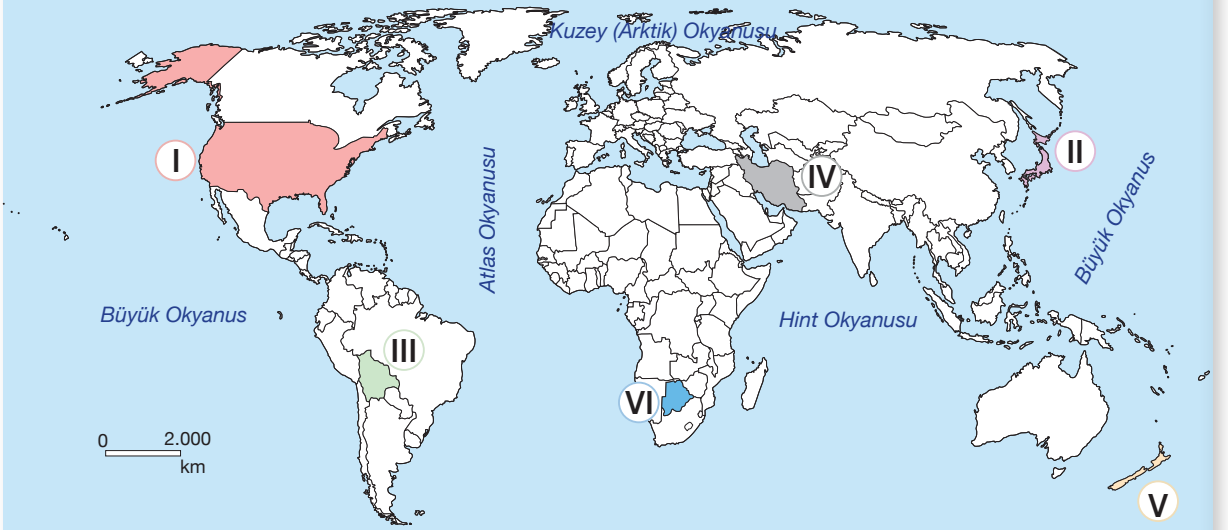

1. Ülkelerin küresel, bölgesel veya yerel etkiye sahip olmalarında ön plana çıkan unsurları yazınız.

2. Ülkelerin coğrafi konumları ile küresel ve bölgesel etki alanları arasında nasıl bir ilişki vardır? Düşüncelerinizi örneklerle açıklayınız.

C TÜRKİYE'NİN JEOPOLİTİK KONUMU

KONUYA GİRİŞ

İngiliz coğrafyacı Halford John Mackinder'a (Helfırt Can Mekindır) göre Avrupa, Asya ve Afrika ana karalarından oluşan "Dünya Adası" her açıdan en zengin kıta bileşenidir. Bu bölgenin tam ortasında yer alan Türkiye, Akdeniz'i Karadeniz'e bağlayan; Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Doğu'yu da birleştiren bir köprü görevi görmektedir. Tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapan ve Doğu ile Batı kültürünü sentezleyen bir ülke olan Türkiye, aynı zamanda Türk dünyasının da merkezi konumundadır.

Verilen bilgilere göre aşağıdaki soruyu cevaplayınız.

Türkiye'nin sahip olduğu coğrafi konumun jeopolitik etkileri ile ilgili neler söyleyebilirsiniz?

Jeopolitik, ülkelerin sahip olduğu coğrafi koşulların ve uluslararası siyasetteki gücünün etki durumunu inceleyen bir bilimdir. Jeopolitik konumu belirleyen özellikler, fiziki ve beşerî unsurlar olmak üzere ikiye ayrılır. İklim, yeryüzü şekilleri, yer altı kaynakları gibi özellikler fiziki unsurları; nüfus, ekonomi, sosyal ve kültürel değerler ise beşerî unsurları oluşturur. Jeopolitik konumu belirleyen beşerî unsurlar kısa sürede değişebilirken konum ve fiziki unsurlar kısa sürede değişmez (Şema 3.1).

Jeopolitik Konumu Belirleyen Unsurlar

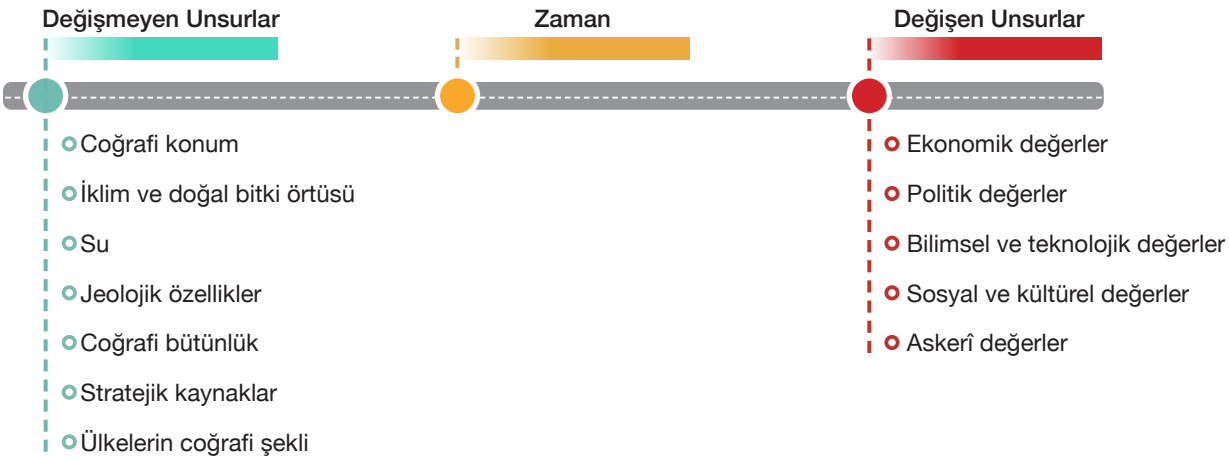

▲ **Şema 3.1:** Jeopolitik konumu belirleyen unsurlar (Kaya, 2017)

Jeopolitik konum belirlenirken jeopolitiğe ait kriterler dikkate alınır. Örneğin bir ülkenin büyük bir siyasi birliğe ne kadar yakın olduğu, bu birliğe dâhil olup olmadığının belirlenmesi jeopolitik konum olarak ifade edilir. Bu açıdan bakıldığında Türkiye, coğrafi konumundan dolayı siyasi, ekonomik ve kültürel açıdan dünyanın en önemli ülkelerinden biri olarak nitelendirilebilir.

CEVABI SENDE

Türkiye'nin siyasi, ekonomik ve kültürel açıdan hangi bölgelere yakın olması jeopolitik önemini artırmaktadır?

CEVABI SENDE

Geçmişte Anadolu'da hâkimiyet kuran devletler, bu bölgenin konum avantajlarını kullanarak dünya siyasetinde nasıl izler bırakmıştır? Örneklerle açıklayınız.

Tarih boyunca pek çok medeniyetin hüküm sürdüğü Anadolu; Asya ile Avrupa'yı birbirine bağlaması, önemli boğazlara sahip olması ve enerji kaynaklarına yakınlığı sayesinde dünyanın stratejik bakımdan çok önemli bir bölgesinde yer almaktadır (Harita 3.5). Bu nedenle Anadolu ve yakın çevresinde kurulan devletler, gelişebilmek ve varlıklarını sürdürebilmek için bu bölge üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışmıştır.

Harita 3.5: Türkiye'nin jeopolitik konumu

Osmanlı Devleti'nin kurulduğu, İpek ve Baharat yollarının geçtiği Anadolu toprakları Osmanlı ekonomisinin gelişmesine önemli katkılar sunmuştur. Konumunun sağladığı avantajlar ve askerî gücünün etkisiyle devlet, jeopolitik yönden dünyada kayda değer bir seviyeye ulaşmıştır. Halifeliğin 1517 yılında Osmanlı Devleti'ne geçmesi ise Türklerin İslam coğrafyasında ve diğer ülkeler nazarındaki önemini daha da artırmıştır. Tüm bu yaşananlar karşısında Avrupalı devletlerin Doğu ile farklı güzergâhlar kullanarak etkileşimde bulunması, bazı dengelerin değişmesine zemin hazırlamıştır. Coğrafi keşifler ve sonrasında yaşanan gelişmeler, farklı ticari güzergâhların ortaya çıkmasına ve Anadolu'dan geçen ticaret yollarının zayıflamasına neden olmuştur. Buna bağlı olarak Anadolu'da halka ve devlete ait gelirler azalmış, devlet önce ekonomik sonra siyasi anlamda güç kaybetmiştir. Bu süreçte Rusya'nın sıcak denizlere inme isteği, İngiltere'nin sömürgelerine giden yollara hâkim olma çabası ve Avrupa'nın yeni sömürge arayışlarına girmesi Batılı devletler arasında çıkar çatışmalarının yaşanmasına neden olmuştur. Bu süreçte patlak veren I. Dünya Savaşı, Batı'nın Anadolu'yu işgal girişimine sahne olmuş ancak millî ve manevi değerlerine bağlı olan Türk milleti, gösterdiği kahramanlıkla bu toprakların yegâne sahibi olduğunu tüm dünyaya ispat etmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması, ilerleyen süreçte ABD ile Sovyet Rusya arasında yaşanan Soğuk Savaş Dönemi, Sovyetler Birliği'nin dağılması gibi gelişmeler Türkiye'nin jeopolitik yönden tekrar önem kazanmasını sağlamıştır. Bununla birlikte Orta Doğu ve Hazar Bölgesi'nde üretilen enerjinin Türkiye üzerinden Avrupa'ya nakledilmesi, Türkiye'nin önemini artıran bir başka hususdur. Benzer şekilde önemli doğal gaz üreticilerinden olan Rusya, sahip olduğu doğal gazın bir kısmını Türkiye üzerinden pazar alanlarına ulaştırmaktadır. Karadeniz'den Akdeniz'e yapılan ticarette en önemli geçiş güzergâhları olan İstanbul ve Çanakkale boğazları, Türkiye'nin jeopolitik değerini artıran iki önemli su yoludur (Görsel 3.6 ve Harita 3.6).

▲ **Görsel 3.6:** İstanbul Boğazı

▼ Marmara Denizi ve boğazlardaki deniz trafiği

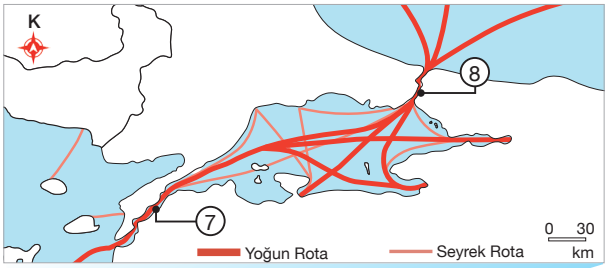

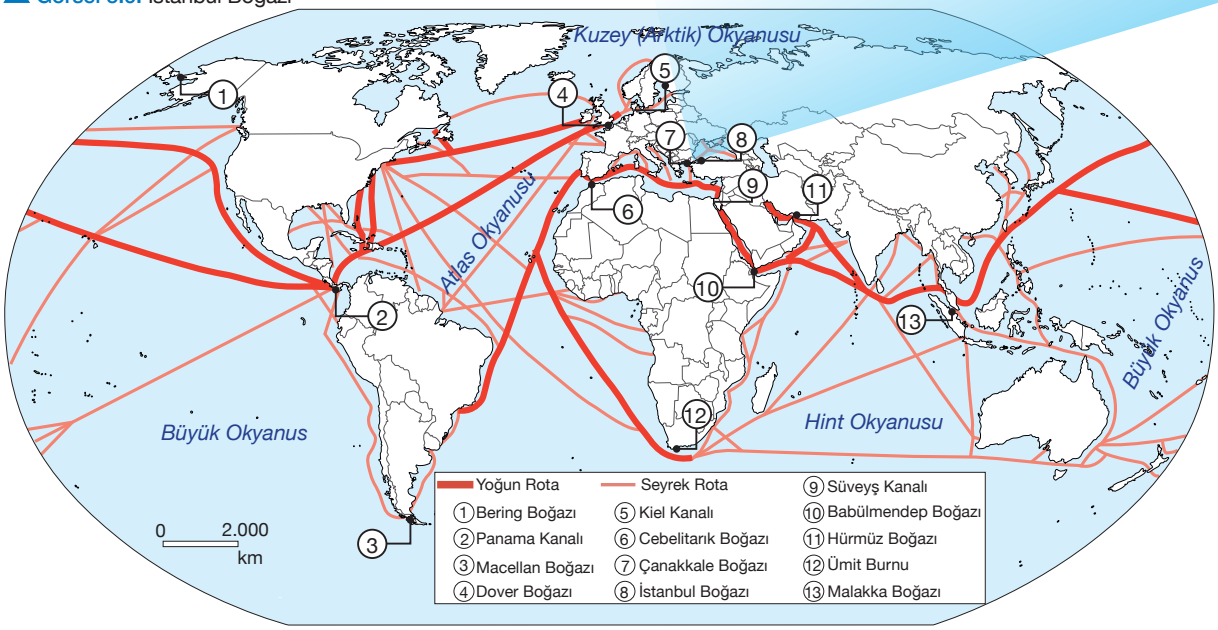

▲ **Harita 3.6:** Dünyada deniz taşımacılığı yoğunluğu ve önemli su yolları (Tümertekin ve Özgüç, 2013)

Türkiye, coğrafi konumundan hareketle uluslararası alanda birçok ekonomik, askerî ve siyasi örgüte üyedir. Aynı anda NATO, Avrupa Konseyi, İslam İşbirliği Teşkilatı ve OECD üyesi olan tek ülkedir. Ayrıca Türkiye; genç ve dinamik nüfusu, gelişen ekonomisi, sahip olduğu doğal ve beşerî değerleri ile bölgesindeki siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmelerde aktif rol alma potansiyeline sahiptir. Türkiye'nin dış politika anlayışı; yer aldığı coğrafyadaki ekonomik, tarihî, kültürel gerçeklere ve Atatürk'ün belirlediği barışçı ilkelere dayanmaktadır. Mustafa Kemal Atatürk bu konudaki görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir:

"*Dış siyasetimiz, daima milletlerin refahına sebep olan barış içinde, memleketin gelişmesini amaç edinmiştir. Bu gelişmeyi, tam ve mutlak olarak bütün milletlere de dileriz.*"

CEVABI SENDE

Orta Doğu ve Hazar Havzası'nda bulunan enerji kaynaklarının dünyanın farklı bölgelerine sevk edilmesinde Anadolu, nasıl bir öneme sahiptir?

COĞRAFİ BAKIŞ

Jeopolitik Açıdan Kıbrıs

Doğu Akdeniz'in en büyük adası olan Kıbrıs (9.251 km²); Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının kesişim noktasında yer almaktadır. Bu yönüyle ilgili kıtalar arasında sosyal, kültürel, ekonomik bakımdan birleştirici bir özelliğe sahip olan Kıbrıs, deniz ve hava ulaşımında önemli bir liman ve üs görevi görmektedir. En yakın komşusu olan Türkiye'ye yaklaşık 70 kilometre uzaklıkta bulunan Kıbrıs, doğal olarak Anadolu kültürünün etkisinde gelişmiştir. Yaklaşık 300 yıl boyunca Osmanlı hâkimiyetinde kalan adada günümüzde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi yer almaktadır. Kıbrıs'ın Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının arasında bulunması jeopolitik ve stratejik önemini artırmaktadır. Bu özelliğinden dolayı ada üzerindeki mücadeleler tarih boyunca devam etmiştir. Kıbrıs, aynı zamanda Orta Doğu'ya açılan bir kapı özelliğindedir. Son yıllarda özellikle Doğu Akdeniz'de yapılan gaz arama çalışmaları, Kıbrıs'ın gerek kendi varlığı gerekse Türkiye'nin etkinliği açısından önemini bir kez daha ortaya koymuştur. Yaklaşık 380 bin Türk'ün yaşadığı ada, Anadolu'nun güney kıyılarının güvenliği ile Akdeniz ve Orta Doğu'daki ticari faaliyetlerin sürdürülebilirliği bakımından kilit bir konumda yer almaktadır. Bu nedenle Kıbrıs'ın güvenliği Türkiye'den ayrı düşünülemez.

Kıbrıs adası

Doğu Akdeniz ülkeleri

1. Doğu Akdeniz, enerji alanındaki gelişmelere bağlı olarak jeopolitik önemi artan bir konuma sahiptir. Bu durum, Kıbrıs adasının jeopolitik konumunu nasıl etkilemektedir?

2. Kıbrıs adasının bulunduğu konum, Türkiye'nin jeopolitiği üzerinde nasıl bir etkiye sahiptir?

UYGULAMA

GZFT (SWOT) analiz tekniğine uygun olarak Türkiye'yi jeopolitik yönden analiz ediniz. Aşağıda verilen boşlukları çalışmanıza uygun şekilde örnekteki gibi doldurunuz.

GZFT analizi; analiz edilen unsurun güçlü ve zayıf yönlerinin anlaşılmasına, fırsatlarının farkına varılmasına ve karşılaşılabilecek tehditlerin görülmesine yardımcı olan bir tekniktir.

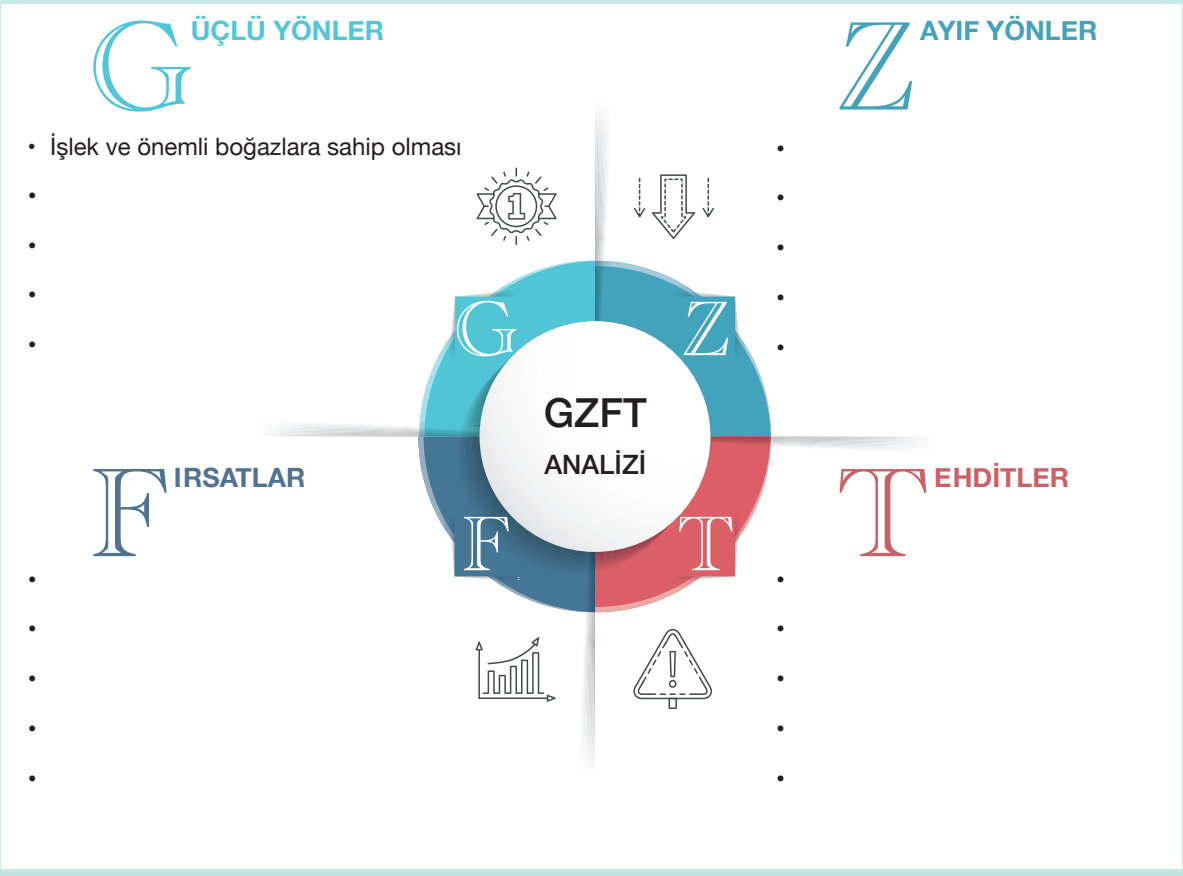

3.2. ARA DEĞERLENDİRME

1. Jeopolitik yönden değişen unsurlar ve günümüzde yaşanan gelişmeler dikkate alındığında Türkiye'ye ait jeopolitik konumun bölgesel ve uluslararası etki düzeyi ile ilgili neler söylenebilir?

2. Türkiye'de tarım, sanayi, ulaşım, turizm alanlarında uygulanan politikaların ülke jeopolitiğine etkileri nelerdir? Düşüncelerinizi örneklerle açıklayınız.

5 TÜRKİYE'NİN JEOPOLİTİK KONUMUNUN BÖLGESEL ETKİLERİ

4 saat

KONUYA GİRİŞ

Anadolu'nun yakın çevresinde bulunan bir bölgede (Akdeniz Havzası, Orta Doğu, Kafkasya, Balkanlar vb.) Türkiye'nin dâhil edilmediği uluslararası bir projenin sürdürülebilirliği mümkün müdür? Düşüncelerinizi açıklayınız.

Türkiye; Asya, Avrupa, Afrika kıtalarının birbirine yaklaştığı sahada ve eski medeniyetlerin beşiği olan Akdeniz Havzası içinde yer almaktadır. Bu durum, Türkiye'ye fiziki ve beşerî anlamda önemli avantajlar sunmaktadır. Anadolu'nun tarih boyunca siyasi, ekonomik ve kültürel yapıları şekillendirici bir rol oynaması, bulunduğu coğrafi bölgede küresel güç merkezleri arasındaki dengeyi etkileyecek pozisyona sahip olması bu kapsamda değerlendirilebilir.

Türkiye, coğrafi konumu ve bu konumundan kaynaklanan jeopolitik imkânları çerçevesinde bölgesel ve küresel düzeyde bazı jeopolitik bölgelerle iç içedir. Örneğin Türkiye'nin bölgesel ölçekte iç içe olduğu Orta Asya, Orta Doğu, Kafkasya ve Balkan ülkeleri ile siyasi, askerî, ekonomik ve kültürel alanda çok önemli iş birliği ve anlaşmaları bulunmaktadır. Bu durum, söz konusu coğrafyada Türkiyesiz bir oluşumun mümkün olmayacağını ve bu ülkede yaşayan her bir ferdin Türkiye'nin coğrafi konumu ve jeopolitik özelliklerinden kaynaklanan avantaj ve dezavantajları hakkında bilinçli hareket etmesi gerektiğini göstermektedir.

COĞRAFİ BAKIŞ

TİKA

Türkiye'nin Dost, Kardeş ve Akraba Ülkelerle Köprüsü: TİKA

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) 25 Aralık 1991'de dağılması sonucu Orta Asya ve Kafkasya'da birçok devlet bağımsızlığına kavuşmuştur. Türkiye, o günlerde özgürlüğüne kavuşan Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan, Azerbaycan ve Kırgızistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olmuştur. Türkiye'nin söz konusu ülkelere "tek milletin farklı devletleri" anlayışıyla yaklaşması ve bu devletlerle ortak bir dil, ortak bir hafıza ve ortak bir kültüre sahip olması ikili ve bölgesel ilişkilerin güçlenmesine zemin hazırlamıştır. Türkiye'nin 90'lı yıllarda Orta Asya konusundaki önceliği, genç Türk devletlerinin uluslararası toplum tarafından kabul görmesi olmuştur. Bu kapsamda Türkiye; yeni kurulan devletlere ilk olarak sosyal, ekonomik ve kültürel alanda pek çok destek sağlamış ve bu destekler, zaman içinde uzun soluklu projelere ve kalkınma merkezli iş birliği çalışmalarına dönüşmüştür. Bu anlamda bölgede yapılacak faaliyetleri ve dış politikadaki öncelikleri uygulayacak, koordine edecek bir organizasyona ihtiyaç duyulmuş ve 1992 yılında Türk İş Birliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) kurulmuştur. Aktif dış politika anlayışının yerleşmesi ile TİKA, Türkiye'nin ortak değerlere sahip olduğu ülkeler başta olmak üzere birçok bölge ve ülkede Türk dış politikasını uygulayıcı bir aracı hâline gelmiştir. Eğitim, sağlık, restorasyon, tarımsal kalkınma, maliye, turizm ve sanayi alanında TİKA tarafından gerçekleştirilen pek çok faaliyet bu çalışmalardan bazılarıdır.

TİKA ve benzeri oluşumların kurulması, Türkiye'nin yakın çevresindeki bölgelerle etkileşimine ne tür katkılar sunmaktadır?

Kafkasya

Kafkasya, Türkiye'nin kuzeydoğusunda Karadeniz ile Hazar Denizi arasında bulunan ve yaklaşık 440.000 km² yüz ölçümüne sahip bir bölgedir (Harita 3.7). Batısında Karadeniz, doğusunda Hazar Denizi, kuzey ve güneyinde yüksek dağların yer aldığı bölgede farklı iklim tipleri ve buna bağlı olarak bitki örtüsünde çeşitlilik görülmektedir.

▲ **Harita 3.7:** Kafkasya'da yer alan ülkeler ve Türkiye

Eski çağlardan beri sahip olduğu zenginlikler nedeniyle pek çok devletin egemen olmak istediği Kafkasya, tarih boyunca çeşitli milletlere ev sahipliği yapmıştır. Uzun yıllar Türk devletlerinin hâkimiyetinde olan bölge, XIX. yüzyılın sonlarına doğru Rusya'nın ve bazı Avrupa devletlerinin buradaki değerli madenleri elde etme girişimleri nedeniyle Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmıştır. Bölgede SSCB'nin 1991 yılında dağılması sonucu bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan devletleri kurulmuştur. Kafkasya, bu devletlerin yanı sıra Rusya Federasyonu'na bağlı özerk cumhuriyetlere de ev sahipliği yapmaktadır. Bölge ülkeleri ile Türkiye arasında siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda güçlü ilişkiler bulunmaktadır. Ancak Ermenistan ile Türkiye arasındaki ilişkiler bazı siyasi nedenlerden dolayı yeterince gelişmemiştir.

Kafkasya; petrol, doğal gaz, demir, kömür gibi önemli yer altı kaynaklarına sahip bir bölgedir. Azerbaycan'ın Hazar Denizi kıyılarından çıkarılan petrol ve doğal gazın Türkiye üzerinden Avrupa ülkelerine pazarlanması amacıyla çeşitli boru hatları inşa edilmiştir. Ayrıca tarihî İpek Yolu'nun tekrar canlandırılması için yapılan ve Çin ile İngiltere arasındaki demir yolu bağlantısını sağlayan Bakü-Tiflis-Kars Demir Yolu; Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinde etkili olacaktır.

Orta Doğu

Orta Doğu; zamana, mekâna ve ülkelerin çıkarlarına göre farklı anlamlar ifade eden ve sınırlarını genel olarak Arap Yarımadası ve Mısır'ın oluşturduğu bölgedir. Türkiye açısından bakıldığında ise Orta Doğu coğrafyası; Anadolu'nun güneyinden başlayarak Akdeniz'in doğu kıyıları, Mısır, Süveyş Kanalı, Kızıldeniz, Basra Körfezi ve İran arasında kalan bölgeyi kapsamaktadır. 7,2 milyon km²lik alana sahip olan bölgede yer alan ülkeler; Türkiye, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Irak, Suriye, İran, Suudi Arabistan, Katar, Kuveyt, Mısır, Ürdün, Lübnan, Filistin, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Umman, Yemen ve İsrail'dir (Harita 3.8).

▲ **Harita 3.8:** Orta Doğu'da yer alan ülkeler ve Türkiye

Orta Doğu; ekonomik, politik, ideolojik, kültürel vb. anlaşmazlıkların sıkça yaşandığı bir bölgedir. Türkiye, bölgedeki sorunların kendi topraklarına yansımaması için sınır komşusu olduğu devletler ve bölge ülkeleriyle iş birliği içinde hareket etme gayretindedir. Bu açıdan Orta Doğu ülkelerinin yaşadığı sosyal, ekonomik ve siyasi sorunlarda Türkiye'nin bu ülkelerden yana tavır sergilemesi bölge istikrarı adına önemli bir husustur. Özellikle insani yardımlar konusunda bu bölgedeki insanlara el uzatan Türkiye, bölgede yuvalanan ve son dönemde eylemlerini artıran terör örgütlerine karşı Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı harekâtlarını gerçekleştirerek bu konuda oynadığı rolün ne kadar önemli olduğunu göstermiştir. Bununla birlikte bölgede yaşanan sorunların ancak ülkeler arası iş birliği ve diyalog yoluyla çözüleceğini düşünen Türkiye; bu kapsamda sosyal, kültürel, ticari ilişkilerin geliştirilmesi yönünde adımlar atılmasına da öncülük etmektedir.

Balkanlar

Balkanlar, Avrupa kıtasının güneydoğusunda yer alan ve yaklaşık 500.000 km² yüz ölçümüne sahip bir yarımadadır. Doğusu, batısı ve güneyi denizlerle çevrili olan bu yarımadanın kuzey sınırını genel itibarıyla Tuna Nehri oluşturmaktadır. Balkan Yarımadası'nda yer alan ülkeler; Türkiye, Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk, Kosova, Kuzey Makedonya, Romanya, Bosna-Hersek, Karadağ, Hırvatistan, Slovenya ve Sırbistan'dır (Harita 3.9).

Harita 3.9: Balkan Yarımadası'nda yer alan ülkeler ve Türkiye

Balkan ülkeleri XIV. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı egemenliğine girmiş ve bu sayede bölgede uzun yıllar boyunca huzur ve istikrar hâkim olmuştur. Osmanlı Devleti'nin dil, din, ırk ayırt etmeden bu coğrafyada tesis ettiği huzur iklimi, 1800'lü yıllarda başlayan Sırp ve Yunan isyanlarıyla bozulmuş, devamında patlak veren Balkan Savaşları neticesinde bölge Osmanlı hâkimiyetinden çıkmıştır. Yaşanan savaşlarda yüz binlerce Türk hayatını kaybetmiş ve bir o kadarı da vatanlarından koparak Anadolu'ya göç etmiştir. Günümüzde hâlâ tam anlamıyla istikrara kavuşamayan bölgede önemli miktarda Türk ve Müslüman nüfusu bulunmaktadır (Görsel 3.7).

Türkiye, tarihî ve kültürel bağlarından dolayı Balkan ülkelerine ve bu bölgenin istikrarına önem vermektedir. Özellikle bölgede yaşanan Batı Trakya, Makedonya ve Kosova sorunlarıyla yakından ilgilenmekte ve bu meselelerin çözümünde aktif rol oynamaktadır. Dolayısıyla Türkiye, Balkan ülkeleriyle iyi ilişkiler kurmaya ve bu ülkelere olan desteğini sürdürmeye devam edecektir.

Görsel 3.7: Balkan şehirlerinin önemli bir kısmında Türk şehir dokusunu görebilmek mümkündür (Prizren / Kosova).

Orta Asya ve Türk Cumhuriyetleri

Orta Asya; dar anlamda SSCB'nin dağılması sonucu bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetlerinin (Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Kırgızistan) bulunduğu bölgeyi kapsamaktadır. Geniş anlamda ise bölgenin sınırlarını Tacikistan, Afganistan, Pakistan'ın kuzeyi, Çin'in batısı (Doğu Türkistan ve Tibet), Moğolistan, Rusya'nın bir bölümü ve İran'ın kuzeydoğusu oluşturmaktadır (Harita 3.10).

Harita 3.10: Orta Asya'da yer alan Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye

Asya'nın deniz etkisine uzak iç kesimi olan bu bölge, aynı zamanda Türklerin ana yurdudur. SSCB'nin dağılmasının ardından Türkiye ile bu bölgede yer alan Türk Cumhuriyetleri arasında siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkiler hız kazanmıştır. Nitekim bu ülkelerin bağımsızlıklarını tanıyan ilk ülke Türkiye olmuştur. Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye arasında 1992 yılında Ankara'da imzalanan ortak bildiriyle söz konusu ülkelerin her alanda iş birliği yapmasına karar verilmiştir. Bu kapsamda Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye'nin dâhil olduğu uluslararası statüye sahip Türk Devletleri Teşkilatı kurulmuş (2009), kültürel alanda iş birliği yapılması için TİKA ve Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi (TÜRKSOY) adlı uluslararası kuruluşlar faaliyete geçirilmiştir. Ayrıca ilgili ülkeler arasında tarih, coğrafya ve edebiyat ortaklığını ifade edecek ders kitapları yazılarak bunların okullarda okutulması istenmiştir.

Türkiye, komşu olduğu bölgeler ve ülkelerle kıyaslandığında konum itibarıyla son derece önemli bir sahada yer almaktadır. Bu bakımdan söz konusu topraklar, jeopolitik yönden bölgesel ve küresel ölçekte önem arz eden bazı özelliklere sahiptir. Balkanlar, Kafkasya, Orta Doğu ve Orta Asya'nın oluşturduğu coğrafyanın merkezinde yer alan Türkiye; kara, hava, deniz, demir yolu ve boru hatları taşımacılığında oldukça avantajlı bir konumdadır. Bölgeler ve kıtalar arası yapılacak her türlü sevkiyatta bu toprakların önemli avantajlar sunması, Türkiye'nin ekonomik kalkınmasına ciddi katkılar sağlayacaktır. Özellikle son dönemde ulaşıma yönelik bölgesel ve küresel ölçekte yapılan yatırımlar Türkiye'nin jeopolitik önemini daha da artırmıştır.

Önemli ulaşım yatırımlarından olan İstanbul Havalimanı'nın kıtalar arası ulaşıma sunacağı katkı sayesinde Türkiye'nin stratejik önemini artırması beklenmektedir. 1915 Çanakkale, Yavuz Sultan Selim ve Osmangazi köprüleri ile Gebze-Orhangazi-İzmir Otoyolu'nun Avrupa, Asya ve Orta Doğu arasında yapılan transit ticaretin gelişmesinde etkin rol oynayacağı öngörülmektedir. Çin'den Avrupa'ya uzanan ve önemli bir bölümünün de Türkiye'den geçtiği İpek Yolu'nun, yapımı tamamlanan "Demir İpek Yolu" güzergâhı ile tekrar canlandırılması beklenmektedir. Ayrıca Türkiye, Hazar Denizi Havzası'nda üretilen petrolün (Bakü-Tiflis-Ceyhan Ana İhraç Ham Petrol Boru Hattı) ve Azerbaycan'da çıkarılan doğal gazın (TANAP) Avrupa'ya taşınmasında kilit role sahip bir ülkedir. Bunların yanı sıra Türkiye'nin üç tarafının denizlerle çevrili olması ve ulaşım açısından son derece önem arz eden İstanbul ve Çanakkale boğazlarına sahip olması, ülke jeopolitiğini önemli kılan diğer hususlara örnek verilebilir.

UYGULAMA

Küresel üretimde Asya ekonomilerinin dünya ekonomisi içindeki payının giderek arttığı bir süreç yaşanmaktadır. Yaşanan küresel dönüşüm süreci içerisinde Asya'da üretilen malların Batı pazarlarına en hızlı ve en ucuz şekilde ulaştırılması hayati önem taşımaktadır. Batı Asya limanlarının kapasitesi ve altyapıları, hızla gelişen ticaret hacmi karşısında yetersiz kalmıştır. Bu durum yeni sevkiyat rotası arayışını beraberinde getirmiştir. Bu arayış sürecinde Avrasya ve Karadeniz Bölgesi'nin kara ve demir yolları son derece önem kazanmıştır. Meydana gelen değişim ve dönüşüm süreci, tarihî öneme sahip İpek Yolu'nun yeniden canlandırılması ve bu güzergâh üzerinde bulunan ülkelerin küresel ekonomik sisteme entegre edilmesi gerektiğini ortaya çıkarmıştır.

Verilen bilgilere göre aşağıdaki soruyu cevaplayınız.

Türkiye'nin coğrafi konumu göz önüne alındığında küresel ekonomide yaşanan dönüşümün ülke jeopolitiğine yansımaları nasıl olacaktır? Düşüncelerinizi örneklerle açıklayınız.

3.3. ARA DEĞERLENDİRME

Tabloda verilen bölgelerle Türkiye arasındaki jeopolitik ilişkileri ilgili boşluklara yazınız.

Bölge Adı	Türkiye ile Jeopolitik İlişkileri
Kafkasya	
Balkanlar	
Türk Cumhuriyetleri	
Orta Doğu	

D TÜRK KÜLTÜR HAVZASI

KONUYA GİRİŞ

Orta Asya'daki Türk devletlerinde Latin alfabesine geçiş süreci ile ilgili önemli aşamalar kaydedilmiştir. 2017 yılında alınan karar gereği önce Azerbaycan, sonra da Kazakistan'da Latin alfabesinin kademeli olarak kullanıma girmesi hedeflenmektedir. Latin alfabesine geçecek bir diğer ülke olan Özbekistan'da alfabe değişikliğiyle ilgili yol haritasını içeren kararlar alınmıştır.

Verilen bilgilere göre aşağıdaki soruyu cevaplayınız.

Azerbaycan, Kazakistan ve Özbekistan'ın Latin alfabesine geçmesi, Türkiye ile bu devletler arasındaki sosyal ve kültürel ilişkileri nasıl etkiler? Düşüncelerinizi örneklerle açıklayınız.

Türk kültürü, dünyanın en eski kültürlerinden biri olup yakın çevresinde bulunan kültürleri etkilediği gibi aynı zamanda bu kültürlerden de etkilenmiştir. Türk kültürünün temeli, tarih boyunca yaşadığı tecrübelere ve coğrafi konumuna dayanmaktadır. Bu kültürün ortaya çıktığı bölge, aynı zamanda Türklerin ana yurdu olarak bilinen Orta Asya'dır. Buradan kaynağını alan Türk kültürü, önce Sibirya'ya oradan Afrika ve Balkanlara kadar geniş bir alana yayılmıştır (Harita 3.11).

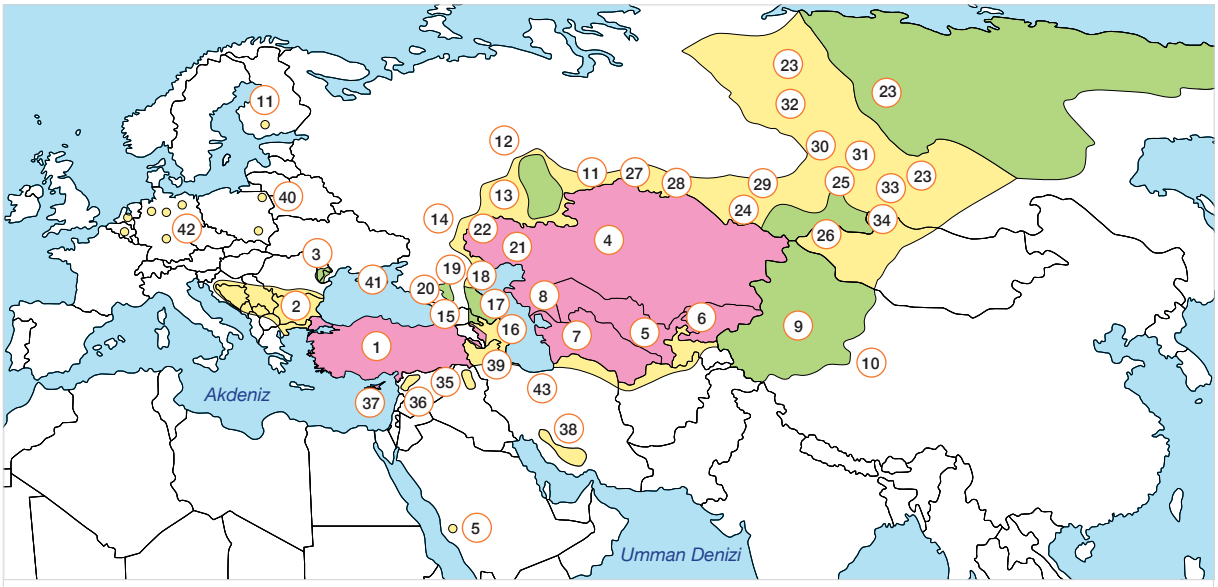

▲ Harita 3.11: Türk kültür havzası ve bu havzada yaşayan Türkler (Doğanay, 1995)

Ana vatanı Orta Asya olan Türk kültürü doğuda Çin, güneyde Tibet ve Hint kültürü ile komşu olmuştur. Orta Asya bozkırlarında göçebe bir hayat süren Türkler, çeşitli nedenlerden dolayı Anadolu başta olmak üzere dünyanın farklı bölgelerine göç etmek zorunda kalmıştır. Anadolu'ya yerleşen Türkler; doğuda İran-Pers kültürü, batıda Yunan kültürüne komşu olurken İslam kültürüyle de yakın ilişkiler kurmuşlardır. Türk kültürü, komşu olduğu bu kültürlerle yüzlerce yıl etkileşim içinde bulunmasına rağmen her zaman varlığını muhafaza etmeyi başarmıştır.

Görsel 3.8: Türk kültürünün önemli ögeleri özellikle Orta Asya'da yaşatılmaya devam etmektedir.

Türkler, bulundukları coğrafyalarda sadece hayatlarını devam ettirme anlayışıyla sınırlı kalmamış, kültürlerine ait izler taşıyan birçok eser bırakmıştır. At, Türk kültürüne ait temellerin atıldığı Orta Asya'da Türkler için hayata yön veren simgesel bir değer olarak ön plana çıkmıştır. Hatta bu dönemde halı, kilim, çadır gibi çeşitli dokuma eşyalarında at motifinin yaygın şekilde kullanıldığı görülmektedir (Görsel 3.8). Göçebeliğin hâkim olduğu dönemde ortaya konulan eserler, Türklerin yerleşik hayata geçmesinden sonra daha nitelikli hâle gelmiştir. Bu dönemde daha çok kervansaray, han, hamam, köprü, cami, medrese, imaret, çeşme gibi kalıcı ve tarihî niteliğe sahip eserler verilmiştir (Görsel 3.9). Türklerin İslamiyet'i kabul etmesiyle birlikte daha geniş bir alana yayılan Türk kültürü; Türkistan, Kafkasya, Balkanlar, Orta Doğu, Kuzey Afrika gibi farklı bölgeleri etkiler hâle gelmiştir. Bahsi geçen bölgelerdeki devletlerle geçmişten bu yana köklü kültürel bağlara sahip olan Türkiye, bu bakımdan ayrı bir öneme sahiptir.

Görsel 3.9: Türk kültür havzasında yer alan ve Osmanlı Dönemi'nde inşa edilen Mostar Köprüsü (Mostar / Bosna Hersek) Türkiye tarafından restore edilmiştir.

COĞRAFİ BAKIŞ

TÜRKSOY

Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı: TÜRKSOY

Türk dünyasının UNESCO'su olarak nitelendirilen TÜRKSOY; 1993 yılında Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Türkiye arasında imzalanan anlaşma sonucu kurulmuştur.
Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu'na bağlı Tataristan, Başkurdistan, Altay, Saha, Tuva, Hakas Cumhuriyeti ile Moldova'ya bağlı Gagavuz Yeri Özerk Bölgesi TÜRKSOY'a gözlemci üye olarak katılmıştır. TÜRKSOY, kurulduğu günden bu yana Türk halklarının gönül birlikteliği ve kardeşliğini güçlendirmek, ortak Türk kültürünü gelecek nesillere aktarmak ve dünyaya tanıtmak için çalışmalar yürütmektedir. Yürütülen çalışmalar, üye ülke devlet başkanlarının himayelerinde gerçekleşmiş ve devletler nezdinde takdirle karşılanmıştır. Başlıklar hâlinde yer verilen çalışmalardan bazıları şunlardır:

Geleneksel Etkinlikler
TÜRKSOY; ressamlar buluşması, opera günleri, edebiyat kongreleri gibi geleneksel faaliyetlerle Türk dünyası kimliğine sahip bilim insanı ve sanatçıların bilgi ve tecrübe paylaşımına imkân sunmaktadır.

Nevruz Kutlamaları
Bir Türk geleneği olan Nevruz, TÜRKSOY'un çalışmaları sayesinde geniş kitlelerce tanınan bir etkinlik hâlini almıştır. Baharın gelişini müjdeleyen bu anlamlı gün; UNESCO Genel Merkezi ve Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun yanı sıra Almanya, Avusturya ve İngiltere'de binlerce sanatseverin katılımıyla kutlanmaktadır.

Türk Dünyası Kültür Başkentleri
Kendini sürekli geliştiren TÜRKSOY'un kültür hayatına getirmiş olduğu yeniliklerden biri de "Türk Dünyası Kültür Başkenti" uygulaması olmuştur. Bu uygulama kapsamında ülkelerin kültür ve sanatına renk katan ve kültür başkenti olarak seçilen şehirler şunlardır:

- 2012 yılında Astana (Kazakistan)
- 2013 yılında Eskişehir (Türkiye)
- 2014 yılında Kazan (Tataristan)
- 2015 yılında Merv (Türkmenistan)
- 2016 yılında Şeki (Azerbaycan)
- 2017 yılında Türkistan (Kazakistan)
- 2018 yılında Kastamonu (Türkiye)
- 2019 yılında Oş (Kırgızistan)
- 2020 yılında Hiva (Özbekistan)
- 2022 yılında Bursa (Türkiye)

TÜRKSOY'un yapmış olduğu çalışmalar, Türk kültür havzasının geleceğine ne tür katkılar sağlayabilir? Düşüncelerinizi örneklerle açıklayınız.

Türk kültürünün yayıldığı alanlarda Türkiye ile ortak tarihî ve kültürel değerlere sahip bağımsız devletler, özerk bölgeler ve çeşitli topluluklar bulunmaktadır. Türkistan, Anadolu, Balkanlar, Orta Doğu ve Kuzey Afrika Türk kültürünün yayıldığı sahalar arasında yer almaktadır.

Türkistan; Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan gibi devletlerle özerk yapıdaki Doğu Türkistan'ın bulunduğu bölgedir. XIX. yüzyılda sömürgeci devletlerin işgaline uğrayan Türkistan'da büyük bir kültür tahribatı yaşanmıştır. Türkiye; Sovyet Rusya'nın dağılması sonucu bağımsızlığını kazanan Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Kırgızistan ile millî birlik ve kültürü muhafaza edecek çalışmalar yürütmektedir. Ayrıca Kafkaslar ve Sibirya başta olmak üzere Rusya'nın farklı bölgelerinde Türkiye ile kültür ortaklığına sahip akraba milletler yaşamaktadır.

Türkiye, Trakya bölgesinin sınırları göz önüne alındığında Balkan coğrafyasına dâhil olan bir ülkedir. Yaklaşık 600 yıl Osmanlı egemenliğinde kalan bu saha; coğrafi, tarihî, sosyal ve kültürel yakınlığı sebebiyle Türkiye için önem arz eden bölgelerden biri hâline gelmiştir. Ayrıca Anadolu ile kültürel benzerliklere sahip olan Balkanlarda Türkiye'nin yürüttüğü kültür ortaklığına yönelik çalışmalar bulunmaktadır (Görsel 3.10).

Türk kültürünün Orta Doğu ve Kuzey Afrika'ya yayılması, IX. yüzyıldan itibaren çeşitli Türk boylarının bu bölgelere yerleşmesiyle hız kazanmıştır. Türk boylarının bu coğrafyada kurduğu devletler (Memluk, Akkoyunlu, Karakoyunlu, Safevi ve Osmanlı) sayesinde önemli bir kültür etkileşimi gerçekleşmiş ve bu etkileşimin gereği olarak söz konusu bölgede Türk ve İslam kültürünü yansıtan cami, kervansaray, köprü gibi çok sayıda eser verilmiştir (Görsel 3.11).

Görsel 3.10: Mustafa Kemal Atatürk'ün babasının adını taşıyan "Ali Rıza Efendi Anı Evi Müze Kompleksi", TİKA tarafından Kuzey Makedonya'da aslına uygun olarak yeniden inşa edilmiştir.

Görsel 3.11: Osmanlı Kaptanıderyası Barbaros Hayrettin Paşa tarafından yaptırılan ve UNESCO Dünya Kültür Mirası Listesi'nde yer alan Keçiova Camii (Kasbash / Cezayir)

3.4. ARA DEĞERLENDİRME

1. Türkiye ile Türkistan, Kafkasya, Balkanlar, Orta Doğu ve Kuzey Afrika arasında tarihî ve kültürel yönden nasıl bir ilişki bulunmaktadır? Açıklayınız.

2. Türk kültür bölgeleri ile Türkiye arasındaki tarihî ve kültürel bağların gelişmesinde TİKA, TÜRKSOY gibi kuruluşlar nasıl bir etkiye sahiptir? Düşüncelerinizi örneklerle açıklayınız.

3. ÜNİTE

KÜRESEL ORTAM: BÖLGELER VE ÜLKELER

2. BÖLÜM ÜLKELER ARASI ETKİLEŞİM

Bu bölümde

- Teknolojik gelişmelerin bölgeler ve ülkeler arası kültürel ve ekonomik etkileşimdeki rolünü,
- Ülkelerin gelişmişlik seviyelerinin belirlenmesinde etkili olan faktörleri,
- Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri ekonomik özellikler yönünden karşılaştırmayı,
- Ülkelerin bölgesel ve küresel ilişkilerini doğal kaynak potansiyeli açısından değerlendirmeyi,
- Dünyadaki başlıca enerji nakil hatlarının bölgeler ve ülkelere etkisini,
- Ülkeler arasında sorun oluşturan mekânsal unsurları günümüz çatışma alanlarıyla ilişkilendirmeyi

öğreneceksiniz.

Ünite Sunusu-2

Anahtar Kavramlar

Teknoloji	Bilişim teknolojileri	İnsani Gelişim Endeksi
Gelişmişlik düzeyi	İnovasyon	Enerji taşımacılığı
Girişimcilik	Dijitalleşme	Sınıraşan su

A TEKNOLOJİK GELİŞMELERİN KÜLTÜREL VE EKONOMİK ETKİLERİ

4 saat

KONUYA GİRİŞ

1. Günlük hayatta kullandığınız teknolojik araçlara örnekler veriniz.

2. Teknolojik ürünlerin günlük hayata etkisine dair neler söyleyebilirsiniz?

Aklın bir ürünü olan teknoloji, insanlık tarihi ile aynı yaştadır. Taş Devri'nde araç gereç yapımı ile başlayan teknolojik gelişmeler, günümüzde büyük ölçüde dijital teknolojilerin kullanımına dönüşmüş vaziyettedir. Bu değişimden anlaşılacağı üzere **teknoloji**, hayatın her alanında kolaylıklar sağlamak amacıyla insanların kullandığı araç ve sistemlerin geliştirilebilmesi şeklinde tanımlanabilir. Teknoloji, ilişkili olduğu her sektörün gelişmesinde önemli bir etkiye sahiptir. Ekonomik faaliyetlerin büyümesi ve çeşitlenmesi ile üretim, dağıtım ve tüketim faaliyetlerinin önemli aşamalar kaydetmesi bu duruma örnek verilebilir.

CEVABI SENDE

İletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler, ekonomik faaliyetlerde ne gibi değişimlere neden olmuştur?

Teknolojinin sanayi üretiminde kullanılması, iki yüzyıllık süreçte dört sanayi devriminin yaşanmasını sağlamıştır. Günümüzde etkili olan 4. Sanayi Devrimi, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin sanayi faaliyetlerinde kullanılmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda üretim faaliyetlerinde yeni tekniklerin uygulanması sonucu ürün kalitesi yükselmiş, üretim maliyetleri azalmış ve üretilen ihtiyaç fazlası mallar, ülkeleri farklı ülke ve bölge pazarlarına yönlendirmiştir.

Teknolojik gelişmelere bağlı olarak aşama kaydeden bir başka alan ulaşım sektörüdür (Görsel 3.12). Kara, hava, demir ve deniz yolu ulaşımında yaşanan gelişmeler sonucu insanların denizaşırı ülkelere ve uzak diyarlara seyahat etmesi mümkün hâle gelmiştir. Bu durum; toplumlar arası kültür etkileşiminin sağlanmasına, dış ticaret hacminin gelişmesine ve turizm faaliyetlerinin canlanmasına önemli katkılar sunmuştur.

▲ **Görsel 3.12:** Teknoloji ağırlıklı ulaşım sistemleri insan hayatındaki etkisini günden güne artırmaktadır.

COĞRAFİ BAKIŞ

E-Ticaret

E-ticaret, dünyada her geçen gün etki alanını genişletmektedir. Ülkeler ve bölgelere göre değişmekle birlikte bilgisayarlar, bu ticari etkinlikte en çok kullanılan cihazlardır. Mobil cihazlar, özellikle de etkileşimli telefonlar çevrim içi alışverişte popülerliğini giderek artırmaktadır. Dünya genelinde 2019 yılında gerçekleşen perakende e-ticaret hacmi 3,53 trilyon dolar iken bu miktarın 2022 yılının tamamında 6,54 trilyon dolara yükselmesi beklenmektedir. Dünyada pek çok ülke, gerek sınırları içinde gerekse sınırları dışında e-ticarete yönelik faaliyetler gerçekleştirmektedir. Bazı ülkelerin uluslararası düzeyde gerçekleştirdiği e-ticaret ise oldukça önemli seviyededir. Örneğin Çin; e-ticaret kapsamında ithal ettiği ürünlerin %42'sini Japonya, %14'ünü Amerika, %12'sini de Hong Kong'dan temin etmektedir. Benzer şekilde ABD'deki tüketicilerin %57'si Çin, %10'u İngiltere, %6'sı da Kanada'dan ürün satın almaktadır. Dünya genelinde bu ticaret türünde işlem gerçekleştirilen kategorilerin başında giyim, ayakkabı, elektronik ürünler, güzellik ve bakım malzemeleri gelmektedir.

Teknolojik gelişmeler tüketim alışkanlıklarınızı nasıl etkilemektedir? Açıklayınız.

CEVABI SENDE

Kitle iletişim araçlarında yaşanan gelişmeler, kültürel yapıda ne gibi değişimlere neden olabilir?

Televizyon, internet, gazete vb. kitle iletişim araçları iletişim ve haberleşmenin yanı sıra tüketim alışkanlıkları üzerinde de etkili olmaktadır. Dünya geneline bakıldığında reklam, dizi, film, eğlence programı gibi aynı veya benzer içeriğe sahip yayınları takip edenlerin ürün tercihinde de benzer davranışlar sergilediği görülmektedir (Görsel 3.13). Bununla birlikte gelişen teknoloji sayesinde insanların kitle iletişim araçlarında görüp kendi ülkesinde bulamadığı birçok ürüne ulaşabilmesi mümkün hâle gelmektedir.

▲ **Görsel 3.13:** Kitle iletişim araçları, geniş kitlelere ulaşma ve onları etkilemede oldukça önemli bir yere sahiptir.

Bilişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler; insanların sözlü, yazılı, görüntülü iletişim kurma imkânını ve bireyler arası etkileşimi artırmıştır (Görsel 3.14). Bu şekilde oluşan küresel iletişim ağı, birçok sektör için veri kaynağı hâline gelmiştir. Bu verilerin kullanılması ile eğitimden sağlığa, ticaretten turizme kadar birçok sektörde zaman ve maliyetten tasarruf sağlanmaktadır. Bilişim teknolojilerinde kaydedilen gelişmelerin en önemli etkisi, teknolojiyi üreten ülkelerin kendi sosyokültürel özelliklerini ilgili teknolojiyi satın alan ülkelere transfer etmesidir.

▲ **Görsel 3.14:** Bilişim teknolojilerindeki ilerlemeler kültürel etkileşimi artırmıştır.

UYGULAMA

Dijital Oyunlar

Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, COVID-19 pandemisi ile büyüyen ve gelişen oyun sektörüne ilişkin "Güvenli İnternet Merkezi" tarafından hazırlanan "2O2O Dijital Oyunlar Raporu"nu yayımladı. Rapora göre insanların evde kalma sürelerinin arttığı bu süreçte dijital oyun platformu, güçlenen ve büyüyen sektörler sınıfına dâhil oldu. Dünyada 2020 yılında %9,3 artışla 159 milyar dolara ulaşan dijital oyun pazarına ait gelirin, 2026 yılına kadar 295 milyar doları aşabileceği belirtildi. Bu pazardaki en büyük artışın mobil oyunlar kategorisinde gerçekleştiği ifade edildi. Türk oyunlarının dünya ortalamasına göre iki kat daha fazla ilgi gördüğü, indirilme sayısının 759 bin 470 kişiyi bulduğu ve Türkiye'de oyun geliştirici şirket sayısının 239'a yükseldiği açıklandı. Ayrıca raporda dijital oyunlara yönelik bilinçlendirme konusunda çalıştay, eğitim, sempozyum gibi çalışmalar yapıldığı ve oyun sektörünün geleceği ile ilgili tavsiye ve önerilere yer verildiği belirtildi. Bahsi geçen çalışmaların ilgili dernekler, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Millî Eğitim Bakanlığı, Gençlik ve Spor Bakanlığı koordinasyonunda gerçekleştirildiği ifade edildi.

Verilen bilgilere göre aşağıdaki soruları cevaplayınız.

1. Dijital oyunlar, COVID-19 pandemisi sürecinde insanların yaşam tarzı üzerinde ne gibi etkilerde bulunmuştur? Açıklayınız.

2. Türk dijital oyunları ilerleyen süreçte ülkeye ne gibi katkılar sunabilir? Açıklayınız.

3. Farklı ülkelerde yaşayan insanların çevrim içi oyunlarda bir araya gelmesi kültürel yönden bir etkileşim sağlar mı? Düşüncelerinizi örneklerle açıklayınız.

Teknoloji dünyasında yaşanan gelişmeler, yeni iletişim modelleri ve yeni yaşam biçimlerini ortaya çıkarmıştır. Söz konusu gelişmeler, iletişim araçlarının kullanım yoğunluğunu etkileyerek dönemlere göre farklı şekilde sınıflandırılmasına neden olmuştur. Örneğin 1970'li yıllarda yaygın olarak kullanılan TV, radyo, pikap gibi iletişim araçları günümüzde yerini etkileşimli telefon, genel ağ ve mobil teknolojilere bırakmış durumdadır.

CEVABI SENDE

Teknolojik gelişmeler, kuşaklar arasında görülen farklılıkları nasıl etkiler?

Teknolojinin hemen her alanı etkilediği günümüz dünyasında insanlar, yaşanan gelişmelere genel itibarıyla ayak uydurabilmeyi başarmıştır. Özellikle genç olarak ifade edilen nüfusun etkileşimli telefon, tablet gibi iletişim araçlarını etkin şekilde kullandığı görülmektedir. İletişim teknolojisinde kaydedilen ilerlemeler sayesinde bireyler, duygu ve düşüncelerini dünyanın her tarafına kolaylıkla iletmekte; bölgeler ve toplumlar arasında kültürel etkileşim daha hızlı gerçekleşmektedir. Sosyal medya mecraları bu anlamda oldukça önemli bir yere sahiptir. İnsan hayatını kolaylaştıran tüm bu gelişmeler, aynı zamanda bireysel ve toplumsal açıdan bazı olumsuzlukları da beraberinde getirmektedir. Genel ağ, etkileşimli telefon, tablet, sosyal medya gibi imkânların her geçen gün daha fazla kullanılıyor olması; bireylerin aile, arkadaş grubu gibi ortamlardan uzaklaşmasına ve insan ilişkilerinin zayıflamasına neden olmaktadır. Bu durum, toplumların yapısını olumsuz yönde etkileyen ve önlem alınması gereken önemli bir husustur.

3.5. ARA DEĞERLENDİRME

1. Tabloda verilen ifadelerin hangi etki alanı ile ilişkili olduğunu ilgili boşluklara işaretleyiniz.

İfadeler	Sosyal ve Kültürel Etki	Ekonomik Etki
Sosyal ağların insanlar arasındaki etkileşimi artırması		
Dünyada ticari faaliyetlerin büyümesi ve çeşitlenmesi		
İnsanların özel günlerde birbirleriyle mesajlaşması		
Dijital oyun piyasasının hızla büyümesi		
Toplumlar arası kültürel etkileşimin artması		

2. Teknolojik gelişmeler ilerleyen süreçte küresel ticareti nasıl şekillendirebilir?

3. Teknolojinin kültürel yapı üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri nelerdir?

B GELİŞMİŞLİK SEVİYESİNİN BELİRLENMESİNDE ETKİLİ OLAN FAKTÖRLER

KONUYA GİRİŞ

Bir ülkenin kalkınma düzeyinin yüksek veya düşük olmasında hangi unsurların belirleyici olduğunu düşünüyorsunuz?

Dünyada yer alan toplumlarda ana hedef, daha iyi yaşam koşullarına sahip olmaktır. Bu hedefin gerçekleşebilmesi için ülkeler, ekonomik göstergelerini geliştirmeye yönelik çalışmalar yürütür. Ekonomik veriler, ülkelerin gelişmişlik seviyelerinin belirlenmesinde önemli bir etken olsa da tek başına yeterli değildir (Şema 3.2).

▲ **Şema 3.2:** Ülkelerin gelişmişlik seviyelerinin belirlenmesinde kullanılan bazı ölçütler

GSYH oranı, ülkelere ait kalkınma düzeyinin belirlenmesinde üzerinde en çok durulan husustur. Bu oranın yüksek olduğu ülkelerde gelişmişlik seviyesinin diğerlerine göre daha iyi bir seyir izlediği görülmektedir (Harita 3.12). GSYH'de yüksek paya sahip olan pek çok ülkede yaşam kalitesinin düşük olması, gelir dağılımındaki adaletsizlik, çevre koşullarının yetersizliği gibi nedenler gelişmişlik anlamında GSYH'nin tek başına yeterli olmadığını göstermektedir.

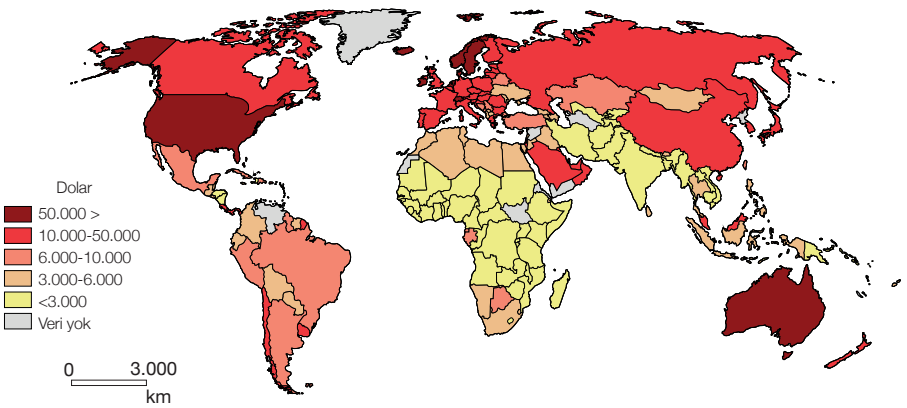

▲ **Harita 3.12:** Dünyada kişi başına düşen GSYH miktarı (Dünya Bankası, 2020)

CEVABI SENDE

Dünyada kişi başına düşen GSYH payının en fazla ve en az olduğu ülkeler hangileridir?

COĞRAFİ BAKIŞ

İnsani Gelişme Endeksi

Kalkınmanın sadece iktisadi büyümeye göre değerlendirilmesi, gerçekçi sonuçlara ulaşmada yetersiz kalmaktadır. Ortaya çıkan bu eksiklik, insanı baz alan ölçme tekniklerinin geliştirilmesi sonucu büyük oranda giderilmiştir. İnsani Gelişme Endeksi (İGE) olarak tabir edilen teknik; ortalama yaşam süresi, satın alma gücü, okuryazar ve okullaşma oranı gibi kriterlere dayalı hazırlanan bir ölçümdür. Pakistanlı ekonomist Mahbub ul Haq tarafından 1990'da geliştirilen bu yöntem,1993 yılından bu yana Birleşmiş Milletler Gelişme Programı'nda (UNDP) yıllık rapor hâlinde sunulmaktadır. Söz konusu endeks, toplumlara ait kalkınma seviyelerinin tespit edilmesine yardımcı olurken ülkelerin belirli yönlerden karşılaştırılmasına da imkân sağlamaktadır. 2020 yılı İGE raporuna göre ülkeler ekonomik, sosyal ve çevresel faktörleri de içine alan kapsayıcı bir yaklaşımla değerlendirilmiştir. Tüm bunlarla birlikte İGE değerlerinin belirlenmesinde kullanılan ölçütler zaman içinde değişebilmektedir. İGE sıralamasında yer alan ülkeler gelişmişlik düzeylerine göre üç sınıfa ayrılmaktadır. İGE değeri 0-0,499 arasındaki ülkeler "Düşük İnsani Gelişmişlik", 0,500-0,799 arasında yer alan ülkeler "Orta İnsani Gelişmişlik", 0,800-1 değerleri arasında yer alan ülkeler de "Yüksek İnsani Gelişmişlik" kategorisinde bulunmaktadır.

▼ 2019 Yılı İnsani Gelişme Endeksine Göre Bazı Ülkeler (UNDP, 2020)

İGE Sıralaması	İGE Değeri	Doğumda Beklenen Yaşam Süresi (Yıl)	Beklenen Eğitim Süresi (Yıl)	Ortalama Eğitim Süresi (Yıl)	Kişi Başına Düşen GSMH Miktarı ($)
1. Norveç	0,957	82,4	18,1	12,9	66.494
2. İrlanda	0,955	82,3	18,7	12,7	68.371
2. İsviçre	0,955	83,8	16,3	13,4	69.394
4. Hong Kong	0,949	84,9	16,9	12,3	62.985
5. İzlanda	0,949	83,0	19,1	12,8	54.682
6. Almanya	0,947	81,3	17,0	14,2	55.314
7. İsveç	0,945	82,8	19,5	12,5	54.508
8. Avustralya	0,944	83,4	22,0	12,7	48.085
9. Hollanda	0,944	82,3	18,5	12,4	57.707
10. Danimarka	0,940	80,9	18,9	12,6	58.662
51. Kazakistan	0,825	73,6	15,6	11,9	22.857
52. Rusya Federasyonu	0,824	72,6	15	12,2	26.157
53. Belarus	0,823	74,8	15,4	12,3	18.546
54. Türkiye	0,820	77,7	16,6	8,1	27.701
55. Uruguay	0,817	77,9	16,8	8,9	20.064
185. Burundi	0,433	61,6	11,1	3,3	754
186. Güney Sudan	0,433	57,9	5,3	4,8	2.003
187. Çad	0,398	54,2	7,3	2,5	1.555
188. Orta Afrika Cumhuriyeti	0,397	53,3	7,6	4,3	993
189. Nijer	0,394	62,4	6,5	2,1	1.201

1. İGE değerleri yüksek olan ülkeler bu seviyeye nasıl ulaşmış olabilir?

2. Türkiye'nin İGE değerinin artırılması için neler yapılmalıdır?

Bir ülkenin kalkınma düzeyinin yükselmesinde inovasyon, girişimcilik ve dijitalleşme oldukça önemlidir. Bu unsurlar, gelişmiş ve gelişmekte olan pek çok ülkede ekonomik büyümenin temeli olarak görülmektedir.

İnovasyon (Yenileşim); bilginin nitelikli iş gücü, altyapı gibi ögelerle ürün, hizmet ve sisteme dönüştürülmesidir. Günümüz dünyasında inovasyon, ekonomik faaliyetlere hareketlilik kazandıran temel kavramlardan biri hâline gelmiştir. Gelişmiş ülkelerde bu kavram; istihdam artışı, sürdürülebilir büyüme ve yaşam standartlarının yükselmesini destekleyen önemli bir unsur olarak görülmektedir. İsviçre, İsveç, ABD, Japonya, Singapur, Hollanda gibi rekabet gücü yüksek ülkeler bu kapsamda değerlendirilebilir.

Kalkınmada etkili olan ögelerden bir diğeri girişimciliktir. Bu kavram, insanın düşünsel emeğinin ekonomik değere dönüşmesi olarak ifade edilebilir. Girişimciliğin bilim, sanat, spor, eğitim, sağlık, sosyal gelişme, yaşam kalitesi gibi birçok alana doğrudan veya dolaylı etkisi bulunmaktadır. Girişimcilik, ülke ekonomilerinin dışa bağımlılıktan kurtulması ve üretime dayalı sürdürülebilir bir yapının kurulması için desteklenmesi gereken önemli bir unsurdur.

UYGULAMA

Aşağıdaki tabloda yer alan ülkelerle ilgili bazı bilgilere yer verilmiştir (UNDP ve Dünya Bankası, 2020).

Ülkeler	Kişi Başına Düşen GSYH Miktarı ($, 2020)	İGE Sıralaması (2020)	Küresel İnovasyon Endeksi (KİE) Sıralaması (2021)
Singapur	59.798	11	8
İsveç	52.274	7	2
Çin	10.434	85	12
Arjantin	8.579	46	73
Türkiye	8.536	54	41
Mısır	3.569	116	94
Hindistan	1.927	131	46
Kenya	1.878	143	85
Nepal	1.155	142	111

Verilen bilgilere göre aşağıdaki soruları cevaplayınız

1. Singapur ve Nepal'i gelişmişlik seviyeleri açısından karşılaştırınız.

2. Ülkelerin gelir seviyeleri, İGE ve KİE sıralamalarını nasıl etkilemiştir? Açıklayınız.

3. Türkiye'nin kalkınma düzeyinin yükseltilmesi için neler yapılabilir? Düşüncelerinizi açıklayınız.

Ülkelerin kalkınma düzeyinin yükselmesinde etkili olan bir başka unsur dijitalleşmedir. Eğitim, sağlık ve enerji başta olmak üzere birçok sektörde belirleyici rol oynayan dijitalleşme; ekonomik verimliliği artırmanın yanı sıra üretim, tüketim ve istihdam açısından çeşitli yenilikler sunmaktadır (Görsel 3.15). Üretim maliyetlerinin düşmesi, üretimde kalitenin artması ve ürünlerin daha ucuz bir şekilde tüketiciye ulaşması bu yeniliklere örnek verilebilir. Bununla birlikte dijital teknolojiyi (yapay zekâ, artırılmış gerçeklik, büyük veri analitiği vb.) etkin kullanan ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeyinde önemli bir ivme yakaladığı görülmektedir. İstihdam açısından ele alındığında ise dijitalleşmenin, bir taraftan mevcut istihdam imkânlarını azaltırken diğer taraftan yeni istihdam alanlarına zemin hazırlayacağı düşünülmektedir.

▲ **Görsel 3.15:** Kaynak robotiği ve imalat işlemi

3.6. ARA DEĞERLENDİRME

1. Aşağıdaki tanılayıcı dallanmış ağaçta ülkelerin gelişmişlik seviyelerinin belirlenmesi ile ilgili doğru ve yanlış bilgilere yer verilmiştir. İlk kutucuktan başlayarak ifadelerin doğru (D) veya yanlışlığına (Y) göre ilgili oklar yönünde ilerleyiniz. Sonuç olarak sadece ulaştığınız çıkışı işaretleyiniz.

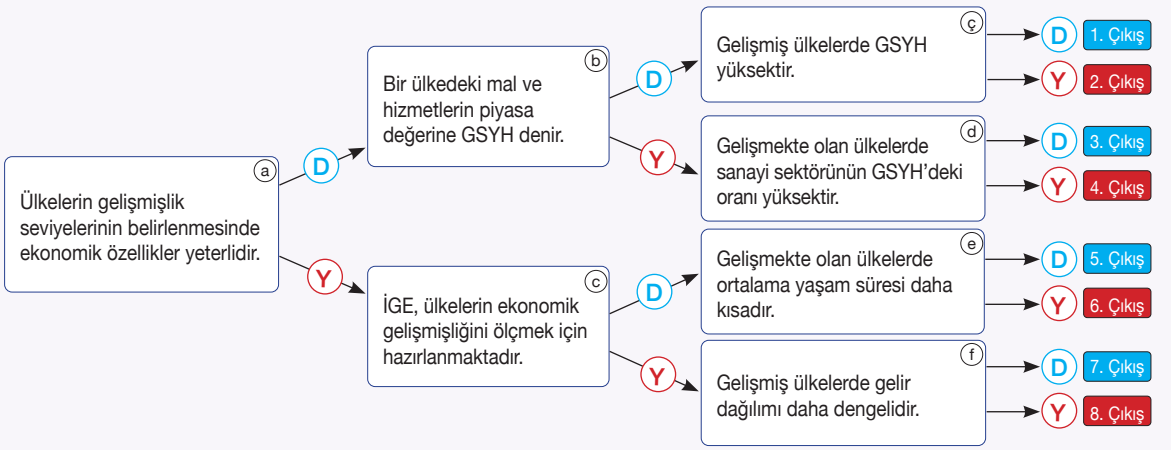

2. İnovasyon, girişimcilik ve dijitalleşme süreçlerinin ülkelerin gelişmişlik seviyesine etkilerini açıklayınız.

C GELİŞMİŞ VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERİN EKONOMİK ÖZELLİKLERİ

KONUYA GİRİŞ

Ülkeler, gelişmişlik seviyeleri yönünden neden birbirinden farklıdır? Düşüncelerinizi açıklayınız.

Gelişmişlik, 1970'li yıllara kadar ekonomik büyüme şeklinde algılanmış; GSYH, kişi başına düşen millî gelir ve diğer ekonomik göstergeler gelişmişliği en iyi yansıtan veriler olarak kabul edilmiştir. Ancak ekonomik açıdan hızla büyüyen bazı ülkelerin toplumsal, siyasal ve çevresel alanda birtakım sorunlarla karşı karşıya kalması, gelişmişliğin sadece ekonomik büyümeyle sınırlı olmadığını göstermiştir. Buradan hareketle **gelişmişlik**, ülkelerin ekonomik kalkınmalarının yanı sıra sosyal, siyasi ve kültürel yönden ilerlemelerini de kapsayan bir kavramdır. Ülkelerin gelişmişlik düzeyi, vatandaşların yaşam koşulları ve refah seviyelerini etkilemektedir. Ülkeden ülkeye farklılık göstermekle birlikte gelişmişlik sürecini etkileyen çeşitli faktörler bulunmaktadır (Şema 3.3). Bu faktörlere bağlı olarak ülkelerin ekonomik kalkınmasında farklılıklar görülebilmektedir.

▲ **Şema 3.3:** Gelişmişlik düzeyini etkileyen bazı coğrafi faktörler

Ekonomik faaliyetler doğal unsurlardan önemli ölçüde etkilenmektedir. Bir ülkenin konum, yeryüzü şekilleri, iklim, enerji kaynakları, madenler vb. unsurlar yönünden elverişli şartlara sahip olması ekonomik kalkınmayı kolaylaştırmaktadır. Ancak söz konusu özellikler, ülkelerin ekonomik açıdan gelişmesinde tek başına yeterli değildir. Nüfus, eğitim, nitelikli iş gücü, sermaye, teknoloji, altyapı gibi beşerî faktörler de ekonomik kalkınmada etkilidir. Ekonomik faaliyetlerin bu tür beşerî unsurlar olmadan sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi pek mümkün değildir. Doğal kaynaklar bakımından zengin olan birçok ülkenin beşerî ve ekonomik faktörlerin yetersizliğinden dolayı yeterli düzeyde üretim yapamaması bu duruma örnek verilebilir.

UYGULAMA

Aşağıdaki tabloda gelişmişlik seviyesi farklı iki ülkeye ait çeşitli veriler yer almaktadır (BM, 2021).

Coğrafi Özellikler	Avustralya	Nijer
Nüfus (2021)	25.788.000	25.131.000
Yüz Ölçümü (km^2)	7.692.024	1.267.000
Kişi Başına Düşen Millî Gelir ($-2021)	54.763	555
Ekonomik Sektörlerin GSYH'deki Oranı (%-2021)	Tarım: 2,1 Sanayi: 27,4 Hizmet: 70,5	Tarım: 40,3 Sanayi: 19,5 Hizmet: 40,2
Çalışan Nüfusun Sektörel Dağılımı (%-2021)	Tarım: 2,5 Sanayi: 19,8 Hizmet: 77,7	Tarım: 74,8 Sanayi: 7,2 Hizmet: 18
İnsani Gelişme Endeksi Sıralaması (2020)	8	189
Ortalama Yaşam Süresi (Yıl)	Kadın: 85,2 Erkek: 81,1	Kadın: 63 Erkek: 60,7
Şehirleşme Oranı (%)	86,1	16,5
Okuryazar Oranı (%)	99	30,6
Kişi Başına Enerji Tüketimi (GJ)*	217	4
İnternet Kullanan Bireyler (100 Kişi Başına)	86,5	5,3
Araştırma ve Geliştirme Harcamaları (% GSYH)	1,9	-
Küresel İnovasyon Endeksi Sıralaması (2021)	25	129

**1 TEP (Ton Eşdeğer Petrol) = 41.868 GJ (GigaJole bir milyar joule) = 11.627 kWh*

Verilen bilgilere göre aşağıdaki soruları cevaplayınız.

1. Ülkelerin gelişmişlik seviyelerini belirleyiniz.

2. Ülkelerin gelişmişliğinde etkili olan faktörleri açıklayınız.

3. Ülkelerin yüz ölçümü ve nüfus miktarının gelişmişlik seviyesine etkisi var mıdır? Düşüncelerinizi gerekçeleriyle açıklayınız.

4. Söz konusu ülkelerde faaliyet gösteren ekonomik sektörlerin farklılık arz etmesi, ülkelere ait gelişmişliği nasıl etkilemiştir?

5. Ekonomik verilerin düşük veya yüksek olması hangi sosyal göstergeleri etkilemektedir?

COĞRAFİ BAKIŞ

Gelişmişlik Düzeyi Farklı İki Ülke

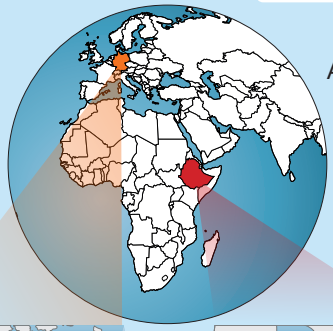

ALMANYA

Baltık ve Kuzey Denizi'ne kıyısı olan Almanya bir Orta Avrupa ülkesidir. Ülkenin kuzey bölgesini yüksekliği 50 metreyi aşmayan ovalar, orta kesimlerini yükseltisi genelde 1.000 m'yi aşmayan Orta Plato Bölgesi ve güneyini ise Bavyera Alpleri, Bavyera Platosu ve Karaorman Dağları oluşturmaktadır.

Tarım, ormancılık ve balıkçılığın GSYH'nin %1'ine karşılık geldiği Almanya'da gıda üretimine yönelik yeterlilik oranı %70'ler düzeyindedir.

Almanya, sanayi sektöründe oldukça gelişmiş bir ülkedir. En önemli imalat dalları sanayi makineleri, otomotiv ve kimya sanayisi iken son dönemde telekomünikasyon sektörü de ülkede öne çıkan faaliyet alanlarından biri hâline gelmiştir. Diğer sanayileşmiş ülkelerde olduğu gibi Almanya'da da hizmet sektörünün önemi günden güne artmaktadır.

Almanya'da en önemli ihracat kalemlerini ulaşım araçları ve bunların parçaları, haberleşme cihazları, ilaçlar, enerji üreten makine ve cihazlar ile elektrikli makine ve cihazlar; ithalat kalemlerini ise makineler, ulaşım araçları ve bunların parçaları, ilaçlar, petrol ve doğal gaz ile buna yönelik ürünler oluşturmaktadır.

Almanya, teknolojik açıdan çok gelişmiş olup ekonomisi sanayi ve hizmet sektörüne dayalıdır. Petrol ve maden cevheri kaynaklarının sınırlı olduğu ülke, bu açıdan büyük ölçüde dışa bağımlıdır. Bununla birlikte yurt içi tüketimin dörtte birini karşılayabilecek düzeyde doğal gaz kaynaklarına sahip olan ülkede zengin taş kömürü, linyit kömürü ve tuz yatakları mevcuttur. Almanya, ekonomik gelişmişlik yönünden dünyada 4. sırada; İGE bakımından ise 6. sırada yer almaktadır.

ETİYOPYA

Afrika'nın doğusunda yer alan Etiyopya, yaklaşık 100 milyon nüfusu ile Afrika kıtasının kalabalık ülkelerinden biridir. Denize sınırı olmayan ülke, Rift Vadisi tarafından ikiye ayrılmıştır. Ülkenin kuzeybatısında bulunan ve Nil Nehri'nin iki kolundan biri olan Mavi Nil, ülke topraklarından doğduktan sonra Sudan'da Beyaz Nil'le birleşmekte ve Mısır'ı geçerek Akdeniz'e dökülmektedir.

Etiyopya ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayalı olup ülke topraklarının %45'i tarımsal üretime elverişli durumdadır. Ülkede tarımsal üretim, iklim şartlarına bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Sanayi sektörünün henüz yeterli düzeye ulaşmadığı ülke ekonomisinde tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş için yoğun çaba sarf edilmektedir. Etiyopya'da sanayi sektörüne yönelik yerli ve yabancı yatırımların desteklenmesi bu kapsamda değerlendirilebilir.

Etiyopya, ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetlerin çoğunu ithal etmektedir. Etiyopya'nın başlıca ithalat kalemlerini mineral yakıtlar, makineler, çeşitli metaller ve metalden ürünler, taşıtlar, elektrikli ürünler ve tahıllar; ihracat kalemlerini ise kahve, yağlı tohumlar, baklagiller, deri ve deri ürünleri, et ve et ürünleri, meyve ve sebzeler, canlı hayvanlar, altın ve kesme çiçek oluşturmaktadır. Ekonomisi tarıma dayanan Etiyopya'da tarım topraklarının 1/5'i ekilip biçilmekte, bu alanların da sadece %4'ü sulanabilmektedir. Madencilik sektörünün ülke ekonomisindeki payı yeterli düzeyde değildir. Kireç taşı, kil, mermer ve metalik olmayan mineral üretimi bu kapsamda değerlendirilebilir. Ayrıca ülkede kömür, demir, tantal ve potasyum rezervlerinin olduğu tahmin edilmektedir. Etiyopya, İGE bakımından dünyada 195 ülke içerisinde 173. sırada yer almaktadır.

▲ Robot kullanımıyla üretim yapılan sanayi tesisi (Almanya)

▲ Tarımsal faaliyet yapılan bir arazi (Etiyopya)

3.7. ARA DEĞERLENDİRME

1. Tablodaki ifadelerin söz konusu ülkelerden hangisine ait olduğunu ilgili kutuları işaretleyerek belirtiniz.

İfadeler	Etiyopya	Almanya
Kişi başına düşen millî gelir yüksektir.		
Nüfusun önemli bir kısmı tarımda çalışmaktadır.		
Ortalama yaşam süresi kısadır.		
Şehirleşme oranı yüksektir.		
Doğurganlık oranı yüksektir.		
Ülke ekonomisinde teknoloji kullanımı fazladır.		
Nüfus artış hızı düşüktür.		
Mamul mal ve hizmet ithalatı fazladır.		

2.

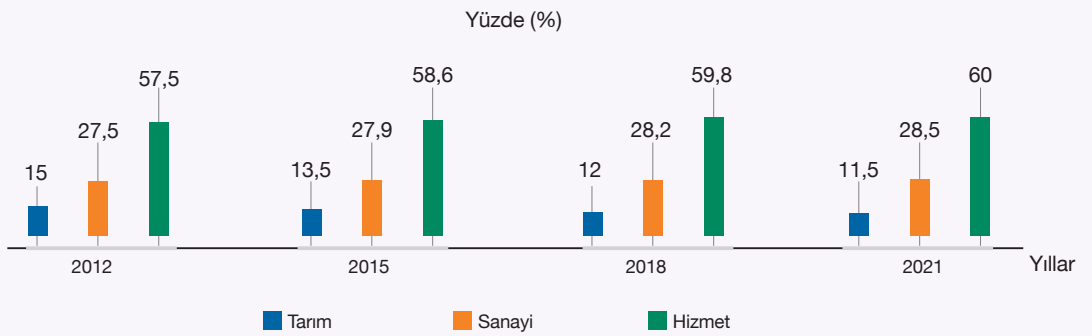

Yukarıda, gelişmekte olan bir ülkede faaliyet gösteren sektörlerin belirli yıllardaki dağılımına yer verilmiştir. Buna göre söz konusu ülkenin sosyal ve ekonomik yapısında meydana gelen değişimle ilgili çıkarımlarda bulununuz.

3. Gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerde yaşanan başlıca sosyoekonomik sorunlar nelerdir?

ÜLKELERİN BÖLGESEL VE KÜRESEL ÖLÇEKTE DOĞAL KAYNAK POTANSİYELİ

KONUYA GİRİŞ

Günümüzde ülkeler arası ticarette en önemli doğal kaynaklar hangileridir? Örnekler vererek açıklayınız.

Doğal kaynaklar, yeryüzünün her bölgesinde aynı oranda mevcut değildir. Bazı bölgeler kömür, petrol, doğal gaz gibi enerji kaynakları bakımından zenginken bazı bölgeler ise sanayi üretiminin ham maddesi olan madenler bakımından zengindir. Söz konusu kaynakların dağılışındaki bu farklılık, ülkelerin bölgesel ve küresel ticaret yoluyla etkileşimini artırmıştır.

Doğal kaynaklar, bazı ülkelerin ekonomik kalkınmasına önemli katkılar sunarken bazı ülkeler ise bu kaynaklardan yeterince yararlanamamaktadır. Norveç, İsveç, ABD, Kanada, Rusya gibi ülkeler mevcut kaynaklarını bilinçli kullanarak dünyanın en gelişmiş ülkeleri hâline gelmiştir. Dünyada yeterli doğal kaynağa sahip olmamasına rağmen ekonomik gelişimini tamamlamış ülkeler de vardır. Örneğin madenler ve enerji kaynakları sınırlı olan Japonya; nitelikli iş gücü, yeterli sermaye ve ileri teknoloji sayesinde dünyanın en gelişmiş ülkelerinden biri olmayı başarmıştır. Afrika, Güney Amerika ve Orta Doğu'da yer alan bazı ülkeler ise doğal zenginliklerinden yeterince yararlanamadığı için ekonomik kalkınmasını tamamlayamamıştır. Hatta mevcut kaynaklarını değerlendiremeyen bu ülkelerin önemli bir kısmı gelişmiş ülkeler tarafından sömürülmekte ve bu coğrafyada petrol, doğal gaz, altın, elmas gibi zenginliklerin paylaşılamamasından kaynaklanan çatışma ve iç savaşlar yaşanabilmektedir.

COĞRAFİ BAKIŞ

Varlık İçinde Yokluk Çeken Ülke: Venezuela

Güney Amerika'nın Karayip kıyısı boyunca uzanan Venezuela; Brezilya, Kolombiya ve Guyana ile komşudur. Venezuela, 302,8 milyar varillik kapasitesiyle dünyanın kanıtlanmış en büyük petrol rezervine sahip ülkesidir. Ancak ülke, 2020 yılı verilerine göre petrol üretiminde 24. sırada yer almaktadır. Ülkenin 2017 yılında 1 milyon 596 bin varil olan petrol ihracatı, 2020 yılında 486 bin varile düşmüştür. Venezuela'da ihracat gelirlerinin yaklaşık %99'u petrolden karşılanmaktadır. Petrol dışında ülkenin doğal kaynaklarını doğal gaz, demir cevheri, altın, boksit, elmas ve diğer mineraller oluşturur. Venezuela'nın ihracatında ABD, Hindistan, Çin Halk Cumhuriyeti ve Birleşik Arap Emirlikleri; ithalatında ise ABD, Çin Halk Cumhuriyeti, Meksika, Brezilya ve Arjantin önde gelen ülkelerdir. Ülkenin temel döviz girdisi olan petrol ihracatının son yıllarda ABD yaptırımlarına maruz kalması, Venezuela ekonomisini olumsuz etkilemektedir. Uygulanan yaptırımlar ve ülkeye ait diğer zenginliklerin yeterince değerlendirilememesi, Venezuela'nın kalkınmasını sekteye uğratmış ve ülke, İGE verilerine göre dünyada 113. sırada yer bulabilmiştir.

▼ Venezuela'ya Ait Ülke Kimlik Kartı (BM, 2021)

Başkenti	Karakas	
Yüz Ölçümü	929.690 km^2	
Nüfusu (2021)	28,7 milyon	
Resmî Dili	İspanyolca	
Kişi Başına Düşen GSYH	Yıl	Dolar
	2010	13.847
	2015	11.439
	2021	4.733
GSYH Büyüme Oranı (2021)	%-35	
Ortalama Yaşam Süresi (2021)	Kadın: 76,1	
	Erkek: 68,4	

UYGULAMA

Aşağıdaki haritada 2020 yılı itibarıyla en fazla altın, demir, kömür, petrol ve doğal gaz üretimi yapan ilk 12 ülkeye yer verilmiştir (British Geological Survey, 2020).

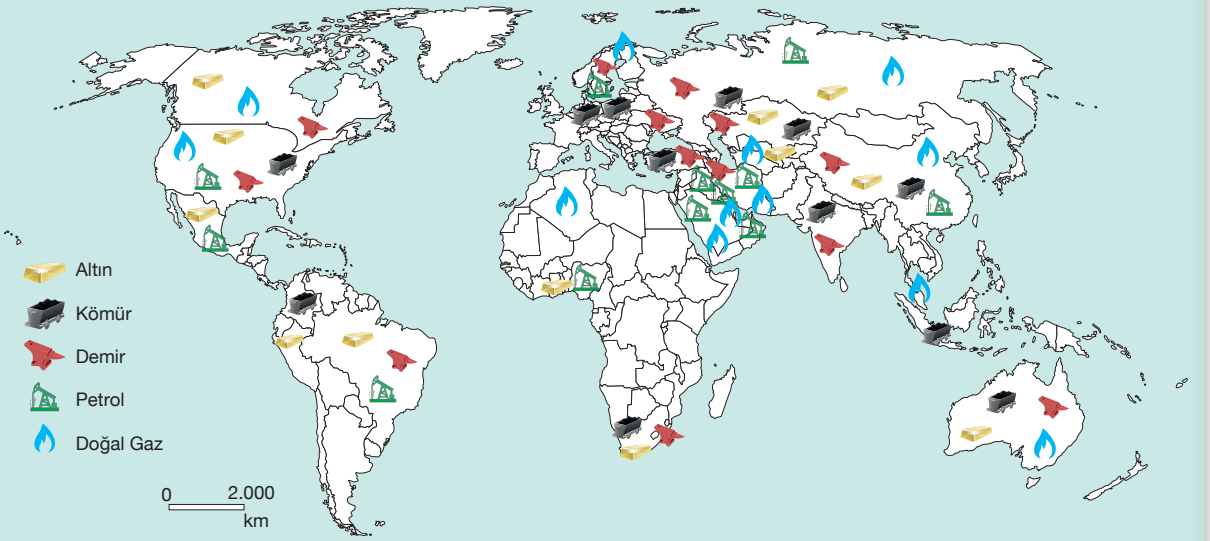

Haritayı ve ön bilgilerinizi dikkate alarak aşağıdaki soruları cevaplayınız.

1. Ülkeleri maden ve enerji kaynaklarının varlığına göre sınıflandırınız.

   a) Haritada verilen doğal kaynakların tamamının çıkarıldığı ülkeleri yazınız.

   b) En az dört doğal kaynağın çıkarıldığı ülkeleri yazınız.

   c) En az üç doğal kaynağın çıkarıldığı ülkeleri yazınız.

   d) Belirtilen doğal kaynakların çıkarıldığı ancak ön planda olmayan ülkelere her kıtadan birer örnek veriniz.

2. Maden ve enerji kaynaklarının yoğun olarak çıkarıldığı ülkeleri küresel ticarette diğer ülkelerle ilişkileri bakımından değerlendiriniz.

3. Doğal kaynak yönünden fakir olan gelişmiş ülkelerle bu açıdan zengin olan az gelişmiş ülkeleri ekonomik ilişkilerinin sürdürebilirliğine göre değerlendiriniz.

4. Doğal kaynaklar bakımından fakir ama gelişmekte olan ülkelerin bu alandaki dışa bağımlılığını azaltmak için nasıl bir politika izlenmelidir? Düşüncelerinizi örneklerle açıklayınız.

COĞRAFİ BAKIŞ

Doğal Kaynak Kullanımından Gelen Güç

Güney Afrika Cumhuriyeti, Afrika kıtasının güneyinde yer alan ve doğal kaynaklar yönünden zengin bir ülkedir. Bölgenin Avrupalılar tarafından keşfi, 1488 yılında Bartolomeu Dias'ın Cape (Kap) Bölgesi'ni dolaşması ile gerçekleşmiştir. Bölge, keşif ve buna bağlı ortaya çıkan zenginlikler sonucu Hollanda ve İngiltere arasında güç mücadelesine sahne olmuştur. Yönetim şekline göre ülkenin ismi 1910 yılında Güney Afrika Birliği, 1961 yılında ise Güney Afrika Cumhuriyeti olarak tescillenmiştir. Geçici anayasa ile demokrasiye geçişin sağlandığı 1994 yılında yerli halk, ülke yönetimini Avrupalılardan devralmıştır. Ülke, zengin doğal bitki örtüsüne ve farklı türlerdeki yaban hayvanlarına ev sahipliği yapmaktadır. Mısır ve buğday başta olmak üzere ülke genelinde hububat ürünleri, şeker kamışı, meyve ve sebze yetiştirilmektedir. Güney Afrika Cumhuriyeti, değerli madenler bakımından dünyanın en zengin ülkelerinden biridir. Dünya üretiminde söz sahibi olduğu başlıca madenleri; altın, demir, kömür, elmas, vanadyum, zirkonyum, manganez, krom ve platindir (Grafik 3.1). Kıtanın en gelişmiş ekonomilerinden birine sahip olan Güney Afrika Cumhuriyeti, kıtada kurulan bölgesel birlikler içinde etkin konumda yer almaktadır.

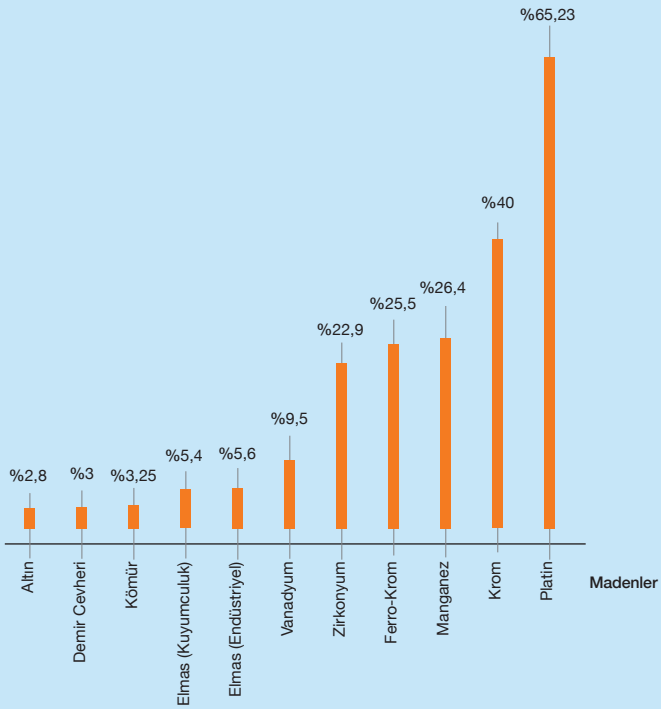

▲ Güney Afrika Cumhuriyeti'nin bazı madenlerin üretiminde dünyadaki payı (OECD, 2022)

Güney Afrika Cumhuriyeti zengin doğal kaynaklara sahip olmasaydı diğer ülkelerle ilişkisi nasıl olurdu?

3.8. ARA DEĞERLENDİRME

1. Tabloda verilen ülkelerin hangi doğal kaynak bakımından zengin olduğunu ilgili kutuları işaretleyerek belirtiniz.

Ülke	Petrol	Kömür	Altın	Demir	Su Kaynakları	Orman
Kazakistan						
Kuveyt						
Meksika						
Gana						
Norveç						

2. Ülkelerin doğal kaynaklar bakımından zengin olması ekonomik kalkınma için yeterli midir? Açıklayınız.

D ENERJİ GÜZERGÂHLARI VE ETKİLERİ

KONUYA GİRİŞ

1. Dünyada en çok kullanılan enerji kaynakları hangileridir?

2. Türkiye'nin coğrafi konumu dünyadaki enerji arz ve güvenliğine ne gibi katkılarda bulunmaktadır? Örneklerle açıklayınız.

Enerji; bir ülkenin ekonomik ve sosyal gelişiminin en temel ihtiyaçlarından olup sanayi, ulaşım, konut, ticaret gibi alt sektörlerde yaygın şekilde kullanılmaktadır. Dünyada tüketilen enerji, çok sayıda enerji kaynağından elde edilirken petrol, doğal gaz, kömür gibi fosil yakıtlar bu kaynakların yaklaşık %83,2'sini oluşturmaktadır (Grafik 3.1). Enerjiye olan ihtiyacın sürekli arttığı dünyada devletler, bahsi geçen kaynaklardan yararlanabilmek için çeşitli politikalar üretmektedir. Son yıllarda küresel enerji talebindeki artışa bağlı olarak ülkeler, üretim-tüketim dengesini sağlamak ve verimliliği artırmak için enerji kaynaklarının sürdürülebilirliğine daha fazla önem vermektedir.

Küresel doğal gaz ticareti, 2019 yılında yaklaşık 990 milyar m^3 iken 2020 yılında bu oran %5,3 azalarak yaklaşık 940 milyar m^3e gerilemiştir. Boru hatları vasıtasıyla 2020 yılında gerçekleşen doğal gaz ticareti -%10,9'luk düşüşle 452,2 milyar m^3e gerilerken, LNG ticareti %0,6 artarak 487,9 milyar m^3e ulaşmıştır. Bölgeler arası ham petrol ve petrol ürünü ticareti 2019'da 70,40 milyon v/g olarak gerçekleşirken 2020'de bu miktar %7,6'lık düşüşle 65,06 milyon v/g şeklinde gerçekleşmiştir. En fazla ham petrol ithal eden bölge Avrupa, en fazla ham petrol ihraç eden ülke ise Suudi Arabistan olmuştur. Avrupa'nın ham petrol ithalatında ilk sırayı Rusya oluştururken Suudi Arabistan'ın en fazla ham petrol ihraç ettiği ülke Çin olmuştur.

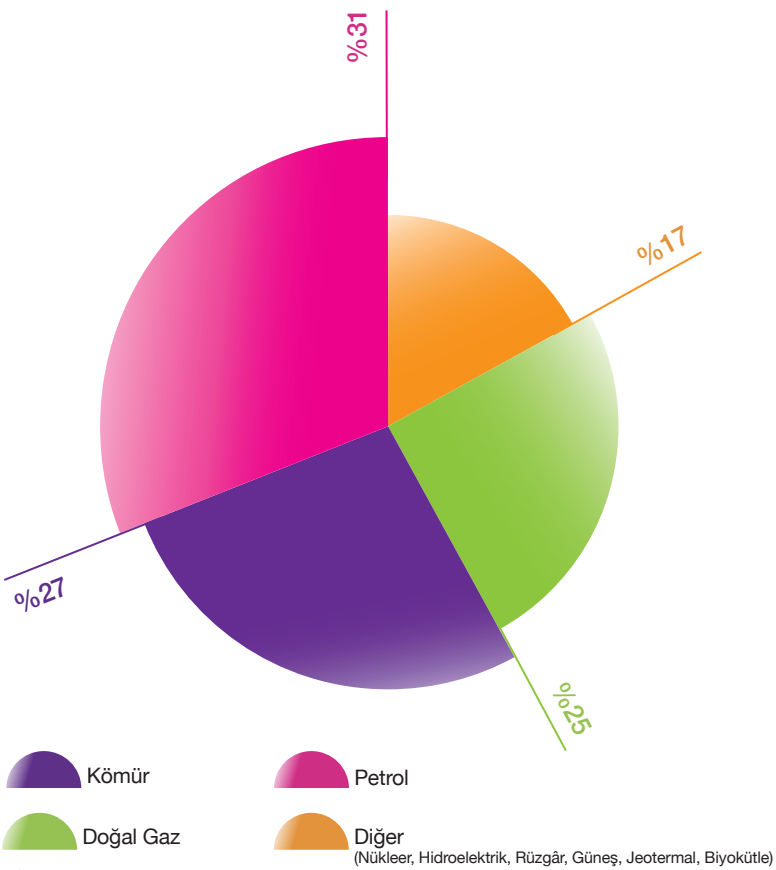

▲ Grafik 3.1: Dünya birincil enerji tüketimi oranları (TPAO, 2020)

Petrol ve doğal gaz, enerji taşımacılığında ön plana çıkan iki önemli kaynaktır. Bu enerji kaynaklarının karadan taşınmasında boru hatları önemli bir yere sahiptir (Görsel 3.16). Petrol ve doğal gazın taşınmasında bazı kara ve demir yolu vasıtalarından da yararlanılmaktadır. Ancak bahsedilen ulaşım türlerine ait araçlar, boru hatlarında olduğu gibi yüksek taşıma kapasitesine sahip değildir. Boru hatları ülkelerin dış politikalarını, siyasi güçlerini ve ekonomilerini önemli ölçüde etkileyebilmektedir. ABD, Rusya, Türkiye, Azerbaycan, Kanada ve Orta Doğu ülkeleri sahip oldukları boru hattı uzunlukları ile dünyada ön plana çıkan ülkeler ve bölgeler arasında yer almaktadır.

▲ **Görsel 3.16:** Petrol ve doğal gaz taşımacılığında boru hatları yaygın olarak kullanılmaktadır.

Petrol ve doğal gazın deniz yolu ile taşınmasında tankerler kullanılmaktadır. Doğal gazın bu yolla sevk edilebilmesi için önce sıvılaştırılması, taşındıktan sonra kullanılabilmesi için tekrar gaz hâline dönüştürülmesi gerekir (Görsel 3.17). Ekonomik yönden son derece değerli olan bu ürünlerin deniz yoluyla taşınması esnasında bazı kazalar yaşanmakta ve önemli çevre sorunları meydana gelmektedir.

▲ **Görsel 3.17:** LNG (Sıvılaştırılmış Doğal Gaz) tankeri

UYGULAMA

Aşağıda petrol ticaretinde önemli ülkeler ve petrol boru hatları ile deniz yollarında petrol taşımacılığının yapıldığı önemli güzergâhlar gösterilmiştir (OPEC, 2020).

Petrol İhracatçısı İlk 10 Ülke			Petrol İthalatçısı İlk 10 Ülke		
Sıra	**Ülke**	**1.000 v/g**	**Sıra**	**Ülke**	**1.000 v/g**
1	Suudi Arabistan	6.658,6	1	Çin	10.852,6
2	Rusya Federasyonu	4.653,5	2	ABD	5.877,0
3	Irak	3.428,4	3	Hindistan	4.033,0
4	ABD	3.175,0	4	Güney Kore	2.660,4
5	Kanada	3.037,7	5	Japonya	2.472,4
6	Birleşik Arap Emirlikleri	2.418,4	6	Almanya	1.671,2
7	Nijerya	1.879,3	7	İspanya	1.104,6
8	Kuveyt	1.826,3	8	İtalya	1.014,2
9	Norveç	1.501,8	9	Hollanda	997,8
10	Kazakistan	1.416,7	10	Tayland	837,3

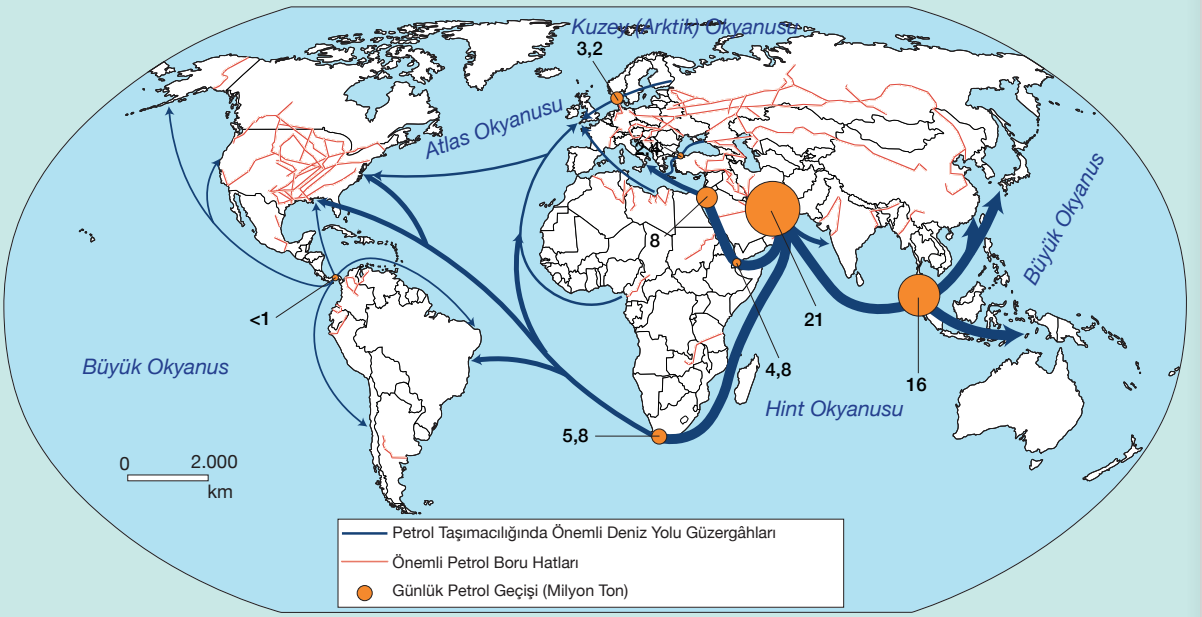

Verilen tablo ve haritaya göre aşağıdaki soruları cevaplayınız.

1. Dünya petrol ticaretinde deniz yollarının ağırlıklı olarak kullanılmasının nedenleri nelerdir?

2. Petrol ticaretinde ithalat ve ihracat yapan ülkelerin farklılık göstermesinin nedenleri nelerdir?

3. Türkiye, dünya doğal gaz ve petrol rezervlerinin yaklaşık %60'ına sahip bir bölgede ve enerjide tüketici konumdaki ülkelerin geçiş güzergâhında bulunmaktadır. Enerjiye olan talebin arttığı düşünüldüğünde bu durumun Türkiye'ye sağlayacağı avantajlar neler olabilir?

COĞRAFİ BAKIŞ

Enerji Koridoru Türkiye

Türkiye, coğrafi konumu itibarıyla petrol ve doğal gaz taşımacılığında çok önemli avantajlara sahiptir. Orta Doğu, Orta Asya, Hazar Havzası gibi önemli petrol ve doğal gaz üretim bölgeleri ile Avrupa kıtası gibi önemli tüketim bölgesi arasında yer alan Türkiye, bu stratejik konumundan dolayı uluslararası özellikte birçok yatırıma imkân sunmaktadır. Kerkük-Yumurtalık, Bakü-Tiflis-Ceyhan, Batı Hattı, Mavi Akım, Türk Akım, TANAP gibi petrol ve doğal gaz boru hattı projeleri bu yatırımlara örnek verilebilir.

(1) Rusya-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı (Batı Hattı)

Bulgaristan sınırındaki Malkoçlardan Türkiye'ye giriş yapan hat, yılda yaklaşık olarak 14 milyar m³lük kapasiteye sahiptir.

(2) Türk Akım

Rusya'nın Anapa şehrinden başlayıp Kırklareli'ne ulaşan hat, Rusya'daki gazın Türkiye ve Avrupa'ya taşınmasını sağlayan iki koldan oluşmaktadır.

(3) Mavi Akım

Rusya Federasyonu'ndan Karadeniz geçişli bir hat ile Türkiye'ye ulaşmaktadır. Yıllık kapasitesi yaklaşık olarak 16 milyar m³tür.

(4) Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru Hattı

Hazar Bölgesi petrolünün Gürcistan ve Türkiye üzerinden uluslararası pazarlara ulaştırılması amacıyla inşa edilmiştir. Hattın yıllık petrol taşıma kapasitesi 50 milyon tondan 60 milyon tona yükseltilmiştir.

(5) Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP)

Güney Kafkasya Boru Hattı (SCP) ve Trans Adriyatik Boru Hattı (TAP) ile birlikte Güney Gaz Koridoru'nun en önemli halkasını oluşturmaktadır. Azerbaycan'ın Şahdeniz sahasında üretilen doğal gazın öncelikle Türkiye'ye, buradan da Avrupa'ya taşınmasını amaçlamaktadır.

(6) Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı (BTE)

Azerbaycan'ın Güney Hazar Denizi kesiminde yer alan Şahdeniz sahası doğal gazının Türkiye'ye arzı amacıyla kurulmuştur.

(7) Doğu Anadolu Doğal Gaz Ana İletim Hattı (İran-Türkiye)

İran doğal gazının yılda yaklaşık 10 milyar m³lük kısmının boru hattı ile Türkiye'ye arzı amacıyla kurulmuştur.

(8) Irak-Türkiye (Kerkük-Yumurtalık) Ham Petrol Boru Hattı

Irak'ta üretilen ham petrolü Ceyhan Terminali'ne taşıyan hattır. İlgili terminale ulaşan petrol, burada tankerlere yüklenerek dünya pazarlarına ulaştırılmaktadır. İki paralel güzergâhtan oluşan hattın yıllık taşıma kapasitesi 70,9 milyon tondur.

(9) Türkiye-Yunanistan Doğal Gaz Enterkonneksiyonu (TYE)

Hazar Havzası, Rusya, Orta Doğu, Güney Akdeniz ülkeleri ve diğer uluslararası kaynaklardan sağlanacak doğal gazın Türkiye üzerinden Yunanistan ve Avrupa'ya satışı için yapılmıştır.

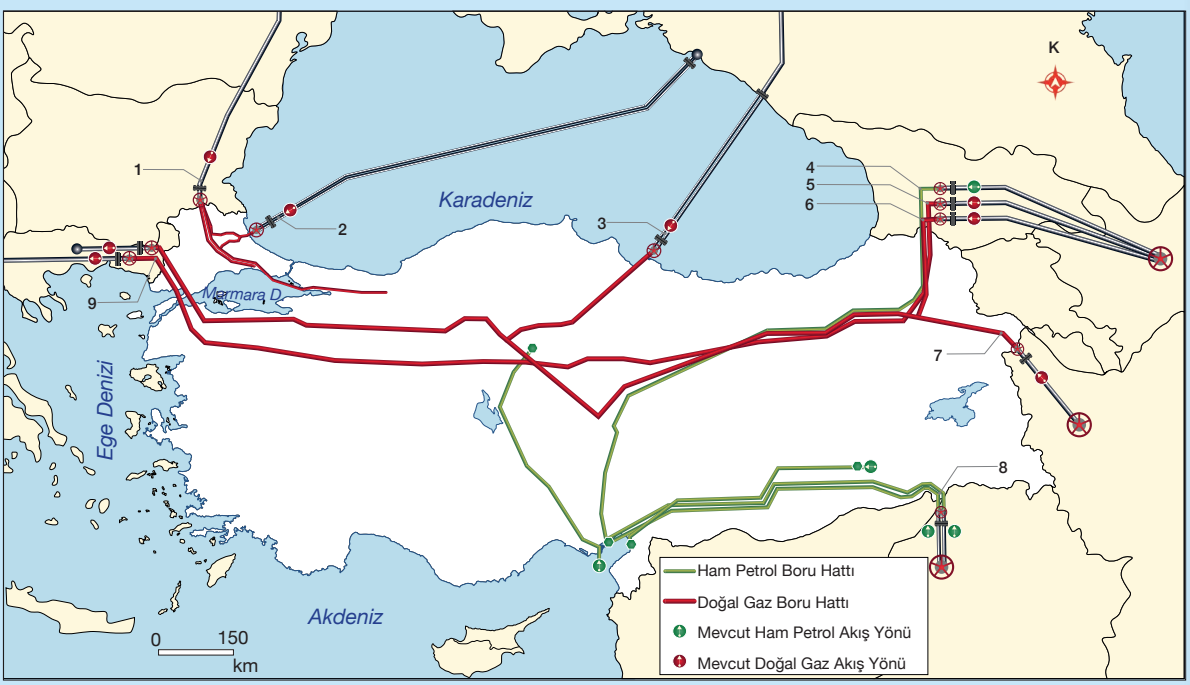

Türkiye'de yer alan petrol ve doğal gaz boru hatları (BOTAŞ, 2021)

3.9. ARA DEĞERLENDİRME

AB ülkeleri, Ukrayna-Rusya arasında yaşanan savaş (2022) nedeniyle petrol ve doğal gaz akışının aksama ihtimaline karşı alternatif enerji kaynakları aramaya başladı. Bu kapsamda AB, enerji arz güvenliğini sağlamak amacıyla dünyadaki ispatlanmış petrol ve doğal gaz rezervlerinin yaklaşık yarısını elinde bulunduran Orta Doğu ve Orta Asya ülkelerine yöneldi.

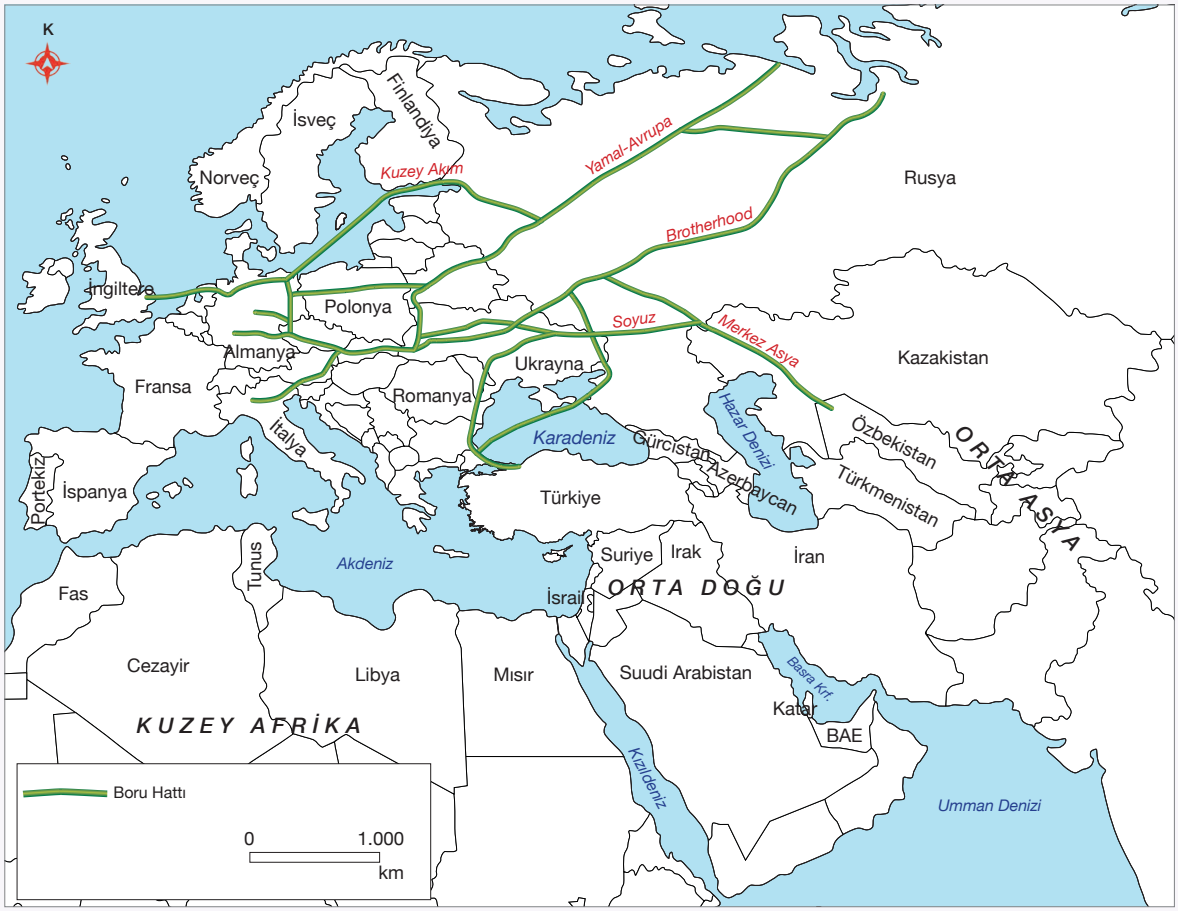

(National Geographic, 2022)

Verilen bilgilerden ve haritadan yararlanarak 1, 2 ve 3. soruları cevaplayınız.

1. Avrupa, Orta Doğu ve Orta Asya ülkeleri arasındaki enerji ticaretinin boru hatlarıyla gerçekleşmesi durumunda hangi ülkelerin jeostratejik önemi artacaktır?

2. Jeostratejik önemi artan ülkeler ile AB, Orta Doğu ve Orta Asya ülkelerinin siyasi ilişkilerinin seyri hakkında neler söylenebilir? Örneklerle açıklayınız.

3. Orta Doğu ve Orta Asya'daki enerji kaynaklarının deniz yoluyla AB'ye taşınma yoğunluğunun artması durumunda hangi su yollarının jeostratejik önemi daha fazla artacaktır?

4. Ülkelerin doğal kaynaklar yönünden zengin olması, ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesinde yeterli midir? Açıklayınız.

E ÇATIŞMA BÖLGELERİ

KONUYA GİRİŞ

Aşağıdaki görselde mekânsal unsurların devletler arası çatışmalara neden olduğu bazı bölgeler ve bu çatışmalara taraf olan ülkeler gösterilmiştir.

Verilen bilgilere göre aşağıdaki soruları cevaplayınız.

1. Söz konusu çatışma bölgeleri veya bu bölgelerde yaşanan çatışmalardan hangileri hakkında bilgi sahibisiniz?

2. Görseldeki ülkeler sınır komşusudur veya aynı bölgede yer almaktadır. Mekânsal unsurların paylaşımı, sınır komşusu olmayan veya aynı bölgede yer almayan ülkelerde de sorun oluşturabilir mi? Düşüncelerinizi gerekçeleri ile açıklayınız.

Günümüzde uluslararası düzeyde yaşanan çatışmalar; doğal, beşerî, ekonomik ve siyasi nedenlere dayanmaktadır. Sınır anlaşmazlıkları, enerji kaynakları ve nakil hatlarının kontrolü, yer altı kaynakları, sınıraşan suların paylaşımı, din ve mezhep farklılıkları, etnik yapı, küresel iklim değişikliğinin kaynaklar üzerindeki baskısı vb. faktörler bahsedilen çatışmaların gerekçeleri arasında gösterilebilir. Ülkeler arasında yaşanan bu tür sorunlar, öncelikli olarak diplomatik yollarla çözülmeye çalışılmaktadır. Diplomasinin çözüm olmadığı durumlarda ise yerel, bölgesel veya küresel düzeyde askerî çatışmalar yaşanabilmektedir (Görsel 3.18).

Kudüs

1948 yılında kurulan ve yayılmacı bir politika izleyen İsrail, Filistin başta olmak üzere bölgedeki ülkelerle çeşitli bahaneler öne sürerek sürekli çatışmaktadır. ABD'nin de desteğini alan İsrail, bütün semavi dinlerin kutsiyet atfettiği Kudüs'ü tek taraflı olarak başkent ilan etmiştir. Yaşanan bu sorunlar karşısında BM kararları ile Oslo ve Madrid süreçleri kalıcı bir çözüm üretememiştir.

Kırım ve Donbas

Batılı devletler ve Rusya Federasyonu arasında Karadeniz, Doğu Avrupa ve Kafkasya konusunda yaşanan rekabet, 2014 yılında Kırım'ın Rusya tarafından yasa dışı ilhakı ve 2022 yılında Rusya'nın Ukrayna'ya ait Donbas Bölgesi'ni (Donetsk ve Luhansk) işgal etmesiyle daha da artmıştır. Rusya'nın bölgede yer alan ülkelere saldırmasına karşılık Batılı devletler; finans, enerji, ulaşım, medya, teknoloji, spor ve ticaret alanlarında Rusya'ya yönelik yaptırım politikaları uygulamakta ve bölge ülkelerine çeşitli destekler sunmaktadır.

Dağlık Karabağ

Dağlık Karabağ, Güney Kafkasya'da Azerbaycan'a ait tarihî bir bölgedir. Yaklaşık 30 yıl Ermenistan işgali altında kalan ve 2020 yılında Azerbaycan tarafından gerçekleştirilen askerî operasyonla büyük kısmı kurtarılan bölge, altın ve bakır başta olmak üzere yer altı kaynakları bakımından oldukça zengin bir alandır. Ermenistan'ın mağlubiyeti ile sonuçlanan bu operasyon sonunda iki ülke arasında 10 Kasım 2020 tarihinde bir ateşkes antlaşması imzalanmıştır. Buna göre Dağlık Karabağ'ın geri kalan kısmının Azerbaycan'a teslim edileceği süreye kadar Türk ve Rus barış güçlerinin denetimi altına alınması, Nahçıvan ile Azerbaycan arasında Ermenistan üzerinden bir irtibat yolu kurulması (Zengezur Koridoru) konularında anlaşmaya varılmıştır.

Basra Körfezi

Basra Körfezi, dünyanın en zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarını havzasında bulunduran bir bölgedir. Gerek bu durum gerekse bölgeden elde edilen fosil yakıtların Hürmüz Boğazı aracılığı ile dünyaya ihraç edilmesi, bölgeyi uluslararası düzeyde önem arz eden bir konuma taşımıştır. Stratejik konumu ve dünya petrol taşımacılığındaki önemi nedeniyle söz konusu alan, küresel güçler ve bölge ülkeleri arasında hâkimiyet mücadelelerine ve zaman zaman çatışmalara sahne olmaktadır.

Keşmir

Hindistan ve Pakistan'ın 1947'de bağımsızlıklarını kazanması ve İngiltere'nin bölgeden çekilmesinin ardından Keşmir, iki ülke arasında çözülemeyen bir mesele hâline gelmiştir. Yaklaşık 70 yıldır devam eden bu sorun, Hindistan ve Pakistan'ın defalarca savaşmasına ve binlerce kişinin hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Uluslararası toplum ve BM'nin çabaları, ilgili meseleye kısa süreli rahatlama sağladıysa da kalıcı bir çözüm getirememiştir.

▲ **Görsel 3.18:** Günümüz çatışma bölgelerinden bazıları

Sınıraşan Sular Sorunu

Yaşam kaynağı olan su; dünya nüfusundaki hızlı artış, artan enerji ihtiyacı, tarımsal üretimde yüksek verim elde etme isteği ve küresel iklim değişikliğinin etkilerinden dolayı en önemli doğal kaynaklardan biri hâline gelmiştir. İlgili kaynağa olan bu yoğun talep, dünyanın birçok bölgesinde su kaynaklarının paylaşımı ve kontrolü konularında çeşitli anlaşmazlıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Su konusunda yaşanan sorunların başında "sınıraşan sular" meselesi gelmektedir. Önemli bir sorunu ifade eden bu kavram, bir ülkeden doğup başka ülkeye akan; ülkeler arasında sınır oluşturan veya ülkeler tarafından paylaşılan sular şeklinde tanımlanabilir (Harita 3.13).

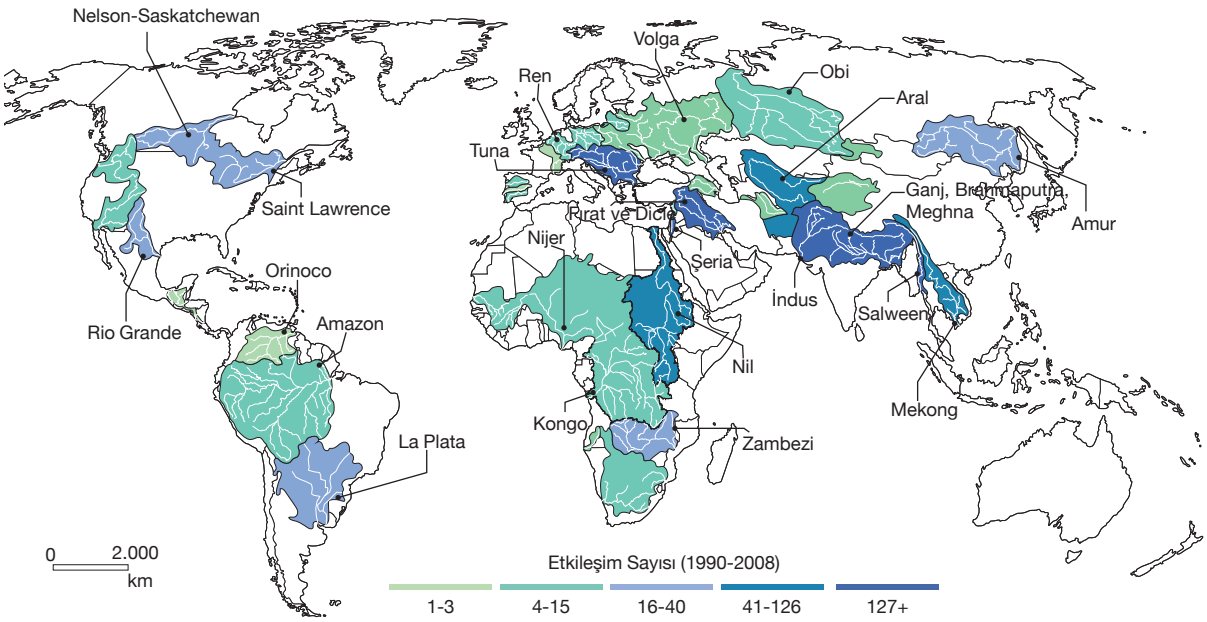

▲ **Harita 3.13:** Sınıraşan bazı akarsu havzaları ve bu sularda yaşanan çatışma-iş birliği durumu (Peek, 2014)

Sınıraşan sularda yaşanan uyuşmazlıkların temel nedeni, suyun kullanımı ve kullanım hakları konusundaki görüş farklılığıdır. Uyuşmazlıklar, ilgili tarafların iyi niyetli davranışlarının yanı sıra siyasi ve hukuki yollarla çözülmeye çalışılmaktadır. Bununla birlikte uluslararası hukukta sınıraşan sularla ilgili çok net bir ifade bulunmamaktadır.

Sınıraşan sular konusunda uygulanabilir hukuksal görüşler şunlardır:

1. Mutlak Egemenlik Görüşü (Harmon Doktrini): ABD ile Meksika arasındaki Rio Grande uyuşmazlığında (1895) uygulanan ve yukarı kıyıdaş devletin mutlak egemenliğini kabul eden görüştür.

2. Doğal Bütünlük Görüşü: Tamamen aşağı kıyıdaş devletin yararına olup mutlak egemenlik görüşüne bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu görüşe göre yukarı kıyıdaş devlet doğal kaynağın bütünlüğünü bozmamakla yükümlüdür. Bu nedenle suların yukarı kıyıdaş devlet tarafından kullanılması aşağı kıyıdaş devletin rızasına bağlıdır. Bu görüş, sadece bir nehrin kendi topraklarında son bulduğu ülkeler tarafından savunulmuştur.

3. Kullanmada Öncelik Görüşü: Mutlak egemenlik görüşünün biraz daha esnek şekli olup suların kullanımında yukarı kıyıdaş devletin önceliğini kabul eden görüştür.

4. Hakkaniyete Uygun Kullanım: Devletler arasında en fazla rağbet gören ve BM Uluslararası Hukuk Komisyonu tarafından da benimsenen görüştür. Buna göre her kıyıdaş devlet, kendi toprakları içinde akan sınıraşan suyu kullanma hakkına sahiptir. Ancak bu kullanımın makul ölçülerde olması, aşağı kıyıdaş devletlere önemli zararlar vermemesi ve hakkaniyet ilkesine ters düşmemesi gerekmektedir. Başka bir ifadeyle sınıraşan sular üzerinde her kıyıdaş devlet eşit haklara sahiptir fakat bu eşitlik, hiçbir zaman için suların eşit olarak paylaşılacağı ve değerlendirileceği anlamına gelmemektedir.

COĞRAFİ BAKIŞ

Fırat ve Dicle: Talepler ve Adalet

Türkiye sınırları içinde doğup Suriye ve Irak'ı geçerek Basra Körfezi'ne dökülen Fırat ve Dicle nehirleri, bölgenin en önemli su kaynaklarındandır. Türkiye'nin bu nehirler üzerinde barajlar ve sulama tesisleri inşa etmeye başlaması, komşu ülkeler Suriye ve Irak'ta ciddi rahatsızlıklara neden olmuştur. Kendilerine düşecek su miktarının azalacağı endişesini taşıyan bu devletler, konuyu uluslararası boyutlara taşıyarak Türkiye'nin bu girişimlerinin önlenmesini istemişlerdir. Uluslararası girişimlerin de etkisiyle Türkiye, 1987 yılında Suriye ile bir protokol imzalamış ve toplam 950 m³/s su akımı olan Fırat Nehri'nden 500 m³/s suyu Suriye'ye vermeyi taahhüt etmiştir. Suriye ve Irak bu suyu %42'si Suriye, %58'i de Irak'ın kullanımında olacak şekilde paylaşmıştır. Ancak bugün gelinen noktada her iki ülke, Türkiye'den gelen suyu yetersiz bulmakta ve daha fazla su talebinde bulunmaktadır.

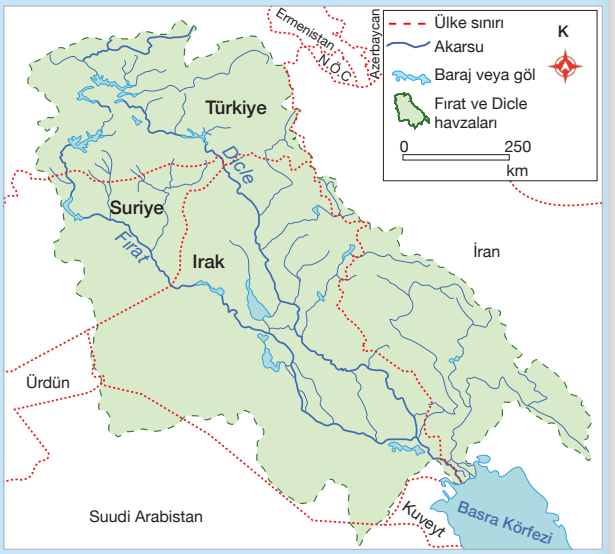

▲ Fırat ve Dicle havzaları

	Fırat Nehri				Dicle Nehri			
	Su Katkısı (Milyar m³)	Oranı (%)	Su Talebi (Milyar m³)	Oranı (%)	Su Katkısı (Milyar m³)	Oranı (%)	Su Talebi (Milyar m³)	Oranı (%)
Türkiye	31,58	88,7	18,42	51,8	25,24	51,9	6,87	14,1
Suriye	4	11,3	11,3	31,8	0	0	2,6	5,4
Irak	0	0	23	64,6	23,43	48,1	45	92,5
Toplam	35,58	100	52,72		48,67	100	54,47	

(Yılmaz, 2015)

1. Türkiye'nin Fırat ve Dicle nehirlerindeki su varlığının paylaşımına dair tutumu, hangi hukuksal görüşe daha uygundur?

2. Irak ve Suriye'nin Fırat ve Dicle nehirleri üzerindeki talepleri adil midir? Düşüncelerinizi açıklayınız.

3. Fırat ve Dicle nehirlerindeki su potansiyeline yönelik talepler incelendiğinde önümüzdeki yıllarda kıyıdaş ülkeler arasında ne tür problemler yaşanabilir? Düşüncelerinizi örneklerle açıklayınız.

UYGULAMA

Aşağıdaki grafikte 1946-2020 yılları arasında bölgelere göre ülke içi veya ülkeler arası çatışma sayıları verilmiştir (Uppsala Çatışma Verileri Programı, 2021).

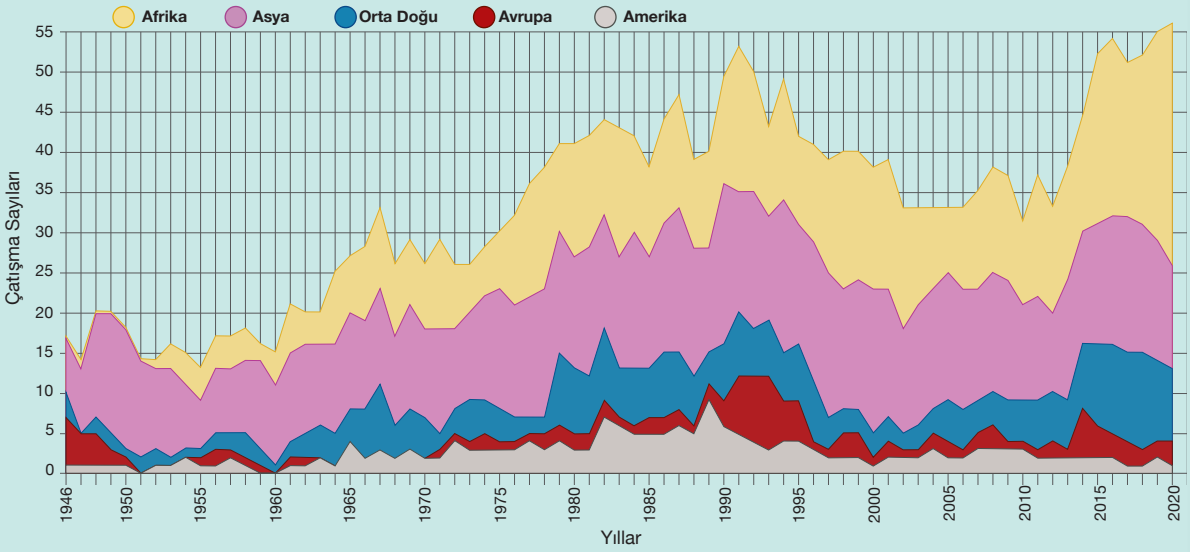

Verilen grafiğe ve ön bilgilerinize göre aşağıdaki soruları cevaplayınız.

1. Dünya üzerinde yaşanan çatışmalar, belirtilen yıllarda bölgeler düzeyinde nasıl bir seyir izlemiştir?

2. Çatışmalar daha çok hangi bölgelerde yaşanmaktadır? Çatışmaların bu bölgelerde yoğunlaşmasının nedenleri neler olabilir?

3. Enerji üretimi ve teknolojide yaşanan dönüşüm, küresel iklim değişikliğinin etkileri ile birlikte düşünüldüğünde gelecekte hangi bölgelerde ve ne tür mekânsal unsurların paylaşımında daha fazla çatışma riski görülebilir? Düşüncelerinizi örneklendirerek açıklayınız.

3.10. ARA DEĞERLENDİRME

1. Günümüzde ülkeler arasında yaşanan çatışmalarda ön plana çıkan mekânsal unsurlar nelerdir?

2. Dünyada yaşanan çatışmaların sona ermesi, anlaşmazlıkların çözülmesi ve barışın inşa edilmesi için neler yapılabilir?

3. ÜNİTE ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME

Aşağıdaki cümlelerde boş bırakılan yerleri kutucuklarda verilen sözcük ve sözcük gruplarından uygun olanıyla tamamlayınız.

e-ticaret	perakende ticaret	Akdeniz	tarım	sanayi	hizmet	Macellan Boğazı
TANAP	BTC	Rio Grande	altın	Saint Lawrence	petrol	Magellan

1. Ürün ve hizmetlerin tüketiciler ile genel ağ ortamında buluşturulduğu ticaret türüne …….. denir.
2. Gelişmiş ülkelerde aktif nüfusun büyük bir kısmı …….. sektöründe çalışmaktadır.
3. Etiyopya ekonomisinin temelini …….. sektörü oluşturmaktadır.
4. Venezuela, sahip olduğu …….. rezervi bakımından dünyanın en zengin ülkesidir.
5. Hazar Bölgesi petrolünün Gürcistan ve Türkiye üzerinden uluslararası pazarlara ulaştırılması amacıyla …….. Ham Petrol Boru Hattı inşa edilmiştir.
6. ABD ile Meksika arasında yer alan …….. Nehri, sularının kullanımı bakımından iki ülke arasında uyuşmazlığa neden olmuştur.
7. Panama Kanalı'nın açılmasıyla …….. önemini yitirmiştir.
8. Coğrafi keşifler sonrası ticari önemi azalan ……., Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla tekrar eski önemine kavuşmuştur.
9. Hazar Gölü ve çevresinde çıkarılan doğal gaz …….. vasıtasıyla Türkiye'ye, buradan da Avrupa'ya ulaştırılacaktır.
10. Portekizli kâşif ……..……., deniz yolu seyahatini tamamlayamasa da Dünya'nın yuvarlaklığını ispatlayan ilk denizci olmuştur.

Tabloda verilen ülkelere ait gelişmişlik düzeyi ile bu düzeyin ilişkili olduğu ekonomik özellikleri örnekteki gibi eşleştiriniz (*Bir gelişmişlik düzeyi birden fazla ekonomik özellikle eşleştirilebilir.*).

11.

	Ülkelere Ait Gelişmişlik Düzeyi		Ekonomik Özellikler
	Gelişmiş	a	Kişi başına düşen enerji tüketimi azdır.
a,	Az Gelişmiş	b	Tarım sektöründe çalışan kişi sayısı azdır.
		c	Ham madde ithalatı fazladır.
		ç	Tarımsal üretim iklim şartlarına bağlıdır.
		d	İthalatta sanayi ürünlerinin payı yüksektir.
		e	Entansif tarım metodu kullanılır.
		f	Vasıflı iş gücü azdır.
		g	Sanayi ürünleri ve hizmet ihracatı fazladır.
		ğ	Kişi başına düşen millî gelir düşüktür.
		h	Gelir dağılımı daha dengelidir.

Aşağıda verilen soruları cevaplayınız.

Demir İpek Yolu olarak adlandırılan Orta Koridor; Asya ile Avrupa kıtaları arasında mesafe, emniyet, maliyet ve iklim özellikleri bakımından en elverişli şartlara sahip demir yolu güzergâhıdır. Bu güzergâhta Türkiye-Çin arasında blok trenlerle yük taşımacılığı yapılmakta ve Çin-Avrupa arasında Türkiye üzerinden transit taşımacılık gerçekleşmektedir. Çin ile Avrupa arasındaki yük taşımacılığında Bakü-Tiflis-Kars Demir Yolu Hattı ve bu hattın entegre olduğu "Orta Koridor" güzergâhına olan talebin artması, Türkiye'yi Asya ve Avrupa kıtaları arasında önemli bir lojistik merkez hâline getirmiştir.

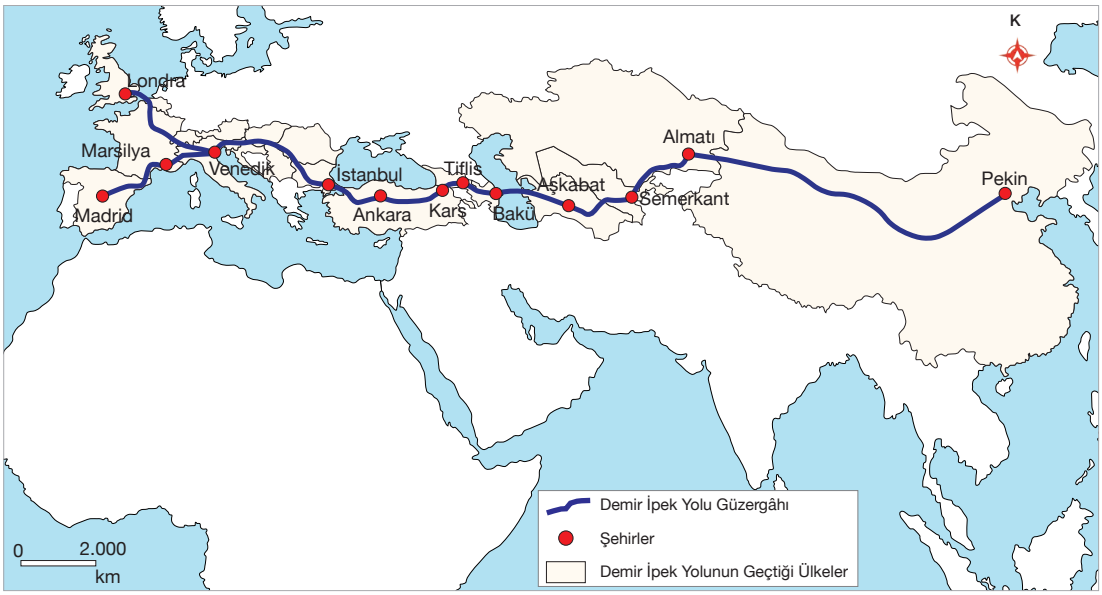

▲ Demir İpek Yolu

Buna göre

12. Demir İpek Yolu güzergâhı hangi bölgeleri birbirine bağlamaktadır?

13. Demir İpek Yolu'nun bir parçası olan Bakü-Tiflis-Kars Demir Yolu Hattı, Türkiye'nin jeopolitik konumu açısından nasıl bir öneme sahiptir?

14. Bu projenin Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkileri ne yönde etkilemesi beklenir?

15. "Jeopolitik" kavramıyla ilgili olarak a ve b maddelerinde verilen soruları cevaplayınız.

a) Jeopolitik kavramının sizde çağrıştırdığı kelimeleri bir dakika içerisinde aşağıdaki tabloya not ediniz.

b) Tablodan seçtiğiniz kelimeleri kullanarak jeopolitik kavramını tanımlayan bir cümle yazınız.

Aşağıda verilen çoktan seçmeli soruların doğru cevabını işaretleyiniz.

16. Teknolojik gelişmeler, ülkeler arası kültürel ve ekonomik etkileşimin artmasına olanak sağlamaktadır.

Buna göre aşağıdaki özelliklerden hangisi, ülkeler arası ekonomik etkileşime örnek gösterilemez?

A) Ekonomik faaliyetlerin çeşitlenmesi

B) Uluslararası ticaret hacminin artması

C) Kültürel farklılıkların azalması

D) Üretim maliyetlerinin azalması

E) Ürün kalitesinin yükselmesi

17. Aşağıda iki farklı ülkenin tarımsal yapısıyla ilgili bazı bilgiler verilmiştir.

A Ülkesi: Tarımsal faaliyetlerden elde edilen ürünler, temel ihtiyacı karşılamanın yanı sıra dışarıya da satılmaktadır. Bu ülkede tarım, modern tekniklerle yapıldığı için birim alandan elde edilen verim yüksektir ve üretimde yıllara göre büyük dalgalanmalar görülmez.

B Ülkesi: Tarımsal üretim, daha çok temel ihtiyaçları karşılamaya yönelik yapılmaktadır. Bu ülkede tarım, doğal koşullardan yeterince etkilendiği için birim alandan elde edilen verim düşüktür ve üretimde yıldan yıla dalgalanmalar görülür.

Buna göre aşağıdakilerden hangisi, iki ülkenin tarımsal faaliyetler yönünden farklılık göstermesinin temel nedenidir?

A) Tarımsal nüfus yoğunluklarının farklı olması

B) Tarım alanlarının farklılık göstermesi

C) Doğal koşullarının farklı olması

D) Gelişmişlik seviyelerinin farklılık göstermesi

E) Tarımdan elde ettikleri gelirin farklı olması

18. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomik ve sosyokültürel özellikleri birbirinden farklıdır. Aşağıda bir ülkeye ait bazı özellikler verilmiştir.

- Demografik yatırımlar yetersizdir.
- Teknoloji kullanımı azdır.
- Genç nüfus oranı yüksektir.
- Ham madde ihracatı fazladır.

Buna göre yukarıda verilen özelliklerin aşağıdaki ülkelerden hangisine daha uygun olduğu söylenebilir?

A) ABD

B) Bulgaristan

C) İsviçre

D) Nijerya

E) Singapur

19. Sınırlı rezerve sahip bazı doğal kaynakların zamanla tükeneceği öngörülmektedir.

Buna göre aşağıdakilerden hangisi, söz konusu enerji kaynaklarından değildir?

A) Altın B) Demir C) Jeotermal D) Petrol E) Taş kömürü

20. İnsani Gelişme Endeksi kriterlerinden biri de ortalama eğitim süresidir.

Buna göre

I. İrlanda

II. İsveç

III. Kazakistan

IV. Orta Afrika Cumhuriyeti

ülkelerinin hangilerinde ortalama eğitim süresinin diğerlerinden daha kısa olduğu söylenebilir?

A) I ve II B) I ve III C) II ve III D) II ve IV E) III ve IV

21. Aşağıdaki haritada bazı ülkeler numaralandırılarak gösterilmiştir.

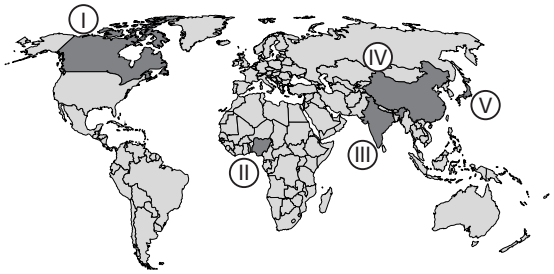

Buna göre belirtilen ülkelerden hangisi, zengin doğal kaynaklara sahip olmamasına rağmen gelişmiştir?

A) I B) II C) III D) IV E) V

22. Dünyanın en önemli enerji kaynaklarından olan petrolün taşınmasında bazı güzergâhlar stratejik ve ekonomik öneme sahiptir.

Buna göre aşağıdaki su yollarından hangisinde yaşanabilecek bir sorun, dünya petrol piyasasını daha çok etkiler?

A) Bering Boğazı
B) Çanakkale Boğazı
C) Hürmüz Boğazı
D) Panama Kanalı
E) Süveyş Kanalı

23. I. Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının birbirine en fazla yaklaştığı noktada yer alır.
II. Önemli su yollarına sahiptir.
III. Çevresindeki ülkelere göre su kaynakları yönünden zengin bir ülkedir.
IV. Mevcut sınırları içinde platolar geniş yer kaplar.

Verilen özelliklerden hangileri Türkiye'nin jeopolitik önemini artırmaktadır?

A) I ve II B) I ve III C) II ve III
D) I, II ve III E) II, III ve IV

24. Dünyanın bazı bölgelerinde devletler arası çatışmalar yaşanmaktadır.

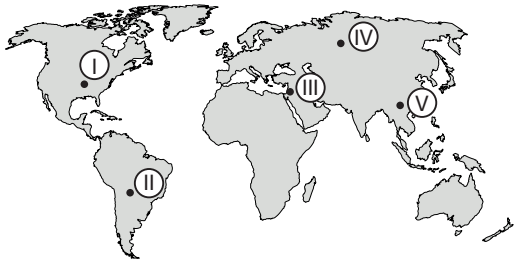

Buna göre haritada belirtilen yerlerden hangisi, çatışma bölgesi olarak tanımlanabilir?

A) I B) II C) III D) IV E) V

25. Arkeolojik kazılar ve antropolojik araştırmalar sonucunda ortaya çıkan veriler, Türk tarihinin yaklaşık 6 bin yıllık bir geçmişe sahip olduğunu göstermektedir.

Verilen bilgiler, Türk kültürü ile ilgili aşağıdaki özelliklerden hangisine kanıt olarak gösterilebilir?

A) Çok köklü ve eski bir kültürdür.
B) Birçok kültürü etkilemiştir.
C) Farklı kültürlerden etkilenmiştir.
D) Yerleşik ve göçebe özelliklere sahiptir.
E) Tarım, kültürel özellikleri etkilemiştir.

26. Türk kültürü Sibirya'dan Hindistan'a, Batı Avrupa'dan Çin'e kadar çok geniş bir alana yayılmıştır.

Buna göre aşağıdaki bölgelerden hangisi Türk kültür havzası içerisinde yer almaz?

A) Balkanlar
B) İber Yarımadası
C) Kafkasya
D) Kuzey Afrika
E) Orta Doğu

27. Coğrafya öğretmeni Mehmet Ali Bey, derste "Jeopolitik Konumu Belirleyen Değişmeyen Unsurlar" konusunu ele almış ve öğrencilerinden konuyla ilgili Türkiye'den örnekler vermelerini istemiştir. Öğrencilerin vermiş olduğu örnekler aşağıda yer almaktadır.

Haktan: Türkiye askerî açıdan dünyanın en güçlü ülkelerinden biri olarak gösterilmektedir.

Türkân: Türkiye'de coğrafi konum ve yeryüzü şekillerinin etkisiyle farklı iklim tipleri görülmektedir.

Fatma: Türkiye, savunma sanayisinde kendi kendine yetebilen bir ülkedir.

Aslıhan: Topoğrafyanın engebeli olduğu Türkiye'de yükselti, genel olarak kıyılardan iç kesimlere ve batıdan doğuya doğru artmaktadır.

Ertuğrul: Türkiye, sahip olduğu kültürel zenginlikler bakımından dünya turizminin önemli ülkelerinden biridir.

Buna göre aşağıdaki öğrencilerden hangilerinin verdiği örnekler doğrudur?

A) Haktan ve Türkân

B) Haktan ve Fatma

C) Türkân ve Aslıhan

D) Fatma ve Ertuğrul

E) Aslıhan ve Ertuğrul

28. Aşağıdaki haritada bazı ülkeler numaralandırılarak gösterilmiştir.

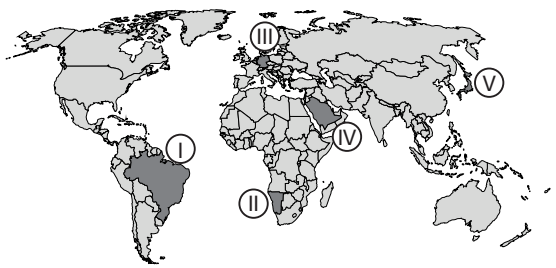

Haritada verilen ülkelerden hangisi, mineral enerji kaynakları bakımından küresel bir etki alanına sahiptir?

A) I B) II C) III D) IV E) V

29. Aşağıda yer alan haritada eski ticaret yolları ve bu yollara ait geçiş güzergâhlarına yer verilmiştir.

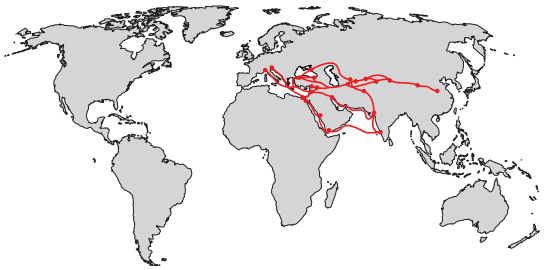

Bu bilgilere göre

I. Atlas Okyanusu

II. Karadeniz

III. Akdeniz

IV. Hint Okyanusu

limanlarının hangileri, bu ticaret güzergâhlarında konumsal olarak daha fazla öneme sahiptir?

A) I ve II

B) II ve III

C) I, II ve III

D) I, III ve IV

E) II, III ve IV

30. Türkiye, dünyadaki kanıtlanmış petrol ve doğal gaz rezervlerinin yaklaşık %70'inin bulunduğu Orta Doğu ve Orta Asya ile önemli bir tüketici olan Avrupa'ya komşudur. Bu durum, ilgili enerji kaynaklarının naklinde Türkiye'yi transit ülke konumuna taşımıştır.

Buna göre Türkiye'nin coğrafi konumuna bağlı olarak aşağıdaki özelliklerin hangisinde daha fazla değişiklik olması beklenir?

A) Tarım ürünlerinin çeşitliliğinde

B) Sanayide üretilen ürünlerin çeşitliliğinde

C) Tüketilen enerji miktarında

D) Türkiye'nin jeopolitik öneminin artmasında

E) Ulaşımın gelişmesinde

Aşağıdaki sorunun a, b ve c maddelerini verilen boşluklara cevaplayınız.

31. İGE; ortalama yaşam süresi, satın alma gücü, okuryazar ve okullaşma oranı gibi kriterlere göre hazırlanan ve demografik gelişmeyi değerlendirmede kullanılan bir ölçümdür. Birleşmiş Milletler tarafından hazırlanan İGE, kalkınma ile ilgili kapsayıcı bir bakış açısı getirmiş ve ülkelerin kendilerini değerlendirmesine imkân sağlamıştır.

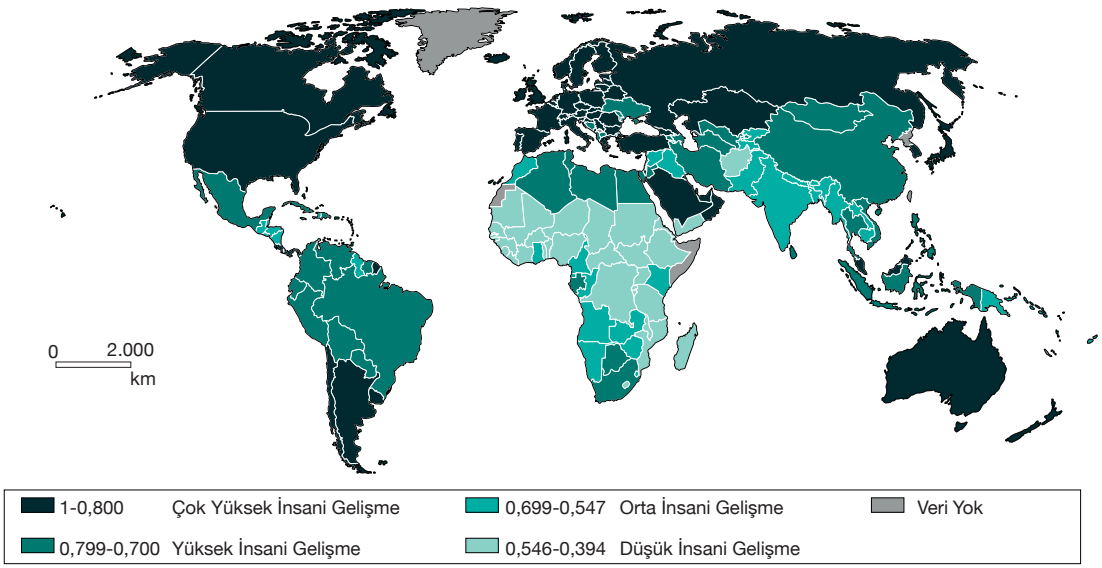

İnsani Gelişme Endeksi (UNDP, 2020)

Buna göre

a) İGE'nin en yüksek ve en düşük olduğu ülkelere üçer örnek veriniz.

b) İGE, ülkelerin hangi özellikleri hakkında bilgi vermektedir?

c) Ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeyi ile İGE arasında nasıl bir ilişki vardır? Örnek vererek açıklayınız.

Değerlendirme
Sorulara verdiğiniz cevapları cevap anahtarından kontrol ediniz. Yanlış cevapladığınız ya da doğru cevaplamanıza rağmen tam olarak anlaşılmadığını düşündüğünüz sorularla ilgili konuları tekrar ediniz. Öz değerlendirme formunu doldurduktan sonra diğer öğrenme faaliyetine geçiniz.

Öz Değerlendirme Formu

Üniteyle ilgili daha fazla soru içeriğine bu karekoddan ulaşabilirsiniz.

4. ÜNİTE

ÇEVRE VE TOPLUM

BÖLÜM — ÇEVRE SORUNLARININ ÇÖZÜMÜNE YÖNELİK YAKLAŞIMLAR

Bu bölümde

- Doğal çevrenin sınırlılığını,
- Farklı kalkınma düzeyine sahip ülkelerin çevre sorunlarını önlemede geliştirdiği politika ve uygulamaları,
- Çevresel örgüt ve anlaşmaların çevre yönetimi ve çevrenin korunmasına etkilerini,
- Ortak doğal ve kültürel mirasa yönelik tehditleri

öğreneceksiniz.

Ünite Kare Kodu

Ünite Sunusu

Anahtar Kavramlar

Beslenme halkası	Çevre politikası
Taşıma kapasitesi	Çevre örgütü
Sürdürülebilir kalkınma	Çevre anlaşması

A DOĞAL ÇEVRENİN SINIRLILIĞI

4 saat

KONUYA GİRİŞ

Ortak Malların Trajedisi

Garrett Hardin (Gerıt Hardin), "Ortak Malların Trajedisi" adlı makalesinde William Forster Lloyd'dan (Vilyım Forstır Loyd) alıntı yaparak ortak malların aşırı kullanımından kaynaklanan durumu şu şekilde özetler:
"Çobanlar, herkese açık bir merada ilk zamanlar meranın taşıma kapasitesi kadar hayvan besler. Zaman içinde bu bireyler, elde edecekleri geliri düşünerek merada daha fazla hayvan otlatmaya gayret gösterir. Kısa sürede artan hayvan sayısı çobanların gelirinde önemli bir artış sağlar. Ancak günden güne artan hayvan sayısı meranın taşıma kapitesini aşar. Bu süreçte ilgili alanda görülen toprak sıkışması, hayvanların beslenmesine uygun olmayan otlarda artış yaşanması, meranın kendini yenileyememesi gibi durumlar merayı kullanılamaz hâle getirir." Hardin, ortaya çıkan bu tabloyu "kaçınılmaz doğal kaynak trajedisi" şeklinde ifade eder (Hardin, 1998).

Mera

Aşırı Kullanım ve Tükenmiş Kaynak

Sürdürülebilir Kullanım

Verilen bilgilere göre aşağıdaki soruları cevaplayınız.

1. Çevrenizden ortak malların kullanımı benzetmesini destekleyen örnekler veriniz.

2. "Ortak Malların Trajedisi" örneğinde belirtildiği gibi doğal çevrenin taşıma kapasitesini aşan kullanımlar, küresel çevre sorunlarının oluşmasına ne tür bir etkide bulunmaktadır? Düşüncelerinizi örnekler vererek açıklayınız.

3. İnsanların artan ihtiyaçları, doğal çevrenin taşıma kapasitesine uygun şekilde karşılanabilir mi? Düşüncelerinizi örneklerle açıklayınız.

Büyük bir ekosistem olan Dünya'da birbirinden farklı alt ekosistemler bulunmaktadır. Ekosistemlerin işleyişi; enerji akışı, madde döngüsü ve beslenme ilişkisi sayesinde mükemmel bir şekilde gerçekleşir. İşleyişin devamlılığı, ekosistemdeki birey sayısı ve kaynaklara bağlıdır. Kaynaklardan sürekli enerji sağlanması, birey sayısının sabit kalacağı anlamına gelir. Ancak birey sayısındaki artış ve kaynaklarda meydana gelen değişimler, ekosistemdeki enerji akışını etkilemekte ve ekosistemler yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalabilmektedir.

COĞRAFİ BAKIŞ

Tuz Bataklığı Ekosistemi

Tuz bataklığı, ekosisteme verilebilecek en güzel örneklerden biridir. Algler ve su bitkileri, mikroorganizmalar, balıklar, kuşlar, fareler gibi organizmalar bu ekosistemin organik bileşenlerini; su, hava, besinler, eser elementler, ışık enerjisi gibi unsurlar ise inorganik bileşenlerini oluşturur (Strahler, 2013).

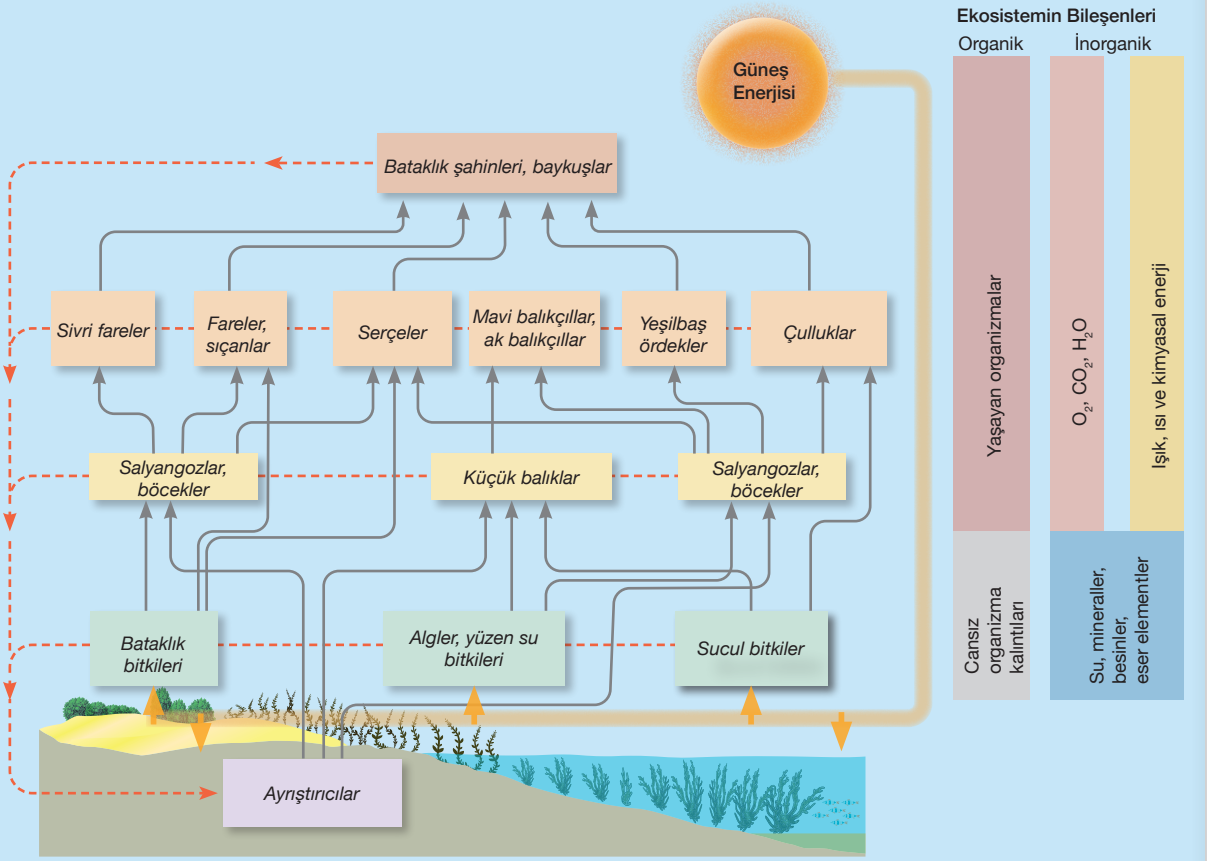

Ayrıştırıcılar

Beslenme ağının her düzeyinde yer alan mikroorganizmalar, mantarlar ve bazı bakterilerden oluşur.

Üreticiler

Fotosentez yoluyla besin üreten bitkiler ve algler bu grupta yer alır.

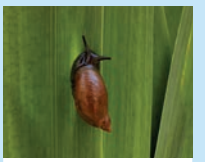

Birincil Tüketiciler

En düşük tüketici seviyesinde olan salyangozlar, böcekler ve balıklardan oluşur.

İkincil Tüketiciler

Birincil tüketicilerden sonraki seviyede yer alan memeliler, kuşlar ve bazı balık türleri bu gruba dâhildir.

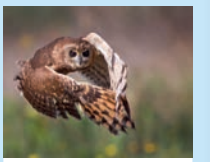

Üçüncül Tüketiciler

En üst seviyede yer alan ve daha alt seviyedeki canlıları tüketen bataklık şahinleri ve baykuşlardan oluşur.

Tuz bataklığı ekosistemindeki canlılar arasında gerçekleşen enerji akışı, ekosistemin **beslenme halkasını** oluşturur. Ekosistemdeki kaynaklar, bireylerin beslenme halkası içinde yaşamını devam ettirmesini sağlar. Ekosistemde sağlanan enerji akışında ulaşılabilecek en fazla birey sayısına ekosistemin **taşıma kapasitesi** adı verilir. Bu sistemin bir anlamda bütçesi olarak nitelendirilen taşıma kapasitesi, doğal veya beşerî nedenlerle değişebilir. Bu değişime küresel iklim değişikliğine bağlı sıcaklık artışı, suyun yanlış kullanımı sonucu oluşan aşırı baskı vb. nedenler örnek verilebilir.

1. Tuz bataklığı ekosisteminin taşıma kapasitesinde meydana gelen dalgalanmalar, beslenme halkasında ne gibi değişikliklere yol açabilir?

2. Tuz bataklığı ekosisteminde devamlılığın sağlanması için neler yapılabilir?

Doğayla etkileşim içinde bulunan insan, geçmişten günümüze yaşanan çevre tahribatında etkin rol oynamıştır. Bu tahribatın artarak devam etmesinde özellikle sanayileşme sürecinin ciddi etkileri söz konusudur. Bu süreçte yürütülen ekonomi odaklı sanayileşme faaliyetleri, kentleşme, teknolojik gelişmeler, nüfus artışı vb. faktörler çevreye verilen zararın önceki dönemlere göre çok daha hızlı ilerlemesine neden olmuştur. İnsan eliyle gerçekleşen bu müdahaleler sonucu doğada telafisi mümkün olmayan hasarlar meydana gelmektedir. Biyoçeşitlilikte yaşanan kayıp, çölleşme, küresel iklim değişikliği ve doğadaki akışın ciddi anlamda zarar görmesi bu duruma örnek verilebilir.

Sanayi Devrimi ile birlikte doğa, insanların her anlamda yararlanabileceği bir kaynak olarak görülmüş ve her türlü çevre sorununun teknoloji yardımıyla çözülebileceği düşünülmüştür. Ancak bugün gelinen noktada toplumlar, doğal çevrenin sınırlarının olduğunu ve bu sınırlar çerçevesinde üretim-tüketim faaliyetlerinde bulunmaları gerektiğini anlamıştır. Bu anlayışa uygun olarak günümüzde **sürdürülebilir kalkınma modeli** (doğayla uyumlu kalkınma) ön plana çıkmıştır. Bahsedilen model, bugünün ihtiyaçlarını karşılarken gelecek kuşakların imkânlarını da muhafaza etmeye yönelik çalışmaları kapsamaktadır. Sürdürülebilir kalkınma sayesinde çevre sorunlarına kalıcı çözümler bulunabileceği düşünülmektedir (Görsel 4.1).

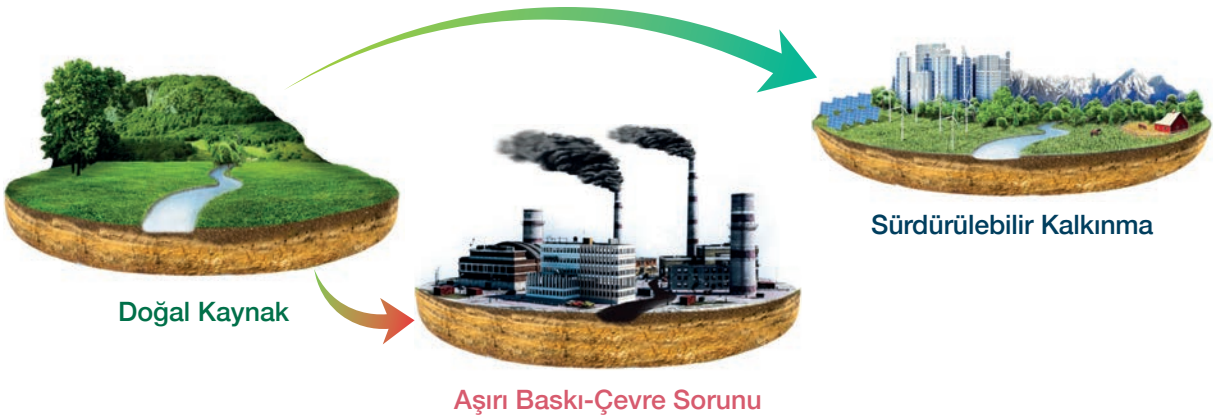

▲ **Görsel 4.1:** Çevre sorunlarının çözümünde sürdürülebilir kalkınma

UYGULAMA

Harekete Geçme Sırası Sende

Ekosistem restorasyonunda amaç; biyoçeşitliliği korumak, ekosistemlerin insana ve doğaya fayda sağlamasına yardımcı olmaktır. Söz konusu kavram, aynı zamanda ekosistemlerdeki bozulmanın önlenmesi veya azaltılması anlamına da gelebilir. Bu bilgilerin yanı sıra aşağıda verilen kavramlardan da yararlanarak kutulardaki boşluklara ekolojik restorasyonu destekleyen kısa metinler yazınız.

Eylemler	Seçimler	Fikirler
Restorasyon, gönüllülük, birliktelik	Ekolojik ayak izi, geri dönüşüm, doğa temelli yaşam	Sürdürülebilirlik, tavsiye, teşvik

4.1. ARA DEĞERLENDİRME

Ekolojik ayak izi; birey, topluluk veya faaliyet odaklı tüketilen kaynakları teknoloji ve kaynak yönetimiyle üretmek ve bu süreçte ortaya çıkan atıkları yok etmek için gereken verimli toprak ve su alanını ifade eder. İnsanın doğal kaynakları tüketme hızı, doğanın kendini yenileme hızının %50'sini geçmiş durumdadır. Ekolojik ayak izi ölçümlerine göre her insanın Kuzey Amerikalı bir birey kadar tüketimde bulunması hâlinde beş, Avrupalı bir birey kadar tüketimde bulunması hâlinde üç, Türkiye'de yaşayan bir birey kadar tüketimde bulunması hâlinde de iki Dünya büyüklüğünde gezegene ihtiyaç duyulacağı ifade edilmektedir.

Okuduğunuz metni göz önünde bulundurarak aşağıdaki soruları cevaplayınız.

1. Ekolojik ayak izinin küçültülmesi için neler yapılabilir?

2. Gelişmiş ülkelerde ekolojk ayak izinin daha büyük olmasının nedenleri nelerdir?

3. Ekolojik ayak izinin küçültülmesi ile sürdürülebilir kalkınma arasında nasıl bir ilişki vardır? Açıklayınız.

B ÇEVRE SORUNLARININ ÖNLENMESİNE YÖNELİK POLİTİKA VE UYGULAMALAR

KONUYA GİRİŞ

1. Çevresel değişim ve bozulmanın ana sebeplerinin neler olduğunu düşünüyorsunuz?
2. Sizce çevre konusunda uluslararası iş birliğinin önündeki en büyük engeller nelerdir? Açıklayınız.

Dünyadaki hemen her ülke, 1970'ten itibaren çevre konusunda daha fazla endişe duyar hâle gelmiştir. Özellikle sanayileşmiş toplumlarda bu sorunlara daha sık rastlanması, çözüm odaklı politika ve uygulamalara öncelik verilmesini sağlamıştır. Örneğin ABD ve Avrupa'da atık suların arıtılması için geliştirilen "Temiz Su Yasaları" uygulaması birçok yönden benzerlik göstermektedir. Doğal çevrenin korunmasına yönelik bir başka uygulama örneği "Millî Park" hareketidir. Bu uygulama, ilk olarak 1872'de ABD'deki Yellowstone Ulusal Parkı'nda başlamış ve kısa sürede dünyaya yayılmıştır. Doğal çevrenin korunması ve mevcut çevre sorunlarının çözümünde ekonomik araçların etkin kullanımı ve ülkelerin kalkınma düzeyleri, başarıyı artıran önemli unsurlar olarak dikkat çekmektedir. Konuyla ilgili Yale Üniversitesine ait (New Haven / ABD) Çevresel Performans Endeksi (EPI, 2022), genel olarak çevre sorunlarına çözüm üretme ile ekonomik gelişmişlik arasında anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur (Grafik 4.1).

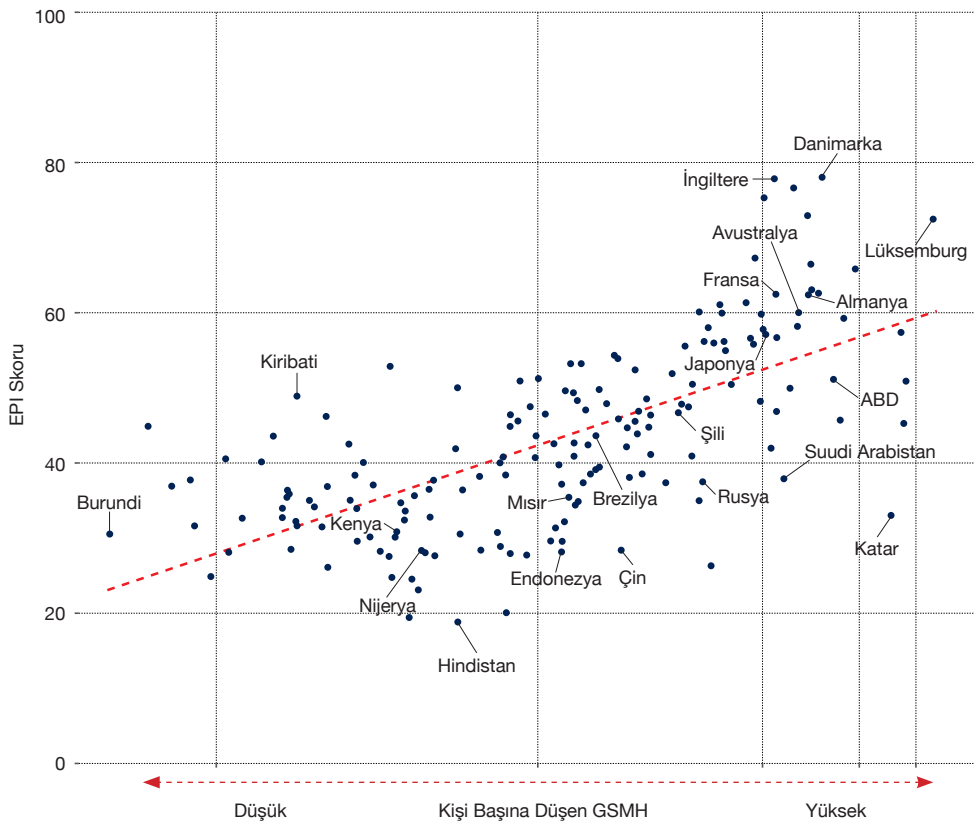

Grafik 4.1: Ülkelere göre Çevresel Performans Endeksi (EPI, 2022)

CEVABI SENDE

Ekonomik olarak az gelişmiş ülkelerin, çevre sorunlarıyla mücadelede daha etkin bir performans sergileyememesinin nedenleri neler olabilir?

COĞRAFİ BAKIŞ

Çevre Sorunlarının Önlenmesine Yönelik Politikalar

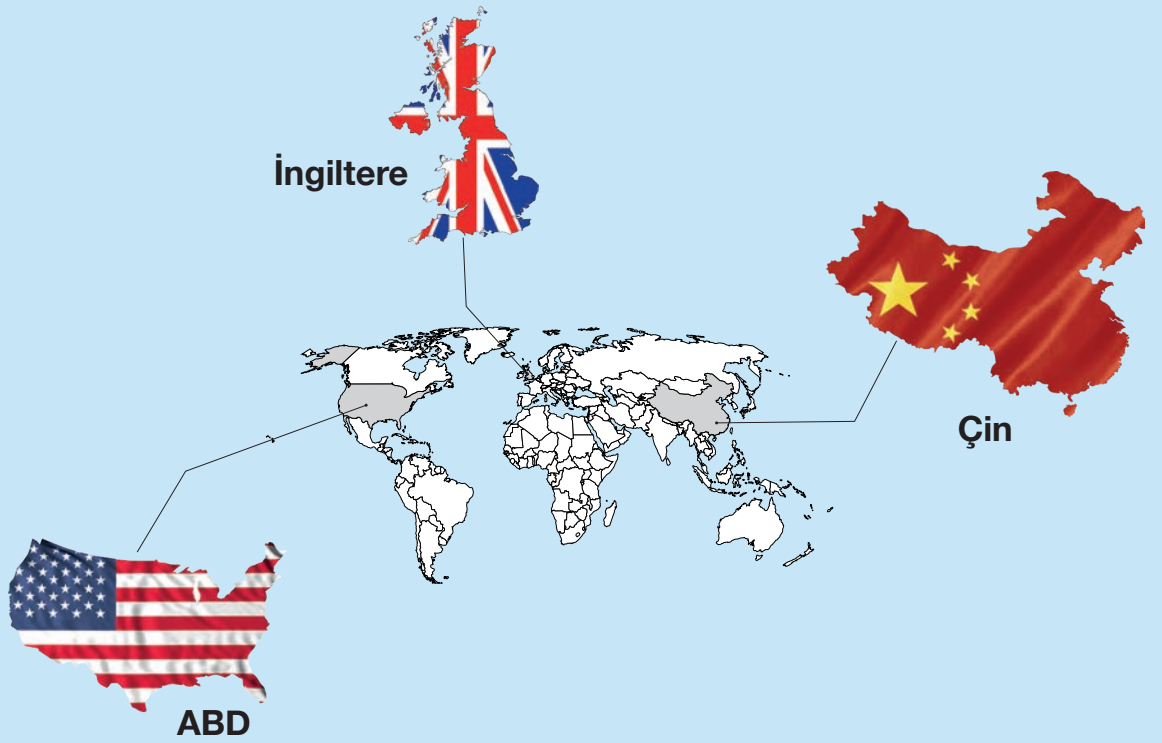

ABD'nin çevre politikası, "Sorumlu Üretim ve Tüketim" ile "Uygun Fiyatlı ve Temiz Enerji" olarak adlandırılan uygulamaların bir parçasıdır. Enerji tasarrufu, söz konusu politikanın hedefe ulaşmasında kilit bir öneme sahiptir. Özellikle enerji verimliliğine katkıda bulunan enerji ölçümü bu hedefin anahtarı konumundadır. Yapılacak tasarruf sayesinde 2030 yılına kadar enerji verimliliğinin iki katına çıkarılması planlanmaktadır.

İngiltere, AB üyeliğinden ayrıldıktan sonra çevre politikasıyla ilgili bazı düzenlemeler gerçekleştirmiştir. Yenilenebilir enerji kaynaklarının üretimdeki payının artırılması, karbon salınımı düşük araçlara geçiş için çalışmalar yapılması bu kapsamda değerlendirilebilir. Özellikle "Karbon Bütçesi" adı verilen ve karbon salınımını beşer yıllık periyotlarda azaltmayı hedefleyen uygulama, İngiltere'de çevre konusunda öne çıkan örnek bir çalışmadır.

Küresel iklim değişikliğine bağlı ortaya çıkan sorunlara karşı duyarlılık gösteren bir başka ülke Çin'dir. Bu kapsamda ülkede mevcut yönetim birimleri yeniden düzenlenerek 2008 yılında Ekoloji ve Çevre Bakanlığı kurulmuştur. Ancak Çin, çevre politikasıyla ilgili temel bir çelişkiyi hâlâ çözebilmiş değildir. Bu çelişki, ülkenin kısa vadeli ekonomik kalkınma planı ile uzun vadede çevreyi koruma hedefinin uyuşmamasından kaynaklanmaktadır. Buna rağmen Çin, sürdürülebilir çevre konusuna daha fazla odaklanmakta ve bu stratejinin bir parçası olarak Çinghay-Tibet Platosu ve kuzey orman kuşakları gibi ekolojik tampon bölgeler oluşturmayı planlamaktadır. Ayrıca ilgili yönetim, 2060 yılına kadar nötr karbon için çaba göstereceğini açıklayarak "karbon vergisi düzenlemesi" gibi bir dizi yeni yasa ve uygulamalarla emisyonları sınırlamayı düşünmektedir.

Ülkelerin çevre politikalarında önem arz eden bir başka husus kamu sektörü ile özel sektör arasındaki iş birliğidir. ABD'de Çevre Koruma Ajansı, İngiltere'de yerel yönetimler ile Çevre Ajansı ve Ulusal Sağlık Hizmeti temsilcilerinden oluşan Yerel Dayanıklılık Forumu, Çin'de özel sektör ile Çin Uluslararası Ticaret Odası arasındaki iş birliği söz konusu duruma örnek verilebilir. Çevre kirliliğine neden olan unsurlar, bu ortaklıklar sayesinde en aza indirilmeye çalışılmaktadır. Son yıllarda ABD ve İngiltere'de vatandaşların "karbon vergisi" uygulamasının tüm alanlarda yasalaşması yönünde talepleri bulunmaktadır. Hâlihazırda İngiltere'de akaryakıt üzerinden karbona yönelik gizli vergiler alınmaktadır. Ancak satın aldıkları mal ve hizmetlerden kaynaklanan karbon emisyonları ile doğrudan ilgili olan tüketiciler için hiçbir vergi yoktur. AB'nin de karbon ayak izine sahip ürünlere vergi getirmeyi planladığı söylenmekte ancak birçok AB ülkesinde bununla ilgili herhangi bir yasal düzenleme bulunmamaktadır.

ABD, İngiltere ve Çin çevre politikalarına yönelik eğilimler konusunda bazı ortak özelliklere sahiptir. Her üç ülke de yeşil enerjiye ve karbon salınımının azaltılmasına önem vermekte, çevre sorunlarının çözümünde kamu sektörü ile özel sektör ortaklığına yönelmektedir. Aynı zamanda her ülke, kendi sosyoekonomik gelişiminden kaynaklanan çevre sorunlarının çözümünde kendi projelerini uygulamaktadır. Örneğin ABD enerji tasarrufu konusunda Çin'in önündeyken Çin ise yenilenebilir enerji kaynaklarının üretiminde lider konumdadır.

1. Ülkelerin karbon salınımını azaltmak için uyguladıkları politikalar, hangi çevre sorununun çözümünde daha fazla önem taşımaktadır?

2. Çevre sorunlarının çözümüne yönelik ABD, İngiltere ve Çin tarafından uygulanan politikaların diğer ülkelerin çevre politikalarına etkileri neler olabilir?

3. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ekonomik kalkınma çevre duyarlılığının önüne geçmektedir. Bu tür ülkelerde çevre koruma uygulamalarının yaygınlaştırılması için neler yapılabilir?

Ülkelerin Çevre Sorunlarının Önlenmesine Yönelik Uygulamaları

"Kirleten Öder" İlkesi ile Çevre Finansmanı: Polonya

Polonya, 1980'lerin sonuna doğru çevre kirliliği konusunda ciddi tehlikelerle karşı karşıya kalmıştır. Halkın %30'undan fazlasının ekolojik risk taşıyan alanlarda yaşamak zorunda kalması, nehirlerin %35'inden fazlasının endüstriyel kullanım için uygun olmaması ve birçok şehirde hava kirliliğinin ciddi boyutlara ulaşması bu dönemde görülen çevre sorunlarından bazılarıdır. Mevcut süreçte çevreyi bilinçsiz kullananlara kesilen para cezaları, ülkedeki yüksek enflasyon nedeniyle işlevsiz kalmıştır. Bu durum, sistemin denetlenmesi ve mali kaynakların düzgün biçimde yönetilmesi için bağımsız bir kurum olan Ulusal Çevre Koruma ve Su Yönetimi Fonunun kurulmasını zorunlu kılmıştır. Fonun bütün geliri, çevreyi bilinçsizce kullananlara kesilen cezalardan elde edilmiştir. Yılda yaklaşık 300 milyon avro geliri bulunan fon, bu gelirin önemli bir bölümünün çevre yatırımlarında kredi olarak kullanılmasına onay vermektedir. Bu kredilerin ödenmesi, ilgili fonun çevresel faaliyetler için yeniden kullanılmasını sağlamaktadır. Bu sayede mevcut fon, bir taraftan normal faaliyetlerini yerine getirmekte diğer taraftan çevrenin korunması için toplanan paranın yıllık miktarını artırabilen bir "döner fon"a dönüşmektedir. "Kirleten Öder" ilkesine dayalı oluşturulan Bağımsız Çevre Finansman Kurumu, çevresel yatırımları teşvik ederek Polonya'nın çevre kalitesini iyileştirmiştir (Görsel 4.2). Aynı zamanda fon, doğanın korunmasına yönelik ekoloji eğitimi gibi faaliyetlere mali kaynak sağlayarak vatandaşların çevre konusundaki farkındalığını artırmıştır. Bu sistemin faaliyetleri; Dünya Bankası, OECD, AB gibi örgüt ve kurumlar tarafından desteklenmektedir.

▲ Görsel 4.2: Su arıtma tesisi (Polonya)

Tlemcen Model Ormanı'nda Ekosistemin ve Biyoçeşitliliğin Korunması: Cezayir

▲ Görsel 4.3: Tlemcen Model Ormanı (Cezayir)

Ekosistem restorasyonu, yerel geçim kaynaklarının desteklenmesi ve biyolojik çeşitliliğin korunmasına odaklanan Cezayir'de Tlemcen Model Ormanı'nın oluşmasına imkân sunmuştur (Görsel 4.3). Bu girişim, sürdürülebilir orman yönetimi konusunda bölge için önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. Proje, 30 kişiye verdiği eğitim sayesinde küresel tehdit altında bulunan Mısır akbabasının korunmasını desteklemiştir. Ayrıca ilgili proje kapsamında sosyoekonomik kalkınmanın desteklendiği ve kadınların aktif olduğu bir kooperatif kurulmuştur. Kooperatifin faaliyetleri arasında tıbbi ve aromatik bitkilerden oluşan fidanlık ile yağ damıtma tesisinin yönetimi ön planda yer almaktadır. Bu uygulama, sürdürülebilir orman yönetimi ve kırsal kesimdeki kadınların istihdamına imkân sağlarken biyoçeşitliliğin korunmasını da güçlendirmiştir.

COĞRAFİ BAKIŞ

Sıfır Atık Projesi: Türkiye

Proje; israfın önlenmesi, kaynakların verimli kullanılması, atık oluşumunun engellenmesi veya en aza indirilmesi, atığın oluşması durumunda kaynağında ayrı toplanması ve geri kazanımının sağlanmasını kapsayan atık yönetim felsefesi şeklinde tanımlanabilir. Hayata geçirilen proje sayesinde 2017-2020 döneminde 24 milyon ton geri dönüştürülebilen atıktan 30 milyar lira gelir elde edilmiş, 3 milyon ton sera gazı salınımı da engellenmiştir. Yaklaşık 140 bin kurum ve kuruluş sisteme dâhil olurken 15 milyon kişiye de bu kapsamda çeşitli eğitimler verilmiştir. Türkiye, önemli kazanımlar sunan bu proje sayesinde 2022 yılında Akdeniz Parlamenter Asamblesi (AKDENİZ-PA) tarafından ödüllendirilmiştir.

Sıfır Atık Projesi; herhangi bir firma, kurum veya kuruluşun sisteme dâhil olabilmesi için uygulaması gereken yedi aşamalı bir yol haritası sunmaktadır.

Çevre Sorunlarının Önlenmesinde Bireylere Düşen Sorumluluklar

Günümüzde çevre sorunları, yerel ve küresel politikalarla çözülmeye çalışılmaktadır. Sürdürülebilir çevre konusunda bu uygulamaların yanı sıra bireysel sorumluluklara da özen gösterilmesi gerektiği unutulmamalıdır.

Çevrenin korunup geleceğe aktarılabilmesi için bireylerin üzerine düşen görevlerden bazıları şunlardır (Görsel 4.4):

Çevre Dostu Ürünler Satın Almak

Bilinçli bir tüketici olarak çevreye zarar vermeyen ürünlere yönelin. Çevreye zarar veren ürünleri satın almamanın şirketleri çevre dostu çözümler üretmeye teşvik edeceğini unutmayın.

Geri Dönüşüm

Plastik, metal, kâğıt, cam ve elektronik cihazlar yeniden kullanım için geri dönüştürülebilen ürünlerdir. Bu malzemeleri ayrı biriktirerek geri dönüşüme kazandırın.

Aşırı Tüketimden Kaçınmak

Hayatınızın her alanında aşırılıktan kaçının. Aşırılığın israfa götürdüğünü unutmayın. Lüzumsuz yanan ışıkları söndürmeye, suyu boş yere harcamamaya, sadece ihtiyacınız kadar gıda almaya ve tüketmeye özen gösterin.

Bireysel Alışveriş Çantası Kullanmak

Plastik, çevreye zarar veren maddelerin başında gelmektedir. Bu nedenle plastik poşet kullanmaktan kaçının ve alışveriş yaparken kendi çantanızı kullanın.

Organik ve Yerel Ürünler Kullanmak

Çevre ve insan sağlığı için en doğru tercih organik ürünlerdir. Bu ürünlerin yerel çevreden karşılanması hem çevredeki çiftçileri destekleyecek hem de yiyeceklerin tarladan sofraya ulaşması için daha az enerji harcanmasını sağlayacaktır.

▲ Görsel 4.4: Çevrenin korunmasında bireylere düşen bazı görevler

CEVABI SENDE

Çevre sorunlarının önlenmesinde Görsel 4.4'te verilenlerin dışında bireysel olarak başka hangi davranışlar sergilenebilir?

DERS DIŞI UYGULAMA

Etkinlik İsmi	Çevre Uygulamalarına Dair Senin Fikrin Ne?	2 Hafta
Amaç	Çevre sorunlarının çözümüne katkı sağlayabilme.	
Kazanım	12.4.2. Farklı gelişmişlik düzeyine sahip ülkelerin çevre sorunlarının önlenmesine yönelik politika ve uygulamalarını karşılaştırır. *Çevre sorunlarının önlenmesinde insana düşen sorumluluğa yer verilir.*	Bireysel / Grup
Alan Becerileri	Coğrafi Sorgulama Becerisi	
Yöntem-Teknik	Proje Temelli Öğrenme	

Yönerge: Sürdürülebilir çevre konusunda özgün bir proje tasarlayınız. Projenizi bireysel veya grup olarak yapabilirsiniz. Projenizi hazırlarken aşağıdaki aşamaları göz önünde bulundurunuz.

1. Adım: Çevre ile ilgili ne tür bir uygulama yapmak istediğinizi belirleyiniz. Bu uygulama; karbon salınımını azaltma, geri dönüşüm, enerji tasarrufu, çevre ile uyumlu ekonomi modeli vb. konularda olabilir. Yapacağınız çalışma konusunda size ve yakın çevrenize en uygun olanı seçmeye özen gösteriniz.

2. Adım: Projenizi hangi bilimsel yönteme göre oluşturacağınızı belirleyiniz.

3. Adım: Uygulamanız konusunda bilimsel dokümanlar, genel ağ siteleri, kurumlar, ilgili kişiler vb. kaynaklardan bilgi toplayınız. Projenizin coğrafya dışındaki bilimlerle bağlantılı olduğunu unutmayınız.

4. Adım: Topladığınız bilgilerden bilimsel nitelikte olanları kullanarak çevre uygulamanızı tasarlayınız. Hazırlayacağınız uygulamanın yeni ve özgün olmasına dikkat ediniz.

5. Adım: Tasarladığınız çevre uygulamanızla ilgili denemeler yaparak süreci kayıt altına alınız. Bu aşama, projenizi tasarlarken yapılan hataları da görmenizi sağlayacaktır. Projenizin uygulanabilir olduğuna karar verinceye kadar denemelerinize devam ediniz.

6. Adım: Elde ettiğiniz sonuçları metin, grafik, tablo, harita, görsel vb. şekilde kaydediniz.

7. Adım: Projenizin tüm aşamalarıyla ilgili bilimsel sıralamaya uygun şekilde (projenizin adı ve amacı, giriş, yöntem, bulgular, tartışma ve sonuçlar, kaynakça) bir rapor hazırlayınız.

8. Adım: Hazırladığınız projenin sunumunu gerçekleştiriniz.

C DOĞAL ÇEVRENİN YÖNETİLMESİNDE VE KORUNMASINDA ÖRGÜTLENME VE ANLAŞMALARIN ETKİLERİ

KONUYA GİRİŞ

1. Çevresel bir örgüt kurma imkânınız olsa hangi çevre sorununa yönelir ve ne tür faaliyetlerde bulunurdunuz?

2. Çevrenin korunması ve çevre kirliliğinin önlenmesinde öncelikli olarak kimler görev almalıdır?

Çevresel Örgütler ve Anlaşmalar

Doğal çevrenin korunması ve çevre sorunlarıyla mücadelede çözüm üreten örgütler; yerel, ulusal, bölgesel ve küresel düzeyde faaliyet göstermektedir. Son yıllarda uluslararası çevre politikalarının önemli bir parçası hâline gelen çevresel örgütlerin bu politikalara üç aşamada dâhil olduğu söylenebilir. Bunlar; çevresel karar alma süreçlerine katılım, çevre anlaşmalarının uygulanmasına katılım ve devlet faaliyetlerinin çevre anlaşmalarına uygunluğunun izlenmesi şeklindedir. Özellikle uluslararası alanda faaliyet gösteren çevresel örgütler; çevre sorunlarıyla ilgili farkındalık çalışmaları, kamuoyu oluşturma çabaları, destek verdikleri çevre projeleri veya yöneticilere yol gösteren çalışmalarıyla çevre sorunlarının önlenmesinde aktif rol oynamaktadır (Görsel 4.5).

▲ Görsel 4.5: Uluslararası alanda ve Türkiye'de faaliyet gösteren bazı çevresel örgütler

Çevre ile ilgili uluslararası anlaşma ve sözleşmeler, çevresel sorunların çözümünde devletleri ortak hareket etmeye yönlendiren ve belirlenen amaç doğrultusunda taraf devletlerin davranışlarını düzenleyen hukuki araçlardır. Söz konusu belgeler; öncelikle çevreyi koruma, doğal kaynaklar üzerindeki insan etkisini yönetme ve insanın çevreye verdiği zararları engellemeye yöneliktir. Özellikle Stockholm Konferansından (1972) sonra çevre bilincindeki artışın ve bu yöndeki küresel çabanın bir sonucu olarak çevre anlaşmalarının sayısında ciddi bir artış kaydedilmiştir. Çevre sorunlarının sınır ötesi etkileri, devletlerin birbirine karşı artan bağımlılığı ve çevre sorunları ile mücadelede iş birliği yapmanın gerekliliği bu belgelerin önemini artırmaktadır. Bu anlaşma ve sözleşmelerden bazıları şunlardır (Görsel 4.6):

1971 – Ramsar Sözleşmesi

Sulak alanların korunması ve sürdürülebilir kullanımının sağlanmasını amaçlayan uluslararası bir sözleşmedir. Sözleşmeyi kabul eden devletler; sulak alanların bilinçli kullanılması, Ramsar'a uygun sulak alanlar belirleyerek bu alanların etkin şekilde yönetilmesi ve sınıraşan sulak alanlar ile ortak türler konusunda uluslararası iş birliği yapılması konularında taahhütte bulunmuştur.

1972 – Stockholm Konferansı

Küresel çevre sorunlarının boyutları ve tehlikelerine dikkat çekerek tehdidin tüm insanlığa yönelik olduğunu ifade eden ilk dünya konferansıdır. Her insanın sağlıklı bir çevrede yaşama ve çevreyi korumaya ilişkin kararlara katılma hakkı olduğunu vurgulayan Stockholm Konferansının en önemli sonuçlarından biri UNEP'in oluşturulmasıdır.

1973 – Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaret Konvansiyonu (CITES)

Vahşi hayvan ve bitki türlerinin uluslararası ticaretini düzenleyen bir sözleşmedir. Sözleşme, yabani hayvan ve bitki türlerinin ticaretinde bu canlıların yaşamlarının tehlikeye girmesini önlemeyi amaçlamaktadır.

1992 – Rio Konferansı

Konferans, ulusların çevreye duyarlı ve sürdürülebilir yönetim şekilleri benimsemeleri açısından önemli bir adım olmuştur. Konferans sırasında çevre konularının temelini oluşturan Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi (CBD), Birleşmiş Milletler Çölleşme ile Mücadele Sözleşmesi (UNCCD) ve Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (UNFCCC) imzaya açılmıştır.

1997 – Kyoto Protokolü

Küresel ısınma ve iklim değişikliğiyle mücadele konusunda uluslararası bir sözleşme olan protokol, 1997 yılında imzalanmış ve 2005 yılında yürürlüğe girmiştir. Protokol, küresel iklim değişikliğinin önlenmesine yönelik Paris Anlaşması'nın devreye girmesiyle 2020'den sonra işlevini yitirmiştir.

1998 – Rotterdam Sözleşmesi

Sözleşme; bazı tehlikeli kimyasallarla ilgili bilgi alışverişini kolaylaştırmak, uluslararası ticarette karar verme süreci oluşturmak, bu tür kimyasalların insan sağlığına ve çevreye verebilecekleri olası zararları önleyerek çevreyle uyumlu şekilde kullanılmalarını sağlamak amaçlarını taşımaktadır.

2015 – Paris Anlaşması

Anlaşma, küresel iklim değişikliği tehlikesine karşı küresel sosyoekonomik dayanıklılığın güçlendirilmesini ve sıcaklık artışının Sanayi Devrimi öncesinde olduğu gibi 2 °C'nin altında tutulmasını hedeflemektedir.

▲ **Görsel 4.6:** Çevresel anlaşma ve sözleşmelerden bazıları

DERS DIŞI UYGULAMA

Etkinlik İsmi	Çevresel Sözleşmeler ve Çevre Koruma	1 Hafta
Amaç	Çevresel sözleşmelerin çevrenin korunması üzerindeki etkisini açıklayabilme.	Bireysel
Kazanım	12.4.3. Çevresel örgüt ve anlaşmaların çevre yönetimi ve korunmasına etkilerini açıklar.	
Alan Becerileri	Coğrafi Sorgulama Becerisi	
Yöntem-Teknik	Araştırma / İnceleme	

Yönerge: Tabloda Rotterdam Sözleşmesi ile kontrol edilen bazı kimyasallara yer verilmiştir. Buna göre aşağıdaki adımları göz önünde bulundurarak uygulamayı tamamlayınız.

Pentaklorofenol	Poliklorlu Bifeniller	Asbest	DDT
Etilen Diklorür	Hekzaklorobenzen	Kurşun	Cıva

1. Adım: Belirtilen kimyasallardan iki tanesini seçiniz.

2. Adım: Seçtiğiniz kimyasalların insan sağlığına ve çevreye yönelik tehlikeleriyle ilgili araştırma yapınız.

3. Adım: Kendinizi, söz konusu kimyasalların kullanımı veya imhası için başka bir ülkeden gönderi talebi almış ulusal bir düzenleyici olarak hayal ediniz. Dış alımı kabul edip etmeme konusunda bir karara vararak bu kararınızı gerekçesiyle açıklayınız. Kararınızın belirli koşullar yerine getirilse dahi dış alımı reddetmek şeklinde de olabileceğini unutmayınız.

4.2. ARA DEĞERLENDİRME

1. Her yıl yaklaşık olarak 12 milyon ton plastik atık okyanuslara karışmaktadır. Çevre örgütlerinin baskısı sonucunda başta İngiltere olmak üzere birçok devlet, plastik atık kaynağı olan ve kişisel bakım ürünlerinde kullanılan mikro boncuk üretimini sınırlandırmak ya da yasaklamak zorunda kalmıştır. Bu tür düzenlemeler; plastik atıkların su ekosistemlerine, oradan besin zincirine, nihayetinde de sofralara ulaşana kadar azaltılmasında diğer devletlere rehberlik edecektir.
   Bu örnekten yola çıkarak çevresel örgütlerin sürdürülebilir çevre politikalarına etkilerini açıklayınız.

2. Küresel ısınma ve iklim değişikliği sonucunda oluşabilecek olumsuz gelişmeler dünyanın her yerini etkileyebilmektedir. Bu durum, söz konusu olumsuzlukların asgariye indirilmesine yönelik ülkelerin iş birliği içinde hareket etme ve uluslararası kararlar alma zorunluluğunu ortaya koymaktadır. Buna karşılık doğal çevre üzerinde daha fazla baskı oluşturan bazı sanayileşmiş devletler, karar alma sürecine katılmamakta ve çevre ile ilgili sözleşme ve anlaşmalara taraf olmamaktadır. Sergilenen bu tutum, çevrenin korunmasına yönelik karar alma sürecini zorlaştırmakta veya söz konusu belgelerin etkinliğini azaltmaktadır.

   Buna göre

   a) Uluslararası çevresel sözleşme ve anlaşmalara taraf olmayan ülkelerin gerekçeleri neler olabilir?

   b) Doğal çevrenin korunmasını amaçlayan bu tür sözleşme ve anlaşmalara daha fazla devletin taraf olması için neler yapılabilir? Düşüncelerinizi örnek vererek açıklayınız.

ORTAK DOĞAL VE KÜLTÜREL MİRASA YÖNELİK TEHDİTLER

4 saat

KONUYA GİRİŞ

Tehdit ve Koruma: Galapagos Adaları

Güney Amerika kıtasında yer alan ve Ekvador'a bağlı olan Galapagos Adaları, eşsiz biyoçeşitliliği sayesinde UNESCO tarafından 1978 yılında Dünya Mirası olarak ilan edilmiştir. İlerleyen yıllarda istilacı türler, yasa dışı balıkçılık, artan turizm ve kentsel baskı nedeniyle bölgedeki biyoçeşitlilik ciddi anlamda zarar görmüş ve bu kez Galapagos Adaları, UNESCO tarafından 2007 yılında Tehlike Altındaki Dünya Mirası'na dâhil edilmiştir. Bu olumsuz tablo, hükûmetin yürüttüğü çalışmalar sonucu tersine dönmüş ve Galapagos Adaları 2010 yılında tehlike altındaki listeden çıkarılarak eski statüsüne kavuşmuştur.

Verilen bilgilerden ve ön bilgilerinizden yararlanarak aşağıdaki soruları cevaplayınız.

1. Ortak doğal ve kültürel mirasa yönelik tehditleri ortadan kaldırma ve bu alanların sürdürülebilir kullanımını sağlama konusunda kimlere ne tür sorumluluklar düşmektedir?

2. Doğal ve kültürel yönden önemli özellikler taşıyan yerler ne gibi tehlikelerle karşı karşıya kalabilir?

Ortak dünya mirası, geçmişten bugüne kalan ve gelecek nesillere aktarılması gereken önemli varlıklardır. Bu varlıkların her biri, kendine has kültürel veya fiziki öneme sahip değerlerdir. İnsanlığı ortak paydada buluşturan bu mirasın korunması amacıyla ulusal ve uluslararası düzeyde çeşitli iş birlikleri yapılmaktadır. Bu iş birliklerinden biri olan "UNESCO Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına İlişkin Sözleşme", 16 Kasım 1972 tarihinde taraf devletlerce kabul edilmiştir. Bu sözleşmenin temel amacı, evrensel değerlere sahip kültürel ve doğal alanların korunması ve gelecek nesillere aktarılmasıdır. Dünya Miras Komitesi tarafından yönetilen ve sürekli güncellenen UNESCO Dünya Kültür Mirası Listesi'nde 2022 yılı itibarıyla 167 ülkeye ait 897'si kültürel, 218'i doğal ve 39'u karma olmak üzere 1.154 miras ögesi yer almaktadır. Bu ögelerden 53 tanesi Tehlike Altındaki Dünya Mirası'na dâhil edilmiştir (Harita 4.1).

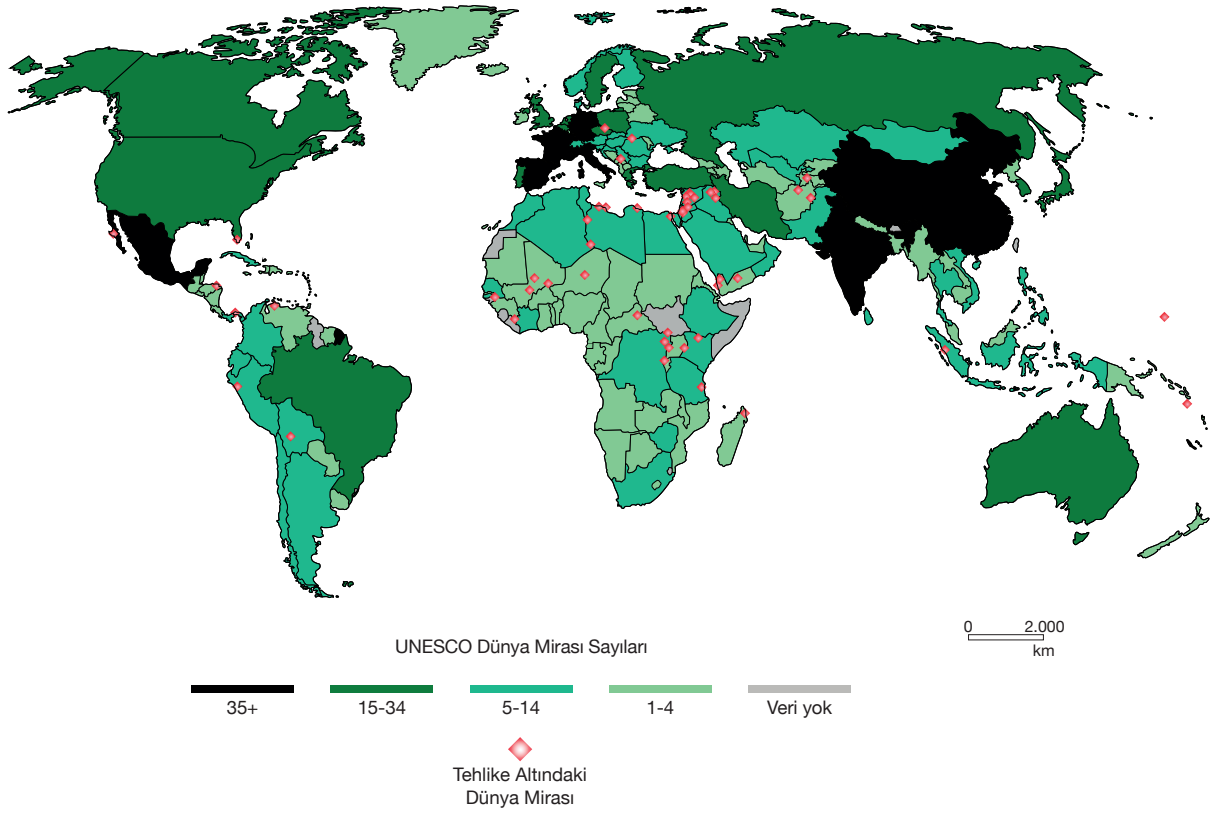

▲ **Harita 4.1:** Ülkeler bazında UNESCO Dünya Mirası sayıları ve Tehlike Altındaki Dünya Mirası

Küresel iklim değişikliği, afetler, yasa dışı avcılık, ekonomik faaliyetler, savaşlar, orman tahribatı, yönetim ve koruma ihmalleri gibi unsurlar insanlığın ortak mirasına yönelik tehditlerden bazılarıdır. Söz konusu olumsuzluklardan bir kısmı bölgesel, bir kısmı da küresel düzeyde etkili olmaktadır. Örneğin Orta Doğu'da silahlı çatışmalar, Afrika'da kaçak avlanma, tropikal bölgelerde orman tahribatının yaşanması bölgesel; yönetim ve koruma ihmalleri ise küresel düzeyde dünya mirasını tehdit etmektedir. Dünyanın neresinde olursa olsun doğal ve kültürel varlıklara yönelik tehditler, tüm toplumlar için önem arz eden ve önlem alınması gereken hususlardır. İnsanlık için birleştirici bir rol oynayan bu varlıklar, koruma-kullanma dengesi gözetilerek gelecek nesillere aktarılmalıdır.

COĞRAFİ BAKIŞ

Tehlike Altındaki Doğal ve Kültürel Miraslar

Manovo-Gounda St Floris Ulusal Parkı: Orta Afrika Cumhuriyeti

Manovo-Gounda St Floris, zengin flora-fauna çeşitliliği ile ön plana çıkan ve Orta Afrika savanlarında yer alan en büyük parktır. Geniş savanlara sahip olan bu alan; siyah gergedan, fil, aslan, çita, leopar, ceylan, su kuşları gibi birbirinden farklı hayvan türlerini barındırmaktadır. Ayrıca bu ulusal park, Doğu ve Batı Afrika'daki savan toplulukları ile Güney Afrika'daki orman türlerinin kesiştiği ilginç bir "kavşak" örneğidir. Kaçak avlanma başta olmak üzere bölgede etkili olan kuraklık, aşırı otlatma, tarımsal faaliyetler, yangınlar ve elmas madenciliği parkın 1997 yılında Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesi'ne dâhil edilmesine neden olmuştur.

Bamiyan Vadisi: Afganistan

Hindikuş Dağları arasında bulunan Bamiyan Vadisi'nde dev Buda heykelleri, Budist manastırları, şapeller ve kutsal kabul edilen birçok mağara bulunmaktadır. Geçmişte İpek Yolu üzerinde yer alan ve önemli bir Budist merkezi olan vadide Hint, Helenistik, Roma, Türk ve Sasani kültürlerine ait izlere rastlamak mümkündür. Bölgede bulunan dev Buda heykelleri, bölgenin Budistler tarafından yüzyıllar boyunca ziyaret edilen önemli bir inanç merkezi hâline gelmesini sağlamıştır. Bu heykellerden bir tanesi, 2001 yılında Afganistan'da yaşanan iç savaş sırasında Taliban tarafından yıkılmıştır. Ayrıca vadide bulunan mayınlar, canlı yaşamı ve kültürel miras ögeleri için risk oluşturmaktadır. Vadi, 2003 yılında Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesi'ne eklenmiştir.

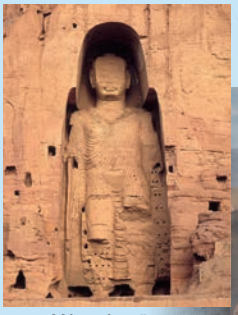

Yıkımdan önce

Yıkımdan sonra

DERS DIŞI UYGULAMA

Etkinlik İsmi	Tehdit Altındaki Miras	1 Hafta
Amaç	Ortak doğal ve kültürel mirasa yönelik tehditlere karşı dijital içerikler yoluyla kamuoyu oluşturabilme.	
Kazanım	12.4.4. Ortak doğal ve kültürel mirasa yönelik tehditleri açıklar. *Doğal ve kültürel mirasa yönelik tehditlere karşı duyarlı olmanın önemine vurgu yapılır.*	Bireysel
Alan Becerileri	Harita Becerisi, Zamanı Algılama Becerisi	
Yöntem-Teknik	Araştırma / İnceleme	

Yönerge: Dünyada tehlike altında bulunan ve UNESCO'nun ilgili miras listesinde yer alan kültür varlıkları ile ilgili araştırma yaparak bunlardan bir tanesini seçiniz. Seçtiğiniz varlığa yönelik aşağıdaki başlıklara uygun şekilde dijital içerik (hikâye haritası, e-dergi vb.) hazırlayınız. Başlıklara siz de ekleme yapabilirsiniz. Söz konusu aşamaların ardından hazırladığınız dijital içeriğin sunumunu gerçekleştiriniz.

Hazırlayacağınız dijital içerikte bulunması gerekenler:

- Seçtiğiniz varlığın konumu (metin ve harita üzerinde)
- Mirasın geçmişi ve bugünkü durumu (Dünya Mirası'na ait listeye dâhil edilme tarihi, nedeni vb.)
- Tehlike Altındaki Dünya Mirası'na ait listeye alınma tarihi ve nedenleri
- Tehdit unsurlarını ortadan kaldırmaya yönelik ulusal ve uluslararası iş birlikleri
- Öneriler

4.3. ARA DEĞERLENDİRME

Aşağıdaki haritada UNESCO Tehlike Altındaki Dünya Mirası'nın ülkelere göre dağılımına yer verilmiştir.

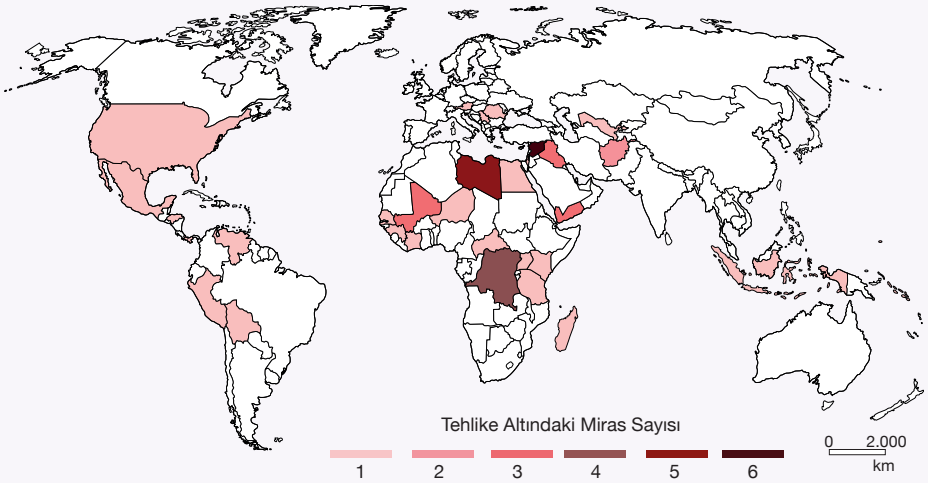

Buna göre aşağıdaki soruları cevaplayınız.

1. Tehlike altındaki miras varlıkları daha çok hangi bölgelerde yoğunlaşmıştır?

2. Tehlike altındaki mirasların yoğun olduğu bölgelerde mirasları tehdit eden unsurlar nelerdir?

4. ÜNİTE ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME

Aşağıdaki cümlelerde boş bırakılan yerleri kutucuklarda verilen sözcük ve sözcük gruplarından uygun olanıyla tamamlayınız.

yasa dışı avcılık	sürdürülebilir kalkınma	geri dönüşüm
yapısal değişim	çevre anlaşmaları	yeşil
tükenebilir		

1. Doğal çevrenin sınırlılığı nedeniyle üretim ve tüketim faaliyetleri ..... modeli ile gerçekleştirilmelidir.
2. Birçok ülke, çevre sorunlarının önlenebilmesi amacıyla ..... enerji üretimine önem vermektedir.
3. Çevre sorunları ile etkin mücadelede uluslararası ..... önemli bir yere sahiptir.
4. Afrika'da yer alan doğal mirasların büyük bir kısmı ..... nedeniyle tehdit altındadır.
5. Evsel atıklar ve sanayi atıkları ..... sayesinde yeniden kullanılabilir hâle getirilebilir.

Aşağıda verilen ifadeleri ilişkili olduğu çevre sözleşmesi veya örgütü ile örnekteki gibi eşleştiriniz.

6.

	İfadeler
	Çevre sorunlarını küresel ölçekte gündeme getiren ilk adımdır.
	2020 yılı sonrasına yönelik küresel iklim değişikliği rejimini düzenler.
a	Uluslararası sulak alanların korunmasına yönelik iş birliğini sağlar.
	Küresel ısınma, orman tahribatı, ticari balina avcılığı, aşırı avlanma, nükleer enerji, silahlanma gibi çevre sorunları karşısında şiddet içermeyen eylemlerde bulunur.
	BM'ye bağlı olarak sürdürülebilir bir çevre için çalışma yürütür.

	Sözleşme veya Örgüt
a	Ramsar Sözleşmesi
b	UNEP
c	Stockholm Konferansı
ç	IUCN
d	Kyoto Protokolü
e	Rio Konferansı
f	Greenpeace
g	Paris Anlaşması

Aşağıda verilen soruyu cevaplayınız.

7. Aşağıdaki kutucuklarda ortak doğal ve kültürel mirasa yönelik tehdit oluşturan ve oluşturmayan unsurlara yer verilmiştir. Buna göre ilgili numaraları, yanlarında verilen sorulara cevap oluşturacak şekilde noktalı yerlere yazınız *(Bir unsur, birden fazla sorunun cevabı olabilir.)*.

1 Küresel iklim değişikliği	2 Doğal afetler	3 Çevresel örgütler
4 Tarımsal faaliyetler	5 Savaş ve iç çatışmalar	6 Orman tahribatı
7 Yönetim ve koruma ihmalleri	8 Sürdürülebilir kalkınma	9 Madencilik

a) Söz konusu unsurlardan hangileri, insan faaliyetleri sonucu oluşan tehditlerdendir? .....

b) Orta Doğu'daki ortak kültürel mirasa yönelik tehditte hangisinin etkisi daha fazladır? .....

c) Dünyadaki ortak doğal ve kültürel mirasa yönelik tehditlerde hangi unsurlar öne çıkmaktadır? .....

Aşağıda verilen çoktan seçmeli soruların doğru cevabını işaretleyiniz.

8. Ortak varlıklar; okyanuslar, açık denizler, atmosfer, Antarktika ve uzayın tek bir ülkenin hâkimiyetinde bulunmamasını ve bunların korunmasında devletlerin üzerine düşen sorumlulukları yerine getirmesi gerektiğini ifade eder.

Buna göre

I. Küresel iklim değişikliği

II. Okyanus asitlenmesi

III. Buzulların erimesi

nedenlerinden hangileri ortak varlıklara yönelik çevre sorunlarındandır?

A) Yalnız I B) I ve II C) I ve III D) II ve III E) I, II ve III

9. Aşağıdaki haritada bazı yerler numaralandırılarak gösterilmiştir.

Belirtilen yerlerin hangisinde silahlı çatışmalar, doğal veya kültürel miras daha fazla tehdit etmektedir?

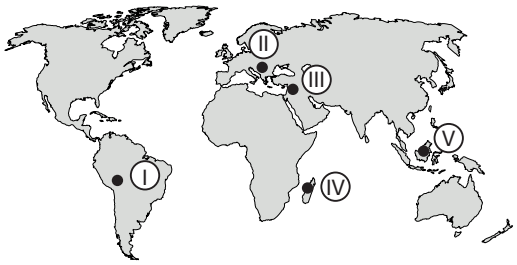

A) I B) II C) III D) IV E) V

10. Çevre sorunlarının önlenmesinde bireylere düşen bazı sorumluluklar bulunmaktadır.

Aşağıdakilerden hangisi, bu sorumluluklardan biri değildir?

A) Evsel atıkları kaynağında ayrıştırmak

B) Sentetik ürünler kullanmak

C) Çevre sorunlarının çözümüyle ilgili yöneticilere tavsiyelerde bulunmak

D) Alışverişlerde geri dönüştürülebilen ürünleri tercih etmek

E) Çevreci kampanyaları desteklemek

11. Aşağıdakilerden hangisi, sürdürülebilir çevre politikalarına örnek gösterilemez?

A) Doğal kaynakların kullanımı için ekolojik dengenin gözetilmesi

B) Olası bir çevre sorununun oluşmadan engellenmesi

C) Çevre sorunlarıyla mücadelede kamu sektörü, özel sektör ve STK'lerin iş birliği yapması

D) Enerji üretiminde fosil yakıt kullanımının teşvik edilmesi

E) "Kirleten Öder" ilkesi ile yasal süreçlerin işletilmesi

12. Doğal çevrenin korunması ve yaşanan çevre sorunlarına çözüm üretilmesi amacıyla yerel, ulusal, bölgesel ve küresel düzeyde faaliyet gösteren pek çok örgüt kurulmuştur.

Aşağıdakilerden hangisi bu amaçla kurulan örgütlerden biri değildir?

A) OECD

B) Friends of Earth

C) IUCN

D) UN Environment Programme

E) WWF

13. Teknolojik ve ekonomik yönden gelişmiş ülkeler, çevre sorunlarıyla mücadelede etkin çözümler üretebilmektedir.

Aşağıdakilerden hangisi belirtilen özelliğe sahip ülkelerden biri değildir?

A) Almanya

B) Belçika

C) Hollanda

D) Japonya

E) Pakistan

Aşağıdaki sorunun a, b ve c maddelerini verilen boşluklara cevaplayınız.

14. "**Gezegen sınırı**" kavramı, insanların güvenli bir şekilde faaliyet gösterebileceği çevresel sınırları tanımlar. Bu yaklaşımın küresel sürdürülebilirlik politikası geliştirmede etkili olduğu kanıtlanmıştır. Bu kapsamda bazı bilim insanları Dünya'nın sürdürülebilirliğine yönelik nicel gezegen sınırları belirlemiştir. Bu sınırlar, insan faaliyetleri sonucu büyük oranda değiştirilmiş olan dokuz küresel sürecin sınırlarını ifade etmektedir. Aşağıdaki şekilde bu sınırlara ve insan faaliyetlerine bağlı risklere yer verilmiştir (Steffen ve ark., 2015).

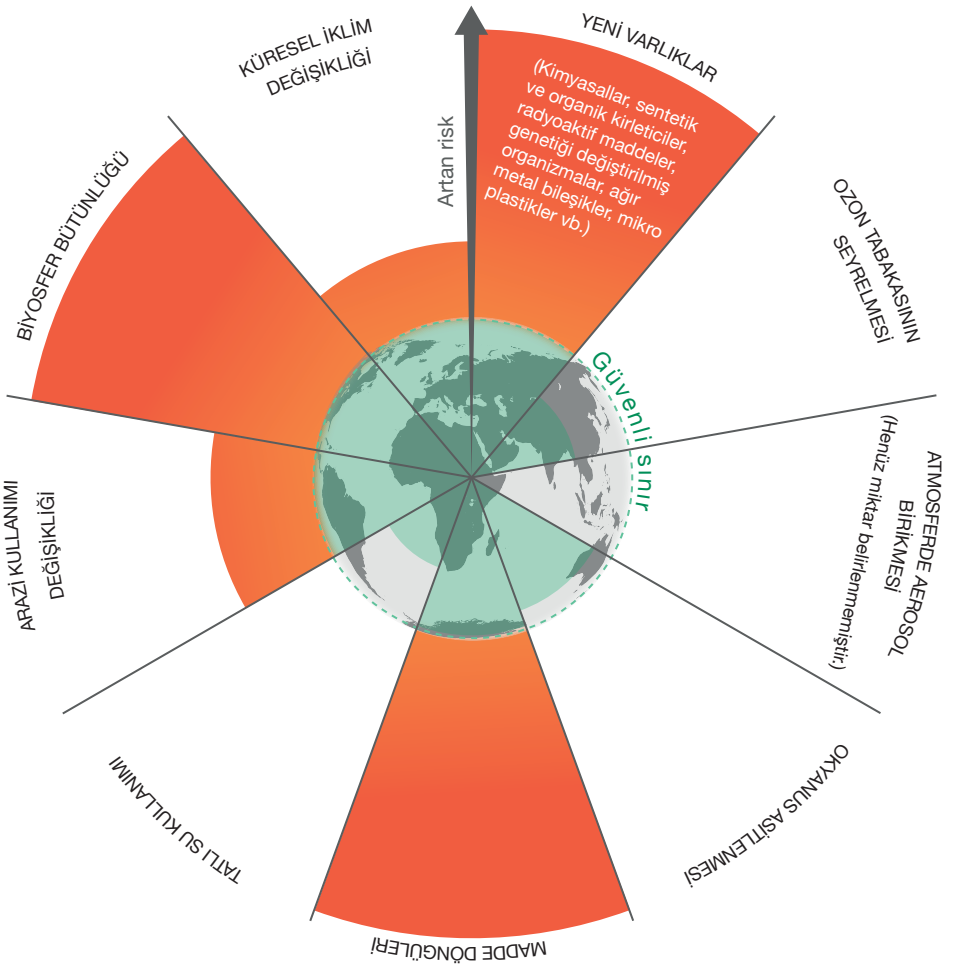

Buna göre

a) Hangi küresel süreçlerde gezegen sınırları aşılmıştır?

b) Gezegen sınırlarının aşıldığı küresel süreçler güvenli sınıra çekilebilir mi? Gerekçeleriyle açıklayınız.

c) İnsanların günümüzdeki faaliyetleri düşünüldüğünde gezegen sınırları aşılmamış küresel süreçlerin gelecekteki durumu nasıl olabilir? Örnek vererek açıklayınız.

Değerlendirme
Sorulara verdiğiniz cevapları cevap anahtarından kontrol ediniz. Yanlış cevapladığınız ya da doğru cevaplamanıza rağmen tam olarak anlaşılmadığını düşündüğünüz sorularla ilgili önceki öğrenmelerinizi gözden geçiriniz. Son olarak öz değerlendirme formunu doldurunuz.

Öz Değerlendirme Formu

Üniteyle ilgili daha fazla soru içeriğine bu karekoddan ulaşabilirsiniz.

1. İklim **2.** sosyoekonomik **3.** çölleşme **4.** buzul erimesi ve su genleşmesi **5.** sel ve taşkın

6.

c, f, ğ	Jeolojik
a, ç, g	Klimatolojik
d	Jeomorfolojik
b, e, h	Hidrolojik

7. a) D b) Y d) Y 4. Çıkış **8.** B **9.** D **10.** D **11.** B **12.** B **13.** E

14. a) Öğrencilerin bilgi birikimine ve yorumlama kabiliyetine göre cevaplar farklılık gösterebilir.

b) Öğrencilerin bilgi birikimine ve yorumlama kabiliyetine göre cevaplar farklılık gösterebilir.

15. a) Öğrencilerin bilgi birikimine ve yorumlama kabiliyetine göre cevaplar farklılık gösterebilir.

b) Öğrencilerin bilgi birikimine ve yorumlama kabiliyetine göre cevaplar farklılık gösterebilir.

1. hizmet **2.** sulu tarım **3.** işlevsel **4.** somut kültürel **5.** çevresel **6.** Avrupa **7.** artışın **8.** dış ticaret dengesi **9.** dış ticaret **10.** üretimin

11.

b, f, h	GAP
a, ç, ğ	DAP
d, e	DOKAP
c, g	KOP

12. a) Öğrencilerin bilgi birikimine ve yorumlama kabiliyetine göre cevaplar farklılık gösterebilir.

menşe	mahreç	özgün	coğrafi alan	coğrafi sınır
belirgin nitelik	üretim	ürün	Antep baklavası	Bursa ipeği

b) Öğrencilerin bilgi birikimine ve yorumlama kabiliyetine göre cevaplar farklılık gösterebilir.

13. a) Eski Ekonomi Modeli: 1, 3, 6, 8, 9, 11, 13, 16, 17, 18

Yeni Ekonomi Modeli: 2, 4, 5, 7, 10, 12, 14, 15, 19, 20

b) Teknoloji, iletişim ve ulaşım sistemlerinin gelişmesi, arz talep dengesindeki değişimler, reklam ve pazarlama imkânlarının artması üretilen ürünlerin daha uzak mesafelere taşınmasını sağlamıştır.

14. D **15.** E **16.** B **17.** C **18.** E **19.** C **20.** B **21.** E **22.** A **23.** A **24.** C

25. a) Yük: Kara yolu, deniz yolu, demir yolu ve hava yolu Yolcu: Kara yolu, hava yolu, demir yolu ve deniz yolu b) Demir yolu ulaşımı, kara yolu ulaşımına göre birim taşımadaki (yolcu-ton/km) maliyet ve tükettiği enerji miktarı bakımından avantajlı; altyapı maliyetlerinin yüksek oluşu, topoğrafik şartların demir yolu ağının dağılışı ve verimliliğini etkilemesi bakımında ise dezavantajlı durumdadır.

26. a) En fazla Avrupa Birliği, en az Güney Amerika, b) Avrupa Birliği, Orta Amerika, Avustralya ve Yeni Zelanda

27. AB: 1, 6 MERCOSUR: 7 RCEP: 3, 4, 5 NAFTA: 2, 8

28. a) Adana Büyükşehir Belediyesi: Yönetsel Bölge, Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı: Planlama Bölgesi, TÜİK Batı Marmara Düzey-1 Bölgesi: İstatistiki Bölge, Şanlıurfa Valiliği: Yönetsel Bölge, DMİ 14. Bölge Müdürlüğü (Van): Hizmet Bölgesi,

b) Genellikle bir merkezi olan işlevsel bölgeler; yönetim, planlama, eğitim, sağlık, barınma, ulaşım, ticaret, istatistik vb. faaliyetlere göre oluşturulur. Bölge merkezi, odak konumunda olup faaliyetler bu merkezden kontrol edilir. İşlevsel bölgeler, ekonomik ve kültürel açıdan diğer bölgelerle etkileşim gösterir.

29. a) Öğrencilerin bilgi birikimine ve yorumlama kabiliyetine göre cevaplar farklılık gösterebilir.

b) Öğrencilerin bilgi birikimine ve yorumlama kabiliyetine göre cevaplar farklılık gösterebilir.

30. a) Öğrencilerin bilgi birikimine ve yorumlama kabiliyetine göre cevaplar farklılık gösterebilir.

b) Turist sayısı en fazla artan ülkeler Türkiye ve Meksika, turizm geliri en fazla artan ülkeler İngiltere, Avustralya ve Japonya; turist sayısı en fazla azalan ülke ABD, turizm geliri en fazla azalan ülke de Çin'dir.

c) Öğrencilerin bilgi birikimine ve yorumlama kabiliyetine göre cevaplar farklılık gösterebilir.

ç) Öğrencilerin bilgi birikimine ve yorumlama kabiliyetine göre cevaplar farklılık gösterebilir.

3. ÜNİTE

1. e-ticaret **2.** hizmet **3.** tarım **4.** petrol **5.** BTC **6.** Rio Grande **7.** Magellan Boğazı. **8.** Akdeniz **9.** TANAP **10.** Macellan

11.

b, c, e, g, h	Gelişmiş
a, ç, d, f, ğ	Az Gelişmiş

12. Demir İpek Yolu Uzak Doğu'yu Avrupa'ya bağlamaktadır.

13. Öğrencilerin bilgi birikimine ve yorumlama kabiliyetine göre cevaplar farklılık gösterebilir.

14. Öğrencilerin bilgi birikimine ve yorumlama kabiliyetine göre cevaplar farklılık gösterebilir.

15. a) Öğrencilerin bilgi birikimine ve yorumlama kabiliyetine göre cevaplar farklılık gösterebilir.
b) Öğrencilerin bilgi birikimine ve yorumlama kabiliyetine göre cevaplar farklılık gösterebilir.

16. C **17.** D **18.** D **19.** C **20.** E **21.** E **22.** C **23.** D **24.** C **25.** A **26.** B **27.** C **28.** D **29.** E **30.** D

31. a) Dünyada İGE değerlerinin çok yüksek olduğu 66 ülke (Norveç, İrlanda, İsviçre vb.); söz konusu değerlerin düşük olduğu da 33 ülke (Nijer, Orta Afrika Cumhuriyeti, Çad vb.) bulunmaktadır.

b) İGE; ülkelerin sosyal, ekonomik ve çevresel özellikleri hakkında bilgi vermektedir.

c) Öğrencilerin bilgi birikimine ve yorumlama kabiliyetine göre cevaplar farklılık gösterebilir.

4. ÜNİTE

1. sürdürülebilir kalkınma **2.** yeşil **3.** çevre anlaşmaları **4.** yasa dışı avcılık **5.** geri dönüşüm

6.

c	g	a	f	b

7. a) 1, 4, 5, 6, 7, 9 b) 5 c) 1, 2, 4, 5, 6, 7, 9

8. E **9.** C **10.** B **11.** D **12.** A **13.** E

14. a) Yeni varlıklar, küresel iklim değişikliği, biyosfer bütünlüğü, arazi kullanımına yönelik değişiklikler ve madde döngüleri.

b) Öğrencilerin bilgi birikimine ve yorumlama kabiliyetine göre cevaplar farklılık gösterebilir.

c) Öğrencilerin bilgi birikimine ve yorumlama kabiliyetine göre cevaplar farklılık gösterebilir.

ARA DEĞERLENDİRME

1.1: 1.

Ekstrem Olay	Ekstrem Olay Değil	Ekstrem Olay Olup Olmama Nedeni
	✓	Her yıl olağan bir olay olduğu için ekstrem olay değildir.
✓		Bu deprem etkilerinden dolayı ekstrem olaydır.
✓		Bu kategorideki kasırgalar etkilerinden dolayı ekstrem olaydır.
	✓	Belirtilen sıcaklık değerleri İsveç'in konumundan dolayı olağan bir durumdur.
✓		Yerleşmeler çevresindeki volkan patlamaları nadiren görülen olaylardır.

2. Bu sorunun cevabı öğrencilerin bilgi birikimine ve yorumlama kabiliyetine göre farklılık gösterebilir.

1.2: 1, 2 ve 3. soruların cevapları öğrencilerin bilgi birikimine ve yorumlama kabiliyetine göre farklılık gösterebilir.

2.1: 1.

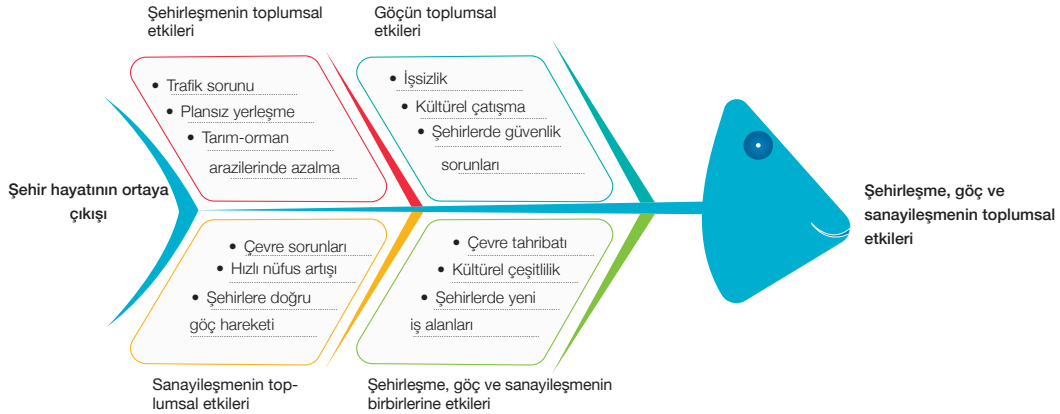

2, 3, 4 ve 5. soruların cevapları öğrencilerin bilgi birikimine ve yorumlama kabiliyetine göre farklılık gösterebilir.

2.2: **1.** Doğu Marmara Düzey 1 Bölgesi: İstatistiki Bölge, GAP Bölgesi: Planlama Bölgesi, Karayolları 12. Bölge Müdürlüğü (Erzurum): Hizmet Bölgesi, Ankara İli: Yönetsel Bölge, Bursa Orman Bölge Müdürlüğü: Hizmet Bölgesi

2. Bu sorunun cevabı öğrencilerin bilgi birikimine ve yorumlama kabiliyetine göre farklılık gösterebilir.

2.3: **1, 2, 3 ve 4.** soruların cevapları öğrencilerin bilgi birikimine ve yorumlama kabiliyetine göre farklılık gösterebilir.

2.4: **1, 2 ve 3.** soruların cevapları öğrencilerin bilgi birikimine ve yorumlama kabiliyetine göre farklılık gösterebilir.

2.5: **1.**

İfade	Ulaşımı Etkileyen Faktör
Ulaşım güzergâhları belirlenirken maden bölgelerinin dikkate alınması	Ekonomik faaliyetler
Türkiye'de ulaşım sistemlerinin genellikle doğu-batı doğrultusunda gelişmesi	Yeryüzü şekilleri
Ankara-Konya arası mesafenin demir yolu kullanımı ile günümüzde yaklaşık 1 saat 50 dakikaya düşmesi	Teknolojik gelişmeler
D-100 Kara Yolu'nun Bolu Dağı geçişinde şiddetli kar yağışı nedeniyle ulaşımda aksamalar yaşanması	İklim
Büyük şehirlerde ulaşım sistemlerinin çeşitlenmesine rağmen trafikte yoğunluk yaşanması	Nüfus yoğunluğu

2. Bu sorunun cevabı öğrencilerin bilgi birikimine ve yorumlama kabiliyetine göre farklılık gösterebilir.

2.6: **1. a)**

İfadeler	İstihdamın Artması	Göç Artışı	Ulaşımın Gelişmesi	Doğal Çevrenin Bozulması	Turizmin Gelişmesi
Alternatif bir geçiş sağlaması			✓		
Bölge halkı için yeni iş imkânlarının ortaya çıkması	✓				
İş imkânlarının artmasına bağlı olarak bölgeye başka yerlerden insanların göç etmesi		✓			
Çanakkale ve çevresine gelen ziyaretçi sayısının artması					✓
Yapımı sırasında toprak, bitki örtüsü ve suların etkilenmesi				✓	

1. b) ve 2. soruların cevapları öğrencilerin bilgi birikimine ve yorumlama kabiliyetine göre farklılık gösterebilir.

2.7: **1 ve 2.** soruların cevapları öğrencilerin bilgi birikimine ve yorumlama kabiliyetine göre farklılık gösterebilir.

3.

İfadeler	Kara Yolu	Demir Yolu	Deniz Yolu	Hava Yolu	Boru Hattı
Günümüzde özellikle hız ve konfor yönünden daha fazla tercih edilmektedir.				✓	
Türkiye'de 1926 yılında çıkarılan Kabotaj Kanunu ile gelişmeye başlamıştır.			✓		
Başlangıç ve varış noktaları arasında çok fazla aktarma gerektirmemektedir.	✓				
Türkiye'de özellikle 1923-1950 arasında gelişme gösteren ulaşım türüdür.		✓			
Taşınan mamullerin sınırlı tutulduğu ulaşım çeşididir.					✓

4. Bu sorunun cevabı öğrencilerin bilgi birikimine ve yorumlama kabiliyetine göre farklılık gösterebilir.

2.8: **1, 2 ve 3.** soruların cevapları öğrencilerin bilgi birikimine ve yorumlama kabiliyetine göre farklılık gösterebilir.

2.9: **1 ve 2.** soruların cevapları öğrencilerin bilgi birikimine ve yorumlama kabiliyetine göre farklılık gösterebilir.

2.10: **1, 2 ve 3.** soruların cevapları öğrencilerin bilgi birikimine ve yorumlama kabiliyetine göre farklılık gösterebilir.

2.11: **1, 2, 3, 4 ve 5.** soruların cevapları öğrencilerin bilgi birikimine ve yorumlama kabiliyetine göre farklılık gösterebilir.

2.12: **1. a)** Kula Evleri, Kula Volkanik Jeoparkı, Sardes Antik Kenti, Manisa Mesir Şenlikleri vb.
1-b), 2, 3 ve 4. soruların cevapları öğrencilerin bilgi birikimine ve yorumlama kabiliyetine göre farklılık gösterebilir.

2.13: **1. a)** somut, kültürel, Çingene Kızı, Gaziantep **b)** Somut olmayan, kültürel, Sema Töreni, Konya **c)** Somut, doğal, Uzungöl, Trabzon **ç)** Somut, kültürel, Nemrut Dağı, Adıyaman **d)** Somut, kültürel, Göbeklitepe, Şanlıurfa **c)** Somut, doğal, Kelebekler Vadisi, Muğla

2. Bu sorunun cevabı öğrencilerin bilgi birikimine ve yorumlama kabiliyetine göre farklılık gösterebilir.

2.14: **1. a)** ve **b)** sorularının cevapları öğrencilerin bilgi birikimine ve yorumlama kabiliyetine göre farklılık gösterebilir.

2.

Çevresel Etki		Ekonomik Etki		Kültürel Etki	
Olumlu	Olumsuz	Olumlu	Olumsuz	Olumlu	Olumsuz
2 ve 4	6, 8 ve 15	1, 10, 12 ve 14	5	3, 7, 9 ve 13	11

2.15: **1.** Seyahat ve turizm gösterge puanlarına ve dünya sıralamasına göre Türkiye'nin zayıf olduğu kategoriler; emniyet ve güvenlik, çevresel sürdürülebilirlik, insan kaynakları ve iş gücü piyasasıdır.
Seyahat ve turizm gösterge puanlarına ve dünya sıralamasına göre Türkiye'nin güçlü olduğu kategoriler; uluslararası açıklık, turizmin önceliklendirilmesi, fiyat rekabet gücü, turistik hizmet altyapısı, kara ulaşımı ve bağlantıları, hava taşımacılığı altyapısı, kültürel kaynaklar ve iş seyahatidir.
2 ve **3.** soruların cevapları öğrencilerin bilgi birikimine ve yorumlama kabiliyetine göre farklılık gösterebilir.

3.1: **1.**

Ticaret Yolları ve Önemli Gelişmeler	Önemi Artan Bölgeler ve Su Yolları
İpek Yolu	Anadolu, Akdeniz ve Karadeniz
Baharat Yolu	Orta Doğu, Kızıldeniz ve Akdeniz
Ümit Burnu'nun keşfi	Güney Afrika ve Atlas Okyanusu
Süveyş Kanalı'nın açılması	Orta Doğu, Kızıldeniz ve Akdeniz
Panama Kanalı'nın açılması	Orta Amerika

3.2: **1** ve **2.** soruların cevapları öğrencilerin bilgi birikimine ve yorumlama kabiliyetine göre farklılık gösterebilir.

3.3: **1.** Bu sorunun cevabı öğrencilerin bilgi birikimine ve yorumlama kabiliyetine göre farklılık gösterebilir.

3.4: **1** ve **2.** soruların cevapları öğrencilerin bilgi birikimine ve yorumlama kabiliyetine göre farklılık gösterebilir.

3.5: **1.**

İfadeler	Sosyal-Kültürel Etki	Ekonomik Etki
Sosyal ağların insanlar arasındaki etkileşimi artırması	✓	
Dünyada ticari faaliyetlerin büyümesi ve çeşitlenmesi		✓
İnsanların özel günlerde birbirleriyle mesajlaşması	✓	
Dijital oyun piyasasının hızla büyümesi		✓
Toplumlar arası kültürel etkileşimin artması	✓	

2 ve **3.** soruların cevapları öğrencilerin bilgi birikimine ve yorumlama kabiliyetine göre farklılık gösterebilir.

3.6: **1.** a) Y, c) Y, f) D-7.Çıkış
2. Bu sorunun cevabı öğrencilerin bilgi birikimine ve yorumlama kabiliyetine göre farklılık gösterebilir.

3.7: **1.**

İfadeler	Etiyopya	Almanya
Kişi başına düşen millî gelir yüksektir.		✓
Nüfusun önemli bir kısmı tarımda çalışmaktadır.	✓	
Ortalama yaşam süresi kısadır.	✓	
Şehirleşme oranı yüksektir.		✓
Doğurganlık oranı yüksektir.	✓	
Ülke ekonomisinde teknoloji kullanımı fazladır.		✓
Nüfus artış hızı düşüktür.		✓
Mamul mal ve hizmet ithalatı fazladır.	✓	

2 ve **3.** soruların cevapları öğrencilerin bilgi birikimine ve yorumlama kabiliyetine göre farklılık gösterebilir.

3.8: **1.**

Ülke	Petrol	Kömür	Altın	Demir	Su Kaynakları	Orman
Kazakistan		✓	✓	✓		
Kuveyt	✓					
Meksika	✓		✓			
Gana			✓			
Norveç	✓				✓	✓

2. Bu sorunun cevabı öğrencilerin bilgi birikimine ve yorumlama kabiliyetine göre farklılık gösterebilir.

3.9: **1.** Avrupa, Orta Doğu ve Orta Asya ülkeleri arasındaki enerji ticaretinin boru hatlarıyla gerçekleşmesi durumunda Türkiye, Azerbaycan ve İran'ın jeostratejik önemi artacaktır.

2. Bu sorunun cevapları öğrencilerin bilgi birikimine ve yorumlama kabiliyetine göre farklılık gösterebilir.

3. Orta Doğu ve Orta Asya'daki enerji kaynaklarının deniz yoluyla AB'ye taşınma yoğunluğunun artması durumunda Karadeniz, Akdeniz, Marmara Denizi, İstanbul ve Çanakkale Boğaz'ının jeostratejik önemi daha fazla artacaktır.

4. Bu sorunun cevapları öğrencilerin bilgi birikimine ve yorumlama kabiliyetine göre farklılık gösterebilir.

3.10: **1** ve **2.** soruların cevapları öğrencilerin bilgi birikimine ve yorumlama kabiliyetine göre farklılık gösterebilir.

4.1: **1**, **2** ve **3.** soruların cevapları öğrencilerin bilgi birikimine ve yorumlama kabiliyetine göre farklılık gösterebilir.

4.2: **1** ve **2.** soruların cevapları öğrencilerin bilgi birikimine ve yorumlama kabiliyetine göre farklılık gösterebilir.

4.3: **1. a)** Tehlike altındaki miraslar daha çok Afrika ve Orta Doğu'da yoğunlaşmıştır. **b)** Tehlike altındaki mirasların yoğun olduğu bölgelerde bu kültür varlıklarını tehdit eden unsurlar; yönetim ve koruma ihmalleri, çatışmalar, orman tahribatı, ekonomik faaliyetler, şehirleşme, nüfus artışı, küresel iklim değişikliği ve yasa dışı avcılıktır.

COĞRAFİ TERİMLER SÖZLÜĞÜ

A-B-C-Ç-D

aerosol: Su damlacıkları içerisindeki tuz kristalleri.

afet: 1. Toplumsal yıkıma yol açan olağan dışı olaylar. **2.** Felaket.

akıllı ulaşım hizmetleri: Bilgi ve iletişim teknolojilerinin ulaştırma sektörüne uygulanması (trafik yönetimi, yol kullanıcılarını bilgilendirme, elektronik ücret toplama sistemleri vb.).

albedo: Güneş'ten gelip yeryüzünde hiçbir etki yapmadan havaküresine yansıyan ışınlar.

anomali: Hava sıcaklığının uzun bir süre boyunca hesaplanmış ortalama değerinden sapması ya da belirli bir enlemde alınan bir bölge üzerinde hesaplanan ortalama sıcaklıklardan yerel sapma.

asit yağmuru: Fosil yakıtların kullanımı sonucu oluşan kimyasal maddelerin havaya karışarak yağışlarla yeryüzüne inmesi.

azot oksit: Fabrikalardan ve araba egzozlarından havaya karışan azot bileşikli maddeler.

banliyö: Büyük kentlerin yakın çevresinde bulunan, anakente düzenli yollarla bağlı olan yerleşim yeri.

bilişim teknolojileri: Toplumsal, ekonomik ve teknik alanlardaki iletişimde kullanılan araç, yöntem ve ilişkilerin bütünü.

biyosfer: 1. Atmosfer, litosfer ve hidrosferin canlı yaşamına uygun olan alanı. **2.** Canlılar küresi.

bölge: Doğal, beşerî ve ekonomik özellikler bakımından benzerlik gösteren arazi birimleri.

çölleşme: Bitki örtüsünün tahribi ve toprakların aşınmasıyla çöle benzer bir ortamın oluşması.

demografi: 1. İnsanların sayısını, yapısal özelliklerini ve gelişmesini inceleyen bilim. **2.** Nüfus bilimi.

devlet yolu: Belediyeler veya diğer kurumların sorumluluğunda bulunan yollar dışında kalan ve transit trafiği illere, limanlara, tersanelere, havaalanlarına, demir yolu istasyonlarına ve sınır kapılarına kesintisiz olarak ulaştıran ana kara yolu.

dijital: 1. Sayısal. **2.** Verilerin bir ekran üzerinde elektronik olarak gösterilmesi.

doğal kaynak: Oluşum aşamasında insanın herhangi bir rolünün bulunmadığı ekonomik kaynaklar.

E-F-G-Ğ

ekoturizm: Kültürel kaynakları ve doğayı korumayı ön planda tutan, yerel halka sosyal ve ekonomik fayda sağlayan, doğal çevre hakkında daha çok bilgi edinme ve doğayla barışık yaşama hedefli seyahat.

episantr: Depremin merkez üssü.

e-ticaret: 1. Elektronik alışveriş. **2.** Her türlü mal, hizmet ve taşınır değerin elektronik ağ üzerinden alınıp satılması.

favela: Brezilya'daki büyük şehirlerde bulunan gecekondu mahallelerine verilen isimdir.

fosil yakıt : Hidrokarbon ve yüksek oranlarda karbon içeren kömür, petrol ve doğal gaz gibi doğal enerji kaynakları.

geri dönüşüm: 1. Kullanılmış bir ürünün yeniden yararlanılabilir duruma getirilmesi. **2.** Geri kazanım.

getto: Bir kentte, aileleri yoksulluk (mahrumiyet) içinde yaşayan azınlık nüfus mahallesi.

girişimcilik: Emek, sermaye ve doğayı bir araya getirerek üretim sürecinin bir üretim faktörü olarak tasarlanması, örgütlenmesi ve onun tüm riskinin üstlenilmesi.

H-I-İ-J

havalimanı: Hava taşıtlarının iniş-kalkış, bakım, onarım, yakıt ikmali, park etme, yolcu ve yük indirip bindirme gibi hizmetleri verebilmesi amacıyla özel olarak inşa edilmiş tesis.

ışıma: Yeryüzünün kazandığı enerjinin bir bölümünü atmosfere geri vermesi.

inovasyon: 1. Yenileşim. **2.** Kurulu sistemi daha pratik, daha verimli ve daha yararlı duruma getirmek.

istihdam: İş gücünün ekonomik faaliyetler içerisinde çalıştırılması.

jeopolitik: 1. Devletlerin coğrafi özellikleri ile dış siyasetleri arasındaki ilgiyi inceleyen bilim. **2.** Coğrafya, ekonomi, nüfus vb.nin bir devletin politikası üzerindeki etkisi.

K-L-M-N

kıyıdaş ülke: 1. Aynı denize kıyısı olan ülkelerden her biri. **2.** Sınıraşan sulara kıyısı olan ülke. **3.** Sahildar.

konvansiyonel hat: Yüksek Hızlı Demiryolu Hatları dışında kalan hatlar.

koruma-kullanma dengesi: Doğal veya kültürel bir varlığın kullanımında ilgili varlığın zarar görmeden geleceğe aktarılması.

kültür: Toplumsal gelişme süreci içinde oluşturulan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları oluşturmada, sonraki kuşaklara iletmede kullanılan araçların bütünü.

kültür havzası: Kültürün ortaya ilk çıktığı ve yayıldığı bölge.

küreselleşme: Ürünlerin, fikirlerin, kültürlerin ve dünya görüşlerinin alışverişinden doğan bir uluslararası bütünleşme süreci.

lahar: Yer çekiminin etkisiyle yanardağın yamaçlarından çok hızlı şekilde akan, suya doygun volkanik kökenli moloz malzemesi.

lapilli: Volkan patlaması esnasında havaya fırlayan 2 ila 50 mm çaplı katı maddeler.

longoz ormanı: Akarsu seviyelerinin mevsimsel olarak değişmesi sonucu oluşan taşkınlardan etkilenen ormanlar.

millî park: Tabii ve kültürel kaynak değerleri ile koruma, dinlenme ve turizm alanlarına sahip tabiat parçaları.

mübadele: 1. Belirli anlaşmalar kapsamında ülkelerin sahip olduğu nüfusların yer değiştirmesi sonucu oluşan göçler. **2.** Değişim.

mülteci: 1. Başka bir ülkeye veya yere sığınmış olan kişi. **2.** Sığınmacı.

O-Ö-P-R-S-Ş

otoyol: Özellikle transit trafiğe tahsis edilen, belirli yerler ve şartlar dışında giriş ve çıkışın yasaklandığı; yaya, hayvan ve motorsuz araçların giremediği ancak izin verilen motorlu araçların yararlandığı ve trafiğin özel kontrole tabi tutulduğu kara yolu.

ozon tabakası: 1. Stratosferin üst kısmında bulunan ve Güneş'ten gelen zararlı ışınları tutan katman. **2.** Ozonosfer.

Pangea: Prekambriyen Devri'ndeki büyük kara kütlesi.

rezerv: Herhangi bir doğal kaynağın belli bir yatakta bulunduğu varsayılan toplam miktarı.

serbest bölge: Bir ülkenin sınırları içinde olan ancak gümrük sınırları dışında bırakılan, genellikle yabancı sermaye girişini desteklemek amacıyla kurulan alan.

sıcak hava dalgası: Geniş bir alanda üç gün veya daha fazla süren ya da sürmesi beklenen anormal ve rahatsız edici düzeyde, genellikle nemli, sıcak hava.

soğuk hava dalgası: Tarım, endüstri, ticaret ve insan aktiviteleri için artan koruma gerektiren sıcaklıktaki 24 saat içinde meydana gelen hızlı düşüş.

şehir: Nüfusunun çoğu ticaret, sanayi veya yönetimle ilgili işlerle uğraşan, tarımsal etkinliklerin bulunmadığı yerleşim alanı.

şehirleşme: Elverişli koşulların doğmasıyla kırsal yörede bulunan küçük bir yerleşim yerinin zamanla büyüyüp kalabalıklaşması, şehir niteliğini kazanması.

T-U-Ü-V-Y-Z

teknoloji: Herhangi bir endüstri alanıyla ilgili yapım yöntemleri ve araçlarının incelenmesini konu edinmiş bilim alanı.

Tetis (İng. Tethys): II ve III. Jeolojik Zamanlarda Atlantik Okyanusu ile Pasifik Okyanusu arasında uzanan deniz.

ulaşım: Yerleşim yerleri ve ülkeler arasında bir yerden başka bir yere gidiş geliş, yük ve yolcu taşıma.

viyadük: 1. Açıklığı ve yüksekliği çok büyük olan vadiden, demir yolu veya kara yolunun geçişini sağlayan, yol ve kavşak kesişmelerini ortadan kaldırmak için yapılan köprü. **2.** Köprü yol.

volkan bombası: Yanardağ patlamaları sırasında fırlayan iri ve katı madde.

yeşil enerji: Çevreyi kirletmeyen yenilenebilir enerji.

KAYNAKÇA

Açma, B. ve Yenişen, K. (2013). Kafkasya'nın Ekonomik Potansiyeli ve Dönüşümü İçin Politika ve Stratejiler. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi,* 20 (2), 131-149.

Akbaş, Z. (2015). Türkiye'nin Fırat ve Dicle Sınıraşan Sularından Kaynaklanan Güvenlik Sorunu ve Çatışma Riski. *Bilig,* (72), 93-116.

Akça, Y. (2016). Türkiye'nin Kalkınma Planlarında Turizm Politikası. *International Conference On Eurasian Economies.*

Afsharı, L. ve Akarsu, R. (2021). Akhaimenid Döneminde Yol Ağları. *Anasay,* 16, 133-150.

Akdemir, İ. O. ve Kuşçu, V. (2012). Küresel Enerji Eksenleri ve Türkiye'nin Coğrafi Konumu. *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı 26, 82–107.

Akdur, R. (2005). *Avrupa Birliği ve Türkiye'de Çevre Koruma Politikaları: "Türkiye'nin Avrupa Birliğine Uyumu"* (Vol. 23). Ankara Üniversitesi.

Akın, B. (2019). Tuz Gölü Havzası'nın Kuraklık Analizi. *Ulusal Çevre Bilimleri Araştırma Dergisi,* 2(1), 44-56.

Aksu, L. (2011). Dünya'da ve Türkiye'de Nüfus Analizleri. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, (25), 219-311.

Alagöz, B. (2007). Çevre Sorunları, Teknoloji ve Değişen Öncelikler. *38. ICANAS,* 10, 43.

Aliağaoğlu. A. ve Uğur, A. (2015). *Şehir Coğrafyası*. Ankara: Nobel.

Atalay, B. (2006). *Divanü Lügati't-Türk.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. Cilt I, 30, 471.

Ateş, M. ve Erinsel Ö. D. (2019). "Akıllı Şehir" Kavramı ve Dönüşen Anlamı Bağlamında Eleştiriler. *Megaron*, 14(1), 41-50.

Ayan, M. (2020). *Teknolojik ve Sosyo-Mekansal Dönüşüm: Türkiye'de Akıllı Fabrikalar.* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi.

Aydin, F., Erlat, E. ve Türkeş, M. (2020). Impact Of Climate Variability On The Surface Of Lake Tuz (Turkey), 1985–2016. *Regional Environmental Change*, 20(2), 1-14.

Bakırcı, M. (2014). Coğrafi Açıdan Anadolu'nun Tarihi Ulaşım Ağı ve İpek Yolu. *Avrasya Etüdleri*, 45(1), 63-86.

Bal, H. (2011). İktisadi Gelişme ve Doğal Kaynaklar Geçiş Ekonomileri Çerçevesinde Bir İnceleme. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Cilt 20, Sayı 1, 87–104.

Bal, O. (2010). Teknolojinin Sosyo Ekonomik Yapıya Etkileri. *Akademik Bakış*, Sayı: 20, 1–23.

Bayar, M. ve Bayar, T. (2017). "Arap Baharı" Sonrası Dönemde Fırat-Dicle Uyuşmazlığı. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi,* 2(4), 17-30.

Bayat, M., Baydaş, A. ve Atlı, C. (2015). Hizmet Sektörünün Kavramsal Tanımı ve Ulusal Ekonomilerdeki Önemi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(9), 59-88.

Bayuk, M. N. ve Demir, B. N. (2019). "Endüstri 4.0 Kapsamında Yapay Zekâ ve Pazarlamanın Geleceği". *Journal Of Social, Humanities and Administrative Sciences,* 5(19), 781-799.

Bechtold, H. A., Durán, J., Strayer, D. L., Weathers, K. C., Alvarado, A. P., Bettez, N. D. & Rodríguez, A. (2013). *Frontiers İn Ecosystem Science. Fundamentals Of Ecosystem Science,* 279, 296.

Beyaz, Z. ve Bakırtaş, İ. (2017). Doğal Kaynaklar Temelinde İç Çatışmaların Ekonomik Teorisi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 17(2), 27-42.

Bozyer, Ü. (2008). *Kent Dokusunun Oluşmasında Turizmin Etkisi "Bodrum Örneği"* (Yayınlanmamış doktora tezi). İzmir: Ege Üniversitesi.

Buluk, B. ve Duran, E. (2018). Türkiye'ye Yönelik Dış Turizm Potansiyelinin Panel Çekim Modeli ile Analizi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi,* 29 (1).

Buluş, C., Bakırtaş, İ. ve Koç, S. (2021). Türkiye'de Turizm Teşviklerinin ve Jeopolitik Riskin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 445-468.

Çağlayan, İ. (2009). *Karabük Şehri ve Çevresinde Doğal Ortam ile İnsan Arasındaki İlişkiler* (yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

Çamurcu, H. (2005). Dünya Nüfus Artışı ve Getirdiği Sorunlar. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 8(13), 87-105.

Çan, M. F. (2010). Kentleşme, Sanayileşme ve Kalkınma Etkileşimi. *Sürdürülebilir Kentleşme ve Kentlilik Sempozyumu Kitabı,* Fırat Kalkınma Ajansı, 6-9.

Çay, A. (1986). Türk Kültürü ve Kaynakları. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(1), 49-66.

Çifçi, T. (2017). *Coğrafya'da Değerler Eğitimi.* Ankara: Pegem Akademi.

Dalar, T. (2018). Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Bursa'da Zaman Şiirinde Zaman ve Mekân Algısı. *Akademik İncelemeler Dergisi,* 13 (2), 183-200.

Davis, D. H. (2014). *Comparing Environmental Policies İn 16 Countries.* Crc Press.

Deliçay, M. (2021). *Perakende E-Ticaretin Yükselişi: Fırsatlar, Sorunlar ve Öneriler.* Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı.

Demirci, E. ve Karaatlı, M. (2019). Ülkelerin Gelişmişlik Seviyelerinin Tahmininde Kullanılan Sınıflandırma Algoritmalarının Karşılaştırılması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 24(3), 703-714.

Demirdöğmez, M., Gültekin, N. ve Taş, H. Y. (2018). Türkiye'de e-ticaret şirketi yıllara göre uygun. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi,* 8 (15), 216-236.

Deniz, M. (2011). Sanayileşme Perspektifinde Kentleşme ve Çevre İlişkisi. *Coğrafya Dergisi,* 0(19), 95-105.

Deniz, T. (2016). Türkiye'de Ulaşım Sektöründe Yaşanan Değişimler ve Mevcut Durum. *Doğu Coğrafya Dergisi,* 21(36), 135-156.

Derendiaeva, O. A. (2022). Analysis Of Environmental Trends On The Example Of The Leading States: The Usa, Great Britain And China İn The Context Of The İmplementation Of Sustainable Development Goals. In Iop Conference Series: *Earth And Environmental Science* (Vol. 979, No. 1, P. 012148). Iop Publishing.

Doğan, M., Köse, M. ve Ayhan, F. (2021). *Coğrafi Planlama*. Ankara: Pegem Akademi.

Doğan, K. ve Doğan, M. (2020). İstanbul'da Yerleşme-Ulaşım İlişkisine Coğrafi Bakış. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 3 (2), 320-344.

Doğanay, H. (1995). Türk Dünyası'nın Siyasi Sınırları. *Doğu Coğrafya Dergisi,* 1(1)

Doğanay, H. ve Çavuş. A. (2016). *Türkiye Ekonomik Coğrafyası (7. Baskı)*. Ankara: Pegem Akademi.

Doğanay, S. ve Alım, M. (2020). *Türkiye Beşerî ve Ekonomik Coğrafyası (3. Baskı)*. Ankara: Pegem Akademi.

Doğanay, H. ve Çoşkun, O. (2020). *Enerji Kaynakları (4. Baskı).* Ankara: Pegem Akademi.

Doğanay, H. ve Zaman, S. (2021). *Türkiye Turizm Coğrafyası (7. Baskı).* Ankara: Pegem Akademi.

Doğaner, S. (2013). *Türkiye Kültür Turizmi.* İstanbul: Doğu Kitabevi.

Ercoşkun, Ö. Y. ve Karaaslan, Ş. (2009). Geleceğin Ekolojik ve Teknolojik Kentleri. *Megaron,* 3(3).

Erdal, S. (2018). Çözümsüzlüğün Adı: "Birleşmiş Milletler'e Rağmen Keşmir". *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni,* 38(1), 85-106.

Erdoğan, H. T. (2016). Ulaşım Hizmetlerinin Ekonomik Kalkınma Üzerine Etkisi. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 3(1), 187-215.

Erhat, A. (2011). *Mavi Yolculuk*. İstanbul.

Eskikurt, A. (2014). Ortaçağ Anadolu Ticaret Yolları. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* (33), 15-40

Fer, S. (Ed.). (2011). *Öğrenme Öğretme Kuram ve Yaklaşımları.* Ankara: Anı Yayıncılık.

Ferro, M. ve Cedden, M. (2011). *Sömürgecilik Tarihi: Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Kadar 13-20. Yüzyıl*. İstanbul: İmge.

Göral, R. ve Yurtlu, M. (2021). Uluslararası Seyahat ve Turizm Rekabetçilik Endeksi Kapsamında Türkiye'nin Güçlü ve Zayıf Yönlerinin Değerlendirilmesi. *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(6), 544-576.

Gül, H. (2018). Filistin Sorununun Tarihsel Nedenleri. Research Journal Of Politics, Economics And Management/ Siyaset, *Ekonomi ve Yönetim Arastirmalari Dergisi,* 6(2).

Güner, İ. ve Ertürk, M. (2020). *Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası (9. Baskı).* Ankara: Pegem Akademi.

Gürtuna, F. ve Polat, U. (2020). Küresel İnovasyon Endeksi Verilerinin Kümeleme Analizi ile Değerlendirilmesi. *Çukurova Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi,* 35(2), 551-565.

Hardin, G. (1998). Extensions Of "The Tragedy Of The Commons". *Science,* 280 (5364), 682-683.

Harunoğulları, M. (2020). Enerji Dağıtım Merkezi Perspektifinden Türkiye'nin Enerji Jeopolitiği. *Mukaddime*, 11(1), 177-211.

Hasgüler, M. ve Uludağ, B. M. (2005). *Devletler Arası ve Hükümetler Dışı Uluslararası Örgütler.* Ankara: Nobel

Hepaktan, C. E. ve Çınar, S. (2010). Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri. *Celal Bayar Üniversitesi Sbe Dergisi,* 8(2), 135-154.

Hyndman, D. & Hyndman, D. (2015). *Natural Hazards And Disasters (5. Baskı).* Kanada: Cengage Learning.

Issı, Y. (1989). Türkiye Turizminin Yapay ve Doğal Çevre Üzerindeki Etkileri. *İktisat Fakültesi Mecmuası,* 47(1), 1304-0235.

İnalcık, H. ve Arı, B., (2005), Türk İslam Şehirciliği ve Halil İnalcık'ın Çalışmaları. *Türk Araştırmaları Dergisi,* Cilt. 3, Sayı. 6.

İlter, M. S. (2021) Sürdürülebilir Turizm Endüstrisi Kurmak Mümkün Müdür? "Bodrum Örneği". *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi,* 5(1), 33-41.

İnan, Y. (1994). Sınıraşan Suların Hukuksal Boyutları (Fırat ve Dicle). *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,* 49(1), 243-254.

İzbırak, R. (1992). *Coğrafya Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: MEB.

Kafesoğlu, İ. (2015). *Türk Millî Kültürü.* İstanbul: Ötüken.

Kanat, H. M. (Ed.). (2016). Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği. Ankara: Nobel.
Kara, M., Tayfur, L. ve Basık, H. (2009), Küresel Ticarette Lojistik Üslerin Önemi ve Türkiye. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11, 69-84.
Karabağ, S. ve Şahin, S. (2020). *Türkiye Beşeri ve Ekonomik Coğrafya (8. Baskı).* Ankara: Pegem Akademi.
Karakuzulu, Z. (2008). Ülke Kalkınması İçin Yapılan Planlamalarda Coğrafyanın Önemi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Sayı 1, 147-162.
Kasarcı, R. (1993). Türkiye'de Nüfus Gelişimi. *Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*. (Sayı. 5). Ankara.
Kaya, F. (2017). Coğrafi Potansiyelleri Temelinde Türkiye Jeopolitiği ve Dünya Siyasetindeki Yeri. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 3 (2), 1-14.
Kaya, M. (2021). Sanayi 4.0'da Yapay Zekâ ve Türkiye. *Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* 5(2), 63-94.
Kaya, M. ve Yılmaz, C. (2017). Yaşlı, Mutlu, Huzurlu İl-Sinop'un Nüfus Özellikleri. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 22(38), 137-160.
Keller, E. A. & DeVecchio, D. E. (2019). *Natural Hazards (5. Baskı).* New York: Routledge.
Kervankıran, İ. ve Bağmancı, M. F. (2021). Covıd-19 Sürecinde Türkiye Turizminin Mekânsal Görünümü: Hangi İl Nasıl Etkilendi?. *Coğrafi Bilimler Dergisi,* 19 (1), 263-287.
Kiper, M. (Ed.). (2004). *Teknoloji.* Ankara: Kozan Ofset.
Koç, H. ve Aksoy, B. (2012). Coğrafya Eğitiminde Bölge Kavramı. *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı: 25, 319-339.
Koday, Z. (2014). *Kıbrıs'ın Jeopolitik Zaferi*. Türk Coğrafya Dergisi, 0 (33), 419-428.
Koday, Z., Koday, S. ve Kaymaz, Ç. K. (2017). Dünyadaki Bazı Önemli Boğazlar ile Kanalların Coğrafi Özellikleri ve Jeopolitik Önemleri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 21 (3), 879-940.
Köroğlu, A. ve Yağcı, P. (2018). Türkiye'deki Şehirleri Simgeleyen Logoların Doğal ve Kültürel Miras Unsurları Açısından Çözümlenmesi. *Turizm Akademik Dergisi*, 5(1), 63-85.
Kubar, Y. (2016). Az Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerin Kalkınma Göstergeleri ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Bir Panel Veri Analizi (1995-2010). *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* Sayı 4, 65-99.
Mazlum, N. (2020). 1980-2018 Dönemi Türkiye Ekonomisi ve Dış Ticaretinin Gelişim Seyri. *Gümrük ve Ticaret Dergisi,* 7 (22), 54-71.
MEB (2018). Coğrafya Dersi Öğretim Programı, Ankara, TTKB.
Nelson, V. (2021). *An İntroduction To The Geography Of Tourism.* New York: Rowman & Littlefield.
Orhan, G., Mazlum, S.C. ve Kaya, Y. (2017). Uluslararası Çevre Rejimleri. Bursa: Dora.
Orhan, A. ve Yılmaz, G. S. (2018). Bilişim Teknolojisindeki Gelişmenin Sosyoekonomik Etkileri. Yönetim ve Ekonomi *Araştırma Dergisi*, Cilt: 16, Özel Sayı, 264-275.
Öncü, N. (2019) Bodrum'da Turizm Faaliyetlerinin Şehirleşmeye Etkisi ve Ortaya Çıkardığı Sorunlar (yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Uşak: Uşak Üniversitesi.
Özçağlar, A. (2016). *Bölge Kavramı ve Sistematiği.* Ankara: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi.
Özdem, A. G. (2016). Büyük Devletlerin Değişmeyen Mücadele Alanı: Orta doğu. *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi,* 10(2), 1-39.
Özdemir, L. (2021). Dağlık Karabağ Meselesinde Değişen Gidişat ve Türkiye'nin Rolü. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi,* 11 (2) , 81-107.
Özdemir, Ü. ve Yiğit, G. K. (2016). Cumhuriyetten Günümüze Ekonomi Politikaları Bağlamında Türk Dış Ticaretinin Gelişimi. *Doğu Coğrafya Dergisi.* 35, 149-174.
Özkan, H. S. (2018), *Yeni ve Yakın Çağ Tarihi,* İstanbul: İdeal Kültür.
Özsağır, A. ve Akın, A. (2012). Hizmetler Sektörü İçinde Hizmet Ticaretinin Yeri ve Karşılaştırmalı Bir Analizi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi,* 11 (41), 311-331.
Özür, N. K. (2017). *Keşifler ve Coğrafya (3. Baskı).* İstanbul: Yeditepe.
Sakarya, A. (2020). Mekânsal Ağ Analiziyle İşlevsel Alt Bölgelerin Tespiti: Kastamonu İli Üzerinden Bir İrdeleme, EKSEN *Dokuz Eylül Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi,* 1(1), 60-76.
Sergün, Ü. (1992). Yeryüzünün Nüfuslanması Sürecinde Gelişme Evreleri. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Dergisi*, 3.
Seyidoğlu, H. ve Gönültaş, S. (2014). Modern İpek Yolu Projesi ve Türkiye ile Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Ekonomik İlişkiler. *Avrasya Etüdleri,* 45(1).
Sönmezoğlu, F. ve Bayır, Ö. E. (2013). Çevre Sorunlarına İlişkin Uluslararası Rejimler. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,* 0 (47).

Steffen, W., Richardson, K., Rockström, J., Cornell, S. E., Fetzer, I., Bennett, E. M.,... & Sörlin, S. (2015). Planetary Boundaries: Guiding Human Development On A Changing Planet. *Science,* 347(6223), 1259855.

Stevenson, H. (2017). *Global Environmental Politics: Problems, Policy And Practice.* Cambridge University Press.

Strahler, A. (2013). *Introducing Physical Geography (6. Baskı).* New York: Wiley.

Şahinöz, A. (2019). Sürdürülemeyen "Sürdürülebilir Kalkınma". *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 8 (15), 77-101.

Şaşmaz, Ü, M. ve Yayla, E, Y. (2018). Ekonomik Kalkınmanın Belirleyicilerinin Değerlendirilmesi: Ekonomik Faktörler. *International Journal of Public Finance,* 3(2), 249–268.

Tanpınar, A.H. (2012). *Bütün Şiirleri*. İstanbul: Dergâh.

Taşkın, E. ve Akıncı, Ö. S. (2021). Covid-19 Küresel Salgınının Uluslararası Ticarete Etkileri. *Alanya Akademik Bakış,* 5(2), 749-771.

Taşlıgil, N. ve Şahin, G. (Ed.). (2019). *Türkiye Beşerî ve İktisadî Coğrafyası.* Ankara: Nobel.

Tezcan, M. (2008). *Kültürel Antropoloji.* Ankara: Maya Akademi.

Theodore, L., Dupont, R. R. & Baxter, T. E. (1998). *Environmental Management: Problems And Solutions.* Crc Press.

Traınor, C., Treat, J., Nowakowski, K., Uygun, O. (2019). Şekillenen Şehirler. National Geographic, Özel Sayı (Nisan), 110-111.

Tuğrul, B. (2018). İpekyolu ve Enerji Yolları İlişkisi. *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi,* 3 (1), 12-20.

Turgut, M.F. ve Baykul, Y. (2015). *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme (7. Baskı).* Ankara: Pegem Akademi.

Tümertekin, E., Özgüç, N. (2013). Ekonomik Coğrafya Küreselleşme ve Kalkınma. İstanbul: Çantay.

Tümertekin, E. ve Özgüç, N. (2017). *Beşerî Coğrafya: İnsan, Kültür, Mekân (17. Baskı).* İstanbul: Çantay Kitabevi.

Türkeş, M. (2012). Türkiye'de Gözlenen ve Öngörülen İklim Değişikliği, Kuraklık ve Çölleşme. A*nkara Üniversitesi Çevrebilimleri Dergisi,* 4(2), 1-32.

Türkeş, M. (2012). Kuraklık, Çölleşme ve Birleşmiş Milletler Çölleşme ile Savaşım Sözleşmesi'nin Ayrıntılı Bir Çözümlemesi. *Marmara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Enstitüsü Avrupa Araştırmaları Dergisi,* 20(1), 7-55.

Türkeş, M. (2020). İklim Değişikliğinin Fiziksel Bilim Temeli-II Dünyada ve Türkiye'de Gözlenen ve Öngörülen İklim Değişiklikleri ve Değişkenliği. *Toplum ve Hekim,* 35(1), 3-31.

Tüylüoğlu, Ş. ve Karalı, B. (2006). İnsani Kalkınma Endeksi ve Türkiye İçin Değerlendirilmesi. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi,* 6(12), 53-88.

Valbuena, P., Aissaoui, O. & Segur, M. (2014). Establishing A Model Forest İn The Tlemcen Region, Algeria. Unasylva, 242, 32-39.

Vautard, R., Van Aalst, M., Boucher, O., Drouin, A., Haustein, K., Kreienkamp, F.,... & Wehner, M. (2020). Human Contribution To The Record-Breaking June And July 2019 Heatwaves İn Western Europe. *Environmental Research Letters,* 15(9), 094077.

Williams, S. & Lew, A. A. (2014). *Tourism Geography: Critical Understandings Of Place, Space And Experience (3. Baskı).* Londra: Routledge.

Xu, P., Wang, L., Liu, Y., Chen, W. & Huang, P. (2020). The Record-Breaking Heat Wave Of June 2019 İn Central Europe. *Atmospheric Science Letters,* 21(4), E964.

Yazıcı, H. ve Koca, N. (Ed.). (2018). *Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği (7. Baskı).* Ankara: Pegem Akademi.

Yazıcı, H. ve Koca, N. (Ed.) (2018). *Genel Coğrafya (9. Baskı)*. Ankara: Pegem Akademi.

Yıldız, S. G. M. (2018). Kültürün Mekânsal Değişimler Üzerindeki Etkisi. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi,* 4 (3), 173-184.

Yılmaz, M. (2015). Ortadoğu'da Su Sorunu Kapsamında Türkiye'nin Sınıraşan Sularının Jeopolitik Önemi. *Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi,* Ankara.

Yılmaz, Ö. ve Bayram, O. (2020). COVID-19 pandemi döneminde Türkiye'de e-ticaret ve e-ihracat. *Kayseri Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 2(2), 37-54.

Yılmaz, Z. ve İncekaş, E. (2018). Türkiye'de İnovasyon ve Bölgesel Kalkınma. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 2(1), 154-169.

NOT: Kaynakça APA 7 formatına göre hazırlanmıştır.

GÖRSEL KAYNAKÇASI
GENEL AĞ KAYNAKÇASI
E-İÇERİK KAYNAKÇASI

TÜRKİYE HARİTASI

İLAVE HARİTALAR